

Филолошки факултет „Блаже Конески“

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 1

Приредил
МАРЈАН МАРКОВИЌ

Според
БОЖИДАР ВИДОЕСКИ

Дијалектот на македонскиот јазик, Том 1, МАНУ, Скопје 1998;
Дијалектот на македонскиот јазик, Том 2, МАНУ, Скопје 1999;
Текстови од дијалектот на македонскиот јазик, Институт за македонски
јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000;

Скопје 2001

СОДРЖИНА

<i>Предговор</i>	I
<i>ДЕЛ I</i>	
<i>ОПИС НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ</i>	
<i>Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик</i>	9
<i>Западно наречје</i>	
Централните говори	35
Прилепско-битолски говори	37
Кичевско-поречки говори	39
Скопско-велешки говори	40
Западните периферни говори	
Горнополошки (гостиварски) говор	43
Дебарските говори	46
Дебарски говор	48
Дримколско-голобрдски говор	51
Малорекански (галички) говор	54
Рекански (жировнички) говор	55
Охридско-струшките говори	60
Градски охридски говор	62
Струшки говор	68
Вевчанско-радошки говор	78
Преспанските говори	81
Горнопреспански (ресенски) говор	83
Долнопреспански говор	95
<i>Југоисточно наречје</i>	
Штипско-струмички говори	107
Малешевско-пирински говори	111
Тиквешко-мариовски говори	117
<i>Јужни говори</i>	122
Долновардарски говори	122
Серско-лагадински говори	125
Говорите во Костурско	145
Корчански говор	153
Лерински говор	155
<i>Северни говори</i>	159
Кумановско-кратовски	161
Скопскоцрногорски говор	177
Долнополошки (тетовски) говор	179
<i>ДЕЛ II</i>	
<i>ВЕЖБИ</i>	
Основни карактеристики на македонските дијалекти	185
Дијалектни текстови	193
За изговорот на некои вокали во дијалектните текстови	235

ПРЕДГОВОР

Основната намена на овој труд е да им овозможи на студентите (а и на другите заинтересирани) што поцелосно и поквалитетно да го совладаат материјалот предвиден со наставната програма по предметот *дијалектологија на македонскиот јазик I*. Овој труд, а посебно делот со дијалектните текстови, ќе им послужи на студентите и како основно помагаало во изведувањето на вежбите по односниов предмет.

Инаку, скоро целиот приведен материјал е веќе објавен во трудовите на Божидар Видоески "*Дијалектните на македонскиот јазик*", Том 1 и 2, МАНУ, Скопје 1998/1999; и "*Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*", Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000.

Само мал дел од материјалот се темели на белешки според предавањата на Божидар Видоески.

Во создавањето на концепцијата на овој труд примарни беа следниве два критериума: првиот - да се има предвид наставната програма по *дијалектологија на македонскиот јазик I* (V и VI семестар) изработена од Видоески пред дваесетина години, и вториот - верно да се претстави неговата најнова и општоприфатена класификација на македонските дијалекти, за прв пат објавена 1996 година во книгата "Етнологија на Македонците" во издание на МАНУ. Со тоа се овозможува таков преглед на македонските дијалекти кој ќе ги содржи сите неопходни податоци, имајќи ги предвид најновите критериуми при нивната поделба.

Самиот труд е поделен на два дела. Првиот дел кој се однесува на описот на македонските дијалекти започнува токму со текстот "*Дијалектна диференцијација на македонските дијалекти*" кој како целосен и најнов преглед ќе биде од голема корист за сите корисници на овој труд. Дијалектната карта на крајот на овој текст детално ја преставува сликата на македонскиот дијалектен систем. Потоа следуваат описите на трите најголеми говорни комплекси и тоа: западното наречје, југоисточното наречје и северните говори. Сите овие дијалектни комплекси се претставени детално во рамките на нивните поделби и потподелби на групи говори и на говори.

Вториот дел, кој првенствено е наменет за вежби, на почетокот содржи текст во кој се наведени сите основни карактеристики на трите дијалектни комплекси. На крајот на овој текст е претставена бланко дијалектна карта која ќе послужи за полесна географска и дијалектна ориентација при користењето на дијалектните текстови. Дијалектните текстови, кои заземаат најголем простор во вториот дел, ги репрезенти-

раат сите дијалектни подрачја и скоро сите говори опишани во овој труд.

На крајот, сметам дека ова учебно помагало ќе си го најде своето место и меѓу студентите и меѓу другите заинтересирани за македонската дијалектологија, и дека со ова ќе се постигнат две големи цели: ќе се оствари долгогодишната замисла на основоположникот на македонската дијалектологија, академикот Божидар Видоески; и ќе се поттикнат сите заинтересирани подетално да ги разгледаат досега објавените монографски трудови на Видоески.

Се надевам дека мојата улога како приредувач на овој труд ќе биде скромна придонес кон опусот што зад себе го остави академик Видоески*.

Марјан Марковиќ

***Постхумно објавени дела на академик Божидар Видоески**

- *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998;
- *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 2, МАНУ, Скопје 1999;
- *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 3, МАНУ, Скопје 1999;
- *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 1999;
- *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 2000;
- *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000;
- *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000;

Фонетска транскрипција

Вокали

и ï у
 ѳ ѳ
 е ѡ о ѳ
 ѳ ѳ ѳ
 ä å
 а

Консонанти

ī б̄ ф в м
 θ ð
īī ð ц с с з н л
 ч џ ш ж р
 к̄ џ̄ њ њ̄ ј
к z̄ х

Функции на дијакритичките знаци:

- назалност: ѳ, а
- неслоговност: ï, ŷ
- слоговност: ѳ, ѳ
- должина: а:, е:, и:, о:, у:
- лабијализација: å
- поместена артикулација кон напред: ä
- поместена артикулација кон горе: а, е, ѳ
- полувзвучност: ѳ, ѳ, ѳ, ѳ, ж, ж
- палаталност: īī', ð'
- палатализираност: б̄', ī', л'
- ослабена артикулација: с̄'рце, ле'а, зме^х
- акцент: в'икам, уфч'ар, вик'аше, вод'еница
- спореден акцент: в'ечерница, з'адушница, с'еверница

ДЕЛ I

ОПИС НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

1. ДИЈАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Македонскиот јазик го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полуостров. Го зафаќа сливот на реките Вардар и Струма и долниот тек на реката Места. На запад тој граничи со албанската јазична територија. Јазичната граница на тој дел во голема мера се совпаѓа со државната граница меѓу Република Македонија и Албанија. Неа ја сочинува планинскиот венец Кораб – Дешат – Јабланица, откаде што се спушта на југозападниот дел на Охридското Езеро. На овој дел на албанска страна остануваат триесетина македонски населби во долината на Дрим западно од градот Дебар и во областа Голо Брдо и три села на брегот на Охридското Езеро. Од јужниот брег на Охридското Езеро границата свртува на југоисток и преку планината Галичица се спушта на југозападниот дел на Преспанското Езеро, откаде што продолжува на југ и преку планината Мокра избива на Грамос, југозападно од градот Костур. На овој дел од границата на албанска страна остануваат десетина села на западниот брег од Преспанското Езеро и три села источно и југоисточно од градот Корча.

На југ македонскиот јазик граничи со грчкиот на целиот простор од планината Грамос па до реката Места во Тракија. Јазичната граница на овој дел навлегува значително подлабоко на југ од денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција. Македонска реч може да се чуе сè до линијата Грамос – Бер – Солун. Од Солун таа продолжува на исток, па преку областа Богданско, каде што се наоѓаат во словенската лингвистика добро познатите по својот архаичен дијалект селата Сухо и Висока, излегува на реката Места нешто малку североисточно од градот Драма. На исток македонскиот граничи со бугарскиот јазик. На овој дел имаме природна граница. Неа ја сочинува планинскиот венец Деспат – Рила. Од Рила границата свртува на северозапад нешто малку посеверно од Благоевград (Горна Цумаја) и излегува на државната граница меѓу Република Македонија и Република Бугарија.

На север спрема српската јазична територија јазичната граница се поклопува со денешната граница меѓу Република Македонија и СР Југославија. И на овој дел имаме природна граница која ја сочинуваат планините Козјак – Руен – Скопска Црна Гора – Шар Планина – Кораб.

Овие се денешните граници на македонската јазична територија. Во минатото македонско словенско население имало далеку по на запад и по на југ од денешните граници. Многу историски извори говорат дека словенско население живеело во Јужна и во Средна Албанија, а на југ во Епир, Тесалија и на сето Егејско крајбрежје. Голем дел од топонимијата во тие области е словенска, особено микротопонимијата. Низ вековите јужната и западната граница сè повеќе се поместувале кон север, одн. кон исток на албанска страна,

како што било потискувано македонското словенско население. И тој процес на поместување на македонската етничка граница, респ. и јазичната, трае до најново време, а се врши и денеска.

На македонско-албанското јазично пограничје на еден не многу широк простор на правецот Скопје – Тетово – Дебар – Струга – Поградец – Корча живее мешано население – покрај македонското и албанско – со мајчин јазик албански. Во поголема мера тоа население е билингвално.

Исто така и на македонско-грчкото јазично пограничје и широк простор во Егејска Македонија живее мешано – македонско и грчко население. Македонското население превладува по бројот во костурско-леринското и воденско-пазарското подрачје. Во пописните документи од 1951 година на територијата на Грција живееле околу 250.000 Словени, респ. Македонци.

На југозападниот дел на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик покрај македонското население живеат Грци, Власи и Албанци. Во многу пунктови на правецот Грамос – Рупишта – Негуш – Меглен населението е трилингвално. Македонците покрај својот мајчин јазик говорат и грчки, кој е за нив и службен јазик, и влашки.

Северната јазична граница е релативно стабилна. Разместувањето на населението низ вековите на тој дел се вршело сукцесивно и не оставило повидни траги на јазикот. Дијалектот на неколку села во областа Козјак кои се декларирале за Срби не се разликува ниту по една црта од говорот на македонското население.

Македонското население во областа Пиринска Македонија (околу 180.000 според пописот од 1956), која се наоѓа во составот на Р. Бугарија, освен со својот македонски дијалект се служи и со бугарскиот стандарден јазик како службен.

2. Македонскиот јазик генетски спаѓа во јужнословенската група јазици заедно со бугарскиот, српскиот/хрватскиот и словенечкиот. Сите овие јазици ги поврзуваат: развојот на групите **ort*, **olt* во *rat*, *lat*, сп. мак. *pacīie*, *лакоīī*, замената на секвенците **tort*, **tert* – **tolt*, **telt* во *trat*, *trēt* – *tlat*, *tlēt*, мак. *врана*, *бреџ*, *млеко*, замената на **e* со *e*, мак. *īeīī*, резултатите на некои промени сврзани со т.н. втора палатализација на заднојазичните консонанти, консеквентната замена на **kv-*, **gv-* во *цв-*, *св-* пред **ě* и **i* од дифтоншко потекло, наставката **-omь* во инструменталот кај именките од м. и с. род од старите *o*-основи, сп. стсл. *рабоmь*, *селомь*, *да* како елемент за граматичка зависност на реченичкиот исказ, во областа на деривацијата развојот на суфиксите со елементот *-ц-*, суфиксите **-al'ьka*, **-ice*, како и редица лексички или лексикализирани особености.

3. Потесна целина во јужнословенската јазична фамилија сочинуваат македонскиот и бугарскиот. Од старите дијалектни особини од српскиот и хрватскиот нив ги диференцираат пред сè отворената (ниската) артикулација на вокалите **ě* и **ǫ*. Назалот **ǫ* по испаѓањето на еровите и по деназализацијата негова во македонскиот и во бугарскиот се изедначил со т.н. секундарен

ер (ъ₂)*, сп. мак. *рака* – ма̄ла, буг. *ра̄ка* – ма̄ла, (: срп. *рука* – ма̄ла). Во бугарскиот јазик и на поширок ареал на македонската јазична територија прасловенските групи *tj, *dj се рефлектирале во /tʃi/, жд/, во југозападните македонски говори, можеби, и во /tʃ, џt/, сп. мак. диј. *џашиџи* – *џашичи*, *межда* – *меџца*, буг. *џашиџи*, *межда* : срп. *кућа*, *међа*.

Во историскиот развој на Балканскиот Полуостров во македонскиот и во бугарскиот, како и во српскиот торлачки (призренско-тимочкиот) дијалект се развиле ред заеднички иновации под влијание на соседните балкански несловенски јазици. Меѓу поважните заеднички иновации спаѓаат: загубата на квантитетот и старите интонациони разлики, загубата на наследената синтетичка деklinација и преминување на аналитички начин на изразување на именските односи – со предлози и една општа форма (*casus generalis*), сп. *Го виде Марка*, *Му рече на Марка*, *Одев со Марка*, потоа појавата на граматичката категорија определеност која формално се изразува преку посебни членски морфемии, сп. *Го виде човеко̄и*, во македонскиот уште и: *човекон*, *човеков*, аналитичкото степенување на придавките, сп. *йодобар*, *најдобар*. Доста заеднички промени овие два јазика, делумно и торлачкиот дијалект, претрпеле и во областа на конјугацијата. Тие го загубиле инфинитивот, кој е заменет со *да*-реченици, а се развиле нови форми со помошниот глагол **хотѣти*, сп. мак.: *ке одам*, *ке одев*, *ке сум одел*, итн. Една важна структурна иновација во двата јазика претставува и удвојувањето на објектот, сп. мак. *Го виде човеко̄и*, *Земии ја книџана*, *Му ја даде книџа̄и на Пејре̄и*.

Овие и уште ред други особини од областа на граматичката структура македонскиот и бугарскиот ги доближиле до несловенските балкански јазици – влашкиот (ароманскиот), албанскиот и грчкиот. Сите тие јазици денеска ја сочинуваат тн. балканска јазична лига.

Така македонскиот и бугарскиот, кои ја сочинуваат источната подгрупа на јужнословенските јазици, се оддалечувале постепено од западната – српскохрватско-словенечка подгрупа, која во најголем дел ја сочувала наследената словенска граматичка структура, а повеќето иновациони појави што се развиле на тој терен се од друг карактер.

4. Во својот историски развој македонскиот јазик доживеал извесен број промени и во контактот со српскиот.

Еден број од најраните иновации настанати на српскохрватскиот ареал се рашириле и на северниот дел од македонската јазична територија. Во еден дел од северните македонски говори *ъ и *ь се изедначиле како во српскохрватскиот дијасистем, сп. *сѧн*, *дѧн*. На тој терен се вкрстосуваат изоглосите на рефлексите /y/ и /a/ место носовката *o, сп. *рука* – *рака*, или: *рука*, општата форма на *руку* покрај на *рука*. Место *tj, *kt', *dj во апелативната лексика редовно се јавуваат континуантите /k', z': *кука*, *ѧлеки*, *веџи*, *чаџе*. Вокалното *l овде се рефлектирало како во соседните српски дијалекти – во /y/ и зад денталите во /ly/ во посеверниот појас, одн. во /lǎ/ на другиот терен од северната група, сп. *вук*, *слуза* – *слѧза*, *длуџо* – *длѧџо*.

* Овде и во натамошниот текст конвенционалниот назив ' ' секундарен ъ₂' ' треба да се толкува како ' ' секундарно вметната самогласка' ' .

Северните македонски говори со граничните српски дијалекти ги поврзуваат уште цела серија други особености и од областа на граматиката и деривацијата.

Еден дел од тие црти, карактеристични за српското јазично подрачје, навлегле подлабоко на македонската територија. Така, на пример, фонемите /k/, /č/ на местото на *tj, *dj ги среќаваме во ред лексеми и морфеме дури во најјужните македонски говори. Така се случило на македонскиот терен место *tj, *kt' – *dj да се јави двојна замена – со /шii – жd/, одн. /шч – жц/ и /k – č/, сп.: *илеки, илешка, синоќ, синошен, свеќа, свеишник, меѓа, межник*. Некои лексеми, на пр. *веќе, среќа, несреќа, ишакуѓере, с(в)еѓере*, партикулата *ке*, се рашириле готово на сета македонска јазична територија. Со српското јазично влијание се објаснуваат во македонскиот и преминот на /ч/ во /ц/ во старите групи *čj-, *čjč-, сп. *црн, црње, црево*, замената /у/ место *q во одделни лексеми, сп. *куќа, суд* и др., заменката *он*, предлогот *у*.

Како заедничка тенденција на македонскиот и на српскиот се истакнуваат замената на *č со /el/: *бел, леб, сено* и депалатализацијата на консонантите. Веројатно и јотувањето на групите *иј, дј, нј* би дошло во последнава група појави, сп. *браќа, луѓе, ирње*.

Интересно е да се укаже дека оние црти што се јавиле под влијание на српскиот јазик најдлабоко продреле во македонскиот јазичен ареал по долината на реката Вардар, каде што води и главната комуникација за Солун и Егејско Море.

Влијанието на српскиот јазик врз македонскиот до поголем израз доаѓа од крајот на XIII век, кога границите на српската држава се шират на југ.

Од друга страна и македонскиот во извесна мера повлијаел на граничните српски дијалекти. Како македонизми на призренско-јужноморавското подрачје од српската територија се сметаат: фонетскиот облик на глаголската морфема *-на- /c* *nq-, сп. *иаднал*, протетичкото /j/ пред почетното *у* < *q во примери од типот: *јуже, јуијак, јујал*, тврдиот изговор на /л/ пред задните вокали и пред консонант: *лакји, лош, дал*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, сп. *с-изми, м-изеде, д-умре* (*се изми, ме изеде, да умре*), заменските клитики *не, ве*, глаголските форми *са* (во 3. л. мн. од *сум*), *биле*, глаголските морфеме *-(x)мо, -(x)ше* во аористот-имперфектот, губењето на родовата диференцијација во множината на партиципот: *биле*. Но за разлика од србизмите, кои навлегле подлабоко во јазичната структура на македонскиот, македонизмите во српскиот се задржале на неговата тесна периферија.

5. Македонскиот јазик, од друга страна, развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец, различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. На македонскиот терен се јавува ново иновационо огниште. Македонските иновации се јавуваат скоро паралелно со оние што ги истакнавме како источно-јужнословенски. Тие иновациони појави ја засегаат јазичната структура како целина.

Меѓу најстарите фонетски иновации со коишто се диференцира македонскиот јазичен ареал е замената на јаките ерови: *ь во /ol/, *ь во /el/, сп. *sьпъ > сон, *dьпъ > ден. Во бугарскиот место *ь има /ǎ/, сп. *sьпъ > сǎн. Во српскиот /

хрватскиот двата ера се изедначиле: *ъ = *ь > /a/ во новоштокавскиот дијалект, сп. *сан, дан*. Оваа особина, зародена на македонското иновационо огниште, ја опфатила готово сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден пограничен појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфемии се проширила и подалеку на североисток зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје.

Во рамките на овој јазичен ареал, зацртан со замената на *ъ и *ь во /o/ и /e/, која е извршена уште во X–XI век, се наслојуваат низ вековите цела редица нови црти, коишто сè повеќе и повеќе го оддалечувале од другите иновациони центри на соседните словенски територии. Меѓу поважните иновации спаѓаат – во фонетиката: појавата на протетичко /j/ пред иницијалното *q, одн. неговите континуанти, сп. *јаџлен (jožlen, jǎžlen, jǎžlen* во одделни локални говори), изедначувањето на предниот назал *ę со *ě, на пр. *месо* и *мера* (во дијалектите: *mjāso, mjāra*), затврднувањето на старите палатали, со што се отклонила опозицијата по признакот палаталност кај парните палатални консонанти, подоцна загубата на фонемата /x/, нејзината замена во /v, f/ во западниот дел од јазичната територија, појавата на палаталните консонанти /k̄, ě/, јотувањето на консонантските групи *ij, dj, nj* во /k̄, ě, њ/, во граматиката: множинските наставки кај именките *-ови (денови)* и *-иња* (со фонетските варијанти *-ина, -ијна*), сп. *йилиња, йрасиња*, кај глаголите наставките *-ме* во 1 л. мн. кај сите глаголи, сп. *имаме, ораме, носиме, береме*, и *-ле* во множина на л-партиципот: *биле, зеле*, потоа: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. во перфектот: *ишој бил, ишије биле*. Важни структурни промени во глаголскиот систем на македонскиот јазичен ареал внесле конструкциите со партикулата ‘ке’ и со помошните глаголи ‘има / нема’ плус глаголската *n/ij̄*-форма во среден род од типот: *имам дојдено, имав дојдено, сум имал дојдено*, негде дури и *бев имал дојдено* и ‘сум’ плус глаголската *n/ij̄*-форма од сите глаголи, вклучувајќи ги и непреодните, сп. *сум дојден, бев дојден, сум бил дојден*, итн. Со нивниот развој и вклопување во македонскиот глаголски систем дошло истовремено и до распределба на функциите меѓу новите форми и наследените словенски облици.

Посебен белег на македонскиот јазик му даваат акцентот и структурата на ред синтагми. На македонскиот ареал се оформил нов акцентски систем. Лексичкиот акцент е фиксиран на третата мора во повеќесложните збороформи, сп. *бра̄ӣучед – бра̄ӣучеди – бра̄ӣуч'едиве*. Освен тоа македонскиот акцент има синтагматски карактер. Цели синтагми се потчинуваат под еден акцент, сп. *Ма̄јка-мӯ ѿолк'у-време не-беше-џо в'идела с'ина-си. Од-ѿр'ед-вра̄ӣа му-ја-з'едоа нова̄ӣа-к'ошула*. Во врска со местото на акцентот истовремено треба да истакнеме дека неакцентираниите вокали не подлежат на квалитативна редукција со исклучок на еден мал број говори во југоисточна Македонија.

Посебност во македонскиот јазик во однос на околните словенски јазици е и можноста пред глаголот да стојат заменските и глаголските клитики, сп. *Му рече на бра̄ӣ-му, Го викна де̄ӣе̄ӣо, Сум му бил на свадба̄ӣа*.

Приведените јазични особености потекнуваат од едно иновационо огниште и најголем дел од нив останале во рамките на македонскиот јазичен ареал опфаќајќи помала или поголема територија. Нивните изгласи образуваат затворени линии и имаат приближно ист правец на движење.

Така на денешната македонска јазична територија се оформил еден посебен дијасистем, но кој не ја прекинал врската ни со дијасистемот оформен во рамките на денешна Бугарија, и којшто постојано ги продлабочувал врските со дијасистемот на српскохрватскиот јазичен ареал.

6. Најголем дел од приведените иновации, а уште и ред други, се јавиле во резултат на меѓујазичниот контакт на македонскиот со балканските несловенски јазици, а пред сè со балканскиот латински. Балканските јазици влијаеле на два плана. Од една страна тие поттикнувале нови процеси, кои понатаму оделе по свој пат како што им го одредувал јазичниот систем на македонскиот, одн. микросистемот, ако појавата се вршела во рамките на еден помал ареал на македонскиот дијасистем. Од друга страна пак несловенските јазици успорувале некои јазични процеси во граматичката структура.

Како „балканизми“, иновациони појави што се развиле во контактот со балканските несловенски јазици, во науката се прифатени: загубата на синтетичката деklinација, развојот на категоријата определеност кај именските зборови и во врска со тоа појавата на постпозитивниот член, аналитичката компарација, удвојувањето на објектот, модалните глаголски форми со ‘ке’ и конструкциите со ‘има / нема’ и со ‘сум’+глаголската *n/ii*-форма. Овие иновации зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан. Повеќето од нив во помала или поголема мера присутни се и во бугарскиот дијасистем, а дел од нив и во торлачките дијалекти на српската јазична територија. Но еден добар дел од нив се задржал на македонскиот терен и длабоко навлегол во структурата на македонскиот јазик. Во западниот и во јужниот регион на македонската јазична територија се затврднале: препозитивната употреба на клитиките, сп. *Го виде Сџојана, Му рече на Сџојана, Си з̄о изел лебоӣ*, испуштањето на предлогот *во*, сп. *Ке одам Бишпола, Оӣиде Прилеј*, искажувањето на директниот објект со предлогот *на* кај именките што означуваат живо суштество, сп. *Го викна на Марко*, генерализирањето на една кратка заменска форма – дативната за машки и среден род *му* како граматички сигнал за дативниот објект, сп. *Му рече на човеко̄ӣ, Му рече на де̄ӣе̄ӣо, Му рече на жена̄ӣа, Му рече на женӣӣе / деца̄ӣа / мажӣӣе*. Многу сличности меѓу западните македонски дијалекти и ароманскиот наоѓаме во употребата на предлогот *од* со посесивно значење, сп. *кука̄ӣа од Марка*. На сета западна територија од Гостивар па до Корча и Костур под влијание на назалните сонанти */m, n/* вокалот */a/* се назализирал – *a*, а потоа се рефлектирал како и стариот назал **o*, сп. *сна̄̄а* (< *сна̄̄а*), *зна̄̄м* (*знам*) во горнополошкиот, дебарскиот, охридско-преспанските, одн. *сно̄̄а* во малореканскиот, *сна̄̄а* во дримколско-голобрдскиот. На еден тесен појас во југозападна Македонија се загубил *л*-партиципот, а со него и сите сложени форми што се образувале со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот). Функциите на тие форми ги презеле соодветните конструкции со ‘има / нема’ и со ‘сум’. Во сушко-височкиот говор место партикулата ‘ке’ за футур се употребува грчкото *за* : *за носа*. Ред балканизми на македонскиот терен наоѓаме и во областа на деривацијата, на пр. деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-уле* : *де̄ӣуле, брадуле*, и посебно во лексиката. Сите приведените јазични особености распоредени се на западната и јужната периферија на македонскиот јазик, таму каде што се разграничува тој со албанскиот и со

грчкиот, и каде што има и денеска најголема концентрација на ароманско население.

„Влијанието на балканската јазична средина не се огледа само во промените што ги зафатиле од наследениот словенски граматички тип, туку и во одржувањето на поедини негови облици, во случаи каде што имало поклопување со балканските јазици“ (Конески, 1960 : 493). Така се објаснува зачувувањето на аористот и имперфектот, а во западно-македонските говори и дативот кај личните и роднинските имиња од машки и женски род.

7. Иновационите појави што се развиле на македонскиот јазичен ареал не се ширеле подеднакво и сите во еднаков правец.

Еден дел од нив, видовме, ја опфатиле сета македонска јазична територија и станале диференцијални црти на македонскиот по однос на српскиот и на бугарскиот, или само на еден од нив. Таков е случајот со континуантите на еровите.

Друга група иновации зафатиле само дел од македонскиот дијалектен јазик, а во другиот дел сè уште виреат старите особини кои се наоѓаат во отстапување. Тоа значи новиот процес или не завршил, или новата појава во некој микросистем е попречена. Ова се однесува, се разбира, каде што имаме унилатерални иновации и географски тие се опонираат со старите. Старите црти во такви случаи се одржуваат на периферијата. Така, на пример, на западната и јужната македонска јазична периферија сè уште среќаваме примери со запазен назализам, вистина не во првобитниот изговор, место носовките **ɛ* и **ɔ*, сп. *ḡrandi*, *ḡenda* – во корчанскиот, *ḍāmbje*, *čendo* – во сушковисочкиот, во некои пунктови се одржал широкиот изговор на **ě* : *p'ǎka* или *pǎka*. Во одделни лексеми се задржало /*ɟ*/ во секвенци со **ɟ*, сп. *čǎrǐǐǐǐ*, *čǎrveɟ* – *čǎrǐǐǐǐ*. Во корчанскиот македонски говор, во Јужна Албанија, се пази старата дативна флексивна форма и во едината и во множината. Таму наоѓаме остатоци од старата промена (деклација) на членот, сп. *sǐarɟǐǐoǔo*, *sǐarɟuǐomu*. Единствено во тој говор до денеска се задржала како посебен облик заменката **sъ* – *soj*. На поширок ареал во Западна Македонија се среќаваат дативни флексивни форми кај личните и роднинските имиња: *Sǐoǔanu*, *Marku* // *Marko(v)e*, *Mare* // *Mari*. Кај глаголите се пази наставката *-ǐǐ* во 3. л. на презентот, во повеќе говори во 1 л. едн. на презентот уште отсуствува наставката *-m*.

Сите приведени црти, и уште цела редица други такви – стари, неизменети, денеска се јавуваат како дијалектна специфика на западните говори и стојат во опозиција со новите особености што се јавиле на нивно место во другите – источните, северните или јужните говори. Такви архаични црти се одржале и на источната периферија, како на пример, слободниот подвижен акцент, фонемата /*x*/, множ. наставки *-ove*, *-e*, *-eǐǐa* кај именките од м. и ср. род. Во југоисточните говори се задржала како фонолошки релевантна старата дистинкција по мекост кај консонантите.

Сепак паѓа в очи дека најголем број архаични црти се задржале на пограничјето со албанскиот, влашкиот и грчкиот, каде што има, од друга страна, и најмногу иновации настанати во резултат на меѓујазичниот контакт. Така западните и југозападните, делумно и јужните македонски дијалекти се одликуваат и со најмногу архаизми, а истовремено и со најмногу иновации. На

источната страна, на пограничјето со бугарската јазична територија, преминаот кон бугарските дијалекти е поблаг.

Кај досега разгледуваните унилатерални иновации се јавува едно иновационо огниште кое се наоѓа во централните области на македонската јазична територија.

8. Втората група иновациони појави релевантни за дијалектната диференцијација ја сочинуваат т.н. билатерални. Стара особина гине, на нејзино место се јавуваат две нови, се разбира, различни. Такви се, на пример: протетичкото /j/ во западните говори и /v/ во источните пред рефлексот на почетното *q : j(адица), v(адица), j(аџок) : v(аџок). Во такви случаи зборуваме за две иновациони огништа. Едното се наоѓа во централната област на западното наречје.

Не ретко се случува на местото на една стара особина во дијалектниот јазик да се развиле повеќе од две нови, кои секоја посебно функционира во својот микросистем. За илустрација да ги земеме, на пример, континуантите на нововската *q. Таа се дефонологизирала. Во едни региони исчезнала напивно изедначувајќи се со некоја од постојните фонеме: /a/ во централните, /y/ во северните, /o/ во малореканскиот. Во таквите случаи таа можела да помогне само во редистрибуцијата на фонемата со која што се изедначила, или поточно во која се преточила. Меѓутоа, во повеќе микросистеми *q ја задржала својата самостојност во однос на другите вокални фонеме, го изменила само своето квалитетно, а со тоа и своето место во системот. Со други зборови, се измениле нејзините составни елементи – дистинктивните признаци. Така, по македонската јазична периферија ги наоѓаме како континуанти за *q фонемите: /ä/, /ǎ/, /â/. Тие придонеле за формирање на три нови вокални системи. При вакви, да ги наречеме мултилатерални иновации, имаме повеќекратно теренско опонирање и зборуваме за повеќе микроиновациони огништа во рамките на еден дијалект. Изоглосите на ваквите иновации во повеќето случаи претставуваат затворени линии. И овие иновациони огништа најчесто се наоѓаат на западно-македонскиот терен.

9. На македонскиот јазичен ареал се изделуваат јасно три поголеми групи говори или наречја: западно, југоисточно и северно.

9.1. Во *западното наречје* влегуваат говорите на западното пограничје од Шар Планина и границата со српската јазична територија па до јужниот брег на Преспанското Езеро. Источната негова граница од јужниот дел на Преспанското Езеро се движи кон североисток, поминува нешто малку посеверно од градот Лерин и избива на завојот на Црна Река од Пелагонија во Мариовската клисура. Оттука таа продолжува на север по планинскиот венец на Селечка и преку областа Клепа излегува на Вардар нешто малку позападно од утоката на Црна во Вардар. Го сече Вардар и источно од градот Велес сè по левата страна на Вардар продолжува на север, ја сече реката Пчиња кај Катланово, откаде што свртува во лак кон северозапад и излегува нешто малку северно од Скопје. Селата во подножјето на Скопска Црна Гора северно од линијата Арачиново – Радишани – Бардовци остануваат надвор од границите на

западното наречје. Северната граница оди приближно по правецот Скопје – Тетово – Шар Планина, каде што се затвора граничниот круг.

Најостра е границата меѓу западното и источното наречје на просторот меѓу вливот на Црна во Вардар па сè до Скопска Црна Гора. На северната страна изразито остра граница има на скопскиот дел, додека во Полог таа нешто се ублажува.

Западното наречје го карактеризираат две групи особини. Од една страна во него се чуваат некои стари црти и тој број расте како што се оди кон западното пограничје спрема албанската јазична територија. Повеќето од нив се од морфолошка природа. Меѓу помаркантните од нив спаѓаат: пазењето на стариот ген.-акуз. облик во функција на општа форма кај личните имиња од м.р. на консонант, на *-o* и *-e*, сп. *Го виде Сџојана, Марка, Сџолеџа*, роднинските: *џеџина, џаџика, чичеџа*, и изведените на *-ко* и *-ло* што означуваат лична црта на човекот: *Го викна џрбла, мрсулка* (: ном. *џрбло, мрсулко*). На нешто малку потесен ареал се пази и стариот дативен облик од синтетичката дефлекција, исто така кај личните и роднинските имиња од машки род, како и кај имињата од женски род на *-a*, сп.: *Му реков Сџојану / Илију / Марку*, одн. *Маркоџу / Марко(в)е, Марко(в)и, Пејреџу / Пејру / Пејре(в)е / Пејре(в)и*, ж.р. *Јани / Јане, џеџки / џеџке*. Како релативен архаизам да го земеме и чувањето на членските форми на *-в* и *-н*: *лебов, лебон*. На другата територија, ќе видиме, се јавува само членот *-оџ*. Според тоа западните говори познаваат троен член. Доста добро е запазен и вокативот со флексија: *браџе / браџу, зеџе, мажу, џеџко, Раџке*. Кај личните и лично-предметните заменки исто така добро се пази дативниот облик: *мене ми, нему му, ним / ними им, кому, некому* итн., како и кај демонстративните: *овему, онему, овеџе / овеџи* и др. Овде се задржал системот од три вида демонстративни заменки, што е во согласност со три вида членски морфемии. Во вербалната флексија за ова наречје е карактеристична наставката *-џ* во 3. л. едн. на презентот: *имаџ, носџ*. Во 1 л. едн. на презентот во повеќето говори отсуствува наставката *-м*: (*ја – јас*) *коџа, носа, бера*.

Изоглотите на споменативе особености одат приближно по означената дијалектна граница, негде напивно се поклопуваат со неа, на северната страна неколку изоглоти (на општата и дативната форма, на тројниот член) ја преминуваат дијалектната граница.

Неколку фонетски архаизми: пазењето на фонемата */s/*, на неизменетото */ч/* во групите **џр-, *џрџ-*, на крајните групи *-сџ, -џџ*, не се карактеристика на сите западни говори. Тие се јавуваат на еден тесен појас на пограничјето со албанскиот јазик.

Поголем дел од диференцијалните црти на западното наречје се иновации. Меѓу најзначајните дијалектни карактеристики на западното наречје спаѓа местото на акцентот како во одделни збороформи, така и во синтагмите. Овде е акцентот фиксиран во повеќесложните зборови на третата мора од крајот. Овој е единствен акцентски модел во словенскиот јазичен ареал. Сп.: *џлан'инаџа – бр'аџучед – браџ'учеди – браџуч'едиџе*. Во случаите како *во-д'еџна, красџ'аџа, вол'оџе*, секвенците [*aj, ej, oj*], иако се еднословни, содржат по две мори.

Во ова наречје има широки можности да се образуваат акцентски целисти. Именските и глаголските синтагми во обичната реч, кога не се врши посебно

маркирање на составните компоненти, најчесто се групираат под еден акцент, сп. *н'а-врайѝа*, *ѝреку-л'ивада*, *ѝр'еку-ден*, *бела-к'ошула*, *зимски-'алиѝѝа*, *ѝорн'а-нива*; *ѝо-з'еде* : *не-ѝ'о-зеде*, *не-ке-ѝо-з'емеше*, *зоѝѝо-му-ѝ'о-даде*? Од фонолошките карактеристики посебно се значајни: отсуството на фонемата /x/ и нејзиниот премин во /v, f/ на крајот на слогот, сп. *ѝреф*, *моф*, *беф*, *чевли*, *евла*, *бевме* – *бефме*, и загубата на интервокалното /v/ и на некои други консонанти. Како последица од оваа појава готово во сите западни говори дошло и до промени во дистрибуцијата на вокалите. Создадени се нови односи меѓу вокалите во рамките на една збороформа. Настанале бројни секвенци од по два, негде и од повеќе вокали, исти или различни, и како краен резултат настанале серија дифтоншки секвенци од различен вид. Особено на широк терен се јавуваат дифтонзите со [i] како втора компонента: [ei, ai, oi, yi], сп. *леј*, *лебој*, *снај*, *муј*. Секвенците со еднакви вокали се контрактирале во долги фониви, па така се добил и нов квантитет, кој сè уште нема фонолошка вредност, сп.: *сна*: /< снаа/, *не:сѝа* (< *не-есѝа* < *невесѝа*), *ѝроѝо:ри* (< *ѝроѝоори* < *ѝроѝовори*). И едната и другата појава придонесле за скратување бројот на слоговите на многу збороформи. Можноста да се образуваат дифтонзи овозможила да се скратат во ред случаи особено повеќесложните збороформи, како, на пример, во: *вод'ејнца* (< *воде-инца* < *воденица*, со извршена метатеза), *ѝол'ојна* (< *ѝолоина* < *ѝоловина*), *сур'ојца* (< *суроица* < *суровица*), или споменатите *н'е:сѝа*, *ѝроѝ'о:ри* (*невесѝа*, *ѝроѝовори*).

Во резултат на општата тенденција да се скратуваат зборовните единици што подлежат на еден акцент, во западните говори широко е распространето испаѓањето на вокалите во клитичките зборови, кога стојат пред збороформа што почнува со вокал, сп. *ѝ-осѝај* (*ѝо осѝави*), *с-уѝеѝа* (*се уѝеѝа*), *н-уѝоре* (*на уѝоре*), *д-ојѝ* (*да одиѝ*), *уѝѝ-еднаѝ* (*уѝѝе еднаѝ*).

Ограничувања има како за оваа, така и за горе приведените појави само кога се јавуваат некои фонолошки и семантички пречки.

Од морфолошките релевантни диференцијални особености најмногу доаѓаат до израз во говорениот текст: множинската наставка *-ови* со разновидноста *-ој*, сп. *лебови* // *лебој*, личната замена за 3. лице *ѝој* (*ѝаа*, *ѝоа*, *ѝше*), и кај глаголите: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. на перфектот, формата *се* во 3. л. мн. на през. од 'сум', и посебно развиените конјугации со помошните глаголи 'сум' + *н/ѝ*-партиципот: *сум дојден*, *бев дојден*, *сум бил дојден*, *бев бил дојден*, 'има' + *н/ѝ*-парт. во среден род: *имам одено*, *имав одено*, *сум имал одено*, *бев имал одено*, како и формите со партикулата *ке* од типот: *ке одев*, *ке сум одел*, *ке бев одел*, и понатаму со конструкциите со 'имам': *ке има(м) одено*, *ке имав одено*, *ке сум имал одено*. Овие конструкции со својата честота во употребата и со семантичката разнообразност на западното наречје му даваат посебен белег во однос на другите македонски говори.

Западномакедонското наречје се одликува со богат репертоар на суфикси со деминутивно - хипокористичко значење. Покрај суфиксите: *-е*, *-це*, *-енце*, *-че*, *-иче*, *-ичка*, кои можат да се сретнат и во другите македонски говори, овде особено е продуктивен суфиксот *-уле* со дериватите *-улче*, *-уленце*, *-ичуле*, сп. *брадуле*, *брадулче*, *деѝуленце*, покрај *деѝенцуле*.

Од синтаксичките особености важни во дијалектното диференцирање на македонскиот дијасистем е местото на клитиките, посебно заменските и гла-

голските, по однос на глаголот. Во западните говори тие можат да стојат и во препозиција дури и на почетокот на реченицата, што не е случај во повеќето источни дијалекти, сп.: *Му рече Ситојану да го чекајќи, Се фашија под рака, Те имам видено, Сум рекол нешто за тебе.*

Изоглосите и на овие појави, како и на претходните, одат во правецот на означената граница, многу од нив на поголем простор и се поклопуваат меѓу себе образувајќи на тој начин еден изоглосен сноп. Само по некоја од нив навлегува подлабоко на исток и на југ, како, на пример, изоглосите на множинската наставка *-ови*, на особеностите од глаголската флексија или на препозитивната употреба на клитиките по однос на глаголот. Тие зафаќаат и еден ареал од јужните говори на источното наречје. Од друга страна изоглосите на третосложниот акцент, на испаѓањето на интервокалното */v/*, на синтетичкиот датив кај личните и роднинските имиња и кај личните заменки, на тројниот член и испуштањето на помошниот глагол – подлабоко продреле во северозападните говори.

Единството на западното наречје го разбиваат неколку фонетски особености, меѓу кои како најкарактеристични и најзабележливи се: континуантите на носовката **o* и на вокалните **ɹ* и **l*, кои многу придонесле во оформувањето на одделни вокални системи, потоа присуството или отсуството на фонемите */f, s, ɥ/*, фреквенцијата и реализацијата на фонемите */k, ʒ/*, реализацијата на групите */iɥi, ʒd/*, во вокализмот реализацијата на неколку вокални групи, особено на *leal, loal, loel*. Во флексијата одделни локални говори се разликуваат главно по наставките за 3 л. мн. на презентот и минатото определено време, по образувањето на партиципите, распределбата на глаголите по конјугациските модели и некои глаголски суфикси.

Според овие црти јасно се изделуваат две говорни групи – една централна и една периферна.

9.1.1. Во централниите говори (скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот) **o* се рефлектирало во */a/*: *рака, пайи*, вокалното **l* е заменето со секвенцата */ol/* на поголемиот дел: *волна, долго, солза*, додека */p/* ја задржало својата силабична вредност *врф – врои, врој, ирои, дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем *iu, e, y, o, a/* + силабемата */p/*. Во консонантизмот е постигната прилична симетричност. Африкатите имаат оформени корелации: */tʃ : s/* и */tʃ : ɥ/*. Фонемите */k, ʒ/* имаат релативно широка употреба. Кај денталните сонанти има тенденција да се ликвидира корелацијата по палаталност. Во повеќе локални микросистеми */lʰ/* се јавува како маргинална фонема, бидејќи се среќава главно во туѓи лексеми, додека старото **lʰ* затврднало и се изедначило со */l/*, сп. *клуч, недела, пријател*, но *пел’ше, шел*. Само на некои мали ареали */f/* нема статус на фонема. 3 л. мн. на презентот завршува на *-аи*: *викааи [вика:и]*, *носаи*, 3 л. мн. на аористот и имперфектот завршува на *-а*: *викаа [вика:], носеа, дојдоа*.

9.1.2. Западниите периферни говори го пазат латералниот палатализиран сонант: *к’л’уч, недел’а, пријател’*. Се чува и старото */s/* пред множинските морфемии, сп. *носе/носу, бубреси, белеси, иојраси*. Фонемите */k, ʒ/* се поретки; место **tj, *dj* превладуваат примери со */iɥi – ʒd/*, одн. */iɥt – ʒɥ/* во мало-

реканскиот, струшкиот, охридскиот. На еден потесен појас се пази /ч/ во групата *чере-*: *черев*, *черейна*, поретко и во групата *чър*: *чървец*, *чършии*. На целата западна периферија се пази наставката *-ӣ* во 3 л. едн. на презентот: *имаӣ*, *носӣ*, а на поголем ареал се употребуваат наставките *-еӣ* во 3 л. мн. на презентот, сп. *имаеӣ* // *имееӣ* [име:ӣ], *носеӣ* // *носеӣ* [носе:ӣ], и *-е* во 3 л. мн. на простите минати времиња, сп. *дојдое*, *имае* // *имее*. Замената на **тj* во /*шӣ*, /*ич*/ оставила траги и во фонетскиот облик на наставката за глаголскиот прилог, сп. *викаешӣ* – во дебарскиот, *викаешичи* во струшкиот, *викаешчем* // *викешичем* во градскиот охридски, *викаешкум* во некои охридски села, и др.

Меѓутоа, на западната периферија носовката **q* и вокалните **ɟ* и **ʃ* немале еднаков развиток во сите локални говори, а тие доста придонесле за дијалектната диференцијација на односна област.

9.1.2.1. Во *џорнојолошкио̄ӣ*, *дебарскио̄ӣ*, *сџрушкио̄ӣ* и *охридскио̄ӣ*, потоа во *преспанскио̄ӣ*, **q* се рефлектирало во коренските морфеми во /*ǎ*/: *зǎби*, *мǎка*, *рǎка*. Во ист правец одел и развојот на вокалните **ʃ* и **ɟ*; **ɟ* во тие говори дало секвенца /*ǎp*/: *вǎрба*, *џǎрбаф*, *дǎрво*, **ʃ* се изменило во /*ǎl*/: *вǎлк*, *иǎлно*, *сǎлса*. По овој начин во споменативе говори се оформил шесточлен вокален систем во кој вокалот /*a*/ добил свој парник по степенот на отворот. Во поодделни говори од овој тип има и други разлики. На пример во охридскиот говор кај постарите генерации уште можат да се сретнат случаи со /*x*/: За него посебно е карактеристична неутрализацијата на изговорот на /*a*/ и /*ǎ*/ во неиницијален нагласен слог, сп. *м'аџаре* : *маџ'ареӣо*. Во него и во струшкиот палаталниот назал се депалатизирал, сп. *којн*, *иолина*. Во овие два говора има тенденција и за изделување на палаталноста кај фонемите /*č*, /*č̣*/, сп. *кујќа*, *л'ујџе*.

9.1.2.2. Во *дримколско-џолобрдскио̄ӣ* џовор од дебарската група **q* > /*ǎ*/, **ɟ* > /*ǎp*/, **ʃ* > /*ǎl*/, сп. *рǎка*, *иǎрсџи*, *сǎлса*. Новодобиената фонема /*ǎ*/, која има ограничена дистрибуција, образува корелација со /*a*/ по признакот заокруженост.

Истиот овој систем се оформил и на еден мал простор во југоисточниот брег на Преспанското Езеро (преспански **q* > *ǎ*-џовор). Но овде има и вокално /*p*/, зашто во /*ǎ*/ се рефлектирале само **q* и **ʃ*, сп. *рǎка*, *сǎза*, *дǎџо*, додека силабемата /*p*/ се задржала, сп. *иǎрсџи*, *срџи*.

9.1.2.3. Посебен развој **q*, **ɟ*, **ʃ* имале и во говорот на неколку села во Струшко – *вевчанско-радошкио̄ӣ* џовор. Во коренските морфеми зад нелабијална согласка **q* > /*ǎ*/, **ʃ* > /*ǎl*/, **ɟ* > /*ǎp*/, а зад лабијална согласка се развил лабијален парник /*ǎ*/, одн. /*ǎl*/ и /*ǎp*/, сп. *џрǎди*, *рǎка*, *дǎрво*, *сǎрце*, *џǎлџӣӣ*, но: *иǎӣ*, *мǎка*, *бǎрдо*, *вǎрба*, *вǎлк*, *мǎлчӣӣ*. Овде имаме и најбогат вокален систем во рамките на западното наречје.

9.1.2.4. Во *малореканскио̄ӣ* дебарски џовор **q* се рефлектирало во /*o*/, додека **ɟ* и **ʃ* останале неизменети, сп. *рока*, *ио̄ӣ*, *дрво*, *иџџӣ*, *вџк*, *вџна*, *сџза*. Малореканскиот нешто малку отстапува од другите западни говори и во областа на консонантизмот; тој не ги познава звучните африкати *s*, *ç*.

9.1.2.5. Посебен интерес за дијалектолозите побудува говорот на Торбешите (Македонци муслимани) во областа Река, Дебарско. Во *реканскиоѝ ѝорбешки говор* за **q*, **ʃ*, **ʃ̣*, има по две вредности во коренските морфемии. Во еднословни и двословни зборформи под акцент **q* > /*ǎ*/, **ʃ* > /*ǎp*/, **ʃ̣* > /*ǎl*/, додека во трисловни и повеќесловни зборформи, и во еднословни и двословни кога не се акцентирани место **q* има /*ǎ*/, место **ʃ*, **ʃ̣* – /*ǎp*/ и /*ǎl*/, сп. *ǎǎǎ*, *ǎǎ*, *ǎǎp*, *ǎǎl*, *ǎǎl*, но: *ǎǎǎǎ*, *ǎǎǎǎǎ*, *ǎǎǎǎǎ*, *ǎǎǎǎǎ*, *ǎǎǎǎǎ*, *ǎǎǎǎǎ*, или: *n'a-ǎǎǎ*, *n'a-ǎǎp*, *n'a-kǎl* (Жировница).

Со овие неколку црти во вокализмот западната јазична периферија се раздробила на неколку мали територијални единици. При тоа треба и да истакнеме дека фонемата /*ǎ*/, која ја констатиравме во неколку дијалектни пунктови, се јавува само на македонско-албанското пограничје.

9.2. *Јуџоисѝочноѝо наречје* зафаќа значително поголема територија. Тоа се шири источно и јужно од погоре означените граници, а на север допира приближно до линијата Велес – Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е нешто повлечена кон југ готово до Богословец.

За разлика од западното наречје источното е помалку хомогено. Поголем дел од неговите особини, било да се тие запазени стари или се иновации, не претставуваат една компактна затворена целина, како што е случајот со западните говори. Повеќето од старите особини, како што се: системот со слободен акцент, фонемата /*x*/, множинската наставка *-ове* кај именките, на еден помал ареал и наставката *-е* кај именките од м.р. што завршуваат на мек или некогашен мек консонант, сп. *коне*, *маже*, *крае*, *сел'ане*, и наставката *-еѝа* кај именките од среден род, сп. *ǎрасеѝа*, *ǎилеѝа*, издиференцираната множина на *-а* кај именките од машки род: *два*, *ѝеѝ*, *сѝо леба*, пазењето на помошниот глагол 'сум' во 3 л. во перфектот, употребата на перфективен презент со повторливо значење, значително поархаичната конјугација по однос на западното наречје земено во целина, потоа структурата на синтагмата, местото на заменските клитики по однос на глаголот, источномакедонските говори ги поврзуваат во помала или поголема мера со граничните бугарски дијалекти. Овде ги имаме предвид, се разбира, и македонските дијалекти во Пиринска Македонија.

Добар дел од иновациите појави карактеристични за источните македонски дијалекти се среќаваат и во бугарските говори. Така на пример: протетичкиот глас /*v*/ пред рефлексот на иницијалното **q*, сп. *ваǎлен* – *ваǎлен*, појавата на секундарен вокал во групите *цв-*, *св-*, сп. *цафѝе* – *цафѝѝ*, *самне* – *савне*, прегласот на **ǎ* во /*al*/ зад /*ǎ*/: *цал*, *цадило*, *цана*, изедначувањето на општата со номинативната форма кај личните и роднинските имиња, аналитичкото искажување на дативниот однос кај личните заменки: *на мене ми рече*, загубата на членските морфемии на *-в* и *-н*, и уште ред други црти што им се заеднички на источните македонски говори, а истовремено и диференцијални по однос на западните, немаат едно јасно оформено иновационо огниште на македонскиот ареал. Мнозинството и од тие црти зафаќаат пошироки ареали и на бугарскиот дијасистем, а дел од нив се протегаат преку Северна Македонија и во граничниот тимочко-јужноморавски дијалект или уште пошироко во источните српски дијалекти.

Во рамките на југоисточното наречје појасно се опцртуваат пет помали дијалектни индивидуалности.

9.2.1. Една поголема целина во рамките на југоисточното наречје чинат *ишшиско-струмичкиџе* *џовори*, кои го опфаќаат централниот негов дел од Беласица па до границата со северното наречје на север. Главна одлика на тие говори е слободниот парадигматски акцент, сп. *џ'ена – џ'ени – џ'ен'аиџа – џ'енишџе, б'ерам – б'ереш – б'ере – б'ереме – б'ерешџе – б'ерашџи*. Носовката **o* овде е заменета со */a/* во сите позиции на збороформите, сп. *мака, рака*, и оваа црта нив ги поврзува со централниот дел на западното наречје, како и вокалното */r/*. Но тие ја познаваат фонемата */ǎ/*, која е добиена како континуант на **ǝ* сп. *џ'аиџа, с'аза*, понекаде на периферијата и */ǎl/*: *с'алза*. Во флексијата овие говори ги карактеризираат наставката *-м* во 1 л. ед. на презентот кај сите глаголи: *викам, берам, носам*, и слевањето на глаголите од *и*-група со глаголите од *е*-група, сп. *береш – носеш, бере – носе*.

9.2.2. Најблиску до штипско-струмичките стојат *ишквешко-мариовскиџе* *џовори*. Тие две групи ги поврзуваат континуантите на носовката **o* и на вокалните **ǝ* и **r*, сп: *рака, с'аза, ирсиџи*. Меѓутоа, тиквешко-мариовските говори развиле посебен систем на акцентирање. Во нив акцентот не може да стои на крајниот слог во парадигматските збороформи. Со пренесувањето на акцентот од ултима на пенултима се добил еден потсистем со подвижен акцент, кој ги опфаќа сите двосложни збороформи што завршуваат со затворен слог, сп. *д'рвар – др'вари, 'елен – ел'ени, д'евеџ – дев'ери, з'елен – зел'ена, 'имал – им'ала, н'осен – нос'ена*. Има тенденција акцентот да се стабилизира на пенултима. Овој акцентски модел коегзистира со парадигматскиот акцент кај двосложните и повеќесложните збороформи кои завршуваат на вокал, респ. отворен слог, и во презентските форми кај глаголите, сп. *'исџина – 'исџинаиџа, с'абоиџа*, през. *в'икам – в'икаме – в'икаџе*. Интеграцијата на глаголите од старите *е*- и *и*- групи се извршила на овој терен на подруг начин отколку во штипско-струмичките. Се образувал мешан конјугациски тип, сп. *б'ериш – н'осиш, б'ериме – н'осиме, б'ериџе – н'осиџе* : 3 л. едн. *б'ере – н'осе*.

9.2.3. *Малешевско-пиринскиџе* *џовори*, кои ја зафаќаат граничната област со бугарската јазична територија, по рефлексот на носовката **o* и по вокалното **ǝ* исто така претставуваат единство со штипско-струмичките, сп. *рака, с'аза*. Исто така тие имаат и вокално */r/* : *дрво, ирсиџи*. Меѓутоа, во овие говори има два акцентски модели – парадигматски, *б'аба – б'аб'аиџа – б'аби – б'аб'иџе*, кај глаголите : *в'икам – в'икаме – в'икаџе*, и подвижен. Има неколку типа на подвижен акцент, сп. а) *џен'а – џен'аиџа – џен'иџе* : *џ'ени, ребр'о – ребр'оџо – ребр'аиџа* : *р'ебра*, б) *бр'ада – бр'ади* : *брад'аиџа – брад'иџе, в'ак – в'аџи* : *в'ак'о* : *в'аџ'иџе, дар – дарове* : *дар'о – даров'еџо*, кај глаголите: *џ'ада* : *џад'еш – џад'еме* итн. Малешевско-пиринските говори по однос на штипско-струмичките се поархаични. Кај именската флексија се пазат старите множински наставки *-е* за м.р.: *кон'е, дрвар'е, ири'аиџеле*, и *-еџа* кај именките од с.р. од типот *ишел'е – ишел'еџа, ирас'еџа*. Кај глаголите се пазат старата морфемска дистинкција меѓу глаголите од *е*- и *и*-група, сп. *б'ера – бер'еш, н'оса*

– *н'осии*. Во фонологијата овие говори ја пазат фонемата /x/, вистина со ограничена дистрибуција; консонантската група /вн/ е неизменета, сп. *равно*, превладуваат примери со /шш/, жд/ место *tj, *dj: *кашшѝа*, *џашшѝи* – *вежди*, *сажди*, одн. *каича*, *веџи* во некои локални говори. Стара е појава исто така прегласот на /ol/ во /el/ во членската морфема за м.р. зад некогашните меки консонанти, сп. *кон* – *к'оне*, *маи* – *м'аже*, *дрв'ар* – *дрв'аре*. Појачана е палаталноста на крајното -шш' (< *-th) во примери од типот *зеќ*, *ѝаќ*. Иновација е палатализацијата на /к, џ/ пред предните вокали и на /к/ зад палатален консонант, сп. *раќ'ија*, *м'ајќа* / *м'аќа*, *сук'ал'ќа*.

9.2.4. Една поголема целина во источното наречје претставуваат јужните дијалекти, кои го исполнуваат просторот на правецот Кајлар – Воден – Пазар – Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев (Неврокоп) и на север допираат до Беласица и Кожув пробивајќи се по долината на Вардар до близу Демир Капија. Рефлексот на носовката *o – /ǎ/: *раќа*, *ѝаѝи*, и на вокалните *j, *j – /ǎr – rǎ/ и /ǎl – lǎ/, сп. *ѝрајшѝи*, *сǎрце*, *вǎлна*, *слǎнце*, овие говори доста рано ги одделиле од централната зона на македонскиот јазик. Но како најмаркантна особина на јужните говори денеска се јавува редуцијата на неакцентираниите вокали, која историски исто така се јавила доста рано во средновечјето (XIII в.), и елизијата како краен резултат на редуцијата, која е предизвикана, меѓу другото, и од брзото темпо на говорењето. Отворените вокали /a, e, o/ во тие говори во неакцентирани слог се редуцираат во многу затворени алофони [a, e, o], а во повеќето локални говори тие и напивно се неутрализираат со соодветните затворени парни фонеме: /el/ > /ul/, /ol/ > /yl/, /al/ > /ǎl/, сп. *ел'ен* > *ил'ен*, *ѝек'ол* > *ѝшк'ол*, *џ'ушѝер* > *џ'ушѝшѝер*, *џол'ем* > *џул'ем*, *боџ'аѝи* > *буџ'аѝи*, *чов'ек* > *чув'ек*, *разб'ој* > *рǎзб'ој*, *раб'оѝа* > *рǎб'оѝа*. Во одредени позиции во збороформите (најчесто пред членските морфеме) редуцираните вокали и напивно се губат, сп. *ѝол'ѝо* – *ѝол'ѝу* (< *ѝолеѝо*), *д'еѝѝо* (*деѝеѝо*), *н'ифѝа* (*ниваѝа*), *ж'енѝа* (*женаѝа*), *рǎб'оѝѝа* (*рабоѝаѝа*). Со оваа промена се изменила во многу случаи и структурата на збороформите. Во ред локални говори многусложните зборови се скратуваат, до колку тоа, се разбира, го допуштаат фонолошките и семантичките услови.

Во непосредниот контакт со грчкиот и со ароманскиот во нив се јавиле, како и во западните и југозападните говори, значително повеќе балкански иновации, и со тоа уште повеќе се оддалечиле од централната група во источното наречје. На ова подрачје значително е поматена кај придавките и заменките разликата меѓу машкиот и средниот род. Почести се во конјугацијата формите со 'има / нема' и со 'сум' + *н/ѝи*-партиципот. Во ек е развојот на т.н. *на*-објект кај личните и воопшто кај одушевените именки, сп. *Гу вид'е на д'еѝѝо*. Лексиката на овие говори обилува со грцизми и турцизми. Грчкото влијание се чувствува особено во т.н. службена лексика и службените зборови во граматиката. Од друга страна, пак, овде се задржале и бројни лексеми од словенскиот фонд кои во посеверните дијалекти веќе не се среќаваат. Во одделни пунктови во областа се среќаваат бројни примери со запазен назализам, сп. *мајнч* 'маж', *џрајнди* 'гради', *џренда*, *чендо* – во сушко-височкиот говор.

Во зависност од акцентот овие говори можеме да ги поделиме на две подгрупи – солунско-воденска или долновардарска и серско-лагадинска.

9.2.4.1. Во солунско-воденската (долновардарската) има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од штитско-струмичките говори, сп. *уфч'ар – уфч'ари – уфч'ариѝе*. Освен тоа овие говори покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2 л. мн. на императивот со наставката *-ејѝе* : *бир'ејѝе, нус'ејѝе*, глаголскиот прилог со *-ичимица*, сп. *беѝаич'имица*. Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *а*-група, и како краен резултат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *в'икум, б'ерум, н'осум – в'икиши, б'ериши, н'осиши – в'ике, б'ере, н'осе*.

9.2.4.2. Во *серско-лаѝадинскиѝе ѝовори*, во која група спаѓа и драмскиот, како и гоцеделчевскиот во Пиринска Македонија, сѐ уште се пази подвижниот акцент, но нешто со поупростен вид алтернации во однос на малешевско-пиринскиот, сп.: *ж'ена – ж'ени : жен'аѝа – жен'иѝе*, како и *бр'ада – бр'ади : бра-д'аѝа – брад'иѝе*, итн. Освен тоа на теренот на овие говори има и двоен акцент, сп. *ѝариѝаѝа, л'обуд'аѝа, ѝ'ласув'еѝу*. Доста заеднички црти овие говори имаат со соседните родопски дијалекти на бугарскиот јазик, на пример, замената на *ѝ со */a/*, негдегоде со */ä/*, кои ги палатализираат претходните консонанти, сп. *бр'ак, д'ал, с'анка*. Место стариот *ѝ овде има континуант */ä/* во коренската морфема на целата територија, а во афиксните морфеме само во крајните источни области, сп. *с'ан, д'аш*. Консонантскиот систем во овие говори е значително побогат, зашто диезноста се задржала, во некои случаи се јавила и нова мекост, така што сите тврди консонанти имаат свои палатализирани корелати. Добро се пази во овие говори и фонемата */x/*, додека */k/* и */č/* се маргинални фонеме. Во сушко-височкиот говор се пази во акцентиран слог јат */ä/*, сп. *сн'äk, б'äl, м'äс'ио, р'äка*. Во него има бројни примери со запазен назализам. Во височкиот говор посебен развој имал и *у сп. *бäk, бäl, рäба, сän* (бик, бил, син, риба). Во сите говори од оваа група има лексички архаизми, но истовремено нивната лексика е богата и со грцизми и со турцизми.

9.2.5. Посебна дијалектна индивидуалност во југоисточното наречје претставуваат *костурско-корчанскиѝе ѝовори*. По акцентските особености тие, заедно со *леринскиоѝи*, се поврзуваат со тиквешко-мариовската група, со тоа што на костурскиот терен тенденцијата да се стабилизира акцентот на пенултима е поизразена.

На костурскиот терен се испреплетуваат неколку групи особености. И овде се јавува поголем број запазени архаични црти, како, на пример, остатоци од назализмот, сп. *ѝр'анди, зäмби, дäмбја*. Основна замена за **tj*, **dj* се консонантските секвенци */шч/* и */жѝ/* или само */ж/*, сп. *сфеишча, леишча, межа, сажи, чужо*. Примери со */k/*, */č/* место споменативе групи се ретки, во јужниот појас и во корчанскиот нив скоро ги нема. Во корчанскиот говор уште се пази под акцент */ä/* место *ѝ и *е : *бр'äk, и'äна, чов'äко, ч'äндо, ѝр'äнда*. Богат репертоар на архаични црти има во флексијата, како, на пример, дативот во едината и во множината, остатоци од промената на членот, сп. *човекаѝ'оѝо, човекуѝ'ому*, заменката **сь* во формата *сој*, и др.

Посебно на ова подрачје најмногу доаѓаат до израз поновите балканизми, какви што се: губењето на предлогот *во*, употребата на предлогот *на* за изразување на двата објекта, сп. *Го в'иде на ч'овеко, Му р'ече на ч'овеко*. Заменските клитики преземајќи ја граматичката функција за објектот, тие ги загубиле во многу случаи признаците за категориите род и број, сп. *Му р'ече на ч'овеко, Му в'икна на ж'енаџа, Му се нал'уџи на д'еџиџе*. Вербалната флексија напoлно се балканизирала, зашто со загубата на *л*-партиципот напoлно се загубиле сложените форми што се образуваат со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот и др.), а нивната функција ја презеле формите со 'има / нема' и со 'сум'+*н/џи* формата, а модалните значења ги покриваат формите со *ке*.

Сето костурско-корчанско подрачје го карактеризираат неколку иновации што останале во рамките на овој терен. Меѓу нив како најкарактеристични ни се предлагаат именските образувања на *-џије* од типот *жен'еџије, клан'аџије*, множинската наставка *-ниџи* кај именките од среден род: *мор'ен'иџи, џолен'иџи*, во глаголската флексија суфиксите *-в-* и *-ив-* за образување на несвршени од свршени глаголи, сп. *куџва / куџви, за'одви, на'ожва / на'ожви – забора'ива, оздра'ива* и др.

Според рефлексите на **q* и вокалните **r, *j*, и на овој терен се izdelуваат неколку помали говорни индивидуалности.

9.2.5.1. Со своите архаизми и балканизми посебно се izdelува *корчанскиоџи* говор, кој го репрезентираат само две села: Бобоштица и Дреновени. За **q* овде имаме */a/* или секвенци со назал */an/* и */am/*, последнава пред лабијален консонант, сп. *рака, замби, џранди*, место **r – /ar/*: *варба, џарџи*, место **j – /aj/*: *вална, салса*. Меѓу иновациите него го карактеризираат замената на */x/* со */j/* на крајот на слогот во ред случаи, сп. *џр'аџи, р'екој, рек'ојме (рекох, рекохме)*, и посебно стабилизираниот акцент на пенултима како завршен резултат од костурско-тиквешката тенденција, сп. *ж'ена – жен'аџа, џланин'аџа, р'екој – реко'ојме*, и во синтагмите: *мајк'а-ми, с'ин-џи : син'ови ; синовиџи-ми*.

9.2.5.2. На пошироката костурска област **q* и вокалните **r, *j* се континуирале како во другите јужни дијалекти – во */ǎ/* или */ǎn-ǎm/*, */ǎr/*, */ǎj/*: *рака, џранди, замби, џарџи, вална*.

Во северниот дел на костурското подрачје, на пограничјето со централните говори на еден тесен појас се јавува иницијален акцент, што претставува посебна карактеристика за овој регион, на пример: *џланинаџа, м'осџовиџе*, и во акцентски целисти: *В'икнеџе-џо* (с. Ошчима).

9.2.5.3. Во најјужниот дел на костурското говорно подрачје, во областа Костенарија и во дел од областа Нестрам, носовката **q* се рефлектирала во */ǎn/* и */ǎm/*: *рака, џранди, замби*, додека **r* се развило во двофонемната секвенца */er/*, која се реализира како *[er]*, сп. *џерне, зерно, серце*.

Ако треба да се изрази степенот на архаизмите, на грцизмите во лексиката и на балканизмите воопшто, тогаш за овој говор можеме да зборуваме само со *нај*. Во него се пази и фонемата */x/*, доста е голем бројот и на лексеми со лексикализирана редукција на */o/* во */y/*, поретко и на */e/* во */u/*.

9.3. Третата група ја сочинуваат *северниите говори*, кои ја опфаќаат областа на пограничјето со српската јазична територија. Јужната нивна граница допира приближно до линијата Тетово – Скопје – Свети Николе (малку нешто појужно) – Пробиштип. На овој терен се вкрстуваат поголем број изоглоси на појави чие иновационо огниште се наоѓа на српската територија, и на црти зародени на македонскиот јазичен ареал. На северниот дел на областа завршуваат јужните изоглоси на континуантот /лу/ место вокалното *l̥ во позиција зад дентали, сп. *длӯго, слуза, ѿллуче*, на палаталното /љ/: *ѿоље, зеље, иљ'ада*, наставката -у во општата форма кај именките на -а : *жену, њиву*, наставката -оѓа во заменско-придавската парадигма: *ѿоѓа, њеѓа, сѿс доброѓа коња*, потоа множинската наставка -е кај именките на -а : *куќе, убаве њиве*, и глаголските флексивни морфемии -мо во 1 л. мн.: *имамо*, -в во 3 л. мн. на презентот: *они имав, -ше* во 3 л. мн. на аористот: *рекоше*, и др. Нешто појужно во правецот што го оцртаваме погоре поминуваат изоглосите на континуантот /ǎ/ место *ъ и *ь, сп. *дǎш, дǎн*, рефлексот /у/ место носовката *ǝ : *зуби, рука* и место вокалното *j̥ : *вук, жуѿо, кук*, и др. Северните говори, како што гледаме, ни се претставуваат како типични преодни говори.

Нивната внатрешна диференцијација во голема мера била условена од соседството на двете други македонски наречја.

Во источниот дел на северните говори (во Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко) повеќе се чувствува присуството на источномакедонски особености. Парадигматскиот акцент, употребата на една членска морфема -ǎǎ, удвојувањето на предлогот со – сѿс, поствербалната употреба на заменските клитики, и не само тие, североисточните говори ги доближуваат до источното наречје.

Во западниот дел од северните говори (во скопско-црногорскиот и вратничкиот полошки говор) акцентот е западномакедонски – фиксисран. Во овие говори се губи интервокалното /в/, се испушта помошниот глагол во 3 л. на перфектот, се употребува троен член. Речениците можат да почнуваат со кратка заменска форма, сп. *Гу виде женуѿу, Га фана ѿеѿǎлǎѿ*.

На полошкиот дел бројот на западномакедонските особини е уште поголем особено на појасот околу градот Тетово.

10. Процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик може да се следи уште од XI век. Тој започнува заправо истовремено со појавата на првите иновации. Со дефонологизацијата на еровите (*ъ, *ь) и со замената на јаките *ъ и *ь во /o/ и /e/ на северното пограничје и на крајниот југоисток спрема бугарската јазична територија останува еден појас непокриен со новите резултати. Тука започнува веќе формирањето на преодни говорни појаси меѓу македонскиот и бугарскиот на исток и македонскиот и српскиот на север. Тие појаси подоцна постепено ќе се пополнуваат со повеќе црти. Во северните говори ќе навлегуваат иновации од север и од југ и тука ќе се вкрстуваат, а на источното пограничје ќе се испреплетуваат изоглоси на појави зародени на бугарските иновациони огништа, а од друга страна на исток ќе продираат црти формирани на македонскиот терен, како што е случајот со континуантот /o/ од *ъ во одделни морфемии, или рефлексот /a/ за *ǝ, замената на *ǎ со /e/, депалатализацијата на консонантите, и други, во некои западни бугарски дијалекти.

Како последица на загубата на еровите внатре на македонската територија се јавиле истовремено две иновации. По испаѓањето на слабиот **ʋ*(*ʋ*) во групите **cvʋ-*, **svʋ-* во западниот дел на македонскиот ареал сонантот *ʋ*, секако во тоа време уште билабијален, преминува во /*y*/, додека во источните говори во секвенците *цв* и *св* се развил секундарен вокал, кој ги раздвоил консонантските групи коишто биле тешки за изговор. Така се добиле две вредности: *цу-*, *су-*: *цӯӣӣӣӣ*, *осӯӣӣӣ*, во западните, и *цав-*, *сав-*: *цав̄ӣӣӣ* – *цав̄ӣе*, *осавне* – *осамне*, во источните. Овие се секако меѓу најстарите диференцијални црти на македонскиот терен.

Во XII–XIII век на македонскиот терен се јавува цела серија промени како во областа на фонологијата, така и во флексијата. Меѓу фонетските промени, кои најмногу оставиле траги на дијалектното дробење на македонскиот јазик, спаѓа, без сомнение, деназализацијата на носовките **ɔ* и **ɛ*. Втората се совпаѓа со **ǣ* (= јат), што претставува посебност на македонскиот по однос на бугарскиот, а вокалот **ɔ* во разни региони на македонската територија се рефлектира различно: или се задржува неговиот темен изговор – /*ǎ*/: *рǎка*, одн. *рǎнка*, каде што се задржал назалниот призвук подолго време (во сушко-височкиот и костурскиот), или **ɔ* се преточува во еден од другите вокали во системот – /*a*/ на поширок ареал во средишниот дел на Македонија: *рока*, – /*o*/: *рока* во малореканскиот, – /*y*/: *рука* во северните, или пак таа развила нови дистинкции и дала нови вредности: /*ǎ*/ – отворено *o*, кое го задржува признакот лабијалност, но како суштествен се јавува степенот на отворот, сп. *рǎка* во дримколско-голобрдскиот и во други пунктови на западната периферија што ги спомнавме порано; /*ǎ*/ – отворено *e*, кое има повисок степен на отвор од /*a*/, но поради тоа што во вокалниот систем на дадениот говор нема друг преден вокал од широкиот отвор повишениот отвор е редуван. Со новите вокали ниската фонема /*a*/ добила свои парници и се образувале три нови корелации: /*a* ~ *ǎ*/ во едни говори, /*a* ~ *ǎ*/ во други, одн. /*a* ~ *ǎ*/ во говорите каде што се задржал темниот изговор. Во крајна линија место вокалот **ɔ* на македонскиот терен сме добиле вкупно девет различни резултати: /*ǎ*/, /*ǎ̃*/ – *ǎ̃м*/, /*a*/, /*ан* – *ам*/, /*ǎ̄*/, /*ǎ̄н* – *ǎ̄м*/, /*ǎ̄̄*/, /*ol*/, /*yl*/.

Во врска со носовката **ɔ* има уште две појави релевантни за дијалектната диференцијација. Пред почетното **ɔ* се јавиле два протетички гласа: /*j*/ во западниот дел, сп. *ја̄̄лен* и /*v*/ во источниот: *ва̄̄лен* – *ва̄̄̄лен*. И второ, од познатото мешање на носовките во западните говори се запазиле траги, сп. **je* > **jɔ* : *ј̄̄зик*, *ј̄̄зик*, *ј̄̄зик*, *ј̄̄зик*, додека во источното наречје место секвенцата **je* имаме (*j*)*e*, сп. (*j*)*език*, (*j*)*е̄̄̄рва*, итн.

Во односниов период – до XIII век во рамките на македонскиот јазик се извршиле уште ред промени и фонетски и морфолошки, кои оставиле видни траги и врз територијалното расчленување негово. Во вокализмот врз дијалектното членење многу придонесле и рефлексите на вокалните **ɨ*, **ɨ̄*. Во повеќето говори вокалниот дел на континуантите на **ɨ*, **ɨ̄* совпаднал со рефлексот на **ɔ*, така што се ширел бројот на примерите со новите вокални фонеме. Во текстовите од односниов период наоѓаме примери што укажуваат и на редуцијата на неакцентирани вокали, една важна иновација, која ја продлабочила дијалектната диференцијација особено во јужниот дел на македонскиот дијасистем. Најверојатно во тоа време се оформиле во главни црти и

акцентските системи во дијалектите. Во консонантизмот започнал процесот на дефонологизацијата на меките парни сонанти и губењето на мекоста воопшто. Бројни иновации се јавиле и во граматичката структура на јазикот. Се забележува тенденција за диференцирање на наставките *-ове* и *-ови* – првата превладува како дативна во западните говори, а втората се наложува во множината, сп. денеска во дебарските говори: *ѿаѿко(в)е* (дат.) и *синови* (мн.). Кај глаголите како иновација се оформува наставката *-ме* во 1 л. мн. и *-ле* во множината на активниот партицип: *биле* (: *били* – во источните говори). Во 3 л. едн. почнува да се испушта *-ѿ*.

Така, кон крајот на XIII век веќе биле оцртани основните дијалектни групи во Македонија. Со подоцнежните иновации процесот на дијалектното членење само се продлабочувал, но во рамките на веќе зацртаните, негде и оформените територијални единици.

Во XIV век, како што спомнавме, се засилува српското јазично влијание со ширењето на српската држава и со поместувањето на нејзиниот центар кон југ, и во резултат на тоа влијание се зацврстуваат фонемите /*к*, *џ*/.

Уште повеќе процесот на дијалектно членење се продлабочува од XVI век, кога започнува во западните и во северните говори дефонологизацијата на /*х*/ и губењето на ред консонанти во интервокална позиција, меѓу кои особено /*в*/.

Како последица се јавуваат нови односи меѓу вокалите, а како резултат се јавуваат редица дифтоншки секвенци и фонетски долги вокали, за кои спомнавме порано. Но сега да истакнеме дека овие нови процеси повеќе го засегнале западното наречје и некои југозападни говори.

По овој начин западните говори се здобиле со нови диференцијални особини и уште повеќе се оддалечиле од источното наречје, но истовремено и во рамките на западното наречје дошло до поголемо диференцирање меѓу поодделни локални говори.

11. Резимирајќи го досега опишаното можеме да ги формулираме следниве констатации.

– Дијалектите на македонскиот јазик се чуваат доста добро. Најдобро дијалектната реч е сочувана во областите под Грција и во македонските оази во Албанија, каде што нормираниот јазик не е во поширока функција. Во Република Македонија во повоен период, особено во последните две децении под влијание на литературната норма се забележува во поголемите центри еден виден процес на унификација. Генерациите што завршиле македонски школи во голема мера го владеат литературниот стандард, иако нивната синтакса и лексика сè уште носат белег на родниот дијалект.

– Најголема дијалектна диференцијација има на јужната и западната периферија, на пограничјето со албанскиот, грчкиот и влашкиот јазик. На пограничјето со српскиот јазик бројни дијалектни црти навлегле подлабоко на македонскиот јазичен ареал и се формирал еден појас на типично преодни говори. Преодот меѓу македонскиот и бугарскиот јазик е значително поблаг во однос на северната граница.

– Процесот на дијалектната диференцијација во Македонија започнал уште со првите иновации, кои можат да се следат од XI век наваму. Основните контури на денешните македонски дијалекти доста се видни уште на преломот

од XIII во XIV век. Еволуцијата на многу процеси започнати подлабоко во минатото продолжила и подоцна, а некои се наоѓаат уште во тек, уште се завршени.

– Во голема мера врз дијалектното членење на македонскиот јазик придонеле балканските несловенски јазици, во помала мера и српскиот. Најголема дијалектна диференцијација е извршена во областите со мешано население – македонско и немакедонско, во западна и во јужна Македонија, каде што има најголем степен на интерференција, бидејќи населението во тие краишта е двојазично, негде и тријазично.

– Најдлабоки траги врз диференцијацијата на македонскиот јазик оставил акцентот. Ред дијалектни појави во областа на дијалектниот вокализам се условени од местото на акцентот, на пример, редукцијата на ниските вокали во јужните дијалекти, прегласот на /a/ во /ä/ или /e/, исто така во јужните и во југоисточните дијалекти, реализацијата на јат /ä/ во корчанскиот, сушко-височкиот, гоцделчевскиот и разлошкиот говор. Во охридскиот и во полошкиот постои разлика во реализацијата на /a/ во зависност од местото на акцентот. Во акцентиран неиницијален слог во тие говори /a/ се неутрализира со изговорот на фонемата /ä/. Во повеќе говори (прилепскиот, дебарскиот, нестрамскиот, серско-лагадинските) под акцент вокалите /e/ и /o/ имаат затворени алофони [e, o], а во други говори вокалот /ä/ се изговара во неакцентирана позиција поотворено [a], така во северните и во серско-лагадинските. Најверојатно акцентот придонесол и во двојната рефлексација на *q во повеќе западни говори, сп. *раќа, ѝаѝ* : *обрач, ѝоѝраѝ, желаѝ*. Во реканскиот торбешки говор имаме две реализации на континуантите на *q и вокалните *r, *l, сп. *ѝаѝт, ѝаѝѝоѝѝ* : *н'а-ѝаѝѝ, саѝѝѝ* : *н'а-саѝѝѝ, ваѝрба* : *н'а-ваѝрба*.

Вокалните системи на македонскиот доста се зависни и од консонантското соседство. Под влијание на меките консонанти е извршен прегласот на /a/ во /ä, e/ во југоисточните и во некои јужни говори, на пример во корчанскиот, во поограничена мера и во костурскиот. Во вевчанскиот говор (Струшко) зад лабијална согласка носовката *q и вокалните *r, *l, се рефлектирале, видовме, во лабијализирано /ä/. По испаѓањето на консонантите /x, v, j/ и некои други во поограничен степен, во интервокална позиција во западното наречје се образувале нови вокални секвенци, потоа се јавиле цела серија дифтонзи [eј, aј, oј, yј, – ја, је, јо; e^a, o^a, a^e; ѝа, ѝе], се образувале нови фонетски должини [u:, e:, a:, o:], се јавиле промени во структурата на слогот, дошло во ред случаи до скратување на зборформите, сп. *воденица* > *водеинца* > *водејнца*, *ѝоловина* > *ѝолоина* > *ѝолојна*, *невесиѝа* > *несѝѝа* > *не:сиѝа* > *несѝѝа*, *ѝроѝовори* > *ѝроѝоори* > *ѝроѝо:ри* > *ѝроѝори*.

Влијанието на вокалите врз консонантите е доста ограничено. Нешто малку придонеле за палатализацијата предните вокали, сп. *ракија* : *рак'ија* // *раќија*, *лаѝи* : *лаѝ'и* // *лаѝи*, како и за неутрализација на /l/ и /l'/. Во серско-лагадинските говори пред предните вокали сите тврди консонанти леко се палатализираат.

– Во дијалектните фонолошки системи на македонскиот значително е поголема диференцијацијата на вокалите отколку на консонантите. Побогати се оние вокални системи што се наоѓаат на јазичната периферија, посебно на западната и на јужната на допирот со несловенските јазици. Во тие системи

бројот на вокалите варира од 6 до 8. Најчести промени се вршени кај отворените вокали, на пример, редукацијата во јужните дијалекти.

Разликите во дијалектниот вокализам се доста стари. Погоре спомнавме дека најмногу за промените во инвентарот на вокалните фонеме придонесле назалот **ɔ* и вокалните **ɤ*, **ɥ*. Место **ɔ* наоѓаме цела една редица континуанти /*y*, *o*, *a*, *ɑ*, *ǎ*, *ä*, *än* - *ām*, *ān* - *ām*/. Исто така и за вокалното **ɥ* /*ɟ*, *ǎl*, *lǎ*, *ly*, *al*, *äl*, *ǎl*, *ol*, *y*, *ǎ*, *ǎl*./

Консонантизмот е релативно поустојчив. Кај сонантите промените повеќе биле насочени кон ликвидација на дизноста и тој процес се наоѓа уште во тек во повеќе дијалекти. Кај опструентите повеќе промени се извршиле во потсистемот на африкатите и кај веларите. Кај африкатите изразена е тенденцијата за пополнување на потсистемот (со *ɟ* и ново *s*, негде и со палаталниот пар *k*-*ǰ*), а кај веларите за упростување на потсистемот (со губењето на *x*). Не е наполно сталожен во некои региони на дијалектниот јазик ни потсистемот на уснените опструенти, бидејќи фрикативното /*ɸ*/ уште фонолошки не е стабилизано.

– Дијалектната граматика е нешто поуедначена во споредба со фонологијата.

Во именската флексија македонските дијалекти се разликуваат пред сè по однос на формите за изразување категоријата определеност, по однос на формолошки појави. Во дел од источните македонски говори запазени се и акцентски алтернации. Поголема диференцијација покажуваат заменките. Разлики постојат и во инвентарот на формите и на одделни системи, на пример, кај демонстративните заменки, и во морфологијата на личните заменки.

Во глаголската флексија поголема разновидност наоѓаме во граматичките морфеме, во инвентарот на формите, во однос на дистрибуцијата на старите и новите глаголски форми, особено во партиципските конструкции и форми.

Добар дел од разликите во флексијата се должат на фонетски промени што ги засегнале и флексивните морфеме. Колку далеку можела да се измени морфемската структура во одделни говори поради фонетски процеси најилустративно ни го покажуваат наставките за 1 л. едн. и во множината во сите лица во аористот и имперфектот. Во говорите каде што /*x*/ се загубило или се изменило во друга фонема, со нејзините промени се менувал и фонемскиот состав на морфемите. Така, на пример, во 1 л. едн. во македонскиот дијалектен јазик ги наоѓаме формите од 'рече': *рекох*, *реко*, *реку*, *рекоф*, *рекок*, *рекој*, онака како што се заменуваало /*x*/ – со *ø*, *в-ф*, *ј*, *к*. Меѓутоа, процесот не застанал само на тоа. Поради настанатите омонимии со разни други форми се јавиле верижни промени, во кои биле вклучени и други граматички фактори.

Важна улога во глаголската флексија, па и воопшто во граматиката, одиграла аналогијата. По аналогија се создадени во редица дијалекти сума промени.

– Македонскиот јазик силни промени претрпел и во лексичкиот состав, како и во зборообразувањето. Дијалектната лексика особено била подложена на промени и диференцијација под влијание на балканските јазици, пред сè на грчкиот, но особено многу под влијание на турскиот. Некои од иновациите го покриле ситот македонски јазичен ареал, но добар број останал во рамките на

одделни локални говори и станал негова карактеристика. Во јужните говори, нешто и во западните, најмногу се напластиле туѓојазичните лексеми. Но од друга страна во тие говори и најмногу се запазиле словенски лексички елементи, кои на другата македонска територија биле истиснати.

Слична е состојбата и во зборообразувањето. Некои суфикси од туѓо потекло станале дијалектна особина на повеќе говори, на пример *-уле* со дериватите.

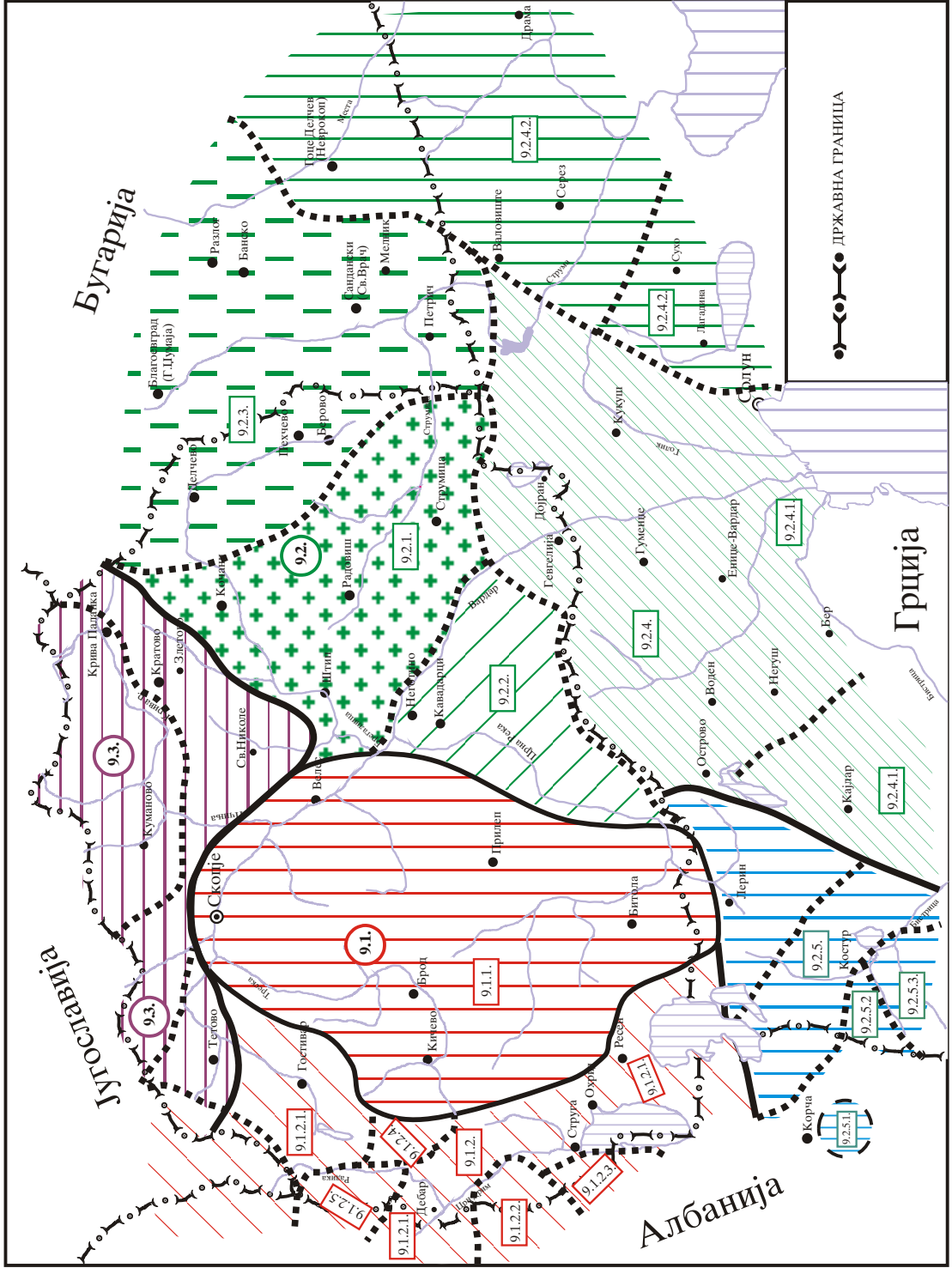
ЛЕГЕНДА КОН КАРТАТА

- 9.1. *Западномакедонско наречје:*
 - 9.1.1. Централни говори;
 - 9.1.2. Западни периферни говори;
 - 9.1.2.1. Горнополошки, дебарски, струшки, охридски и преспански говори;
 - 9.1.2.2. Дримколско-голобрдски говор;
 - 9.1.2.3. Вевчанско-радошки говор;
 - 9.1.2.4. Малорекански (галички) говор;
 - 9.1.2.5. Рекански (жировнички) говор;

- 9.2. *Југоисточно наречје:*
 - 9.2.1. Штипско-струмички говори;
 - 9.2.2. Тиквешко-мариовски говори;
 - 9.2.3. Малешевско-пирински говори;
 - 9.2.4. Јужни говори;
 - 9.2.4.1. Солунско-воденски (долновардарски) говори;
 - 9.2.4.2. Серско-лагадински говори;
 - 9.2.5. Костурско-корчански говори;
 - 9.2.5.1. Корчански говор;
 - 9.2.5.2. Костурски говор;
 - 9.2.5.3. Нестрамско-костенариски говор;

- 9.3. *Северни говори*

ДИАЛЕКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

ЗАПАДНО НАРЕЧЈЕ

1. ЦЕНТРАЛНИТЕ ГОВОРИ

0. Централните говори зафаќаат најголемо пространство во рамките на западното македонско наречје. Во оваа група влегуваат говорите во Пелагонија, во Кичевската, Поречката и Скопската котлина (без Скопска Црногорија) и на велешкиот терен говорите по долините на реките Тополка и Бабуна.

Источната граница на централната група говори се поклопува со границата меѓу западното и источното наречје. На скопскиот терен таа започнува од с. Миладиновци, ја сече реката Пчиња кај с. Катланово и продолжува на југ по правецот на селата Брезница – Лугунци – Кумарино, го сече Вардар нешто малку југоисточно од Велес и преку областа Клепа (на правецот Црнилиште – Подлес – Попадија – Никодин) и превојот Плетвар продолжува по планинскиот венец на Селечка сè до завојот на реката Црна во близина на с. Скочивир. На југ спрема леринското говорно подрачје дијалектната граница оди приближно по актуелната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција сè до пл. Баба. На запад спрема охридско-преспанско-дебарската група говори границата се протега по правецот на планинскиот венец Баба – Бигла – Караорман – Бистра – Буковик, а планинскиот синцир Буковик – Добра Вода – Сува Гора и Жеден централните говори ги разграничува од полошките. Северната граница на скопскиот терен допира до линијата Рашче (под Жеден) – Ново Село / Волково – Радишани – Брњарци – Миладиновци. На овој дел од Скопската котлина има еден тесен појас со т.н. преоден говор меѓу централните и скопскоцрногорскиот и кумановскиот, кои спаѓаат во северната група говори.

0.1. Дијалектно-диференцијалните особености на централните говори можат да се поделат во три групи.

Една група претставуваат оние особености што ги поврзуваат централните со другите западни говори во рамките на сето западно наречје, и коишто се истовремено и диференцијални по однос на говорите од источното наречје.

Меѓу најкарактеристичните црти од оваа група на типолошки план спаѓаат: фиксираниот акцент на третата мора (слог) од крајот во зборформите со повеќе од три мори (слога) и неговиот синтагматски карактер, сп. *вод'еница* – *воден'ицаиѝа*, *бра'иѝучеѝ* – *браѝи'учеди* – *браѝи'уч'едиѝе*, *з'еми-ѝо*, *зем'и-му-ѝо*, *земѝи'е-му-ѝо*, *не-му-с'е-ѝледа*, *коѝо-ѝ'о-виде*, *кај-ѝо-в'идофѝе*, *кому-му-р'екофѝе*, – отсуството на фонемата *x* и нејзината измена во */в, ф/* во финална позиција и пред согласки, сп. *ѝраф*, *ѝреф*, *врѝф*, *суф*, *ѝуф*, *чевли*, *евла*, *беф* – *бефме* – *бефѝе*, – испуштањето на */в/* во меѓувокална позиција во одредени фонетски услови, сп. *ѝоар*, *чоек*, *осноа*, *волоар*, – во областа на флексиите: разликувањето на номинативната и општата форма кај личните и роднинските имиња од м.р. што завршуваат на согласка, на *-о* и на *-е*, сп. *Сѝојан* – *ѝо виде Сѝојана*, *беѝе со Сѝојана*, *Марко* – *ѝо виде Марка*, *Сѝасе* – *ѝо виде Сѝасеѝа*, *се враѝи кај Сѝасеѝа*, *ѝеѝин* – *ѝо виде ѝеѝина*, *вујко* – *беф кај вујка*, *баѝе* – *беф со баѝеѝа*, – мно-

жинската наставка -o(в)и : *ле̄й* – *лебој*, – три вида членски морфеми: *ле̄й* – *лебоф* (*лебов*) – *лебо̄й* – *лебон*, *кнӣгава* – *кнӣга̄ӣа* – *кнӣгана*, мн. *кнӣгиве* – *кнӣг̄ӣе* – *кнӣгине*, *де̄йево* – *де̄йе̄й̄о* – *де̄йено*, – личната заменка *ӣој* (*ӣаа*, *ӣоа*, *ӣие* – *ӣӣа*) за 3 л., – кратката заменка *и* за директен објект во множина, сп. *и* *виде де̄ца̄ӣа*, – употребата на синтетички дативни форми кај заменките, сп. *мене ми* (*рече*), *нему му* (*даде*), *не̄же* / *не̄жи* *је̄л̄и*, *нам ни*, *вам ви*, *ним(и) им*, – системот од три вида демонстративни заменски форми: *овој* (*овај*, *оваа*, *ова*, *овие*), *ӣој* (*ӣаа*, *ӣоа*, *ӣие*), *оној* (*онаа*, *она*, *оние*), и со посесивно значење: *ове̄зоф* (*ово̄зоф*, *ове̄зоа*, *ове̄зоо*, *ове̄зој*), *не̄зоф* (*не̄зоа*, *не̄зоо*, *не̄зој*) / *ӣо̄зоф*, *о̄не̄зоф* (*о̄не̄зоа*, *о̄не̄зоо*, *о̄не̄зој*), ж.р. *ове̄(ј)зин*, *не̄јзин*, *о̄не̄јзин*, – во глаголската флексија: наставката -ӣ во 3 л. едн., сп. *вика̄ӣ*, *носӣӣ*, – обликот *се* во 3 л. мн. од ‘сум’, – широката употреба на глаголските конструкции со помошните глаголи ‘има’ и ‘сум’ од типот: *има до̄јдено*, *има̄ше до̄јдено*, *имал до̄јдено*, *бе̄ше имал до̄јдено*, одн. *е до̄јден*, *бе̄ше до̄јден*, *бил до̄јден*, *бе̄ше бил до̄јден*, и разгранетиот систем од конструкции со партикулата *ке* (*ка*): *ке нос̄ӣӣ*, *ке нос̄еше*, *ке нос̄ел* / *нос̄ил*, *ке бе̄ше нос̄ел* / *нос̄ил*, *ке има̄ӣ нос̄ено*, *ке има̄ше нос̄ено*, *ке имал нос̄ено*, – редовното испуштање на помошниот глагол во 3 л. едн. и мн. во перфектот: *ӣој до̄шол* – *ӣше до̄шил*, – отсуството на презент од свршени глаголи со повторливо значење, – во синтаксата: регуларната употреба на двоен објект, сп. *џо* *виде Сӣо̄јана*, *мене ме* *виде*, *му рече на де̄йе̄й̄о*, *џо* *зеде лебо̄ӣ*, – препозитивната употреба на заменските и глаголските клитики во синтагми од типот: *џо* *виде Пе̄й̄ре̄ӣа*, *му рече на де̄йе̄й̄о*, *е до̄јден* и др.

На историски план како диференцијални меѓу западната и источната група дијалекти се покажуваат: остатоците од старата замена на секвенцата **јџ* во **јџ*, сп. *ја̄зик* (*ја̄зик*, *јозик*, *ја̄зик*), *ја̄чмен*, *ја̄й̄р̄ва*, – протетичкото *ј*- пред рефлексот на иницијалното **џ*, сп. *ја̄же* (*ја̄же*, *ја̄же*, *јоже*), *ја̄џлен*, *ја̄й̄ок*, – вокализацијата на *в* во *у* во старите секвенци **св̄ь*-, **св̄ь*-, **зв̄ь*- во примери од типот *џӯӣӣӣ*, *ке осун̄ӣӣ*, *сун̄ӣӣ*.

Сите овие особености, и уште редица други, централните говори ги поврзуваат со другите западни дијалекти.

Втората група ја сочинуваат оние црти со кои централните говори се диференцираат од западните периферни дијалекти. Меѓу позначајните типолошки особености во оваа група ги изделуваме: петочлениот вокален систем (*и*, *е*, *а*, *о*, *у*), слоговното *р̄*, сп. *ри*, *р̄џа*, *зар̄џа*, *ӣрс̄ӣи*, *вр̄ф*, *вр̄о̄ӣ*, *вр̄он*, *вр̄ој*, *ӣрӯӣ*, заменската форма *ние*, наставките -*а̄ӣ* во 3 л. мн. сегашно време (*вика̄а̄ӣ*, *нос̄а̄ӣ*, *сеч̄а̄ӣ*) и -*а* во 3 л. мн. минато определено свршено и несвршено време (*викаа*, *носеа*, *до̄јдоа*), а на дијахрониски план: рефлексите *л̄* за **џ*, сп. *ӣа̄ӣ* – *ӣа̄ӣо̄ӣ* – *ӣа̄ӣӣӣӣа*, *рака*, и *л̄ол* за **ј*: *волк*, *волна*, *жол̄ӣо*, *ӣолно*; етимолошкото **л*' во поголем дел од централните говори затврднало, сп. *лӯӣ*, *клӯч*, *недела*, *ӣрӣја̄ӣӣел*; место *ч* во старите групи **џ*- и **џр̄џ*- редовно се јавува *л̄ӯ*: *џр̄н*, *џр̄вен*, *џр̄ви*, *џр̄ика*, *џре̄ина*, *џре̄йна*, *џресло*; во централните говори фонемите *к̄*' и *џ̄*' се пофреквентни во однос на другите западни дијалекти – побројни се примерите каде што се јавуваат место **тј* / **кт'* и **дј*, а нови се добиени со палатализација на групите -*ӣј*-, -*дј*- (< **тј*, **дј*), сп. *џве̄ке*, *џра̄ка*, *лӯџе*, *лӣваџе*, *о̄џраџе*, *џаол*, *лаџа*.

Повеќето од приведените особености (рефлексот на **џ* > *а*, вокалното *р̄*, наставките -*а̄ӣ* и -*а*, замената на *ч* со *џ* во споменатите консонантски групи, па-

латализацијата на *tj и *dj во \acute{k} , \acute{z}) централните говори ги поврзуваат со источните, делумно и со северните (β , \acute{k} , \acute{z} , *tj > \acute{k} , *dj > \acute{z} , наставката -a).

Во третата група ги земаме дијалектните особености што ги диференцираат локалните говори во рамките на централната група: фонетската реализација на самогласките /e, o/ во акцентирана позиција, реализацијата на секвенците /ea, eo, oa, oel/, појавите сврзани со меките согласки /њ, \acute{k} , \acute{z} /, континуантите на сек. \bar{v}_2 пред финалните -p и -n, фонетската реализација на согласничките групи /шш/, жд/, во флексијата: фонетскиот облик на членот -oш, множинските форми од именките 'нога' и 'рака', дативната наставка кај личните и роднинските имиња од м. и ж.р., некои заменски форми, кај глаголите: наставките за 1 и 3 л. едн. и мн. на сегашно време, наставките за 1 л. мн. на минати определени времиња и за глаголски прилог, распределбата на глаголите во конјугациски модели, како и бројни лексички особености.

Врз основа на реализацијата на приведените диференцијални црти, централните говори можеме да ги поделиме во три групи: 1. прилепско-битолска (пелагониска), 2. кичевско-поречка и 3. скопско-велешка.

1. Прилепско-битолска \bar{z} руиа \bar{z} овори. – Прилепско-битолската група говори ја зафаќаат целата област Пелагонија на југ до денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција.

Како диференцијални особености на ова говорно подрачје по однос на другите централни говори се јавуваат следните.

Секвенцата /ea/ се реализира како дифтонг [e^a], во некои локални говори како широко [e] или како долго [e:], сп.: *не^a, сѝре^a, бе^a, носе^a, Пеѝре^a* (во прилепскиот), *ле^a, сме^a, \bar{z} ре^aм*, одн. *ле:, сѝре:, носе:* (во битолскиот).

Групата /oa/ се реализира како дифтоншка секвенца [o^a] или како отворено [ɔ], во битолскиот понекаде и како долго [o:], сп.: *ѝо^a, бро^aм, сѝо^a(ш), \bar{z} оѝо^a* (во прилепскиот), *ѝо^aр, осно^a*, одн. *ѝо:р, осно: со:л'ка, јадо:* (во битолскиот).

Во прилепскиот говор на дифтонгизацијата подлежи и групата /eol/, сп. *ме^o, време^o* или *време^a*.

Вокалните групи /ael/, /oel/ се дифтонгизираат по друг начин – со десилабизација на /el > l̥i/: *двајсе, ѝринајсе, инајш (инаеѝ), знајше (знаеше), \bar{z} ојдо (зедо), ѝрѝојц (ѝрѝоец)*.

Заедничка особина на овие два говора е тенденцијата за депалатализација на *n' што се врши најчесто со антиципација на мекоста во /j/, сп. *којн, бајна, се клајна, сирејне*. Оваа појава се наоѓа во процес, уште незавршена; кај постарите генерации во прилепскиот Конески слушал сè уште палатален изговор: *којњи-ѝе, беѝајње*. Целиот процес на депалатализацијата од њ до н и ј е изразен во битолските локални говори, сп. *коњ, бања, јадење* (во говорот на правецот Ѓавато – Кукуречани – Скочивир), *којн, бајна, ѝрнје* (во јужните битолски села) – и: *ѝилија (< ѝилиња), јаѝнија, ѝрасија, ѝелија* – во наставката -иња (во западните битолски села).

Во врска со дистрибуцијата на согласките, говорите во Пелагонија ги карактеризираат две посебности. Групите /шш/ и /жд/ се реализираат како /шч/ и /жѝ/, одн. /ш \acute{k} / и /ж \acute{z} / во југозападните битолски села, сп. *ѝушчер, клешчи,*

о̀гншиче, дождо, нужца (Прилеп), ѓушкер, лешиќа, вежѓа, ѓл'ужѓо (Дихово, Битолско).

Согласката /с/ во група со /к/ во суфиксот -ск(и) во позиција зад согласка се африкатизира во /џ/, сп. селџки, прилејџки, сџарџки, но: кически, шешоски (зад самогласка).

Во областа на граматиката како дијалектни особености за ова подрачје се јавуваат: загубата на -ӣ во членската морфема за м.р. -о̄ӣ, сп. ѓрадо, лебо, о̀гно, заменската форма јас, во битолскиот говор јас и јаска покрај ја, употребата на заменскиот облик му (место им) во индиректниот објект во множина: ним му рече, му рече на жениӣе, во глаголската флексија: генерализирањето на наставката -м во 1 л. едн. на сегашно време кај сите глаголи, сп. викам, носам, сечам, се'м, бро'м, испуштањето на -ӣ во 3 л. мн. ѓледа: (гледаа), бера:, поретко бера:ӣ (во прилепскиот); во битолскиот говор оваа појава се наоѓа во процес, сп.: врла: (врлаа), вика:, беѓа:, но: јадаӣ, видаӣ, чујаӣ, кројаӣ, ѓеаӣ (кај глаголите од и-група) во источниот и југозападниот дел од битолскиот говор, но и: вика:ӣ, иџра:ӣ, носа:ӣ во селата на правецот Кукуречани – Ѓавато.

И во двата говора е дезинтегрирана е-групата на тој начин што глаголите што им завршува тематскиот дел на согласка преминале во и-група, а глаголите со тематски вокал -и-, -у- се интегрирале во а-група во прилепскиот говор, додека во битолскиот на поголем ареал се задржале во е-група, сп.: бериши, сечии, ѓијаши, ишијаши, блујаши, ѓруја(ӣ), но сеји, ѓеји, знаји (< сеши, знаши < сеши, знаеи) (во прилепскиот), сечии, бериши, но чуеи, миеи (во битолскиот).

Помошниот глагол 'сум' во 3 л. едн. најчесто се јавува во обликот је(ӣ), а во множината покрај формите сме, сџе, се се среќаваат и сне, све, сеӣ.

На целата говорна област глаголскиот прилог освен со наставката -јќи има форми и на -јќум и -јќим, сп. викајќум, одејќум, одн. викајќим, одејќим, носејќим, покрај викајќи, одејќи.

Локалните разлики се претежно од фонетски карактер.

1.1. Во прилепскиот ѓвор акцентираниите /е, о/ по правило се реализираат како затворени фонови [е, о]: 'есен, л'еӣ, 'око, н'оѓа, а во селските говори тие се дифтонгизираат, сп. ¹ела, ¹еден, ^дедо, ^коѓа, ^ѓосум. На поширок ареал отсуствува фонемата /ф/, со исклучок на градскиот говор; туѓото ф се предава со в: вурна, вицан, вира, вусџан, каве, но: фрла, фес, фенер, фурна во градскиот говор. Фонемите /ќ, ѓ/ се реализираат во некои позиции (најчесто пред задните вокали) со доста изразена фрикација, сп. куќа, свеќа, ѓаѓа, меѓа, односно: кујќа, цвејќе, нојќе, вејќа, мејќа, лујќе, ѓрејќеска – со антиципирано ј, а во говорот на помладата генерација и цвејче, лујце.

Во областа на флексијата прилепскиот говор се разликува од битолскиот по суфиксот -ув(а) за образување на имперфективни глаголи: куиува, кажува.

1.2. Во битолското говорно подрачје (битолскиот ѓвор) како покарактеристични дијалектни особености се истакнуваат: фонемата /л'/ како континуант на старото палатално *л', сп. Биџол'а, сел'ани, бл'уӣ, кл'уч, ѓријаӣел', и место *љ: жал', сол', глаголските образувања со суфиксот -в(а) од типот куйва, кажва, менва, осунва, зајдва, фаӣва, родва, заменскиот облик

јаска, како и пофреквентната употреба на глаголските форми со 'има / нема' од типот *има дојдено, имаше дојдено*, и со 'сум': *сум дојден, беше дојден*, и др.

По однос на прилепскиот говор *бишолскиоѝ* е значително поразводнет. На битолскиот терен се разијдуваат бројни изоглоси на појави чии центри се наоѓаат на западната и/или на јужната јазична периферија (в. Божидар Видоески, *Дијалектѝиѝе на македонскиоѝ јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 193).

2. *Кичевско-поречкаѝа ѓруѝа ѓовори* распоредени се по долината на реката Треска и нејзините притоки од извориштето па до влезот на клисурата северно од с. Здуње (Порече). Од скопското и велешкото говорно подрачје нив ги дели планинскиот венец Караѝица – Дауѝица (Солунска Глава), а јужната граница спрема говорите во Пелагонија оди приближно до делницата меѓу сливот на Треска и Црна Река.

Во овие говори вокалните групи /ea/ и /oa/ не подлежат на асимилација, сп. *неа, заѓреа, беа, Јоан, ѝоар, коач, осноа*. На поширок ареал се задржало вокалното /d/, сп. *вдк, сдза, ждѝо* (во фонетска реализација *v^адк, s^адза, d^адѝо*). Палаталниот назал /њ/ добро се чува и се јавува во сите фонетски позиции, сп. *коњ, коњи, бања, се клањаѝѝ, ѝрње*. Секвенците /иѝѝ/ и /жд/ не подлежат на промени: *ѓуѝѝер, оѓниѝѝе, ѝриѝѝоѝѝ, дождоѝѝ, ѓлуждој*. Во овие говори добро се чува синтетичката дативна форма кај личните и роднинските имиња од м. и ж. род, сп. *му рече Јоану, Сѝојану, Илију, Блаѓоју, Пеѝреѝу, Аѝеѝу, Марко(ј)е Арсо(ј)е или Маркоѝу, Арсоѝу, је рече Илинки, Марѝи, Косари*, кај роднинските: *ѝаѝѝко – ѝаѝѝко(ј)е, дедо – дедо(ј)е му кажаф, баби је кажаф*. На сето ова говорно подрачје добро се чуваат избројаната и збирната множина, сп. *два коња, ѝри биола, ѝрн – ѝрње, сноѝ – сноѝје, враѝа – враќе, оѓраѓе, ливаѓе, нивје, ѝланиње*. Членската морфема -оѝѝ во овој фонетски облик се јавува на целата територија, сп. *лебоѝѝ, ножоѝѝ*. Од заменските форми карактеристични за овие говори се формите: *ја* (за 1 л.), *је* за датив и акузатив ж. р., сп. *не(ј)а је виде, не(ј)зи је рече*; полните форми за датив и акузатив во 1 и 2 л. мн. се изедначиле: *нас ни рече, нас нѝ виде*, одн. *вас ви рече, вас ве виде*, а во 3 л. се наложила дативната форма: *ними и виде, ними им рече*. Дативните и акузативните форми се запазиле и кај демонстративните заменки, сп.: *овја / овај – овему, овеѝа; онај – онему му, онеѓа ѓо (виде)*, за ж.р.: *ова: / оваја – овези / овезе је рече, онези / онезе*, и со посесивно значење: *овеѓоф, онеѓоф, неѓоф; овезин, онезин, незин*. Како архаизам може да се сретне и заменската форма *вес: ѓо ѓледаѝ, вес ѝаѝѝко му*.

Како дијалектни посебности во овие говори во однос на другите од централното дијалектно подрачје се јавуваат: отсутството на наставката -м во 1 л. едн. сегашно време: *носа, бера, ѝера, сеча, бро(ј)а, се(ј)а, зна, ора, коѝа*, не ретко ќе се чуе и: *су, несу, има*; потоа наставката -ѝѝ во 3 л. едн. сегашно време: *имаѝѝ, носѝѝѝ, броѝѝѝ, се(ј)еѝѝ / сеѝѝѝ, зна(ј)еѝѝ / знаѝѝѝ, неќеѝѝ / неќѝѝѝ*; формите *сне, сфе* за 1 и 2 л. мн. од 'сум', наставката -фне за 1 л. мн. аорист-имперфект: *бефне, рекофне*, поретко *бефме, рекофме*. За разлика од прилепско-битолските говори на кичевскиот и поречкиот терен доминира суфиксот -у за образување на несвршени глаголи, сп. *куѝу(ј)еѝѝ, кажу(ј)еѝѝ*. Доста е продуктивна и групата несвршени глаголи со завршокот -ина-: *ѝреѝинаѝѝ, леѓинаѝѝ, секинаѝѝ, ѝекинаѝѝ*.

На сето кичевско-поречко говорно подрачје во негираните искази во сложени глаголски форми партикулата *не* стои непосредно пред основниот глагол, сп. *сме не знаеле, сме не чуле, није сме не биле й̄шаму, беше з̄о не видел*.

Во рамките на кичевско-поречкото говорно подрачје со по неколку црти се диференцираат локалните говори во потесното кичевско подрачје (*кичевски з̄овор*), во областа Дебарца (*дебаречки з̄овор*), во северозападните кичевски села што се наоѓаат на падините на пл. Бистра и Буковик (*й̄шајмишки з̄овор*) и во Порече (*й̄оречки з̄овор*).

3. *Скојско-велешкај̄та з̄руја з̄овори* според својата географска положба и историскиот развој се поврзува со северните говори (скопскиот) и со југоисточните (велешкиот), но секако, најголемиот дел карактеристики ги определува во рамките на централните говори.

3.1. *Скојскиот з̄овор* се простира по долината на Вардар од Жеденската клисура на северозапад па до Таорската клисура на југоисток, или поточно до утоката на Пчиња во Вардар. Северната граница спрема скопскоцрногорскиот и кумановскиот говор оди приближно по правецот на селата Рашче – Бардовци – Миладиновци – Д. Коњари, каде што ја сече реката Пчиња, и потоа продолжува по долината на Пчиња до Вардар. Ова е граница, главно, меѓу рефлексите /a/ и /y/ место *q, и меѓу рефлексите /o, e/ и /ä/ место *ъ и *ь во коренските морфеме. Но треба веднаш да истакнеме дека не станува збор за остри граници. На еден не така тесен појас се вкрстуваат бројни дијалектни особености карактеристични за северните и за централните говори. Така, на пример, непрегласеното /a/ во лексемите *й̄рава, ора / ораф* и во префиксот *й̄ра-* (*й̄радедо, й̄рабаба*), предлогот *у* место *в̄ (*оди у школо*), личната замена *он (она, оно)*, кои се карактеристични особености за северните говори, продреле длабоко на југ на скопското говорно подрачје, а некои од нив уште подалеку по долината на Вардар. Низ скопскиот терен поминуваат и јужните изоглоси на рефлексот /y/ за *q во бројни лексеми, вредностите /y/ и /lä/ место вокалното *j и /y/ место старите секвенци *v̄ / *v̄ во лексемите *удовец, унуй̄ра, удене*, удвојувањето на предлогот *со – сос*, обликот *са* во 3 л. мн. од ‘сум’, и уште неколку други црти.

Како диференцијални црти во рамките на скопското говорно подрачје се јавуваат: присуството / отсуството на фонемата /ä/, рефлексите на носовката *q (во коренските морфеме) и на *j, рефлексите на сек. ъ₂ во разни позиции, присуството и отсуството на епентетското *л*, дистрибуцијата на сонантите /њ/ и /л’/, присуството / отсуството на фонемата /ф/, и уште неколку фонетски особености од кои повеќето како лексикализирани појави, и во морфологијата: наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. сегашно време, за 1 и 3 л. мн. на минатите определени времиња, наставката за 2 л. мн. на императивот, образувањето на глаголскиот прилог, и неколку заменски облици.

Зависно од географската дистрибуција на диференцијалните особености, на скопското подрачје појасно се издиференцирани две говорни разновидности.

3.1.1. Една поголема целина претставува говорот на селата што се наоѓаат на десната страна од р. Вардар во областа Каршијак на правецот Кисела Вода – Ракотинци – Брезница, условно ќе го наречеме *каришијачки з̄овор*.

3.1.2. Посебна дијалектна група претставуваат селата по долината на Вардар во географската област Блатија на југ до составот на Пчиња во Вардар

заедно со градскиот скопски говор и со говорот на селата во клисурата на р. Треска (Глумово, Шишево, Матка). И овој говор ќе го именуваме според географското име – *скопскоблайски говор* (види повеќе во - "**Кои разграничувањето на говорите во Скопско**" - Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 163).

3.2. *Велешкиот* говорно подрачје, како и скопското, не е единствено. И на овој терен можеме да изделиме два говорни типа.

3.2.1. Една поголема целина претставува говорот на селата што се наоѓаат западно од Вардар и од патот Велес – Прилеп и градскиот говор, тоа би бил правиот *велешки говор*. На тоа подрачје доминира третосложниот акцентски модел со сите познати отстапувања, сп. *ливада – лив'адаџа, красџ'авица – красџ'ав'ицаџа*. Фонемата *x* отсутствува, а на крајот на слогот преминала во */v/*: *бевне, врф – врвоџ*. Таму се почести случаите со испуштање на */v/* во интервокална позиција. Фонемата */f/* во слободна позиција отсутствува, а туѓото */f/* е заменето со */v/*: *вурна, вуџа, венер, врла*. Вокалното **j* на поширок ареал е заменето со */ǎ/*: *вǎлна, вǎлк, јабǎлко, дǎлго, кǎлне, пǎлно*. Старото меко **l'* затврднало: *недела, клуч, пџијашел*, а во група со *j* (*лј*) не подлежи на асимилација, сп. *зел'је, лил'јак*. Фонемите */k, ǰ/* се реализираат без антиципација на мекоста, сп. *куќа, свеќа, меѓа, лаѓа*, и место старите секвенци **tj-, *dj-*: *браќа, цвеќе, праќе, луѓе, ливаѓе*. Фонемата */њ/* е стабилна, а во бројни примери се јавува и место */н/*, особено на крајот на основата, сп. *коњ – коњи, бања, свиња, корење, камење, џрње, џшлиња, потоа во диња, дуња, задњи, пџредњи, крајњи, с(џ)редњи, камењ, дрмоњ, пџроњ*. Групите */иџ/* и */жд/* се чуваат добро: *оџ-њиџиџе, пџриџиџоџ, дождоџ*, како и консонанските секвенци *вд-, мн-, вн-* во иницијална позиција во лексемите *вдовец, вдо(в)ица, мноџу, внук, внука*. Во областа на флексијата како диференцијални особености по однос на околните, или на дел од околните говори, се јавуваат: членската морфема за м.р. *-оџ*: *маџоџ, ноџоџ*, множинската наставка *-еви*, сп. *ежеви, ножеви, кошеви, дождеви, јазеви, пазеви, џостеви, судеви*, заменските облици: *ја, ни(ј)е, нам ни, вам ви* (: *нас не, вас ве*), *овој, оној, волкаџ*, чувањето на *e*-група кај глаголите, сп. *береш – бере, пџра(ј)еш – пџра(ј)е, чу(ј)еш, ми(ј)еш*, како и суфиксот *-у-* за образување на несвршени глаголи од типот *куџу(ј)е, кажу(ј)е*.

3.2.2. Говорот на селата во областа Клепа (источно од линијата Црквине – Грчиште – Владилевци па до Црна Река и преку Вардар уште селата Уланци и Ногаевци) се јавува како преоден меѓу централната и тиквешката група говори. Во тој говор доминира тиквешкиот акцентски модел – со ограничено слободен акцент кој во парадигматските зборформи има тенденција да се стабилизира на пенултима, сп.: *л'еџ – леб'ови, сџ'ол – сџ'ол'еви, 'език – ез'ици, 'обрач – обр'ачи, уч'иџел – учџи'ели, 'орај – ор'аи, в'исок – вис'ока, д'ебел – деб'ели, л'енин – лен'ина | лен'ино (пџлаџно), кв'асен – квас'ено м'леко*;

Од другите особености на овој говор, диференцијални по однос на другото велешко говорно подрачје, како покарактеристични ги истакнуваме: рефлексите */e/* за сек. њ₂ пред финалните *-р* и *-н*: *бисџер, веџер, иџер, модер, осџер, одер, оџен* покрај *'оџињ*, и */ǎ/* место вокалното **j*: *баја, каќ, маќа* (веда), *саза*; на овој терен превладуваат примери со */e/* како рефлекс на **je*: *език, ечмен, заек, џаек*, но *јаџрва*; во финална позиција *x* на полно се загубило: *вла – власи, џра, сџра*,

ме, бу – бу'ови, но и 'орај – ор'аи, моф, суф. Во именската флексија бројни се примерите со наставката -еви кај еднословните зборови, сп. сој – со'еви, нош – нож'еви, жар – жар'еви, воз'еви, јаз'еви, лоз'еви, соѝ – сод'еви, саѝ – сад'еви, сѝол'еви, мосѝ'еви, покрај бој'ови, зме'ови, свер'ови и др.

Во глаголската флексија во говорот на Клепа, како и во тиквешкиот, глаголите од *е-* и *и-*група се интегрирале во еден модел, сп. *н'оса – носии – н'осе – носиме – носиие – носаѝ*, и *бера – бериши – бере – бериме – бериѝе – бераѝ*, *мија – миши – мие, ѝраја – ѝраши – ѝрае*; во 1 л. едн. кај овие глаголи отсуствува наставката *-м*; посебност по однос на велешкиот говор покажуваат и парадигмите на аористот и имперфектот, сп.: *дон'есу, донес'оме, донес'оѝе, донес'оа, н'осе, нос'еише, нос'еѝе, нос'еа*; од глаголот 'сум' во 1 л. едн. покрај обликот *бе* се употребува и *беше*.

2. ЗАПАДНИТЕ ПЕРИФЕРНИ ГОВОРИ

1. ГОРНОПОЛОШКИ (ГОСТИВАРСКИ) ГОВОР

Можеме да констатираме дека на полошката јазична територија јасно се изделуваат три говорни типа, од кои една поголема говорна целост образуваат селата во Горни Полог (или *госиварски говор*).

Госиварскиот говор и по фонетските особености и по својата граматичка структура спаѓа во западното македонско наречје. Со другите западни говори него го сврзуваат покрај:

- I 1. третосложниот акцент;
2. јасниот изговор на вокалите независно од акцентската позиција;
3. губењето на интервокалното *в*;
4. отсуството на фонемата *х* и замената на овој глас на крајот на зборот и пред консонант со *в* или *ф* (*меф, кожиф, јавна*);
5. појавата на протетичко *ј* пред рефлексот на **ʀ* во иницијална позиција (*јџе, јџок*);
6. тројниот член;
7. разликувањето на општата форма од номинативната кај личните и роднинските имиња од машки род (*Милан – Милана, Марко – Маркоша, Пејре – Пејреша* итн.);
8. употребата на глаголските форми со 'има /нема' + глаголската придавка во среден род;
9. употребата на глаголски форми од типот *сум дојден*;
10. патронимичниот суфикс *-овци / -евци*;
11. употребата на предлогот *од* за изразување посвојност;

уште и следниве црти:

- II 12. замената на **ʋ*, **ʋ* со *о*, *е* во сите позиции;
13. предлогот *в* (*во*);
14. појавата на протетичко *в* во примерите како *вујко, вујна, визба*;
15. замената на групите **сʋ* и **сʋ* во *цу-*, *су-* (*цуи, цуиши, осуна*);
16. мешањето на носовките зад *ј* (сп. *јџик, јџмен, јџарва, јџул'а, јџа, зајак*);
17. рефлексот *о* место сек. *ʋ* пред *л* (*рекол, љекол*);
18. развојот на согласничките групи *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц* (*мафца, мофче, оџафче*);
19. промената на консонантската група *бн* во *мн* (*демне, семне*);
20. затврднувањето на старото **н'* пред предните вокали (*него, нива, книго*);

21. обликот *уӣӣе*;
 потоа:
 22. множинската наставка *-и* кај именките што завршуваат во еднина на *-а* (*жени*);
 23. заменската форма *ӣој* во својство на лична заменка;
 24. акузативниот облик за машки род од оваа заменка *не̄о*, *џо*;
 25. акузативните форми *неа*, *ја* или *је* за женски род;
 26. кратката заменска форма *и* во акузатив множина (*нив и*);
 27. дативниот облик за женски род *нејзи* – *нејзе*;
 28. заменката *свекој*;
 29-31. глаголските наставки *-ме* (*носиме*), *-вме* (*носивме*) и *-ӣ* во 3 лице множина на сегашното време (*носат̄ӣ*);
 32. образувањето на идното-минато и идното прекажано време;
 33. деминутивниот суфикс *-уле* (*деӣуле*, *усӣуле*) и др.

Извесен број црти гостиварскиот говор го сврзуваат посебно со кичевско-поречкиот и дебарските говори.

Со кичевско-поречкото подрачје го сврзуваат:

- III 34. вокалот у место сек. њ₂ пред *м* (*седум*, *осум*, *сум*);
 35. пазењето на консонантските групи *сӣр*, *здр* (*сесӣра*, *здравје*);
 36. вметнувањето на нови *ӣ*, *д* меѓу *с - р*, *з - р*, *ж - р*, (*сӣрам*, *сӣреда*, *здрел*, *ждребе*);
 37. фонетската измена на групата *-ница* во *-јнца* (*водејнца*, *ӣојејнца*);
 38. употребата на кратката заменска форма *му* и во датив за женски род (*му рече на женӣа*, *му рече Мари*);
 39. акузативниот облик *је* место литературното *ја* (*еленчеӣо је лижало ӣо-ӣолаӣа*);
 40. пазењето на синтетичката дативна форма кај личните и роднинските имиња од машки и женски род (*му реков Сӣојану*, *Николу*, *Јошеӣу*, *ӣаӣкое*, *Сӣефки*, *сӣрини*);
 41. факултативната употреба на наставката *-м* во 1 л. едн. на сегашното време (*вика-м*, *носа-м*);
 42. наставката *-ӣ* во 3 лице еднина на сегашното време (*викаӣ*, *носӣ*, *јадеӣ*);
 43. предлогот *кон* со значење правец на движењето.

Цртите под бројот 36–43 карактеристични се и за дебарските говори.

44. Без сомнение дебарска е особеност и предлогот *кеј* (или *кај*) кој се среќава во целиот Полог;

45. во југозападниот дел на овој говор се среќаваат глаголски образувања од типот *куӣоаӣ*, *кажоаӣ* (Вруток), кои во Западна Македонија ги познаваат уште некои дебарски говори;

46–47. личните заменки *ја* за 1 л. едн. и *мие* во множината;

48. императивната наставка *-ӣӣе* кај глаголите од *е-* и *и-*група (*носӣӣе*, *јадӣӣе*);

49. и затврдувањето на старото палатално *l' до полумек изговор (*недел'а, л'уишии*), карактеристични се и за поречко-кичевските и за дебарските говори, но исто така нив ги наоѓаме и на целата долнополошка говорна област.

На горнополошкиот терен можат најпосле да се изделат и неколку дијалектни особености со кои гостиварскиот говор се разликува од сите околни говори.

IV 50. Носовката *q овде е заменета со *ǎ*: *ǎнǎс, ǎрǎди, дǎй, зǎби, јǎже, јǎдица, кǎде, мǎжи, ǎрǎчка, рǎка, скǎйо, сǎдој* – и редовно така во коренските слогови, освен во *ǎолуј, мукејница* и во оние случаи што се среќаваат со *у* и во појужните наши дијалекти (како *ǎуска, ǎужва* итн.).

51. Се разбира ваква вредност има и место *ǎ₂*: *бǎдник, мǎгла, мǎска, лǎже* (Вруток, Сретково).

52. Посебен развиток, различен од соседните говори, овде имало и *j. Пред сонантот *л* се развило *ǎ* кое ја презело слоговната функција од *л*: *вǎлк, вǎлна, ǎǎлшати, дǎлго, жǎлшо, кǎлнеи, кǎлк, сǎлза, ǎлца* и др., значи во сите позиции имаме вредност *ǎл*, освен во *бǎа* и *сǎнце* (покрај *буа*), каде што се загубило *л* подоцна пред сонантите *в* и *н*, и во зборот *Буѓарин*.

53. Сличен развој преживеало и *r: *бǎрго, дǎрво, дǎржиш, ǎјрсш, цǎрно* и др.

54. Сек. *ǎ₂* пред крајното *р* се заменил овде со *е*: *бисшер, вешпер, ишпер, јадер, модер*. Оваа црта, ќе видиме подоцна, се проширила и на еден дел од долнополошкото подрачје.

55. Во оваа група особености посебно сакам да ги истакнам примерите како: *знǎм, снǎга* (покрај *знам, зна*), каде што место *а* наоѓаме *ǎ*. Јас овде не би рекол дека повишувањето на артикулацијата на *а* накај *ǎ* дошло под влијание на соседниот назален консонант. Повеќе сум склон да верувам дека вокалот *а* се назализирал, се добило *ɑ* како што претполага Белиќ за галичкиот говор, кое после се развивало како и рефлексот на носовката *q.

2. ДЕБАРСКИТЕ ГОВОРИ

1

1.1. Дебарските говори ја опфаќаат областа во сливот на Црни Дрим (северно од с. Глобочица) и Радика. Тоа е котлински предел заграден со високи планински венци.

Во рамките на таа област се изделуваат осум помали географски целисти.

Делот околу градот Дебар се вика *Поле*. Во него спаѓаат повеќе села кои се распределени по северната периферија на оваа област.

На југоисток преку Радика па до планината Стогово и до Малесија се шири областа *Жуџа (Дуџа)*, која се дели на Долна и Горна Жупа. Во границите на оваа област има 18 села. Од Горна Жупа на југ продолжува *Малесија* со селата: Присовјани, Збажди, Локов, 'Ржанов, Буринец и Селци.

Од левата страна на реката Дрим до планината Јабланица се шири *Дрим-кол*, додека областа што се наоѓа северозападно од Дрим па сè до Поле на север се вика *Голо Брдо*. Областа по текот на Радика до Гореничкиот Мост се вика *Река*. Се дели на Горна Река, Река (или Голема Река) и Мала Река.

1.2. Население. – Населението во целата дебарска област во етнички поглед не е единствено. Има Македонци, Албанци, Турци и национално неопределени, т.н. Торбеши (Македонци по вера мухамедани)

2

ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ

2.1. Дебарските говори претставуваат дел од западното македонско наречје. Со другите западни говори ги сврзуваат следниве особености: третосложниот акцент, сп. *ѝл'анина ѝлан'инаѝа, мес'ечина, месеч'инава*; синтагматскиот карактер на акцентот: *ѝ'од-ноџа, кисел'о-млеко, џо-з'еде – не-џ'о-зеде, му-џо-з'еде – не-му-џ'о-зеде*; елизијата на самогласките во акцентски целисти кога следниот збор почнува со самогласка: *се изми > с-изми, ме укаса > м-укаса, џо изеде > џ-изеде, ве уѝеѝа > в-уѝеѝа, да ојѝѝ > д-ојѝѝ*; самогласката *и* зад друга самогласка во иста лексичка или акцентска единица ја губи слоговноста и преминува во неслоговно *ј*: *снаи > снај, сѝреи > сѝреј, сои > сој, суи > суј*, освен во случаи кога претходната самогласка влегува во состав на некој префикс: *з'аиџра, ѝ'оиџра*. И во овие говори наоѓаме примери што укажуваат на старото мешање на носовката **ɛ* со **ɔ* зад *ј*: *јѝзик*, одн. *јозик, јѝзик*. Како протетички глас на апсолутниот почеток пред континуантот на **ɔ* се јавило *ј*: *јѝлен, јѝдица, јѝже*, а пред *и* редовно се јавува *в*: *визба, висѝина*. Согласката *в* од старите групи **sv̥*, **sv̥*, **zv̥* е заменета со *у*: *цуѝ, цуѝи, осуниѝ, сунѝи*. Гласот *х* на крајот на слогот преминал во *в(ф)*: *чевли, врф*. И дебарските говори познаваат троен член и имаат систем од три демонстративни заменски форми: *ножов, ножон, ножојѝ; овај нош, ова нош, шој нош*. Лична замена за 3 л. е *ѝој*. Дативниот однос кај

заменките се изразува синтетички: *мене ми, ѿебе ѿи, нему му, кому, некому, овому, оному* итн. И овие говори познаваат цел систем заменски форми со демонстративно-посесивно значење: *овоџов, оноџов, ѿоџов*. Кратката акузативна форма од ‘тие’ гласи *и*. 3 л. мн. од глаголот ‘сум’ гласи *се*. Во 3 л. на перфектот помошниот глагол се испушта: *ѿој дошол, ѿше дошле*. Дебарските говори, како и другите западни, познаваат цел систем сложени глаголски форми со ‘има’. Посесивноста се изразува и со предлогот *од*: *деѿеѿо од Марка*. Со другите западни говори ги сврзува целата структура на синтагмата и реченицата. Реченицата може да започне со кратка заменска форма и со глаголска партикула: *ѿо зеде лебоѿи, му рече на деѿеѿо, сме ѿо виделе деѿеѿо*.

2.2. Уште потесна врска дебарските говори покажуваат со горнополошкиот, кичевскиот, охридскиот и струшкиот со кои непосредно граничат. Сите тие говори ги поврзува „полумекиот“ изговор на континуантот на старото палатално **l'*: *недел’а, кл’уч, мол’ба, ѿријаѿиел’*. Гласовната група *-ни-* во повеќесложните зборови се изменила во *-јн-*: *воденица > водејница*. Во сите тие говори се пази старата дативна форма кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *Маре, Николу, Сѿојану, ѿеѿину*. Личната замена за 1 л. едн. се јавува во обликот *ја*. Кратката дативна форма од заменката ‘таа’ се јавува во разновидноста *је*: *Је рече Маре*. Кај глаголите во 1 л. едн. на сегашното време наставката *-м* отсуствува: *носа, сеча, бера*, а 3 л. ед. завршува на *-ѿи*: *носиѿи, сечѿиѿи, викаѿи*. Од глаголот ‘сум’ има посебни форми и за аорист и за имперфект: *бив, би, би... и бев, беше, беше*. Во сите споменати говори, вклучувајќи го и поречкиот, наоѓаме систем од четири глаголски форми со ‘ке’: *ка (ке) носиѿи – ка (ке) носеше – ка (ке) носел – ка (ке) беше носел*.

Поголемо единство дебарските говори чинат со охридскиот и струшкиот. Во сите нив старата група **črě-* се разложила во *чере-*: *черейна, черешна, чересло, черемша, чере(в)о*. Место групите **tj*, **dj* почесто наоѓаме *ѿѿи, жд (ѿч, жц; ѿ, ж)*, додека бројот на примерите со *ќ, џ* е минимален. Дативната форма кај личните имиња од машки род на *-о* се образува со наставката *-оѿ* (*-оѿе, -оје*), а кај имињата од женски род со наставката *-ѿ*: *Му рече Маркое (Маркове, Маркоје), је рече Цвеѿе*. Личната замена за 1 л. мн. во дебарските и во струшкиот се јавува во формата *миѿ* (*мије*). Во областа на глаголот овие говори од другите западни се разликуваат по наставките за 3 л. мн. на сегашното и на минатите определени времиња. 3 л. мн. на сегашното време завршува на *-ѿи*: *викаѿиѿи / викаѿиѿи, носѿиѿи / носѿиѿи*, а 3 л. мн. на аористот и имперфектот на *-ѿ*: *викаѿ, дојдое, носѿе, носѿе*. Глаголите од *и-* и *е-* група во 2 л. мн. на заповедниот начин завршуваат на *-ѿѿе*: *носиѿѿе, сечѿѿе*. Во глаголскиот прилог самогласката *-ѿ* од морфемата *-ѿѿѿи* (*-ѿѿѿи, -ѿѿи*) се пази: *викаѿѿѿи, носѿѿѿи* (*викаѿѿѿи, викаѿѿи*). За сите говори од дебарското и од охридско-струшкото подрачје карактеристичен е предлогот *кон*, кој се јавува и во фонетската разновидност *кун*.

Една група особености е ограничена само на дебарскиот терен. Такви се: заменските форми *ѿеа, оѿеа, онеа* за среден род; дативните форми за женски род *овојзе, онојзе* и за машки *овому, оному*; акузативниот облик на демонстративните заменки за м.р. *овоџо, оноџо, ѿоџо*; партикулата *ка*. Овие црти ги поврзуваат сите говорни разновидности во Дебарско и истовремено се јавуваат како диференцијални по однос на околните говори.

Погоре ги истакнавме оние црти што се јавуваат како општи, заеднички за целото дебарско говорно подрачје и коишто го одредуваат местото на дебарската група во рамките на западното македонско наречје. Тој број, како што гледаме, не е мал. Но не е мал исто така и бројот на особеностите што го развиваат единството на дебарската дијалектна област. Меѓу поважните диференцијални црти спаѓаат континуантите на носовката **o* и вокалните **ɟ*, **ʃ*, и некои морфолошко-синтаксички особености. Според тие црти во рамките на дебарската област можеме да изделиме четири помали говорни индивидуалности. Една таква целост претставува говорот на селата во *Поле*, *Жуџа*, и *Малесија*, заедно со градскиот. Посебна целина сочинува *говорој на селата во областа Дримкол и Голо Брдо*. *Говорој на малореканскиите села* се разликува и од дебарскиот и од *говорој на Торбешките во областа Река*.

3

ДЕБАРСКИОТ ГОВОР

3.0. Дебарскиот говор зазема централно место во дебарската група. Него го сочинуваат, како што спомнавме веќе, градскиот говор и говорот на Македонците и Торбешите во Поле, Жупа, Малесија и јужните рекански села Могорче, Горно и Долно Мелничани и Горно и Долно Косоврасти.

3.1. Самогласки.

Самогласни фонеме во дебарскиот говор се: *и*, *е*, *а*, *ѝ*, *а*, *у*, *о*.

Во споредба со другите дебарски говори како карактеристична структурна особеност на вокализмот во дебарскиот се јавува фонемата *ѝ*. Таа се среќава само во коренската морфема, сп. *ѝради*, *јаже*, *ѝаји*, *рака*.

Самогласниот систем, според изложеново, на фонолошки план можеме да го претставиме по овој начин:

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ѝ</i>	<i>о</i>
	<i>а</i>	

На историски план фонемата *ѝ* се јавува како континуант на носовката **o*, секундарниот *ɔ*₂ и во група со *p* и *l* како рефлекс на вокалните **ɟ*, **ʃ*.

3.11. **o* > *а*: *внѝра* – *наѝра*, *ѝради*, *ѝнасно*, *ѝаба*, *даѝ* – *дабје*, *даѝа*, *драк* – *драѝоѝ*, *заѝ* – *заби*, *јаже*, *јаѝор*, *јадица*, *јаѝлен*, *каде*, *маѝ* – *мажи*,

Во другите позиции на зборот (во некоренските слогови) **o*, како и во другите западни говори, редовно е заменето со *a*: *желадок*, *желаци*, *желадник*, *обрач*, *ѝонада*, *ѝоѝраси* и др.

Случаите со *o* место **o* се јасни: внесени се од оние говори каде што е **o* заменето со *o* (малореканскиот, дримколскиот, голобрдскиот).

3.12. *ɔ*₂ > *а*: *бадник*, *маѝла*, *маѝка*, *снаѝа*, *ѝаѝи*, *ѝаѝиѝа*.

3.13. Сек. њ₂ на крајот на зборот пред сонантите *p, l, l', m, n* и пред *v* имал поинаков развој. Пред *l, n, v*, тој редовно се заменува со *o* : *рекол, огон, мајр-шоф*. Пред *l'* се развил во *e* : *шуйел'ка*. Пред *m* среќаваме две вредности – *o* во Малесија: *седом, осом*, и *y* на другата територија: *седум, осум*.

Различни вредности наоѓаме и за њ₂ пред *p*. Во Поле и во Малесија њ₂ > *o* : *бисшор, вешор, добор, ишор, свекор*.

3.14. **r* > *ar*: *арш, арваш, барго, вярниш, вяршиш, мајша, ијаршиен, ијарле, фјарл'аш, гјарне, дјарво, зјарно, кјарси, сјарш, ијарчиш, цјарно*.

3.15. **ʃ* – Вокалното **ʃ* најчесто се заменува со *ol* : *болва, волна, волк, долго, жолшо, жолчка, јаболко, колчишиша, молчиш, молкум, молсуш, шолно, солса*.

3.16. Во бројни примери фонемата *ʃ* ја наоѓаме место *a* во почетните слогови и во соседство со назална согласка, сп. *знјш, снага, снажен, снаа*, во тугите зборови *ангел, каншар, кандисаш, мајгар, сандак, сандали*, во личните имиња: *андре (Андре), андон (Андон), сандре (Сандре), сандрејца (Сандрејца)*, потоа во *мајшиш, мајмешко, мајшиша, имање, мајчурек, 'одашна*.

Во поглед на бројот на согласните фонемите и нивниот квалитет дебарскиот во споредба со другите западни говори не покажува ништо посебно. Во него наоѓаме само некои специфичности на планот на дистрибуцијата на фонемите *s, ɥ, k, ʒ, ɲ*.

3.17. Фонемата *s* освен во веќе познатите случаи во дебарскиот редовно се јавува место *z* зад сонантот *l*, сп. *colsa – colsu, molсуш, олсуца*, и пред множинската наставка *-и* : *белеси, бубреси, носу, кофчеси, шолоси, чифлиси* и сл.

3.18. Зад сонантот *l* и *ʃ* преминува во *ɥ*: *шолоцаф, долшина*. Исто така *ɥ* место *ʃ* редовно стои пред деминутивниот суфикс *-е* : *враце, шопраце, малку снеце, бубреце, кофчеце, ноце, шилеце, шолоце, шшоце, книце*.

3.19. Фонемите *k, ʒ* овде имаат нешто поограничена дистрибуција отколку во централните говори. Редовно се јавуваат место групите **ʃj, *dʃ* во формата на збирна множина: *брака, бруке, ираке, цевеке; греге, ливаге, ограге, л'узе*, во одделни примери: *шреки, лага, шшага*. Ова значи дека новото јотување на групите *-шj-, -dʃ-* на дебарскиот терен се извршило доследно.

**ʃj *kt' - *dj*. Место старите групи **ʃj, *kt', *dj* согласките *k, ʒ* ги наоѓаме во поограничен број примери. Сп. *веке, керка, ноќ, мекава – мека; врека, кука, свека, шшрека, гаки; арга, згога, межу, шшжу*;

Во другите случаи за **ʃj, *kt'* има *шш (ш)*, а за **dj* – *жд (ж)*. Така, покрај примерите: *горешш, горешшина, гашик, шшшшера, шшшш, свешшш; межшш, најрешш, нужда*, кои се јавуваат во оваа форма и во централните говори, на дебарското говорно подрачје ги наоѓаме и: *лешш, мајшшша, мајшшшшшшшш, шшшшшшшш, шшшшшшшш; вешшш, межда*, и редовно во наставката за глаголски прилог: *викаешшш, седешшш* и др.

3.20. Фонемата *ɲ* се јавува, како и во литературниот јазик, главно во морфемите *-ње, -ња, -иња*, и во одделни случаи во коренот, сп. *камење, камења, шш-лиња, бања, сања, жолња, дења, коњ*.

3.21. Гласот *x* како и во другите западни говори на крајот на слогот преминал во *v* (*ф*), сп. *буфне, крефко, вјарф, граф, ореф*. Но има и примери каде што тој и во оваа позиција се загубил наполно: *буне, здине, мелем, мулосан, чели*

покрај *чевли, иџула*. Примери со загубено *x* во оваа позиција почесто можат да се сретнат во говорот на Торбешите.

3.22. Консонантски групи. – Старата група **čr-* се јавува во разновидностите *чър-* и *цър-*, сп. *чърџиџи, чървец, чървојадина*, но: *църн, цървен*.

Крајните групи *-си,* *-иџи* најчесто се пазат, особено во еднословни зборови, на сп.: *кърси, лиси, маси, циси, чиси; броџи, веџи, доџи, џеџи, џриџи*; во повеќесловните крајното *иџ* може и да се испушти: *болес, радос* и др.

Групите *-сир-*, *-здр-* се пазат неизменети: *сирела, здравје*. Меѓу *с - р* и *з - р* се јавуваат дури секундарни *иџ*, *д*: *сиреда, здзел*.

Од консонантските промени како карактеристични за ова говорно подрачје се јавуваат: асимилацијата на *лж > лз*, одн. *лд*, сп. *олзица, олдица* (< *олжица*) или *черга > церга*; дисимилацијата на *дл > ѓл*: *ѓлобок, џн > кн*: *кнок, кночко* (< *џнок*), *џл > кл*; *џланик > кланик*. Разнословна дисимилација имаме во *сизд – џизд – циси* и во *желездо – целездо (железо)*.

3.23. Губењето на согласките во овој говор е честа појава.

Во интервокална позиција се губат, како и во другите западни говори *в, х, ј*, сп. *џојодо, чоок, не:сиа, кажоџи* и др. – Доста често во оваа позиција се губат и согласките *д, ѓ, ж*, сп. *џонеалник – џонелник (џонеделник), оѓлеало, воџа (водица), боѓороџа (боѓородица), ѓлеџи (ѓледаџи), јаџи, клаџи, моџи*.

Во група со други согласки се губат:

в пред сонантите *р, л* во почетокот на зборот: *раџче (враџче), лакно (влакно, Ладе (Владе));*

д и *ѓ* во соседство со *н*: *ена, ено (едно), џана (џадна), сена (седна), џџрни се (џџрѓни се);*

иџ во група со *ч*: *ченка, ченкан леџ, чеџица*.

3.3. Именки. – 3.31. Личните и роднинските имиња од машки и женски род ги имаат следниве форми:

Номинатив:	<i>Сџојан</i>	<i>Марко</i>	<i>Миџре</i>	<i>Никола</i>	<i>Цвеџа</i>
Датив:	<i>Сџојану</i>	<i>Марко(ј)е</i>	<i>Миџреја / Миџрее / Миџреџу</i>	<i>Николу</i>	<i>Цвеџе</i>
Општа фор.:	<i>Сџојана</i>	<i>Марка</i>	<i>Миџреџа</i>	<i>Никола</i>	<i>Цвеџа</i>

На споменатиов терен често се среќава и аналитичко искажување на директниот објект – со предлогот *на*, сп. *ѓо видел на Сареџа, ѓо џоведе на Исл’ама* (Џеџиште), *да ми ѓо оџериџи на деџеџиџо, ке а дџрџиџи на невесиџаџа* (Г. Пап-радник). Предлогот *на* со вакво значење се употребува главно со лични и роднински имиња, поретко со други одушевени именки, но не и со неодушевени.

3.4. Глаголи. – 3.40. Во областа на глаголот дијалектни посебности наоѓаме во глаголските основи, во разновидностите на суфиксот ‘-ува’ и кај некој флексивни морфемии.

3.41. Дебарскиот говор ги познава сите три групи глаголи. Меѓутоа, тој не е единствен во поглед на продуктивноста на поодделни глаголски модели. Нај-

многу промени среќаваме кај глаголите од *e*-група кој на дел од територијата е во процес на разлагање. Со исклучок на глаголите што им завршува општиот дел на *-и* и *-у*, сите други глаголи од оваа група преминале во *и*-група, сп. *бериӣ, земиӣ, сечиӣ, печиӣ, колииӣ, мелиӣ, знаиӣ > знајӣ, итраиӣ > итрајӣ, вешӣ > вејӣ, сеиӣ > сејӣ*.

3.42. Суфиксот ‘-ува’ се јавува во разновидностите *-уа-*, *-оа-*, *-ве-*. Образувањата на *-уа-* се ограничени на торбешкиот говор во Жупа, на сп.: *веруаӣ, кажуаӣ, куџуаӣ, сонуаӣ*. Во говорот на Поле и во граничните рекански села, како и во говорот на православните во Жупа, овие глаголи завршуваат на *-оа-* (< *-ова*): *бендисоаӣ, ѓладоаӣ, ирејечоаӣ, исјечоаӣ, ирејресоаӣ*, дури и: *видоаӣ, њождоаӣ, зајдоаӣ, иројдоаӣ, најдоаӣ*.

3.43. Сегашно време:

вика, викаш, викаӣ, викаме, викаӣе, викаеӣ / викае:ӣ;

сеча, сечиӣ, сечиӣе, сечиме, сечиӣе, сечетӣ / сече:ӣ;

сеја, сејӣ, сејӣе, сејме, сејӣе, сејеӣ;

Од глаголот ‘сум’: *су(м), си, је (есӣ, есӣӣӣ), сме, сѝе (све), се*.

3.44. Минато определено свршено време:

сѝанаф, сѝана, сѝана, сѝанафме (-вме, -фне), сѝанафѝе, сѝанае

влеџоф, влезе, влезе, влеџофме (-фне), влеџофѝе, влеџое

биф, би, би, бифме (-фне), бифѝе, бие

3.45. Минато определено несвршено време:

носеф, носеше, носеше, носефме (-фне), носефѝе, носее / носе:

береф, береше, береше, берефме (-фне), берефѝе, берее / бере:

беф, беше, беше, бефме (-фне), бефѝе, бее / бе:.

3.46. Сложени глаголски форми со ‘ке’.

Прво да истакнеме дека партикулата *ке* се јавува и во разновидноста *ка*. Втората (*ка*) е пообична, пораспространета, особено во областа Поле. Формата *ке* се употребува наспоредно со *ка* во Жупа, поретко и во полските села, но сè повеќе се диференцира како особеност на торбешкиот говор.

Пр. ка (ке) носа, ка носиӣ, ка носиӣе, ка носиме, ка носиӣе, ка носеӣ;

3.5. Службени зборови. – Сите предлози познати во литературниот јазик се застапени и во дебарскиот, со исклучок на предлогот ‘врз’. Само некои се јавуваат во поизменета форма. Предлогот ‘низ’ се среќава само во формата *из*: *оди из река, излезе из враӣа, њомина ис село, се шеѝаӣ ис куќи*. Предлогот *ка̄де* се јавува и во фонетските разновидности *кеде, кеј, ке*. Предлогот *кон* го наоѓаме и како *кун*.

4

ДРИМКОЛСКО-ГОЛОБРДСКИОТ ГОВОР

4.0. Дримколско-голобрдскиот говор се простира по левата страна на реката Дрим. Ги опфаќа географските области Дримкол и Голо Брдо.

Во својата основа, како што беше истакнато порано, тој е дебарски говор. Во потесна врска стои со централната говорна област (Поле, Жупа, Малесија) со која граничи на север и исток. Но во него наоѓаме и ред особености кои во

другите околни говори се непознати и коишто го карактеризираат како посебна дијалектна индивидуалност.

Поголем дел од карактеристичните дијалектни диференцијални црти се од областа на фонетиката.

4.1. Самогласки. – Самогласниот фонолошки систем и во овој говор се состои од шест фонеме. Меѓутоа, системот на голобрдско-дримколскиот во типолошки поглед се разликува од дебарскиот. Тој претставува четириаголен, тристепен и двокласов тип:

<i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
<i>а</i>	<i>ǎ</i>

Како фонолошки релевантен признак на корелацијата овде се јавува лабијализацијата, што не е случај во дебарскиот.

4.11. Најкарактеристична структурна дијалектна особеност претставува фонемата *ǎ* (широко *о*). Фонетски таа се реализира со ниска положба на јазикот и со активно учество на усните. Фонолошки влегува во корелација со *а* по признакот лабијалност ~ нелабијалност, и со *о* по степенот на отвореноста како отворен член на корелацијата (сп. *ǎǎǎ* ‘пат’ ~ *ǎǎǎ*; *кǎса* ‘касам’ – *коса* ‘косам’).

Во поглед на дистрибуцијата на *ǎ* важи онаа определба што ја дадовме за *ǎ* во дебарскиот: може да стои само во коренската морфема.

И на историски план се поклопува со фонемата *ǎ* во дебарскиот: се јавува како континуант на **ǝ* и *ǝ₂* во коренската морфема, во група со *р* и *л* од вокалните **ǝ* и **ǎ* и во ограничен број примери се среќава место *а* во контакт со назалните и некои други согласки.

4.12. **ǝ > ǎ* : *бǎбоǎǎǎǎ, вǎǎǎǎре, гǎрǎди, гǎзеп, гǎнǎсно, гǎлǎбок, дǎгǎ, дǎǎ – дǎбје, зǎǎ, јǎгǎлен, јǎдица, јǎже, кǎде, кǎǎǎǎ, кǎдел’а, клǎǎǎче, лǎчǎǎǎ, мǎжи, ǎǎǎ, рǎка, скǎǎ, сǎбоǎǎ, ǎǎгǎа,; јǎгǎул’а, јǎзик, јǎнса, јǎчǎǎ, јǎчмен, јǎчмејнца.*

Самогласката *у* место **ǝ* се среќава во сите оние случаи што ни се познати од другите западни говори, сп. *гǎуска, кука, ǎǎул’ка, суǎ, судија* и др.

4.13. *ǝ₂ > ǎ* : *бǎдник, мǎгǎла, мǎска, снǎа.*

4.14. **ǎ > ǎр* : *бǎршлен, вǎрǎǎ, вǎрнǎǎ, гǎрне, гǎрклен, чǎрǎење* (Луково), *дǎрво, ǎргǎ, цǎрвен* (Клење), *ǎǎрво, чǎрвосан* (Цепишта), *ǎǎрсǎен, фǎрлǎǎ.*

4.15. **ǎ > ǎл* : *бǎлва, вǎлк, вǎлна, дǎлгǎ, жǎлǎǎ, јабǎлко, кǎлк, мǎлзǎǎ, мǎлчǎǎ, ǎлсница, ǎлн, сǎлса, ǎǎлчǎǎ, сǎнџе* (со загубено *л*, Луково).]

4.16. Преку секундарната назализација на самогласката *а* се добило широко *о* во зборовите: *зǎмба, знǎ(м), кǎнǎǎр, мǎмǎǎ, мǎǎǎеа, ǎндон, ǎндрџа, ǎнгел* (Луково). Сп. уште: *зǎбан, зǎш, зǎјак / зǎек, јǎгǎоǎика, јǎгǎурина* (Луково), *рǎжен.*

4.17. На крајот на зборот во разни случаи наоѓаме различни резултати. Место **ǝ* редовно има *а*, не сметајќи ги оние примери каде што тоа (*а*) после претрпело секундарни промени (сп. *гǎлоб, еднǎи*).

На дримколскиот терен во *а* се рефлектирал и сек. *ǝ₂* на крајот на зборот пред сонантите *р, н, л*. Сп.: *бисǎр, веǎр, гǎабар, осǎр, одар; огǎн, јǎгǎнцǎǎ;*

донесал, исїекал, ѱресекал, рекал, пак потоа и во дошал, нашал (Луково). Во соседство со м сек $\tau_2 > o$: осом, осомдесеѱ, седом, седомдесеѱ (Луково).

Во голобрдскиот пак, како и во дебарскиот, континуантот за τ_2 во оваа позиција се лабијализирал во сите случаи: *вешор, свекор* (Цепишта), *огон* (Гинеец), *огонь* (Клење), *ѱресекол, рекол* (Дренок, Себишта), *осум, седум* (Клење, Цепишта) .

4.18. Промени на самогласките. – Промените на самогласките извршени во дебарскиот говор се јавуваат и на дримколско-голобрдскиот терен.

Што се однесува до самогласните групи што настанале по губењето на согласките *v, j, x, d* и др. во меѓувокална позиција треба да се констатира следното. Две еднакви самогласки, како и во другите западни дијалекти, се стегаат: *џла*: (*џлава*), *мека*: (*мекава*), *ѱне:лник* (*ѱнеделник*), *неџо*: (*неџово*). Групата *-ао-* се асимилира и потоа контрактира во корист на втората компонента, сп. *убо*: (*убаво*), *уло*: (*улаво*). Другите групи се пазат најчесто неизменети, сп. *Јоан, ѱоар, осноа, џоѱоа, ѱроа*;

4.2. Согласки. – По бројот на согласните фонеме дримколско-голобрдскиот не се разликува од дебарскиот. Тие не се разликуваат меѓу себе ни по структурата на согласниот систем, ниту по бројот на релевантните дистинктивни признаци на согласките. Не се забележуваат разлики меѓу овие два говора ни во поглед на фонетските особености на согласните фонеме. По некоја разлика може да се најде само во дистрибуцијата и во развојните тенденции на неколку согласки и тоа посматрани од историски аспект.

4.21 Фонемата *л'* (алвеоларно *л*) < **l'* се пази релативно добро: *бл'уѱ, кл'уч, недел'а, зел'ка, мол'ба, ѱријашел', жал', сол' – сол'ца, чешел'*.

4.22. Звучните африкати *s-ц* се јавуваат во истите позиции како и во дебарскиот: *молсуѱ, олсуца, мносуна, белесу, дусасу, ѱолцаф, ноџе*.

4.23. Фонемата *x* на крајот на слогот е заменета со *ф* (*в*): *здивна, евла, чевли, крефко*, но има и примери со загубено *x*: *дуна, вешо, мелем, молосан*. Последниве се почести во говорот на Торбешите.

4.24. Од консонантските промени како дијалектни на овој терен се јавува дисимилацијата на *мн* во *мл*: *млоџу* (Клење), покрај *ноџу* (Цепишта).

Интервокалното *в* се губи на целата територија на овој говор, но во дримколскиот таа е особено раширена, сп. *џла*; *ѱра*: (*ѱрава*), *ѱосѱа*: (*ѱосѱава*), *не:сѱа*, *скориашѱ* (*скоривашѱ*) и др. Согласките *д, ж, ј* и др. се губат во онаа мера како што е покажано во дебарскиот, сп. *даел, доѱѱ, јашѱ, сеѱѱ, ѱне:лник* и др.

4.3. Именски зборови. – **4.31.** Кај личните имиња од машки род има тенденција за упростување на деklinациските типови. Имињата што завршуваат на *-e* и по дативната и по општата форма се изедначиле со имињата на *-o*. Сп.

Н. Марко : Пеѱре
Д. Маркое : Пеѱрее
А. Марка : Пеѱра

Наставката *-а* во општата форма станала граматичка ознака за сите имиња од машки род и се додава непосредно на општиот именски дел, сп. *Сѱојан – Сѱојана, Марко – Марка*, според нив и *Веле – Вел'а, Миѱре – Миѱра, Миле – Мил'а, Сѱоле – Сѱол'а* (Луково).

Личните и роднинските имиња од женски род датив образуваат со *-e* : *је рече Сѿојне, Бојане, Илине* (Луково), *је рекол жене си* (Себишта).

4.4. Глаголи. – Состојбата на глаголските групи е како во говорот на Малесија. Во *e*-група останале само глаголите што им завршува општиот дел на *-и* и *-у*, сп. *бијейи, ѿијейи, шијейи, чујейи*, и глаголите изведени со суфиксот *-ве* : *бедисвейи, ѓреивейи, куйвейи, менвейи, седвейи, заминвейи, ѿоминвейи, ѿрикажвейи, ѿраивейи, ќе се радвейи, расѿоредвейи*. Сите други глаголи од *e*-група преминале во *и*-група: *речиѿи, знајѿи* (< *знаиѿи*), *сејѿи* (< *сеиѿи*).

Глаголскиот прилог завршува на *-еиѿи*, а само спорадично во голобрдскиот може да се сретне *-еиѿем*, од. *-еиѿем*, сп. *носеиѿи, ѿшиееиѿи, рабоѿаеиѿи* (Луково, Клење): *сиѿјешем сме се заѿубиле* (Стеблево). – Во говорот на Торбешите во Цепиште покрај формата на *-еиѿи* забележен е и обликот *молчејнчук* : *молчејнчук замина*. Можеби е разновидност на формата ‘молченичкум’, која се среќава доста често во струшкиот и охридскиот.

Партикулата *ќе* се јавува и во формата *ќа*. Вторава е почеста во голобрдските села, сп. *ќа рабоѿа* (Дренок), *ќа ѿи дојме* (Стеблево), *ќа с-избања* (Себишта), *ќа ода, ќа си ода*, но и: *ќе виделе* (Гинец). Во Дримкол пообична е разновидноста *ќе* : *ќе рабоѿаѿи, ќе сме рабоѿеле* (Луково).

Формата *есиѿи* (во 3 л. едн. од ‘сум’) се среќава и во голобрдскиот и тоа главно во говорот на Торбешите: *Тој есиѿи ф село* (Цепишта). Во дримколските села и во Клење во употреба е обликот *је* одн. *е*.

5

ГАЛИЧКИОТ (МАЛОРЕКАНСКИ) ГОВОР

Ова говорно подрачје е претставено со селата Галичник, Гари, Лазарополе, Сушица, Тресонче, Осој, Селце и Росоки. Тие фактички ја опфаќаат областа Мала Река. Во Малореканскиот говор, за разлика од другите Дебарски говори, има петочлен вокален систем:

и	у
е	о
а	

Освен тоа, со слоготворна функција се јавуваат и сонатните */л/* и */р/*, сп. *врв, крв, ѿрсиѿи, срѿи; ѓдва, влк, вѿци, јабѿко, мѿзейи, сѿза*. Во коренските слогови носовката **o* се рефлектирала во */ol/*, сп. *ѓлобок, јодиѿа, ѓобав, кодеља*. Истото се случува и во примерите во кои **je > *jo*, па така: *јозик; јоѿирва, јочмен*. И секундарниот *ъ*, во коренските слогови поминал во */ol/*, сп. *Бодник, моѓла, моска, лоѓа, ложиѿа*. Истото се среќава и во групите **trъ*, сп. *вейѿор, иѿѿор, бисѿор; *tlъ* (*рекол, ѿекол*); **tmъ* (*оѿон*); **tmъ* (*седом, осом*).

Галичкиот (малореканскиот) говор и во консонантскиот систем покажува ред специфичности со кои се разликува од другите соседни (дебарски) говори. Така, во овој говор не се познати фонемите */s/* и */ц/*. Лексемите кои во другите говори и во литературниот јазик се јавуваат со овие согласки, овде се со */з/* и

/ж/, сп. *звезда, звер, жеб (цеб), жамија (џамија), ожа (оџа)*. Наместо *tj и *dj се среќаваат гласовите /k/ и /ǰ/, сп. *меќава, вруќина*, а во помал број случаи се среќава /шч/ или /ш/ односно /ж/, сп. *леишча, ѓлеишчи, маишче; ѓрежа (ѓреџа)*. Во морфемите или на составот на зборообразувачките морфеме -ја, -јава, -јанец со основната морфема, ако таа завршува на /īi/ и /d/, исто така се добиле /k/ и /ǰ/, сп. *веќава, ѓлаќа, џаѓаӣ, Броѓанец, Соѓќанец (од Соѓо̄ӣ)* и во глаголски прилози, сп. *викаеќи, враќаеќи*. Не само во замената за *tj туку и во други случаи консонантската група /шii/ се изговара како /шч/, а /жд/ се скратила во /ж/, сп. *џушчер; џлужо̄ӣ*. Во врска со консонантизмот треба да се истакне дека во Малореканскиот говор интервокалното /v/ се чува, сп. *бивол, ѓшвар, ковач, човек, Блаѓовец*. Заедно со Велешкиот, тие се единствени говори во западното наречје, во кои се чува /v/ во односната позиција. Консонантот /њ/ во овој говор добро се чува и се среќава во оние примери во кои се јавува и во литературниот јазик, сп. *коњ, коњче, бања, јадење, ѓилиња, ѓланиње*. Консонантот /x/ на крајот на зборот или на крајот на слогот се заменува со /v/ или /f/, сп. *ѓрав, сув, врв, дувна*. Со /f/ се заменува и она /x/ што е добиено со дисимилација од /c/, /ш/, /ц/, /ч/, сп. *мафца, лифче, круфче, мефце, оѓафче*. Консонантската група *ǰr- е заменета со *цр-*, сп. *црѓе̄ӣ, црв*, а пак групата *ǰr̄- поминала во *чере-*, сп. *чере̄йна*, како што е и во другите дебарски говори. Групите -*сӣи*, -*шӣи* на крајот на зборот се упростуваат со испуштање на /īi/, сп. *лис, дож, ѓрши*.

На морфолошки план, овој говор од останатите дебарски говори се изделува со следново: Се чуваат трите глаголски групи и тоа: -а- (*вика̄ӣ*), -и- (*носӣӣ*), -е- (*ѓере̄ӣ*). Имперфективните образувања на /-ува/ исто така спаѓаат во а-група, сп. *кӯива̄ӣ, кажува̄ӣ*. Специфично е тоа што основниот вокал во презентот, освен во 3 л. еднина, се јавува и во 3 л. множина, сп. *носӣӣ /īīо̄ј носӣӣ/ ние носиме /вие носӣӣе/ ѓӣие носӣӣ; береш /īīо̄ј береш/ ние береме /вие береш/ ѓӣие береш*. Карактеристични се и формите од типот *ке̄ша кӯиев* или *ке̄ша да кӯиев* што се употребуваат паралелно со *ка* + имперфект, сп. *ка кӯиев, ка кӯиеше*; или пак со *ке* + *да* + имперфект, сп. *ке да кӯиев, ке да кӯиеше*. Партикулата *ке̄ша* е добиена со комбинацијата *кеше* + *ка* = *ке̄ша*, додека разновидноста *ка* е добиена *ке* + *да* = *ка*. За ова тврдење наоѓаме потврда во дистрибуцијата на партикулите *ке* и *ка*; - *ке* се употребува со *да*, сп. *ке да кӯиев*, додека *ка* никогаш не се јавува со *да*, сп. *ка кӯиев*.

6

РЕКАНСКИОТ (ЖИРОВНИКИ) ГОВОР

Реканскио̄ӣ (жировнички) џовор го претставуваат жителите на селата Жировница (диј. Жернаница), Видуше и Болетин, кои се наоѓаат во горниот (изворишниот) тек на реката Радика. Во сите три села живее само исламизирано македонско население.

Меѓу најкарактеристичните дијалектни особености на овој говор со кои тој се разликува од другите говори во дебарската група на прво место доаѓаат до израз континуантите на носовката *q, на *r̄, *r̄; секундарниот ѓ₂ во коренските морфеме и пред финалните сонанти /p, n, m/.

Место **ɔ* во коренските морфемии во жировничкиот има континуант /*â*/ (еден вид лабијализирано *a*), кој се реализира во два алофона: [*â*] во едно-сложни и двосложни зборформи во акцентирана позиција и [*a*] (еден вид затемнето *a* кое се реализира во неакцентирана позиција, а во акцентиран слог само во зборформи со три и повеќе слогови). Ваква дистрибуција на рефлексот на **ɔ* не познава ниту еден од другите македонски дијалекти. Во некоренските морфемии, како во сите други западномакедонски говори, има рефлекс /*a*/. Сп. примери: *дâи* – *дâбои*, *два* *дâбје*, но *д'абица*, *д'абицаи*, *се качи н'а д'аи*, *з'âи* – *з'âбои* – *з'âби* : *з'абише*, *и'о-з'аби*, *драк* – *дрâгои* : *др'азови*, *џр'âди*: *н'а-џради*, *џр'адише*, *џâс*, *џâзер*, *џâсен* : *џнас'оишија*, *к'âсаи*, *к'âинка*, *к'âиник* – *к'âиници*, *к'âиникои*, *маи* – *мâжи* : *м'ажеше*, *иâи* – *и'âиои*: *и'âишича*, *н'а-иâи*, *р'âка* : *р'акаи*, *н'а-рака*, *скâи* – *скâио* : *ск'аија*, и во примери каде што е **ɔ* добиено од **ɛ* во секвенцата **je* : *j'âзик* : *j'азикои*, *j'âчмен* : *j'ачмејне*, *j'âже* : *j'ажина*, *j'âџул'а* но: *'обрач*, *и'оџрак* – *и'оџраси*, *и'онада*, *'оџаде*, *иâ'ажина*, *неа*, *си'анал* – *си'анале*, *б'ерам* (во некоренски морфемии). – Така е и во примерите со сек. њ₂ *м'âгла* : *м'аглаи*, *м'âска*, *л'âјца*, *л'âжам*: *л'ажеме*, *и'âнко*: *и'анкичко*.

На ист начин под споменатите фонетски услови се рефлектирале и **ʃ*, **ʒ*, сп. *вâлк* – *вâлци*: *в'алцише*, *жâли* – *ж'âлиа* : *ж'алшиои*, *б'âлва*, *џ'âлиаи* – *џ'алшаме*, *д'âлго* – *д'алцина*, *кâлк* – *к'алкови*, *иâлн* – *и'âлни*: *н'аи'алниш*, *с'âлса* – *с'алсаи*; *в'арба* – *в'арбеше*, *д'арво* – *д'арвои*, *м'ардаи* – *м'ардаше*, *j'âиарва*, *и'âрсии* – *и'арсиен* : *и'арсени*, *с'арце*: *н'а-сарце*, и редовно така без исклучоци.

Рефлексите на **ɔ* и на **ʃ*, **ʒ* придонесле жировничкиот говор и на типолошки план да се диференцира од другите локални говори во дебарско-реканскиот регион. Вокалниот систем во него ни се претставува во следниов вид:

/u/	/y/	[u]	[y]
/e/	/o/	одн. [e]	[o]
/a/	/â/	[a]	[â]

Од вокализмот како дијалектна карактеристика на жировничкиот говор се јавуваат рефлексите на сек. њ₂ пред финалните сонанти: /*a*/ пред *-p*, сп. *бисџар*, *ведар*, *вешар*, *иџар*, *осџар*, *сфекар*, /*o*/ пред *-n*: *оџон*, /*a*/ пред *-m*: *седам*, *сам*, *не сам*, но *осом*, веројатно со асимилација на почетното *o*; – фонетскиот облик *заек* (: *зајак* во централните говори); – стариот преглас на /*a*/ во /*e*/ се задржал во примерите: *еребица*, *б'аршлен*, *џ'арклен*, *челеш*. – И во жировничкиот говор, како во другите западни периферни говори, самогласката /*a*/ во соседство со назалните сонанти се затемнила и гласовно се совпаднала со рефлексот на **ɔ*, сп. *знам* – *знаеме*, *н'е-знам*, *снаџа* – *снаџаи*, *и'о-снаџа*, *иозн'аница*, *маишеа*. Така се развил и темниот вокал во турските заемки од типот *зâмба* – *зâмбаи* (т. *zimba*), *зâбан* – *зâбанои* (т. *ziban*).

Актуелниот консонантски систем на жировничкиот говор го сочинуваат фонемите (сонантите) *м*, *н*, *л*, *л'*, *р*, *ј*, (опструентите) *б-и*, *в-ф*, *д-и*, *с-ц*, *з-с*, *џ-ч*, *ж-ш*, *џ-џ*, *џ-к*. Фонемата /*њ*/, како што се гледа, отсутствува. Старото **n*' во едни позиции затврднало и се изедначило со /*н*/, сп. *иџлина*, *иџелина*, а во други

палаталниот признак се излачил во /j/, сп. *бајна, дејна, којн, јадејне, сирејне, шейшејне*. – Фонемата /v/ е доста стабилна; таа се чува и во интервокална позиција, сп. *ковач, јавор, основа, шовар, човек, шоловина*, и по оваа особина жировничкиот оди заедно со соседниот малорекански (галички) говор. – Звучните африкати /s/ и /ʃ/ се чести: /s/ се јавува готово редовно како корелат на /z̄/ пред множинската наставка -и кај именките од типот: *белегош̄и – белесу, шологош̄и – шолосу, блага – блису*, а /ʃ/ корелира со /z̄/ пред деминутивниот суфикс -е: *брек / брегош̄и – бреце, снок / снегош̄и – снеце, бубреце, сшок / сшогош̄и – сшоце*. На историски план тие се добиени и со африкатизација на /z, ʒ/ во групи со сонантите /л, н, р/: *саша – саше, машшш̄и, сшашш̄ај, бенсин*, и др.

Порано спомнавме дека во периферните говори пограничјето со албанската јазична територија се среќаваат сè уште примери со запазено ч во старите секвенци *ср- и *свр-, и финалните групи -сш̄и и -шш̄и. Во жировничкиот говор се забележани примерите: *чарвец, чарви, чарвојадина, чарвеница, чаршш̄и, чварсш̄и, чварсш̄ина*, но и *царн, царвен*; групите -сш̄и и -шш̄и > (-шч) редовно се чуваат во еднословните зборформи, додека во суфиксот -осш̄и, ш̄и се редуцира, сп. *бресш̄и, лисш̄и, мосш̄и, шарсш̄и, шришч, дошч (дожд), но радос, милос*.

Во западните говори како диференцијална особеност се јавуваат и рефлексите на прасловенските групи *tj / *kt' и *dj, како и реализацијата на групите /t̄j/ и /d̄j/ од постарите секвенци *t̄j, *d̄j.

Во жировничкиот говор, како и во повеќето македонски дијалекти, и за двете групи место ш̄и и д наоѓаме двојни рефлекси – за *tj > /шч, ш/ и /к'/, сп.: *горешчо, машшеа, шлешчи, шаршча, мошен, мошне, немошшница, шмошш, но: веке, врека, лека, мекава, ноќ, ширека, керка*, кај глаголите: *ка, некеш, шлакаш, факаш, ширекаваш*, освен во наставката за глаголки прилог каде што се задржал стариот облик -ешчи : *викаешчи, одеешчи*; на поинаков начин е добиена формата *синека* (сп. *синојка, синојка, сношшш̄и* во други говори); и за *dj покрај стариот рефлекс /жц/ се јавува и /џ': *вежца, межца, шрежца, нужца, нашрежен, енаш, дваш, шришш*, но: *межу, арџа, саџе, шуџи, шуџина, шреџе(ска), свеџере, ориџани, виџаш, наваџаш, шаџаш, роџаш*.

Слична е положбата и со реализацијата на групите /t̄j, d̄j/ < *t̄j, *d̄j, сп.: *брашшја, расшашшје, цвешшје*, покрај *брака, свака, саке, шреки, цвеке*, и: *л'уди, шредје, шармадје, ливадје, ошрадје, но лаџа, џавол*.

Таков незавршен и нестабилизиран процес наоѓаме и при трансформацијата на фонемата /x/, која овој говор не ја познава. Во морфемите за минатото определено време *x > /в/, одн. /ф/, сп. беш, бешме, бешше*, во бројни случаи и пред согласка: *башва, бешна, мавна, шивна, чешре*, но и: *дуна, елла, шал (шолх), шаршш (шрхшш), мулла (мухла), челли (чехли)*, а во финална позиција имаме: *шра, шрома, шшра, шар (врх)*, – *Влаф, моф, буф, кожшф*, и *шреј, меј, шлуј, суј, шердуј*, и /с/ во *орес – ореси*, каде што е добиено по морфолошки пат.

Во примерите: *елла, мулла, челли*, одн. *ела, мула, чели*, сонантот се удвоил, потоа се удвоил, како компензација за *x*.

Во централните и во повеќето западни периферни говори во /x/ се асимилирале и согласките /с, ш/ на морфемска граница пред африкатите /ц, ч/ и понатамошниот процес се одвивал заедно со етимолошкото /x/ (сп. *месо – месце > мехце > мефце, круша – крушче > крухче > круфче*).

Во жировничкиот, во кој фонемата /x/, веројатно, подолго време се чувала по однос на другите западни говори, овој процес не се извршил, па така согласките /c/ и /u/ во споменатата позиција се задржале, сп. *бресѝ* – *бресче*, *квас* – *квасче*, *вос* (*воз*) – *восче*, *месо* – *месче*, *круша* – *крушче*, или во одделни лексеми /c/ се асимилирало во /u/ во секвенцата /сч/, сп. *лисѝ* – *лишче*, *квас* – *квашче*.

Од консонантските особености релевантни за овој говор се уште: реализацијата на групите /шѝ/, жд/ како /шч/, жѝ/, сп. *ичица*, *ѝушчер*, *оѝнишче*, *дожѝоѝ*, – редукцијата на /ѝ, д/ пред /н/: *едно* – *ено*, *ена*, *ѝана*, *сена* (*ѝадна*, *седна*), *лена* покрај *леѝна*, – асимилацијата на групите /вн/, бн/ во /мн/, сп. *одамна*, *рамно*, *ѝламна*, *ѝламница*, *оѝламник*, *ѝлемна*, *осамнеѝ*, *мнук*, *мнука*, *нимнин*, – *демнеѝ*, *семнеѝ*, – метатезата на групата -зј-: *ѝројзе*, *лојзе*, потоа пополнувањето на етимолошките групи -ср-, зр-, -жр- со соодветен преграден пловив, сп. *сѝрека*, *сѝреда*, *сѝребро*, *здрав*, *здрел*, *ждребе*.

Во областа на флексијата жировничкиот говор од другите говори во дебарската група се разликува со следните црти: именките на -а множина образуваат со наставката -е : *нива* – *ниве*, *овце*, *вѝрбе*, *куќе*, во *носе* и *раѝе*, судејќи по согласките /s, ѝ/, се задржала старата двоина; – дативната синтетичка форма кај личните и роднинските имиња од м. и ж. род се пази добро и се образува со наставките: -у кај именките од типот *Илија* – *Илију*, *му рече* *Ил’ију*, -ове кај именките на -о : *Рамко* – *Рамкове* (*му рече*), *бабо* – *бабове*, *мицо* – *мицове*, *дајѝо* – *дајѝове*, -еѝу кај именките на -е : *Сале* – *му даде Салеѝу*, *Рамче* – *Рамчеѝу*, и со наставката -е кај именките од ж.р. на -а, сп. *Аѝица* – (*ј*) *е рекоф Аѝице*, *Ајѝа* – *Ајѝе*, но: *је рече на нане*. – Збирната множина исто така добро се чува и морфолошки се изразува со наставката -је, сп. *бос* – *бозје*, *лисје*, *сноѝје*, *ѝѝрнје*, и кај именките од ж.р.: *вода* – *водје*, *река* – *рекје* (: мн. *реке*), *ливадје*, *нивје*, *оѝградје*, *ѝланинје*, *ѝревје*, главно кај именки што означуваат географски поими.

– Множинската наставка -и кај придавките се употребува и кога се тие во атрибуцка употреба со именки од ж.р., сп. *бели кошуле*, *високи ѝланине*, *оѝровни змие*.

Во заменската флексија како дијалектни се предлагаат формите: *нимнин* (*нивни*), *овоѝоф*, *овејзин*, *онејзин*, *овимнин*, *онимнин*, *овакоф* – *оваква*, *овол’каф* – *овол’кава*, кај личните заменки: *ја*, *мие*, *нами не* (*виде*), *нами ни* (*рече*), *вами ве*, *вами ви*, *неа ја* (*виде*), *нејзе е* (*рече*), *ѝѝе*, *ним и* (*виде*), *ними им* (*рече*), кај демонстративните: *овја*, *ојна* (*човек*), *овеа*, *онеа*, *ѝеа* (*деѝе*), *овоѝо*, *оноѝо*, *овому*, *оному*, *овејзе*, *онејзе*.

Во глаголската флексија за жировничкиот се карактеристични, истовремено и диференцијални по однос на околните говори, формите: *сам*, *есѝи* (1 и 3 л. едн. од **byti*), наставката -м во 1 л. едн. сегашно време, сп. *коѝам*, *носам*, *берам*, *сечам*, – наставката -еѝчи во глаголскиот прилог: *викаеѝчи*, *носеѝчи*, *сечеѝчи*, суфиксот -ува за образување несвршени од свршени глаголи: *куѝуваѝи*, *кажуваѝи*, *сѝануваѝи*. – Посебност во овој говор претставуваат промените што се извршиле во основите кај глаголите од е- и и-група; тие се слеале во еден коњуѝациски модел, сп. *бро-и-ш*, *нос-и-ш*, *бер-и-ш*, *сеч-и-ш* : *бро-е-ѝ*, *нос-е-ѝ*, *ѝеч-е-ѝ*, *бер-е-ѝ*, мн. *броеме*, *носеме*, *береме*, *сечеме* – *броеѝе*, *носеѝе*, *береѝе*, – *броеѝ*, *носеѝ*, *береѝ*, *сечеѝ*. – Со другите особености од коњуѝацисјата жировничкиот се слага со другите говори од дебарската група: 3 л. мн. на сегашно време завршува на -еѝи: *викаеѝи*, *носеѝи*, *береѝи*, 3 л. мн. на простите ми-

нати форми се образува со наставката *-e* : *викае, дојдоe, береe, носее, ѝше(j)e, з̄̀решиe*, 2 л. мн. на заповедниот начин кај глаголите од *и-/е*-група има наставка *-иѝе* : *носиѝе, донесиѝе, набериѝе, оѝвориѝе*. Глаголската *л*-форма може да се образува и од аористната и од имперфектната основа, сп. *рекол – речел, мо̄̀ол – можел, јал – јадел, млел – мелел, ѝрел – ѝредел, брал – берел, носил – носел*; – двојни форми се среќаваат и во *н/ѝ*-партиципот: *бран – берен, ѝран – ѝерен, клан – колен*; кај глаголите од старата *и*-група се генерализирала наставката *-аѝ*: *женаѝ, канаѝ, ѝа̄̀лнаѝ, ранаѝ, ценаѝ*, како во *ѝанаѝ, ле(̄̀)наѝ*; партикулата за идни глаголски форми се јавува во фонетскиот облик *ка* : *ка викам, ка викаф, ка сам викал*. Глаголските форми со помошниот глагол ‘има / нема’ + глаголска придавка се доста фреквентни (*имам дојдено, имаф дојдено, сам имал дојдено, ка имам дојдено*).

Денешниот жировнички говор релативно рано, сигурно пред исламизацијата на предците на денешните негови претставници, почнал да се диференцира од околните говори. Порано тој зафаќал поширок ареал, веројатно и се формирал подлабоко на запад во соседство со денешниот голобрдски **q > /ã/*-говор во Албанија. Подоцна претставниците на тој говор се повлекувале кон исток и североисток по долината на Радика како најпогодна комуникација и дел од нив се задржал на денешното станиште, каде што потоа почнал процесот на исламизацијата. Со исламизацијата жителите во спомнативе села во жировничката група почнале да живеат како еден вид изолирана социјална група во православно окружување негувајќи ја својата традиционална реч. Така може да се објасни, на пример, чувањето на */v/* во интервокална позиција, нејотуваните групи */iij/* и */ðj/*, финалното *-iij* во групите *-сӣ, -ӣӣ*, или *ч* во секв. *ч̄̀ар- / ч̄̀ар-* и *ч̄̀ар̄̀-*. Во овој говор подолго време се чувала и фонемата */x/* во споредба со говорите на новите соседи, а кога почнал процесот на дефонологизација во некои позиции и во одделни лексеми *x* давало поинакви резултати отколку во соседните говори, сп. *орес – ореси, з̄̀реј, меј, з̄̀луј, суј, ѝердуј, дуна, елла, челли, з̄̀ра, сӣра*, покрај *ѝивна, моф*, и во глаголските наставки: *беф, бевме, бефѝе* (: *ореф, з̄̀реф, ѝраф, з̄̀раф, дувна, евла*, значи редовно *x > v/ф* во соседниот малорекански (галички) говор. Во рамките на жировничкиот говор во новото станиште се јавиле и некои иновациони појави кои околните говори не ги познаваат, сп. дефонологизацијата на */њ/*, генерализирањето на наставката *-м* во 1 л. едн. сегашно време, прегрупирање на глаголите од старите *-е-* и *-и-* групи, и др.

3. ОХРИДСКО-СТРУШКИТЕ ГОВОРИ

Охридско-струшките говори го зафаќаат котлинскиот дел околу Охридското Езеро. На југоисток од преспанското говорно подрачје нив ги разграничува планинскиот венец Галичица – Петринска планина. На исток спрема централните говори границата оди по правецот Петрино – Буковскиот преслап – Пљакенска планина – Илинска планина – Пресека. На север тие граничат со дебарските говори, а границата на тој дел оди приближно по линијата Пресека – Караорман, го сече Дрим кај Глобочица и излегува на Јабланица нешто малку посеверно од селото Бороец. На запад дијалектната граница на охридско-струшкото говорно подрачје се поклопува со етнографската граница спрема Албанија. На албанска страна остануваат неколку македонски села на јужниот и југозападниот брег на Охридското Езеро – Тушемиште и Пискупија кај Поградец, и Лин на струшкиот дел од брегот.

Јазичните особености на охридско-струшкото говорно подрачје можеме да ги поделеме во две големи групи

Една група сочинуваат оние особини што им се заеднички на сите локални говори на разгледуваниот терен. Поголем дел од нив ги поврзуваат охридско-струшките говори со другите западни дијалекти. Во таа група спаѓаат меѓу помаркантните: фиксираниот третосложен акцент, стегањето на два исти вокали во долги фонови: *снаа* > *сна:*, *негоо* > *него:*, *змиш* > *зми:*, образувањето на цела серија дифтонзи од вокални секвенци со /u/ како втор член, сп. *снаи* > *снај*, *сїреи* > *сїреј*, *мои* > *мој*, *лебои* > *лебој*, *муи* > *муј*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, како во случаите: *м-изеде*, *ш-осїај* (*ше осїави*), *џ-удри* (*џо удри*), *ќ-ојїи* (*ќе одїи*), губењето на интервокалното /v/ во одредени фонетски услови, потоа замената на *v* во старата секвенца **vъ* со /y/ во примери како *цуйїиїи*, *осунїиї*, појавата на протетичко /j/ пред рефлексот на иницијалното **q*, сп. *јаже*, *јажлен*, *јайїок*, одн. *јаже*, *јайїок*, *јажлен*. Во сите западни говори запазени се остатоци од старата замена на носовката **e* во **q* зад /j/, сп. *јазик* (< **jezykъ*). Од граматичко-структурните особини охридско-струшките говори со другите западни дијалекти ги поврзуваат: разликувањето на номинативната и општата форма кај личните и роднинските имиња од м.р. што завршуваат на *консонанїи*, на -*o* и на -*e*, сп. *Сїојан дојде* : *Го виде Сїојана*, или: *Јанко*, *Миле*, *їеїїин*, *їаїїко*, *їаїїе*, општа форма: *Јанка*, *Милеїа*, *їеїїина*, *їаїїка*, *їаїїеїа*, множинската наставка -*o(v)и* кај еднословните именки од м.р.: *лебо(v)и*, *рїдо(v)и*, тројниот член, сп. *лебов*, *лебоїї*, *лебон*, кај личните заменки се пази дативната флексивна форма: *мене ми* (*рече*), *нему му*, *нам ни* итн.; како лична заменка за 3 л. се употребува *їој*. Сите западни говори, меѓу кои и охридско-струшките, познаваат три вида демонстративни заменки: *овој*, *оној*, *їој*. Во охридско-преспанските и во дел од централните говори се пази наставката -*їи* во 3 л. едн. на презентот: *имаїи*, *носиїи*. На широк ареал во Западна и во Централна Македонија се испушта по-

мошниот глагол во 3 л. на перфектот. Во областа на синтаксата најкарактеристична западномакедонска црта е консеквентното удвојување на објектот и употребата на заменските и глаголските клитики на почетокот на реченицата, сп. *Го виде Сшојана, Му рече на деишешо, Си го виде сонош*.

Втората група заеднички црти охридско-струшкото говорно подрачје го поврзуваат со дебарските и со преспанските говори. Заправо тие особини им се заеднички на сите западни периферни говори што се наоѓаат на граничниот појас со албанската јазична територија од Шар Планина па скоро до Грамос на југозапад. Дел од тие црти претставуваат архаизми, како што се: пазењето на алвеоларната артикулација на /л'/ во сите позиции на зборофоните, сп. *л'уш, кл'уч, недел'а, пријател', зел'ка*, пазењето на фонемата /s/ пред множинската наставка -и : *белеси, ѓолосу, бубреси*, одн. пред -е во *носе*, чувањето на /ч/ во групата *чере-*: *черей, черево, черейна, черен, череш(н)а*, а понекаде се чува /ч/ и од старата група *čr-: *чршиш, чрви*. На еден тесен појас во ред случаи се пазат и финалните групи -сш, -шш: *чесш, мосш, пршш*. Место старите палатални *t', *d' како во охридско-струшкиот регион, така и во другите периферни говори превладуваат примерите со *лшш, жд/* или со нивните фонетски варијанти *лшч, жц/*, односно *лшк, жџ/*. Замените со /ќ, џ/ се ограничени на неколку одделни лексеми: *веке, куќа, ѓојке, – меѓу, ѓрѓа, ѓакуѓере, свеѓере*, во глаголот *нејќиш* и партикулата *ке / ка*. На поголем дел од западната периферија не е извршено и јотувањето на групите -шш-, -дш- (< *tšj, *dšj), сп. *брашшја, цвейшје, ливадје*. Поинаков развој во охридско-струшките и во другите периферни говори имал сонантот /л/ по испаѓањето на слабиот *b во лексемата *l̥b̥isa и групата -шш-, исто така по загубата на *b, во лексемата *t̥b̥k̥. Во првиот пример се добило вокално *ɟ*, кое после се рефлектирало во повеќето говори во секвенцата /ол/: *олшица*, кое после со дисимилација можело да се развие во *олсица, олцица*, како што е денеска во охридско-струшките говори, а во лексемата *t̥b̥k̥ се добила секвенцата -шш-: *шнок*, која негде се дисимилirала во -кш-: *кнок, кночко*. Во охридско-струшките говори се среќаваат и двете разновидности.

Меѓу позначајните иновации што се образувале во крајните западни говори спаѓаат: метатезата на секвенцата -ни- во -ин- во повеќесложните збороформи од типот *водешца, бранешца, ѓошесца* (< *водеинца < воденица*), асимилациите извршени во лексемите *чуждо, чуждина, олшица / олцица, солси, молшш, ѓолцаф*, па дисимилацијата во *цеша* (< *чеша*). Во крајните западни говори видно е одразено старото изедначување на назализираното /а/ со рефлексот на *q во акцентирана, одн. почетна позиција, сп. *снага, знашш, машш, машчја*, како *маш, раќа* – во охридскиот и струшкиот говор, *снога, момшш*, одн. *снага, машш* – во дебарските и преспанскиот *q > a-говор.

Во областа на морфологијата охридско-струшките со другите западни периферни говори ги поврзуваат: глаголските образувања со суфиксот -в- од типот *кушшш, кажшш* – во охридско-струшките и дебарските говори, одн. *кажшшш, кушшш* во преспанско-леринските, наставката -ешш во 3 л. мн. на презентот: *викаешш > викаешш*, и наставката -е во 3 л. мн. на минатото определено време, сп. *дојдое, викае / вике*. На нешто поширок ареал во Западна Македонија глаголската е-група е дезинтегрирана наполно, како, на пример, во градскиот охридски говор и во дел од преспанските, или се извршило ново прегрупирање на глаголите спрема гласот на кој завршува општиот дел на глаголот, сп. *шешш*,

чуејќи, броеш – кога тој завршува на вокал, но: *берии, речии, сечии* – кога завршува на консонант. Еден зборообразувачки модел се добил и во *n/ii*-партиципот кај глаголите што им завршува општиот дел на *-н*, сп. *иаднаии, леѓнаии, – женаии, канаии, засенаии, бранаии*. Посебно е карактеристична за охридско-струшките и за другите западни периферни дијалекти многу честата употреба на конструкциите со ‘има’ и со ‘сум’ и *n/ii*-партиципот. Во некои дијалектни пунктови тие готово напивно го истиснале стариот перфект. – Од зборообразувачките морфеме како дијалектна особина во овие говори се јавува суфиксот *-уле* со деминутивно-хипокористичко значење, сп. *деиуле, кукуле, кукичуле*, а од службените зборови дијалектно се издиференцирани предлозите *кон*, со разновидноста *кун*, и *из* со значење ‘низ, преку’. Овие говори ги поврзуваат меѓу себе, а истовремено ги диференцираат од другите западни дијалекти, и цела редица лексички дијалектизми, како, на пример: *бл’уии, буза, крајг, риза, скеиар, итесии, итешииа, кочено*, и др.

Во групата на западните говори охридско-струшкото говорно подрачје не претставува некаква дијалектна посебност. Оние црти што се јавуваат на тој терен како посебности не се простираат на целата географска област. Повеќето од нив зафаќаат помали, поограничени ареали, и токму тие црти го разбиваат дијалектното единство на регионот. Меѓу внатрешните диференцијални особини спаѓаат: континуантите на носовката **o* и на вокалните **ɟ* и **ʃ*, дистрибуцијата на некои вокали во вокални секвенци, реализацијата на повеќе консонантски фонеме /*л, њ, к, џ, к, з, х*/ или нивно отсуство, а во морфологијата цела редица заменски форми и глаголски флексивни морфеме.

Во зависност од географската локација на сите особености на охридско-струшкото говорно подрачје можеме да изделиме шест помали говорни индивидуалности – три на охридскиот терен: градскиот охридски говор, пештанско-љубанишкиот и говорот на Дебарца, и три на струшкиот: градскиот струшки говор со говорот на околните села, вевчанско-радошкиот и говорот на Торбешите во селата Лабуништа и Подгорци. Во понатамошното излагање ќе ги истакнеме поважните диференцијални особености на градскиот охридски, струшкиот, и вевчанско-радошкиот (а за другите в. Божидар Видоески, *Дијалектните на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998, стр. 245), ограничувајќи се во анализата и интерпретацијата на јазичните факти во рамките на најнеопходната потреба за еден општ преглед, како што е замислен нашиов.

1. ГРАДСКИОТ ОХРИДСКИ ГОВОР

Градскиот охридски говор зазема централно место во охридската говорна област.

Фонологија. – Во фонолошкиот систем на градскиот охридски говор од дијалектен аспект интерес побудуваат фонемата /*ǎ*/ и нејзината дистрибуција, реализацијата на вокалите /*e*/ и /*o*/ во акцентирани позиции, реализацијата на вокалот /*a*/ во акцентирани неиницијални слог, а во консонантизмот согласката /*x*/ и некои појави сврзани со дистрибуцијата на одделни консонанти.

Вокалниот систем на овој говор го сочинуваат следниве шест фонемии:

и		у
е	ǎ	о
	а	

Фонемата /ǎ/ претставува најмаркантна црта на вокализмот на градскиот говор, иако е позиционо поограничена во однос на другите вокали. Таа не може да се јави во финална позиција, а во почетокот се јавува само во секвенцата /ǎp/, сп. *ǎри*, *ǎрӣ*. Историски таа се добила на повеќе начини: како регуларен континуант на носовката *ǝ, сп. *ǎба*, *ǎзер*, *ǎжва*, *ǎнас*, *ǎради*, *дǎй*, *дрǎж*, *зǎби*, *јǎдица*, *јǎже*, *јǎглен*, *кǎде*, *кǎдел'а*, *се кǎйӣӣ*, *кǎса̄ӣ*, *кǎндро* (со запазен назализам), и во случаите каде што е *ǝ добиено од *ǝ зад /j/: *јǎзик*, *јǎчмен*, *јǎйǎрва*, *јǎдро*, и зад /ч/ во *чǎдо* – *чǎда*, – како континуант на сек. њ₂ во почетен слог *мǎгла*, *мǎска*, *бǎдник*, *сǎна* (< *снаа*), *с̄ӣǎбло*, – во секвенцата /ǎp/ како континуант на вокалното *ǝ: *ǎрǎа*, *ǎрне*, *мǎр̄ӣоф*, *ӣǎрс̄ӣи*, во неколку лексеми место вокалното *ǝ/ во секвенцата /ǎл/: *бǎл'вајца*, *сǎнце* (со загубено л), потоа место /a/ во соседство со назален сонант, сп. *мǎшча* / *мǎшчеа*, *снǎга*, *мǎмӣӣ*. Освен тоа вокалот /ǎ/ се јавува место /a/ во акцентиран слог кога не е во иницијална позиција. Неутрализацијата на /a/ со /ǎ/ се врши во споменатава фонетска позиција како во одделни лексеми, така и во синтагми што претставуваат една акцентска целина, сп. *арǎ'ǎӣӣӣе* (: 'арǎӣӣ), *бун'ǎрӣӣе*, *бун'ǎрче̄ӣо* (: *бунар*, *бунар'ӣшчено*), *вез'ǎло̄ӣо* (: *везало*), *друǎ'ǎрӣӣе*, *кле̄ӣ'ǎло̄ӣо*, *маǎ'ǎре̄ӣо* (: *маǎаре*), *лив'ǎда̄ӣӣа*, *ченк'ǎрница* (: *ченкарн'ица̄ӣӣа*), *брад'ǎјца*, *ӣо̄б'ǎра̄ф̄ӣе*; – *на-р'ǎбо̄ӣа* (: *р'або̄ӣа*), *ов'ǎ-жена*, *десна̄ӣ'ǎ-ра̄ка*, *вел'ǎ-среда*.

Вокалите /e/ и /o/ во акцентиран слог имаат отворени алофони, сп. *је̄ри*, *че-ло*, *ӣре̄ӣо*, *ӣе̄ј̄ӣ*, *ӣе̄с̄ӣо*, *се̄ӣӣ'ембар*, *нов'ембар*, *ле̄ӣ'еза*, *мод'ерно*, *факулт̄ӣ'е̄ӣӣ*, – *ф̄ӣџ̄ри*, *бр̄е̄:̄ӣӣ*, *к̄м̄ӣӣш*, *окӣџ̄мбар*. Оваа црта особено е забележлива кога акцентот паѓа на пенултима или на ултима во повеќесложните туѓи лексеми.

Во врска со дистрибуцијата на вокалите охридскиот говор се разликува од другите говори во групата по секвенцата /eal/. Овде таа не претрпела промени, понекогаш се јавува и едно факултативно /j/, сп. *леа*, *с̄ӣреа*, *ӣареа*, *неа*, *реа*, а во 3 л. мн. на минатото определено време редовно се разделува со /j/: *беја*, *носеја*. – Групата /oal/ кога не е на морфемска граница меѓу две лексички морфеме по правило се асимилира во долго [o:], сп. *Јо:н*, *ӣо:;*, *ӣо:р*, *ӣро:;*, *осно:;*, *со:л'ка*, *бро:м*, *с̄ӣо:м* (*Јоан*, *ӣоа*, *ӣоар*, *ӣроа*, *осноа*, *броам*). По оваа особеност градскиот говор стои поблиску до говорот на Дебарца.

Во вокализмот на охридскиот говор треба да се истакнат уште две диференцијални црти – континуантот за вокалното *ǝ/ и замената на сек. њ₂ пред сонантите во финална позиција. Место вокалното *ǝ/ има секвенца /oл/: *болфа*, *волна*, *џол̄ӣа̄ӣӣ*, *дол̄џо*, *јаболко*, *жол̄ӣӣ*, *колк*, *колнӣӣ*, *молсӣӣ*, *ӣолн*, *ӣолцаф*, *солса*, *ӣолчник*, и само во неколку случаи се јавува /ǎл/: *бǎл'в'ǎјца*, *сǎнце* (< *сǎлнце*) и /aл/ во лексемата *малчӣӣ* и дериватите *малчӣӣолчи*, *малчлиф*. – Место сек њ₂ има различни вредности – пред /p/ има /a/: *бис̄ӣар*, *веш̄ар*, *веш̄ар*, *ӣӣар*, *ос̄ӣар*, *јǎдар*, пред /n/ има /o/: *о̄џон*, *о̄џонче*, а пред м редовно се јавува у : *седум*, *осум*.

Консонантскиот систем на градскиот охридски говор се состои од 25 фонеме:

$\bar{b} - \bar{u}$		$v - \phi$	m		
$\bar{d} - \bar{u}$	$s - \zeta$	$z - c$	n	l	p
$\bar{z} - \bar{k}$	$\zeta - \check{c}$	$ж - ш$		l'	j
$\bar{e} - \kappa$		x			

Во однос на литературната норма, како што се гледа, овој говор не ја познава палаталната назална фонема / \bar{u} /. Таа овде се дефонологизирала со губењето на признакот диезност и се изедначила со / n / директно или преку антиципација на мекоста на / j /, сп. *бана, се кланишii, iенушка, којн – којни, дејна, јадејне, iиiрнја*.

Интересен материјал охридскиот говор ни дава во врска со фонемата / x /. Веднаш да истакнеме дека фонемата / x / се среќава само во стариот дел на градот – Варош и таа подоследно се пази во речта на најстарата генерација. Во говорот на помладите (под 50 години) може да се чуе уште во неколку лексеми, сп. *Охрид, храм, iиихо*. Во поновите квартави во градот – Месокастро, Кошиште веќе нема / x / во системот, како и во говорот на приезерските села. Таму каде што се пази оваа фонема, таа се јавува во сите позиции на зборформите, сп. *хира, хор, хубаф, хунер, хiрчиiи, iахало, рухо, ухо, чоха, кихаiи, збихаiи, збухна, крехко, мухла, мехлем, чехре, Влах, iпрах, сiпрах, уiлах, iрех, мех, здих, iиих, iлух, задих, вiрх*, и др. Меѓутоа, има и ред случаи со загубено / x /. По правило тоа се губи на почетокот и во интервокална позиција, поретко пред консонант, сп. *абер, аван, иiиар, оди, леi, ладно, ма:на, ра:ii, са:н, iраор, iпро: (iiproa), реа, чели*, а на крајот, понекогаш и пред консонант преминува во / ϕ / или / v /, сп. *болфа, офiиика, сиромаф, ореф, очуф*, и редовно во морфемите за минато определено време: *беф, бефме, бефiе*. Во другите делови на градот пред консонант и на крајот место / x / редовно стои / $\phi - v$ /: *iреф – iревоiи, змеф – змевоiи, меф – мевоiи, кожуф – кожуви, вiрф – вiрвоiи*, и во интервокална позиција зад вокалот / u /: *мува, суво, сува вейка, руво, уво*, и др.

Кај другите консонанти во овој говор се јавуваат некои посебности во врска со дистрибуцијата.

Фонемите / s / и / ζ / овде се среќаваат почесто во однос на другите македонски дијалекти, па имаат и поширока дистрибуција. / s / се јавува како алтернант на / \bar{z} / пред множинската наставка *-и*, сп. *белеси, бубресу, дипеси, илеси, каiасу, долсу*, и во *nose*, често место z во група со сонантите / l, n /: *молсуiи, колсу, jiанса, бенсин*, во група зад d : *одсади, iодседе*, како и во група пред v и p : *свезда, свер, се освиваiи, насре, обспе*. – Африкатот / ζ / исто така во ред случаи се јавува место $ж$ – пред деминутивниот суфикс *-е* како алтернант со / $ж$ /: *бубреце, беце, бреце, враце, книце, ноце*, зад сонантот l : *олцица, iолцаф*, потоа во секвенци со звучните пловиви / $\bar{b}, \bar{d}, \bar{z}$ /: *iбун, iбарайi, iган, iгалей, iодолиiе, надцивеjii (< надживеjii)*, и регуларно зад d во секвенцата / $жд - жц$ /: *дожцоiи, чужцо, межца, сажци* и др. – Од друга страна палаталните / $\bar{k} - \bar{z}$ / се среќаваат многу поретко. Прасловенските палатали **t' *d'* во поголем број случаи овде се заменети со / $шч - жц$ /, сп. *врешче, iаишчи, iорешчи, iорешчо, леишча, мiишча, мiишчеjица*,

йлешичи, сфешча, сношичи, йаишчерка, йлаишчайй, враишчайй, или: ношви, йолнош – со редуцирано ч, во морфемата за глаголски прилог -ишем: викаишчем; меж(ц)а, йрежца, сажци, чуж(ц)ина, рожцайй, йоџошцайй. Значително е помал бројот на примерите со /ќ, љ/, сп. веќе, ќерка, куќа, йојќе, сйреќа, куйй, ќе; – меџу, йреџе, ѓрџа, сфеџере, йакуџере, и во некои изведенки: броџанец, охриџани.

Групите -йй-, -џ- (< *tj, *dʒ) во говорот на Варош останале неизменети, сп. браййја, йраййје, цвеййје, водје, пак дури и во дјавол, покрај љаол, но само л'уџе, или пак место нив наоѓаме секвенци -ййќ-, -џџ-, кои се добиле најверојатно по морфолошки пат: брайй, йрайй, цвейй – цуйй, вод(а), ливад(а) + -ќе, -џе, сфатени како наставки од соседните дијалекти.

Веларните /к – ǰ/ пред предните вокали во варошкиот говор се изговараат како [к' – ǰ'] – благо палатализирани, додека во говорот на помладото поколение степенот на палатализацијата е поизразен, сп. к'исел, к'исний, к'ивајца, вошк'и, ќе заǰ'иний, шк'ембе.

Од консонанските промени за дијалектната диференцијација на охридско-струшкото подрачје имаат важност оние што се извршиле во групите /вн/, /йс/, /йш/, /шй/ и /жд/ во сите позиции, потоа во почетните секвенци /й/ + африкатите /ц, ч/, групите /сйр, здр/ и финалните -сй, -шй.

Групата /вн/ во охридскиот се асимилирала во /мн/, сп. мнук, оџламник, йлемна, нимно, покрај нихно, а во наййре се упростила со испаѓање на сегментот /в/.

Поучен материјал охридскиот ни дава во врска со дистрибуцијата на /шй, жд/. Тие можат да се сретнат, и тоа многу ретко, во говорот на најстарите во Варош. Во речта на средното и младото поколение тие се асимилирале во [ш'ч', ж'ц'], односно во [ш'ќ, ж'џ']. Понекогаш е тешко да се установи правата нивна фонетска вредност. Во секој случај и двете секвенци се палатализирани, сп. љуш'ч'ер, оџниш'ч'е, йшиш'ч'шй, уш'ч'е, сфеш'ч'а, снош'ч'и, фаиш'ч'аи, ш'ч'ѓр-баф, ш'ч'ица, – дож'ц'ош, веж'ц'а, меж'ц'а, нуж'ц'а, рож'ц'аи, саж'ц'и, чуж'ц'о.

Преградната согласка /й/ пред африкатите /ц, ч/ во иницијална позиција се испушта, до колку не се јават некои фонетски пречки, сп. цојса, цојсано, цал-виш, ченка, чејнца, но йчела (плозивот во последнава лексема се задржал за да се избегне омонимијата со множинскиот облик од именката 'чело').

Фрикативните /с, ш/ во група со /й/ како прв член преминале во африкати: /йс/ > /йц/, /йш/ > /йч/, сп. аиц'а:на, сйиш'ица, шейш'ица, йцалвиш (> цалвиш), йцојсан (> цојсан), йчејнца > чејнца.

Во поглед на дистрибуцијата на тричлените групи /сйр/ и /здр/ постои разлика меѓу градскиот говор и говорот на селата. Во градскиот говор овие групи се пазат, сп. сйража, сйрела, сесйра, здравје. Кај помладите генерации се среќаваат и нови такви секвенци со вметнати /й, д/: сйребро, сйреда, сйрејка, здрело, покрај среда, сребро, срејка, зрело, зрак, но само ждребе.

Охридскиот градски говор од другите соседни говори се разликува и по консонанските секвенци составени од струјните /с, ш/ и африкатите /ц, ч/ на морфемска граница. Овде најчесто тие се пазат неизменети, сп. месце, ќе расцу-йиш, вошче, крушче, йушче, ошашче, освен групата /сч/ која се асимилува во /шч/: квашче, лишче, мошче, фешче, шшч'сйи, шшч'еш'а, се рашчади.

Еве уште неколку поситни фонетски промени:

/зв/ > /жв/: љежве / џежве;

ж - ж > ц - ж: џежок;

з - з > s - з: *сис, сиздар*;

ч - р > ц - р: *церѣа*;

Сп. и: *черешло / чересло, квачка > клачка, веливден*.

Метатеза освен во групата -ни- > -ни- (> *јн*) во повеќесложни збороформи од типот *воденица > водеинца > водејница*, се извршила во лексемите: *ејзеро* (< *језеро*), *све, сѣна* (< *снѣа*), *олумнани* (< *оломнани* < *ономлани*), *олиѣица, л'урче* (< *рул'че*).

И испуштањето на консонантите е честа појава во охридскиот говор. Во почетни консонантски групи се испуштаат: /в/ пред сонантите /н, р/ во примерите *најѣре, рајче – рајчина*, и пред /ч/ во *чера*; /ѣ/ пред африкатите /ц, ч/ во одделни лексеми: *џојсал, ченка, чејница*, но и: *ѣцалвеѣ, ѣчела*; /м/ пред /н/ во *ноѣу*, покрај *нолѣу*.

Во финална позиција со мали исклучоци се испушта /ѣ/ во група зад фрикативните /с, ш/, сп. *лис, мос, мас, радос, шилес, – ѣл'уш, дош, ѣриш*.

И во интервокална позиција се губат ред консонанти. Процесот најмногу напреднал, како и во другите западни говори, при губењето на /в/, сп. *ѣла*; *биол, ѣол, лоѣи* (*ловиѣи*), *осно*: (*осноа*), *ѣеѣаец, деној*, и др. Фонетскиот и морфолошкиот фактор го попречиле губењето во изведените девербативни глаголи со суфиксите -в(*а*), -ив(*а*), -ав(*а*), -ев(*а*), сп. *навиваѣи, ѣознаваѣи, кѣричеваѣи*.

Значителен е и бројот на случаите со загубено /д/. Освен во десетичните броеви, сп. *дваесеѣи, ѣесеѣи, дееесеѣи*, /д/ често се испушта во 2 и 3 л. едн. и во 1 и 2 л. мн. на презентот кај глаголите од типот 'даде, јаде, кладе, оди' и др., сп. *јаѣи, јаѣи, јаѣе* (: *јаде:ѣи*), *изеѣи, даѣи, клаѣи – клаѣи, оѣи, ѣлеѣи* (*ѣледаѣи*).

Граматика. – Морфологијата на охридско-струшките говори е доста уедначена. Некои разлики меѓу одделни локални говори наоѓаме во формите за исказување на дативниот однос кај личните и роднинските имиња од машки и женски род, во некои заменски форми, а кај глаголите отстапувањата се сврзани, главно, за наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, 3 л. мн. на определените минати времиња и глаголскиот прилог.

Именки. – Дативниот однос кај личните и роднинските имиња во охридскиот градски говор се исказува аналитички, сп. *Му рече на Сѣојана, Му даде ѣиро: ѣари на Марка, Ама иѣо не је нарече на Елица*.

Вокативната форма кај именките од ж.р. на -а се образува претежно со наставката -о : *Маро, Божано*. Со наставката -е вокатив образуваат само имињата на -ица, сп. *Ела мори Колеѣе да ѣе оѣиѣвам неѣчо! Дојди, Мар'ице!* – Според тоа кај личните и роднинските имиња од м.р. на консонант во градскиот говор наоѓаме три форми – номинативна, општа и вокативна, сп.: *Сѣојан* (*дојде*) – *Сѣојана* (*ѣо виде*) – *Сѣојане* (*дојди*)! Имињата што завршуваат на -е и на -о имаат по две форми: *Марко – Марка, Пеѣре – Пеѣреѣи*. Кај именките на -а општата и номинативната форма се исти, а вокативот се разликува само со интонацијата. Кај именките од ж.р. разликуваме две форми – една номинативно-општа и вокативната, сп. *Мара* (*дојде*) – (*Је видоѣ*) *Мара : Маро!*

Морфемите за категоријата определеност се: -оѣи, -ов, -он, итн., сп. *деноѣи, деноѣ, денон; земјаѣи, земјава, земјана; ѣолеѣо, ѣолево, ѣолено*, итн., кај придавките: *доброѣи, доброѣ, добрион*, итн. За охридскиот говор, па и воопшто за сите говори во охридско-струшкото подрачје, карактеристична е широка употреба на определените форми со морфемите -он, -на, -но, особено кога се

работи за именки коишто сигнализираат место, сп. *Шей̄аише й̄окрај бре̄гон на ејзероно. Проше̄й̄ај й̄о љавнана улица, кај чинарон, к̄риши милицијана.*

Заменки. – Лични заменски форми се: *јас – мене ми – мене ме; ние – нас ни – нас не; ѝи – ѝебе ѝи – ѝебе ѝе; вие – вас ви – вас ве; ѝој, ѝо: (ѝоа) – нему му – не̄го̄ го̄; ѝа: (ѝаа) – не̄је е – неа (ј)е; ѝише – ними му – ними и; себе си – себе се.*

Со присвојно значење се употребуваат: *мој, моја, мое – мој; наши, -а, -е, -и; ѝйфој, ѝйфоја, ѝйфое – ѝйфој, ваши -а, -е, -и; не̄го̄ф, не̄го: (не̄гоа), не̄го: (не̄гоо < не̄гово), не̄гој (не̄гои – не̄гови), не̄зин, -а, -о, -и, нихни, -а, -о, -и // нимни.*

Општата замена се јавува во формите: *сио̄й̄, се̄й̄а, се̄й̄о / сфе, сий̄е; сио̄ф, сион.*

Глаголи. – Глаголскиот систем на охридскиот градски говор во поглед на граматичките категории не дава ништо посебно во споредба со другите западни говори. Некои разлики можат да се уловат само во поглед на фреквенцијата во употребата на некои форми. Така, на пример, глаголските форми со ‘има / нема’ + *н*-партиципот овде се многу чести. Сп.: *Има̄й̄ рабо̄й̄ено, има̄й̄ имано, има̄й̄ до̄јдено; имаше до̄јдено, имал до̄јдено.* Исто така и конструкциите со ‘сум’ овде се многу чести, сп. *Сум биден. Овде сум до̄јден й̄ре̄й̄ й̄ед-го̄дини.* Од друга страна, пак, опаѓа фреквенцијата на класичниот перфект за непрекажани дејства, така што тој функционира овде, главно, како форма за прекажаност. Многу се ретки и формите на потенцијалот со *би*.

Кај простите глаголски форми се забележува силна тенденција за изедначување на глаголските основи. Во градскиот говор наполно се разложила *е*-групата. Глаголите што им завршува општиот дел на консонант се интегрирале во *и*-група, сп. *берий̄, сечий̄, й̄ерий̄.* Исто така во *и*-група преминале и глаголите кај кои коренската морфема завршува на *-е-* и на *-а-*, сп. *й̄еий̄, се̄ий̄, ѝаий̄, ѝкаий̄, одн. й̄е̄й̄, се̄й̄, ѝка̄й̄, зна̄й̄.* Глаголите што завршуваат во општиот дел на *-и-* и на *-у-* се интегрирале во *а*-група: *се мӣја̄й̄, ѝӣја̄й̄, шӣја̄й̄, се обӯја̄й̄, ке чӯја̄и.*

Во областа на глаголската флексија за охридското подрачје карактеристични се наставките за 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, аористно-имперфектните наставки за 1 и 3 л. мн. и посебно наставката за глаголскиот прилог.

Во 1 л. едн. на презентот во градскиот говор се генерализирала наставката *-м* кај сите глаголи, сп. *викам, носам, одам, берам*, а во 3 л. мн. наставката *-е̄й̄*: *викее̄й̄, носее̄й̄, зборвее̄й̄, й̄ерее̄й̄, сечее̄й̄, сйо̄јее̄й̄, ѝй̄ее̄й̄, се сме̄ее̄й̄, одн. вика̄е̄й̄, носе̄е̄й̄, й̄ере̄е̄й̄, сйо̄(ј)е̄е̄й̄, се сме̄(ј)е̄е̄й̄*, по извршената контракција. Во 3 л. мн. како што се гледа, превладала наставката од старата *и*-група глаголи. Кај глаголите од *а*-група се извршила асимилација на секвенцата */ae/* во */ee/* > [e:], сп. *викае̄й̄ > викее̄й̄ > вика̄е̄й̄*. Удолжениот вокал [e:] се пренесол и на другите глаголи: *носе̄й̄ > носее̄й̄ > носе̄е̄й̄*.

Целата презентска парадигма во охридскиот градски говор ни се предлага во следниов вид:

<i>викам</i>	<i>берам</i>	<i>й̄ӣјам</i>
<i>викаи</i>	<i>берии</i>	<i>й̄ӣјаи</i>
<i>викай̄</i>	<i>берий̄</i>	<i>й̄ӣја̄й̄</i>
<i>викаме</i>	<i>бериме</i>	<i>й̄ӣја̄ме</i>

вика̄ӣе бер̄ӣӣе ѿӣја̄ӣе
вике̄е̄ӣ / берее̄ӣ / ѿӣје̄е̄ӣ /
вике:ѿӣ бере:ѿӣ ѿӣје:ѿӣ

Во 1 л. мн. на аористот и имперфектот наставката се јавува во фонетската разновидност *-фме*, а во 3 л. мн. како наставка се оформила *-ја*, сп.:

<i>викаф</i>	<i>ѿӣјаф</i>	<i>носеф</i>	<i>се смееф</i>	<i>рекоф</i>	<i>ѿиф</i>
<i>викаше</i>	<i>ѿӣјаше</i>	<i>носеше</i>	<i>се смееше</i>	<i>рече</i>	<i>ѿи</i>
<i>викаше</i>	<i>ѿӣјаше</i>	<i>носеше</i>	<i>се смееше</i>	<i>рече</i>	<i>ѿи</i>
<i>викафме</i>	<i>ѿӣјафме</i>	<i>носефме</i>	<i>се смеефме</i>	<i>рекофме</i>	<i>ѿифме</i>
<i>викафѿӣе</i>	<i>ѿӣјафѿӣе</i>	<i>носефѿӣе</i>	<i>се смеефѿӣе</i>	<i>рекофѿӣе</i>	<i>ѿифѿӣе</i>
<i>викаја</i>	<i>ѿӣјаја</i>	<i>носеја</i>	<i>се смееја</i>	<i>рекоја</i>	<i>ѿија</i>

Во 3 л. /j/ добиено прво како хијатски глас во секвенцата /ua/ се искористило како составен дел на морфемата *-ја* за да се избегнат вокалските контракции.

Во заповедниот начин глаголите од типот 'пие' имаат двојни форми: *ѿӣјај – ѿӣјајѿӣе* и *ѿи – ѿиѿӣе*, *наѿи се – наѿиѿӣе се*, *скри се – скриѿӣе се* – во вторава форма редовно без /j/. Кај глаголите од *и*-група во 2 л. мн. има наставка *-иѿӣе*: *речиѿӣе*, *носиѿӣе*, *сѿӣаниѿӣе*.

Во глаголската *n/ѿӣ*-форма кај глаголите што им завршува општиот дел на *-н*- се генерализирала наставката *-аѿӣ*, сп.: *ѿӣаднаѿӣ*, *сѿӣанаѿӣ*, исто така и: *женаѿӣ*, *канаѿӣ*, *наѿӣолнаѿӣ*, *изронаѿӣ*.

Глаголскиот прилог завршува на *-еӣшчем*: *викаеӣшчем / вике:ӣшчем*, *ѿлачеӣшчем / ѿлаче:ӣшчем*, *носеӣшчем / носе:ӣшчем*.

Прозодија. – Во областа на прозодијата охридскиот градски говор, и воопшто говорите од охридската група, не отстапуваат поосетно од другите западномакедонски дијалекти. Тој не познава фонолошки квантитет. Долгите вокали добиени со контракција, како во случаите *ѿла*: (< *ѿлаа* < *ѿлава*), *вике:ѿӣ* (< *викаеѿӣ*) и др. не се фонолошки релевантни. Сите вокали можат да бидат акцентирани. Акцентот е фиксиран на третата мора од крајот во трисложните и повеќесложните збороформи. Отстапување од правилото за акцентирањето на третата мора покажуваат само неколку туѓи лексеми, на пр. *факулѿӣ'еѿӣ*, *докум'енӣӣ*, *ѿробл'еми*, *мод'ерна*, *ѿарн'еѿӣа*, *сеѿӣѿембар*, *леѿӣ'еза* и др. Во случаите како: *одв'ај*, *од'а̄мна*, *ѿам'а̄м* се работи за емфатичко акцентирање.

2. СТРУШКИОТ ГОВОР

На струшкиот терен можеме да изделиме три помали говорни индивидуалности: струшкиот говор во потесна смисла на зборот, **вевчанско-радошкиот** и **торбешкиот** струшки говор.

Струшкиот говор ги опфаќа градот Струга и селата: Враниште, Октиси, Вишни, Лабуништа, Подгорци, Боровец, кои се наоѓаат на западниот дел од

реката Дрим, и Присовјани, Глобочица, Брчево, Боговица, Ташмаруништа и Ложани, кои се распоредени по десната (источната) страна на Дрим.

Фонологија. – Струшкиот говор по своите основни карактеристики стои најблиску до градскиот охридски говор. И тој ја познава фонемата /ǎ/, што значи дека неговиот вокален систем се состои од шест вокални фонем:

и	у	
е	ǎ	о
а		

Фонемата /ǎ/ историски и овде е добиена како континуант на *ǝ во коренска морфема, сп. *ѝради, заби, јаглен, јадица, каде, мака, иаи, рака*, или во случаите каде што *jǝ > *jǝ: *јазык, јачмен, јадро* Стр, *ѝнасно, ѝажва, јаже, драк* Глоб, *јаѝул'а, мадро, иаи, иаѝа* Прис, *јаѝурец, јачмен, лачиѝ, раѝи* Таш, *ѝѝзер, јадица*. По оваа црта струшкиот се поврзува и со дебарскиот, со кој преку малесиските села Збачди, Локов, Селци сочинува континуиран ареал.

На сето струшко подрачје каде што *ǝ е заменето со /ǎ/ иста вредност на оѓаме и место сек. ѝ₂ во почетен слог, сп.: *бадник, лаѝа, маѝла, маѝка*. На крајот, пак, пред сонантите има различни вредности – пред /н, р/ редовно стои /а/: *оѝан, веѝар, добар, иѝар, јадар*, пред /л/ наоѓаме само /о/: *рекол, ѝекол*, а пред /м/ во потесното струшко подрачје има /у/: *седум, осум*, додека во некои периферни села се јавува /о/: *седом, осом, седомдесеѝ* Прис, Виш.

На разгледуваниов терен вокалното *ǝ дало секвенца /ǝр/: *даѝво, ѝаѝро, саѝрна*.

Место вокалното *ǝ се среќаваат две вредности – /ǎл/ во градскиот говор и во најблиските села, сп. *ваѝк, ваѝна, ѝаѝлиаѝи, даѝло, жаѝли, каѝлниѝ, маѝлсиѝи, иаѝлно, иаѝлѝаф / иаѝцаф, саѝла* Стр, Виш, Вран, и /ол/ во северниот дел на говорот: *болва, волк, жолѝи, јаболко, молзачка* Лож, *болви, волна, молсниѝа, жолѝок* Таш, *болва, волк, молкниѝи, покрај баѝ'ваѝи, жаѝлиѝиѝа, каѝлник* Глоб, *болва, долѝо, молчиѝи, ѝолцаф*, но и *ѝаѝлиаѝиѝи, каѝлниѝи, саѝнце* Прис, *долѝина, јаболко, молсиѝиѝи, ѝолцаф, ѝолсиѝиѝи, ѝолчиѝиѝи : саѝнце*, и /ǎл/ зад веларните /к, ѝ/: *ѝаѝлиаѝиѝи, ѝаѝлика, каѝлк, каѝлчка, каѝ'ваѝи, каѝлниѝи, каѝлбаси*, покрај *лукаѝнци* Виш.

Фонемата /ǎ/ во ред случаи се јавува и место /а/ најчесто зад сонантите /м, н/, сп. *маѝиѝиѝа, маѝмиѝи, маѝмеѝиѝа, знаѝѝи, снаѝѝа, ѝознаѝѝиѝа, измаѝми, маѝѝика (< маѝѝика), маѝкар, знаѝел, каѝниѝар, маѝнѝал* (т. mangal), *маѝнѝар* (т. mangar), *саѝндак* (т. sandak), во неколку лексеми и во соседство со /ј/: *каѝѝе, одѝаѝе, јаѝсика, јаѝоѝѝика, јаѝлика, јаѝурина* Виш, и зад /з/ во *заѝи, заѝр, заѝк* Лаб, *иаѝјак, заѝјак* Бор (: зек Виш).

Со /ǎ/ се заменува турскиот вокал /и/ во турските заемки, сп. *заѝбан* (т. ziban), *заѝмба* (zimba), *заѝндан* (zindan), *каѝна* (kına).

За разлика од охридскиот говор, струшкиот не ја познава измената на /а/ со /ǎ/ во нагласен неиницијален слог, сп. *ар'амиѝа, маѝ'ареѝиѝо, ов'а-деѝиѝе*, итн.

Вокализмот на струшкиот говор се одликува со цела серија дифтоншки секвенци настанати со десилабизација на предните вокали /и, е/ и на задните лабијализирани, главно /о/, во одделни лексеми и /у/.

Фонемата /u/ како прв член во група со сите вокали се десилабизира во [i] образувајќи со следниот вокал двофонемна дифтоншка секвенца: /ue/ > [je], /ua/ > [ja], /uo/ > [jo], теориски би можело и /uu/ да премине во [ju], но во нашиот материјал немаме потврда. Овие измени се позиционо ограничени. Тие не можат да се вршат на границата меѓу лексички морфемии од основата, вклучувајќи ги тука и службените зборови, сп. *ниеден*, *иако*, или со префиксите: *приака*, *приоди*, *приучи* и др. Оваа појава е ограничена само на струшкиот говорен ареал.

Сп. примери:

/ue/ > [je]: *измиен* > *измјен*, *џо фаише* > *џо фаије* Стр;

/ua/ > [ja]: *ловџа* > *ловџа*, *коџра*, *раџа* > *раџа*, *маџија* (*маџиџа*), *судџа*, *шамџа* Стр, *џочјало* (*џочјало* < *џочивало*), *џрежјати* (*џрежјати* < *џреживати*), *џрежјач*, *сџа* (*сџа*), *маџелеџа*, *сиромашџа*, *џјач* (*џјач*) Таш, *сџа* Вран;

/uo/ > [jo]: *бел'јоџи* (< *белиоџи*), *џрнџоџи*, *сечџо* (*сечио*), *џечџо* (*џечио*), *варџо* (*варио*) Стр, *џлужџоџи* (*џлужиоџи*), *слабџоџи*, *џросџоџи*, *сј одвиџи* (*си-одвиџи*) Таш, *цел'јоџи*, *ниџоџи* Лож.

Вокалот /e/ исто така во секвенци со задните вокали образува дифтонзи: /ea/ > [ja], /eo/ > [jo]. Промената на групата /ea/ во [ja] позната е на поширок ареал во Западна Македонија. Констатирана е во говорот на Дебарца и готово на целото преспанско говорно подрачје, а во нешто поограничена мера се среќава и во некои кичевски и демирхисарски села. Меѓутоа, промената на /eo/ во [jo] ограничена е само на струшкиот терен, и повеќе е изразена во говорот на селата.

Сп. примери:

/ea/ > [ja]: *н'ја* (*неа*), *се смја* (*смеа*), *џл'ја* (*џлеа* < *џледа*), *исџјано* (*исџеано*), *черја* (*череа* < *черева*) Стр, *оџсјан* (*оџсеан*), *л'ја* (*леа*), *изл'ал* (*излеал*) Таш;

/eo/ > [jo]: *черџо* (*черео* < *черевео*), *л'јонка* (*леонка*), *н'јол'а* (*неол'а*), *орџоџи* (*ореоџи*), *Пеџрџо* (*Пеџрео* < *Пеџрево*) Стр, *орџон* (*ореон*), *џел'јо* (*џелео* < *џелево*) Таш, *Пеџрџо* (*Пеџрео*), *Сџол'јо* (*Сџолео* < *Сџолево*) Вран, *черџо* Виш, Лаб.

Широко е распространета на струшкиот терен и десилабијализацијата на /o/ во /v/ во вокалните секвенци /oa/ и /oe/, сп.:

/oa/ > [va]: *квач* (*коач* < *ковач*), *џва* (*џоа*), *џвар* (*џоар* < *џовар*), *џварено маџаре*, *некваџи* (*некоаџи* < *некоџаџи*), *никваџи*, *неџва* (*неџоа* < *неџова*), *буква* (*букоа* < *букова*), *дабва*, *свал'ка* (*соал'ка* < *совал'ка*), *водвач* (*водоач*), *чва* (*чоа*) Стр, *сва* (*соа*), *џоџва* (*џоџоа*), *сџва(м)* (*сџоам*), Таш, *неква* (*некоа*), *никва* (*никоа*) Виш, *џвар*, *квач*, *неџва*, *наквално*, *Глиџорва* (*Глиџороа* < *Глиџорова*), но *Јо:н*, *осно*: (*Јоан*, *осноа*) Драс, *ква* (*коа*), *сџва* (*сџоа*), *џва* (*џоа*) Лож;

/oe/ > [ve]: *чвек* (*чоек* < *човек*), *џведо* (*џоедо*), *џведар* Виш, *јазвец* (*јазоец* < *јазовец*), *рекве* (*рекое*, 3 л. мн. аор.), *дојдве* Стр, *квел* (*коел*), *џвечко* (*џоечко*), *чвек*, *сџвел* (*сџоел*) Таш, *сџвечи* (*сџоечи*), *најдве* (*најдое*), *џџрџвец* (*џџрџоец* < *џџрџовец*), *џведо*, *сџвечи* (*сџоечи*), *рекве* Драс, *чвек*, *џведо* Вран, Лож.

Во одделни случаи појавата се морфологизирала. Така, на пример, придавската форма за с.р. *неџво*: (*неџоо* < *неџово*), *букво*: (*буково*), *дабво*: (*дабово*), и др. слични се образувани според формите за ж.р., сп. *неџоа* > *неџва*, и според овој облик преобразувана е целата парадигма: *неџоф* – *неџва*: – *неџво*: (место очекуваното *неџо*: < *неџоо* < *неџово*).

Таму каде што фонетските услови не допуштаат, процесот одел по друг пат, сп. *осно*: (< *осноа* < *основа*), *Јо:н* (*Јоан* < *Јован*), *џро*: (*џроа*), *кре:џи* (< *креџи*), *џоџи*

(*йоели* < *йовели*), или во *ѓреоѓ*, *бре:* (*брое*), *бре:ѓ* (*броеѓ*), *бре:л* (*броел*), *ѓојадар*, и *ѓојадо* Стр, покрај *ѓведо*, – или пак процесот се задржал, како на пример, кај глаголите од типот: *сѓшеѓ*, *жниеѓ*, *ишеѓ*, во заменските форми *мие*, *ѓше*, и др. Меѓутоа, во ваквите случаи вокалните секвенци се разделуваат со слабо артикулирано [ʔ], сп. *сѓшеѓ*, *вие*, *мие*, или *би'ол*, *ѓре'оѓа*, покрај *биол*, *ѓреоѓа*.

Сите споменативе појави во помала или поголема мера се познати на цело-то струшко говорно подрачје. Меѓутоа, тие се пофреквентни во западниот дел на областа на пограничјето со албанскиот јазик на правецот Боро(в)ец – Вевчани – Вишни – Радожда. – Измените на групите */oa, oe/* во [*ва, ве*] освен во струшкиот се среќаваат, видовме, и во говорот на охридските села Пештани и Љубаништа, и во одделни лексеми, како лексикализирана појава, се констатирани во преспанските села што се наоѓаат на југозападниот брег на Преспанското Езеро. – Уште поширок ареал, како што спомнавме, зафаќа промената извршена во секвенцата */ea/*.

Другите вокални групи се реализираат како во охридските говори. Групите со */ul/* како втор член */eu, ai, oi, uil/*, како и во сите други западни говори, се измениле во дифтоншки секвенци: *еј, ај, ој, уј*, сп. *сѓреј* (*сѓреи*), *леј* (*леи*), *ѓлај* (*ѓлаи* < *ѓлави*), *ѓрај* (*ѓрави*), *лебој* (*лебои* < *лебови*), *йолојна* (*йолоина* < *йоловина*). Исто и во секвенцата */eul/* добиена со метатеза на *-ни-* во *-ин-* во примери од типот *водејнца* (*водеинца* < *воденица*), *ѓоѓејнца* и др. – Два исти вокали се стегаат во долг фонетски глас, сп. *ова:*, *она:*, *ра:ѓ* (*оваа, онаа, рааѓ*), *ѓе:ѓ* (*ѓееѓ*), *сече:ѓ* (*сечееѓ*), *оде:ѓчи* (*одееѓчи*). Групата */ae/* во повеќето села се асимилирала во [*ee*], сп. *зе:к* (*заек*), *зне:ѓ* (*знаеѓ*) Виш, *зе:ѓи*, *зне:* (*знае*), *зе:дно* (*заедно*), *де:ѓ* (*даеѓ*), *де:н* (*даен*) Таш. Од другите вокални секвенци не можат да стојат уште оние што имаат како прв член */y/*; тие по правило се разбиваат со вметнување на */v/*, сп. *мува*, *суво*, *руво*, *ѓазува*.

Другите вокални промени се исти како во охридскиот. Само да истакнеме дека на струшкиот терен бројот на примерите со */y/* место */ol/* како во акцентирани, така и во неакцентирани позиција е значителен, сп. *ѓувејѓ*, *убејѓка*, *ушче*, *дури*, *ѓакуѓере*, *кун*, *јѓѓуѓка*, *куменѓја*, *кумисѓја*, и др.

Консонантскиот систем на струшкиот говор го сочинуваат следниве 25 фонем:

<i>б ѓ</i>		<i>в ф</i>	<i>м</i>		
<i>д ѓ</i>	<i>с ѓ</i>	<i>з с</i>	<i>н</i>	<i>л</i>	<i>р</i>
	<i>ѓ ч</i>	<i>ж ш</i>		<i>л'</i>	
<i>ѓ' к'</i>			<i>њ</i>		<i>ј</i>
<i>ѓ к</i>					

Во поглед на реализацијата некои посебности покажуваат само фонемите */ѓ - к/* и */ѓ' - к'*. Веларните */ѓ - к/* имаат по два алофона – [*ѓ - к*] пред задните вокали, пред консонант и на крајот и [*ѓ' - к'*] пред предните вокали, понекаде и во одделни лексеми тие преминуваат дури и во */ѓ' - к'/*, сп. *киѓка*, *Киро*, *кирија*, *раќја* (*раќиа*), *сеќира*, *рејќи*, *широќи*.

Фонемите */ѓ' - к'/* како палатални фонови се реализираат, главно, во селскиот говор. Во градскиот говор тие како самостојни гласови се јавуваат на почетокот и на крајот, додека во средината по правило се реализираат како секвенци */јѓ' - јќ'/*, сп. *ќерка*, *ќор*, *ѓаол*, *ѓон*, *нок*, но: *кујќа*, *сфајќа*, *брајќа*, *л'ујѓе*. Во

речта на помладото поколение овие два гласа се многу ретки, или воопшто не се слушаат, бидејќи се дефонологизирале преминувајќи во /ч – џ/, одн. /јч – јџ/, сп. *че, брајча, цвејче, кујча, несрејча, да очориџ, срејча, сфајча, домајчин, шејчер, нејчу, л’ујце, ливајце*, па дури и во *чиселина, рајчија* / *рајча*.

Историски /џ – к/ на овој терен се добиле со палатализација на групите -џј-, -дј- (< *џј, *дј): *браќа, цвеќе, рабоќе, бруќе, џраќе, – воѓе, џармаѓе, ливаѓе, лобоѓе, оѓраѓе*, и во извесен број лексеми место прасловенските палатали *t’ *d’, сп. *веќе, куќа, ноќ, џо(ј)ќе, среќа, несреќа, ќерќа, домаќин*, во партикулата *ќе* / *ќа*, и во формите на глаголот *нејќум, – меѓу, џрѓа, уѓе, џакуѓере* Виш.

Старите палатали *t’ *d’ на струшкото говорно подрачје, како и во градскиот охридски говор и соседните дебарски говори, се рефлектирале во /шиј, жд/, одн. *лич, жџ*, сп.: *врейче, џаичи, мајичја, мајичејница, сфешча, фаишчаи, враишчаи, носеишчи, – вежца, межца, сажци, џражцани, чужцина* Стр, Вран, *џаишчи, леишчи, џежца, чужџо* Драс, *вижцаи, џрежца* Таш, *свеиќа, џлеиќи, вежѓа, межѓа, џрежѓа, сажѓи, чужѓи* Лож, *џледаеиши, виждаи, џоѓождати* Глоб, *џаиши, межда, чуждо* Лаб, *џлеиши, џраиши, вике:иши, веждица, џрежда* Виш.

Приведените примери не водат кон заклучок дека во градскиот говор и во најблиските села Враниште, Драслајца, Ташмаруништа превладуваат секвенците *лич, жџ*, во Ложани тие се реализираат како /иќ, жѓ/, додека во другите села се пази стариот изговор на групите /шиј, жд/ во сите позиции, сп. *ишчица, неишчи, ишчавеј, оѓнишче, џл’ужџој, дожџој* Стр, *џушчер, ишчуќа, оѓнишче* Таш, – *ишиќи, ишчица, џушкерџа, сџајнишче* Лож, – *џушиер, клеиши, руишиши, дуждалник* Прис, Виш, Лаб.

Меѓу градскиот и селскиот говор има разлики и во поглед на дистрибуцијата на назалниот палатал /њ/. Во градскиот говор оваа фонема е доста ретка. Може да се сретне во одделни случаи само во говорот на постарото поколение, и тоа, главно, во морфемата за збирна множина -ње, сп. *џајње, џланиње, камење*. Младите генерации веќе не ја употребуваат, сп. *којн, јарина, навланчина, бана, џенушќа, сирејне*. Слична е положбата и во селата Враниште и Драслајца, сп. *камење, џајње, џланиње* : *кучина, џолина* Вран. Меѓутоа, во говорот на селата таа има поширока дистрибуција, сп.: *коњ, бања, камења, џланиње, џумење, јадење, орање, дечиња, џелиња* Лаб, *коњи, сирење, џелиња* Бор, *коњи, јадење, џилиња* Виш, *дрење, носење, мориња* Глоб, *свиња, ждребиња* Таш, *дење, свиња, џодиниње, жниене* Прис, *коњ, џиралчиња* Лож.

Фонемата /s/ во струшкиот, како и во охридскиот говор, е значително пофреквентна отколку во другите западни говори, сп. *бласе, носе* / *nosu, белесu, кофчесu, џолосu*, и во група со сонантите: *молсам, солсу, јанса, насре*, пред вокал: *сис, семниш*, и редовно во група со /v/: *свер, свечии, звезда* и др.

Фонемата /џ/ и овде се јавува редовно место /ж/ пред деминутивната наставка -е : *бреце, џолоце, ноце, сџоце*, и во групите /џб/ и /џг/: *џбарии, џџураи* Лаб, Бор.

Фонемата /x/ струшкиот говор не ја познава. Таа се загубила на полно на почетокот и меѓу вокали, а на крајот и пред консонант по правило преминала во /v/, во одделни случаи и во /ф/, сп. *евла, мевлен, мувлосан, чевли, ќе мавниш, бафча, бофча, моф – мофџа, џолф – џолфој, кожиф – кожифи*, во морфемите за минатото определено време: *беф, бефме, бефџе*. Само во по некој пример и во оваа позиција таа се загубила на полно, сп. *дуна веџар, веџи, мул’ја (мулиа), џула* Бор.

Од другите фонетски појави, значајни за дијалектната диференцијација на западното наречје, ќе ги одбележиме:

– пополнувањето на групите /ср, зр/ со дентален пловив: *сѝрека, сѝреда, сѝрамоѝа, сѝребро, здрел, здрак* Виш, Прис;

– промената на групите /бн, вн/ со /мн/: *демниѝ, семниѝ, мнук, оѝламник, нимно*, покрај *ѝлевна* Виш, *нимни онимни* Прис;

– алтернациите на фрикативните /с, ш/ пред африкатите /ц, ч/ на морфемската граница со /ф/: *мафца, мефце, ѝрафци, ѝојафче, круфче*, поретко и на морфемската граница со префикс: *ифчисѝи, се ифчади, се ифчаши* Лаб;

– асимилацијата на /з, ж/ зад сонантот /л/ во африкат: *молсуѝ, ѝоцаф, олицца*, и на секвенците /жб, жѝ/ во /цб, цѝ/: *цбун, цбарѝ, цѝан, цѝлеѝ, цѝурало*;

– промената на /с/ во /ц/ во секвенцата /ѝс/: *цѝсан* (< *ѝсовисан*), *ѝеѝѝа*, Виш, *ѝрокоѝѝан, сѝѝѝѝа* Драс, *цалвиѝ, цалѝѝир* (*ѝсалѝѝир*) Лаб, како и во групата /нс/ во одделни лексеми: *доѝнце* (*донесе*), *ке доѝнциѝ, деѝнца* (*денеска*);

– како и загубата на пловивот /ѝ/ пред африкатите /ц, ч/: *цѝса, цалѝѝир, цалвиѝ*, – *ченка, чеѝнца, чела*.

Не се без интерес и промените на консонантите извршени во лексемите: *чужѝо* (*ѝуѝѝо*), *цѝрѝа, кнок, кночко* покрај *ѝнок, ѝесма, ѝриказма, ѝлобок, кланик*.

Метатеза освен во групата -ни- во -ин- кај многусложните зборформи од типот *водеѝѝа, цѝеѝѝа, ѝукаѝѝа*, констатирана е и во лексемите: *ларо* (*рало*), *алиѝѝа, ѝокираѝ, чеѝурка* Бор, *лоѝе* Таш покрај *лоѝе* Стр. Виш.

Испуштањето на консонантите /в, ј, д/ и други е широко распространета појава и во струшките говори. Сп. примери:

/j/ *Македонѝа* (*Македонѝа*), *раѝѝа* (*раѝѝа*), *шамѝа* (*шамѝа*), *броѝѝѝ* (*броѝѝѝ*);

/d/ *сеѝѝѝ* : *седа, оѝѝѝ* : *ода, јаѝѝѝ* : *јадеѝѝ*;

/v/ *ѝла:*, *не:сѝѝа, ѝѝвар* (*ѝѝоар*), *чвек* (*чоек*), и др.

Поцврсто овие гласови се држат во оние случаи кога вршат некоја морфолошка функција, или кога се јавуваат фонетски пречки. Така, на пример, /j/ добро се пази во примери од типот *броѝа, моѝа*, кај глаголите од типот *криѝеѝ, сѝѝѝеѝѝ*, па кај заменките *миѝе, виѝе, коѝе, моѝе*, и др.

Во консонантски групи најчесто се испушта /ѝѝ/, сп. *радосни, ѝосно*, – *моѝне, ѝлешки*, на крајот во групите -сѝѝ, -шѝѝ: *ѝоѝоѝ, ѝрѝѝ, доѝѝ, сѝс*, покрај *сѝсѝѝ* Виш. Согласката /ѝѝ/, видовме, се испушта пред африкатите на почетокот на зборформите, сп. *цѝса, цалѝѝир, цалвиѝ, ченка, чеѝнца, чела* Драс, покрај *ѝцѝѝса, ѝченка, ѝчела* Глоб.

Од дијалектен аспект вреди да се истакне дека во западните периферни струшки села во неколку лексеми се запазила фонемата /ч/ во групата *ѝр-, сп. *чѝрвеѝ, чѝрвѝса, чѝрвеѝѝа, чѝрѝѝѝѝ* Виш. Групата *чѝре-* има поширок ареал: *чѝреѝѝа, чѝрен, чѝресло, чѝрѝо* (< *чѝрео* < *чѝрево*).

Овде би сакале посебно да ги истакнеме оние фонетски процеси што се во тек. Меѓу нив, како што видовме, најмногу до израз доаѓа тенденцијата во градскиот говор да се дефонологизираат палаталните консонанти. Во говорот на помладото поколение во Струга палаталниот ред на консонантите /њ, ѝ, ѝѝ/ е ликвидираан со изделување на палаталниот признак во посебна фонема, сп. *коњ* > *коѝѝ*, *куѝа* > *куѝѝа*, *л'уѝе* > *л'уѝѝе*, или со негово полно губење, сп. *баѝа* > *бана*, *ѝѝѝѝѝа* > *ѝѝѝѝѝѝа*, *ке* > *че*, *ѝерка* > *чѝрка*, *ѝаол* > *цаол*, *ѝон* > *ѝон*. Овој процес ги

зафатил и случаите каде што се /к, ѝ/ добиени од /к, ѝ/ пред /и/, сп. *ракиа* > *раќиа* > *раќја* > *рајча*, *сејчира*. Во рамките на оваа тенденција може да се објасни и метатезата извршена во секвенцата /л'ј/ во /јл'/ во примерите *џојл'ак*, *војл'а*, *невојл'а*.

Граматика. – Кај **именските зборови** за струшкиот говор карактеристични се две појави – искажувањето на дативниот и на директниот објект со предлогот *на*. Дативната *на*-конструкција е општа појава на целото струшко говорно подрачје, сп. *Му дал џари на Никола*, *Му рекол на Сјасеџа д-ојџи на Дрим*, *Је рекоф на Цвеџа да дојџи* Стр., *Речи му на Абаза нека џреџџрчиџи наваму Бор*. *Је сјоре абер на Ленка* Виш. Искажувањето на директниот објект со *на* ограничено е на градскиот говор и, главно, во речта на помладото поколение од претшколска и школска возраст. Сп.: *Го викна на Но:мчеџа*, *Го фаџи на Кузеџа за раќа* Стр. Овој *на*-објект ограничен е на лични и воопшто на одушевени именки. Во говорот на струшките села вакви форми се необични. Сп.: *Го виде Јончеџа* / *Сјојана* / *Марка*, *Је викна Милица*. Во поисточните села можат да се сретнат дури и синтетички дативни форми, сп. *Му џорџаф Кјрсџану* / *Трајану* / *Тодеџу*, покрај: *Му рекоф на Кјрсџана* / *на Марка* / *на Тодеџа* Драс.

Во множинските категории кај именките струшкиот говор не покажува поголеми отстапувања од охридскиот и од другите западни говори. Кај именките од м. и ж.р. е во жива функција и збирната множина, сп. *џџрње* / *џџрње*, *дџбе*, *брукџе*, *џрџке*, *ниџе* Стр., *враќе*, *ливаџе*, *оџраџе*, *камење Бор*, *враќе*, *рабоќе*. Кај именките од ж.р. на *-а* има тенденција да се генерализира наставката *-и* и на лексемите 'нога, рака'. Така, покрај старите облици *носе*, *раџе* се употребуваат и формите *носи*, *раџи* Виш, Таш. Множинските форми на *-а* кај именките од м.р. се многу ретки кога е именката придружена со бројот 'два', сп. *два џеџли*, *куџи два лебој* Стр. Сп. други множински форми: *лакџи*, *нокџи*; *дедофџи*, *џаџкофџи*, *џеџинофџи*, но и: *дедој*, *џаџкој*, *џеџиној*, *вујкој*, *зеџој*, *чичкој*, *сџирикој*, и *лакџој*, *нокџој* Виш; *риџиџиџа*, *сонџиџиџа* Таш. Кај именките од с.р. сџ повеќе продира множинската наставка *-иџиџа* (*-иџича*) со неутрално значење, сп. *времиџиџа*, *дечиџиџа*, покрај *времиња*, *дечиња*, *јаџниџиџа* покрај *јаџанца* и *јаџниња* Виш. Формите со наставката *-џи* од типот *џелџи*, *џрафџи*, *џилџи* повеќе се чувствуваат како збирни, спрема множинските *џрасиња*, *џелиња*.

Од остатоците од старите падежни форми впечаток прават акузативната *џџрков*, која се употребува денеска како општа еднинска форма, и *Сџруџав*, сп. *идиџи оџи Сџруџаф*, *беф Сџруџаф* (< *Сџруџах*).

Морфемите за категоријата определеност кај именките се: *-оџи* (*-џа*, *-џо*, *-џе*, *-џа*), *-он* (*-на*, *-но*, *-ни*, *-на*), *-ов* (> *-оф* : *-ва*, *-во*, *-ви*, *-ва*), сп. *двороџи*, *џласоџи*, *џрадоџи*, – *кошоф*, *кл'учоф*, – *маџон* Вин.

Разнообразен материјал струшкиот говор ни нуди во областа на заменките. Личните заменки се јавуваат во следниве форми: *ја* / *јас* (*мене ми*, *мене ме*), *ми(ј)е* (*нас ни* / *нам ни*, *нас не* / *нам не*), *џи*, *ви(ј)е* (*вас ви* / *вам ви*, *вас ве* / *вам ве*), *џој* / *џоја*, *џо* : / *џва* / *џе(ј)а* (*нему му*, *неџо џо*), *џа* : / *џаја* (*нејзе* / *нејсе је*, *неја* / *нја (ј)е*), *џи(ј)а* / *џи'е* / *џџе* (*ними им* / *му*, *ними и*), *себе се*, *себе си*.

Со посесивно значење покрај заменките *мој*, *џвој*, *неџов*, *нејсин*, итн. се употребуваат уште: *овеџов*, *онеџов*, *овејзин*, *онејзин*, *овиџни*, *ониџни*. Општата

заменка се јавува во фонетските разновидности: *сио̄ӣ, сиоф, сион*, одн. *сијо̄ӣ, се̄ӣо / с̄а̄ӣо, се̄ӣа / с̄а̄ӣа, све*.

Забелешки. – Како и во другите западни говори, и овде има тенденција да се изедначат полните форми за дативен и директен објект кај личните заменки. Во 1 и 2 л. мн. негде превладува акцентираниот облик *нас, вас (не, ни; ве, ви)* Лаб, Бор, во други села се наложила дативната форма: *нам, вам (ве, ви; не, ни)* Виш. Во 3 л. мн. насекаде се генерализирала дативната форма *ними и, ними им / му* Бор. Во градскиот говор овој процес се наоѓа во почетна фаза. Кај некои говорни субјекти сè уште се чува разликата меѓу дативниот и акузативниот облик кај заменките за 1 и 2 л. мн. *нам ни, вам ви – нас не, вас ве*, но само: *ними и – ними им(му)*. Во торбешкиот говор во Боро(в)ец кратката заменска дативна форма од ‘тие’ се среќава во две разновидности – *им* и *му*, сп. *му рече на л’уѓе̄ӣо / им рече на дец̄а̄ӣа*. Заменската форма *јас* се јавува паралелно со *ја* во градскиот говор. Заменскиот облик *ӣе̄ја* Лаб, Виш карактеристичен е за дебарските говори. Таму каде што се употребува *ӣе̄ја* се јавува и *ове̄ја, оне̄ја*. Обликот *ӣо̄ја* за м.р. покрај *ӣо̄ј* во градскиот говор е секако иновација од поново време. Заменските форми *о̄је, о̄јне* за м.р. ограничени се на говорот на Муслиманите во Боро(в)ец, сп. *о̄је ле̄ј, о̄јне вол*. Формите *с̄а̄ӣа, с̄а̄ӣо, с̄а̄во*, покрај *сијо̄ӣ*, забележани се во Вишни.

Глаголи. – Во глаголскиот систем и во овој говор како во охридскиот од јалектен аспект интерес претставува образувањето на 1 л. едн. и 3 л. мн. на презентот, 1 и 3 л. мн. на определените времиња, 2 л. мн. на императивот и глаголскиот прилог.

Во 1 л. едн. на презентот на сето струшко подрачје отсуствува наставката *-м*, сп. *бера, носа*. Во 3 л. мн. се обопштила наставката *-е̄ӣ*, сп. *берей̄ӣ, носей̄ӣ, викае̄ӣ* (< *викае̄ӣ*). Во некои села должината се пренесла од глаголите од *a*-група и на другите глаголи, сп. *бе̄е̄:ӣ, сече̄:ӣ, носе̄:ӣ*.

Во говорот на с. Вишни *-м* е ограничено на глаголите од *a*-група, сп. *имам, орам, којам, ӣерам*, исто и *зна̄м*, но: *бера, кол’а, с̄ја (сеа), ӣка, чӯја*.

Целата презентска парадигма гласи:

<i>ора</i>	<i>носа</i>	<i>сеча</i>	<i>ӣӣја</i>	<i>чӯја</i>
<i>ораи</i>	<i>носи</i>	<i>сечи</i>	<i>ӣӣјеш</i>	<i>чӯјеш</i>
<i>орай̄ӣ</i>	<i>носӣӣ</i>	<i>сечӣӣ</i>	<i>ӣӣјей̄ӣ</i>	<i>чӯјей̄ӣ</i>
<i>ораме</i>	<i>носиме</i>	<i>сечиме</i>	<i>ӣӣјеме</i>	<i>чӯјеме</i>
<i>орай̄е̄</i>	<i>носӣе̄</i>	<i>сечӣе̄</i>	<i>ӣӣјей̄е̄</i>	<i>чӯјей̄е̄</i>
<i>оре̄:ӣ /</i>	<i>носе̄ӣ /</i>	<i>сече̄ӣ /</i>	<i>ӣӣјей̄ӣ /</i>	<i>чӯјей̄ӣ /</i>
<i>орей̄ӣ</i>	<i>носе̄:ӣ</i>	<i>сече̄:ӣ</i>	<i>ӣӣје̄:ӣ</i>	<i>чӯје̄:ӣ</i>

Забелешка. – Обликот со неконтрактираната група *-ае-* превладува во североисточните села, каде што нема и удолжување на вокалот /e/ кај другите глаголи, сп. *ӣграе̄ӣ, викае̄ӣ, седе̄ӣ* Глоб, спрема *вике̄:ӣ* во Стр, Лож, Биц, Драс, Мор, Мис.

Презентот од глаголот ‘сум’ гласи: *су, си, (j)е, сме / сне, с̄ӣе / с̄фе, се*. Облиците *сне, с̄фе* почести се во североисточните села (Лож, Биц, Мор, Драс).

Наставката за 1 л. мн. на аористот и имперфектот се јавува во аломорфите *-фме* и *-фне* (последнава во Боровец), а 3 л. мн. завршува на *-е*, како и во соседните дебарски говори, сп. *има(j)е, носе(j)е, бро(j)е* Бор, Лаб, *вике̄е, носе̄е, берее*

(> *вике*;, *носе*;, *бере*;) Стр, Виш, а кај глаголите од *o*-раздел: *дојдве* (< *дојдое*), *зедве*, *рекве*, *донесве* (со фонетска реализација: *дојдве*;, *зедве*;, *донесве*;) Лаб, Бор, каде што се јавила должината по аналогија, одн. *дојдоје*, *рекоје* Виш. Целата парадигма гласи:

<i>викаф</i>	<i>носеф</i>	<i>береф</i>	<i>викнаф</i>	<i>рекоф</i>	<i>измиф</i>
<i>викаше</i>	<i>носеше</i>	<i>береше</i>	<i>викна</i>	<i>рече</i>	<i>изми</i>
<i>викаше</i>	<i>носеше</i>	<i>береше</i>	<i>викна</i>	<i>рече</i>	<i>изми</i>
<i>викафме!</i>	<i>носефме!</i>	<i>берефме!</i>	<i>викнафме!</i>	<i>рекофме!</i>	<i>измифме!</i>
<i>викафне</i>	<i>носефне</i>	<i>берефне</i>	<i>викнафне</i>	<i>рекофне</i>	<i>измифне</i>
<i>викафѝе</i>	<i>носефѝе</i>	<i>берефѝе</i>	<i>викнафѝе</i>	<i>рекофѝе</i>	<i>измифѝе</i>
<i>викае!</i>	<i>носее</i>	<i>берее</i>	<i>викна(ј)е</i>	<i>реко(ј)е!</i>	<i>изми(ј)е</i>
<i>викее</i>				<i>рекве</i>	

Глаголите од типот ‘сплетит, сметит, испредит’ во аористот се од *и*-раздел, сп. *си́леишф*, *смеишф*, *исѝредиф* – *си́леишфме*, *си́леишфѝе*, *си́леишѝе* Лаб.

2. л. мн. на императивот завршува на *-иѝе* : *берѝе*, *седѝе*, *донесиѝе*, *леѝвиѝе*, *куѝвиѝе* Стр, и на *-еѝе* : *носеѝе*, *седеѝе* Виш, *ѝредеѝе*, *си́анеѝе* Вран, Драс, Вол.

Глаголскиот прилог се образува со наставката *-еиши*, одн. *-еишѝи* : *викаеиши*, *носеиши* Стр, *викаеишѝи*, *одеишѝи*, *седеишѝи* Виш (фон. *вике:лишѝи*, *име:лишѝи*, *седе:лишѝи*), *влеѝве:лишѝи* Вран, Лаб, Бор.

Партикулата за идните времиња се јавува во разновидностите *ке* и *че* Стр, *ке* и *ка* Лаб, Бор, *ка* Глоб.

Што се однесува за другите глаголски форми треба да констатираме дека перфектот со *л*-формата се употребува, главно, за прекажани дејства. За минати дејства се употребуваат формите со *н*-партиципот и тие се многу фреквентни. Сп.: *Ова неишчо е бидено*, *На Мушмоф ишѝо му ѝе гледано*, *Оѝ Сѝруѝа ѝе биден*, *Сиѝе ишчо се бидени ѝурски војници*, *Долноно е бидено ѝорано*, *Таја шо ѝе бидена учѝел’ка*, *Тиѝе се бидени сѝружанци*, *Горѝо Чакар је биден*, *Беф ојдена во Сѝруѝаф* Виш, *Су оден војник*, – *Имаѝ имано еден ѝолем г̀раѝи*, *Овдека имало имано учѝели*, *Не ѝо имам ѝосјано*, *Немам заѝјано*, *Не им имаѝ кажано*, *Од олко: не ѝо имаф видено*, *Мије ѝ-имаме оѝрано ишѝе лани*, *Имам одено сеѝдека*, *Имаѝ јадено сеишѝо*, *Имам заборе:но ѝрикашми*.

Во струшкиот, како и во другите охридски говори, најпродуктивни се несвршените глаголи со суфиксот *-в-*, сп. *куѝвиѝи*, *леѝвиѝи*. Тие се шират за сметка на старите образувања на *-а-*, *-ја-*, *-ва-*, *-ава-*, *-јава-*, сп.: *земвиѝи* (: *земѝиѝи*), *ѝурвиѝи*, *расѝоварвиѝи* (: *ѝуриѝи*, *расѝовариѝи*), *собервиѝи*, *збервиѝи*, *набервиѝи*, *исѝервиѝи* (: *соберѝиѝи*), *си́реѝвиѝи*, *менвиѝи*, *дојдѝвиѝи*, *ѝреодѝвиѝи* (: *веѝиѝи*, *видѝиѝи*, *г̀реѝиѝи*, *си́реѝиѝи*, *мениѝи*, *дојдиѝи*), потоа: *видѝиѝи*, *фаѝвиѝи*, покрај *фаѝиѝаѝи*, *ѝлаѝиѝаѝи*, *рождаѝи*. Паралелни форми има кај глаголите од типот ‘препина, сопина’ во литературниот јазик, сп. *ѝурвиѝи*, *леѝвиѝи*, *ѝлаѝвиѝи*, *ѝреѝвиѝи*, *соѝвиѝи*, покрај: *воринаѝи*, *заѝинаѝи*, *соѝинаѝи*, *ѝреѝинаѝи* Виш. Кај глаголите што им завршува општиот дел на *-в* од типот ‘оздрави, поправи, остави’ несвршени форми се образуваат со суфиксот *-ј(а)*, сп. *оздравѝаѝи*, *ѝоѝравѝаѝи*, *осѝавѝаѝи*, а со нив се издначиле и: *ѝовевѝаѝи*, *заѝевѝаѝи*, *дошиѝвѝаѝи*, *уѝревѝаѝи*, *изг̀ревѝаѝи*, *насмевѝаѝи*, *наѝивѝаѝи*, *исмевѝаѝи* (: *заѝеѝѝи*, *дошиѝеѝи*), потоа: *ѝурѝаѝи*,

покрај *шурви* (: *шур*), а покрај *вижд*, *илашча*, *шуча*, и: *вид*, *илашча*, *шуча* Виш, Вран, Таш. Овој тип девербативни глаголки образувања карактеристичен е за сето струшко подрачје, а надвор од струшките се среќава во граничните дримколско-глобрудски, во охридскиот и во сите преспански и костурски говори.

Од службените зборови од дијалектен аспект интерес претставуваат:

предлозите: *из, ке, кун, накун, ошсем*, сп.: *шешише из-двор, одефме ис шумай* Таш, *из ливада замина; ке си дојди ке Велигден, к-ода ке шайка ми; ке се враиши кун недел'а, накун Враниши се свайше; немаше друш ошсем нешо Виш;* сврзниците: *аку, еркожа, ошколи, шочим*, сп.: *Аку дојди сигурно, да те чека, Еркожа да ојди, зо чекам Виш, Поарно да дојди браш ми, ошколи кој друк Лаб, Почим ке седши, дојди шоможи ми, Почим сакаш, ајде со мене, Тој шоке сакаш да шети ошколи да ишраш* Таш.

Предлогот *од* почесто се среќава со посесивно значење, сп.: *Му рече на браш му од Шшојана Вран, Се жениш ош Пеишеи мнук ош шарва брачеда Бор.*

Прозодија. – Во врска со местото на акцентот во струшкиот говор ги истакнуваме следниве констатации.

Прво, овде не ретко се среќаваат случаи кога акцентот се префрла врз предлогот и во предлошки синтагми со сопствени именки, сп.: *'Ош-Шшрушаф дојде, На-Виши ш-ошре: Шкима, Дојде 'од-Ориш, Одавде - Дрим се засшо.*

Второ, не се необични овде акцентски целисти со глагол, кога акцентот се префрла врз кратка заменска форма и во ненегирани, одн. непрашален исказ, сп.: *Ол'у-шам Глоб, шолк'у-ош н'а-шазар* Таш. Сп. други видови акцентски целисти: (именски) *од друга ш-сшарна, шей'а-нива шей'о-село; ал се шшеш секв'о-шшро; шш-ш-а-деше, мнош'у-л'уше; зо виждаш сек'о-ден, шшкм'у-носе, шшакв'о-нешчо, на жив'а-ла; шшк'а-време беше, аш'и-Тодор беше 'еден;* (глаголски) *Добре-ш-е-нашдоф, Ми-лан не-беш-е-овде, не-ше-шшук;* (прилошки изрази) *'Ашрлија нек'а-шш-је, сеш'а-дошдоф.*

Во селскиот говор има тенденција акцентот и во туѓи лексеми да се управува по моделот за третосложното акцентирање, сп.: *д'инамо, ш'елефон, р'ешо Вран, р'ешошо ш'адна* Лаб.

Трето, струшкиот говор дава богат материјал за потврда дека местото на западномакедонскиот акцент се определува според бројот на морите во збороформите. Сп. ги примерите: *Не-'е- зеоф саб'аша, р'акша – рак'аша, суд'аша му-'елиш, к'ошрја – кошр'аша, авл'ана (авлиана), Иш'ал'ја, Мал'есја, жив'ала, да-шо-наш'аше (нашаше), имам забор'ено шр'икашми, исш'ано (исшано), сашо је шос'ано (шосано), сед'ешши, ш-исшекве: л'ебеш, да-фшрл'шаше, шашш'аше.* Местото на акцентот во приведените примери покажува дека дифтонзите добиени со стегање на вокални секвенци, како и оние што настанале со десилабијализација на предните вокали и на */o/* ја задржале должината од две мори. По таков начин во овој говор се добил нов квантитет, но позиционо ограничен, што значи без фонолошки статус.

3. ВЕВЧАНСКО-РАДОШКИОТ ГОВОР

Вевчанско-радошкиот говор ги опфаќа западните периферни струшки села Вевчани, Радожда, Мали Влај и селото Лин, кое се наоѓа на албанска територија.

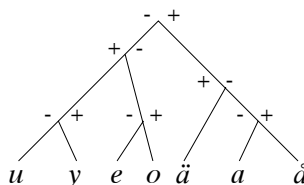
Од струшкиот говор вевчанско-радошкиот се разликува најмногу по вокалниот систем и по континуантите на носовката **q* и вокалните **ʝ*, **ʎ*.

Вокалниот систем во овој говор го сочинуваат седум фонем:

<i>u</i>		<i>y</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ǎ</i>

Како дистинктивен признак, како што се гледа, покрај степенот на отворот и местото на артикулацијата се јавува и заокруженоста (лабијалноста). По дистинктивните признаци вокалите во корелативни парови го даваат следниов дијаграм:

1. отворени
2. затворени
3. предни
4. заокружени

Вокалите /*ä*, /*ǎ*/ во споредба со другите имаат нешто поограничена дистрибуција. Тие се јавуваат во акцентиран слог, не можат да стојат во финална позиција, не се среќаваат во една иста збороформа, што значи дека тие не образуват група. По правило се среќаваат во коренски морфем. Извесно ограничување тие покажуваат и по однос на консонантското соседство. Фонемата /*ä*/ не е констатирана зад лабијална согласка, додека /*ǎ*/ се јавува претежно зад лабијална, многу поретко и зад нелабијална. Зад нелабијален консонант констатирана е во следниве лексеми: *лǎк*, *пǎгǎ*, *пǎпан*, *пǎпнип*, *сипǎишца*, *сǎбопǎ* (сите примери се од Вевчани).

Фонемите /*ä*, /*ǎ*/ историски се добиени, главно, како континуанти на носовката **q*, сек. \bar{v}_2 и вокалните **ʎ*, **ʝ*, и во ограничен број случаи од вокалот /*a*/, во сите случаи само во коренска морфема и во акцентиран слог. Врз рефлексацијата на споменативе гласови важна улога играл претходниот консонант. Зад лабијален глас **q* > /*ǎ*/, **ʝ* > /*ǎp*/, **ʎ* > /*ǎl*/, и нема пример во оваа позиција со поинаква замена. Зад нелабијален консонант по правило **q* > /*ä*/, **ʝ* > /*ǎp*/, **ʎ* > /*ä.l*/. Меѓутоа, во оваа позиција има и по некој пример со рефлексот /*ǎ*/ и тоа најчесто место вокалното **ʎ* и во неколку лексеми место **q*, и тоа повеќе во вевчанскиот говор, кој се наоѓа поблиску до дримколско-голобрдскиот, каде што за **q* има регуларен рефлекс /*ǎ*/. Вокалното **ʝ* зад лабијална согласка се рефлектирало во /*ǎp*/, одн. зад нелабијална во /*ǎp*/ без исклучоци. Примери:

**q* > /*ǎ*/ : *мǎш*, *се мǎжип*, *мǎшпепница*, *се мǎчип*, *мǎде*, *мǎдро*, *пǎп*, *пǎпшец*, Вев, Рад, зад нелабијална согласка во: *лǎка* Рад, *дǎп*, *зǎби*, *лǎк*, *рǎбој*, *пǎп*,

пѣраба, сѣаѣица, сѣаѣало, пѣаѣа, пѣаѣицѣ, сабоѣа Вев; > /ä/ во: зѣжва, зѣс, зѣзер, зѣсеѣица, зѣнас, зѣнасен, зѣнасоѣица, зѣради, вѣаѣице, дѣа, јѣзик, јѣчиѣи, јѣчмен, јѣиѣарва, јѣже, јѣиѣок, јѣиѣор, јѣзорец, јѣдица, јѣдар, јѣнса, каѣдел'а, каѣклица, каѣи-ник, каѣсаѣи, каѣиѣна, раѣка, скаѣиѣо, сѣираѣа, сѣк, сѣнок, пѣраѣи Рад. Вев, дѣи, дѣѣе, зѣѣи, каѣ, пѣаѣиѣни, сѣзѣма, сѣзѣодѣна, сабоѣиѣа, дрѣк, сѣдоѣ, наѣице Рад, МВ;

**r > /ärl/:* бѣрѣо, бѣрѣаѣи, пѣрво, пѣрѣиѣи, вѣрба, вѣрф, вѣрѣиѣиѣи, фѣрл'аѣи, мѣр-ѣоф; > /ärl/: зѣрне, кѣрф, кѣрѣиѣиѣи, дѣрво, дѣрѣиѣиѣи, пѣрн, пѣрѣиѣиѣи, цѣрно, зѣрно, сѣрѣи, сѣрѣе – и редовно така зад нелабијален консонант;

**l > /äl/:* бѣл'виѣи, јабаѣлко, пѣлаѣф, пѣлно, вѣлк, вѣлна, мѣлѣиѣиѣи, мѣлѣиѣиѣи Вев, Рад, зад нелабијален консонант: зѣлѣиѣиѣиѣи, жѣлѣи, жѣлѣка, кѣлк, пѣлѣиѣиѣиѣи Вев; > /äl/: сѣиѣе, сѣиѣоѣлѣиѣи Вев, зѣлѣиѣиѣиѣи, кѣлк, кѣлѣиѣиѣиѣи, сѣиѣе Рад, МВ; > /al/ малѣиѣе Рад.

Сек. ѣ, во почетни слогови исто така се рефлектира во /ä/: бѣдник, мѣгла, мѣска.

Вокалот /a/ е прегласен во /äl/, одн. /ä/ во лексемите: мѣмиѣиѣи, мѣмка, мѣиѣиѣиѣиѣи, – јѣзѣуѣика, зѣаѣиѣи, зѣаѣиѣе Вев, и во туѣи лексеми: кѣсѣеиѣи, зѣбун, – зѣмба.

Со изговорот на /ä/ во акцентираан слог совпаднала и артикулацијата на удолженото [e:] добиено со контракција на дифтоншките секвенци, сп. сѣф < се-еф, наѣиѣа (< не:сѣиѣа), зѣк (зѣек), зѣвѣдо (зѣоѣдо), чѣвѣк (чѣоѣк), осѣиѣаѣно (осѣиѣаѣено), наѣиѣр'аѣно (наѣиѣраѣено), пѣр'аѣно (пѣраѣено), зѣдно (зѣедно).

Вокалните групи /oa/ и /oe/ овде со уште поголема доследност се дифтонги-зираат, сп. волвар, квач, накв'ално, сва (соа), пѣва (пѣоа), пѣвар (пѣоар), ква (коа < коѣа), зѣиѣва (зѣоѣоа), неѣва (неѣоа), пѣосѣиѣва (пѣосѣиѣоа), зѣван (зѣоан), засѣиѣван (засѣиѣоан), ква – коѣиѣи, сѣиѣва (сѣиѣоа); зѣведар, чѣек / чѣвѣк, пѣвели / пѣвѣли (пѣоели < пѣовели), јѣзѣец (јѣзѣоец), вѣдѣец (вѣдѣоец < вѣдѣоец), сѣиѣвѣиѣи (сѣиѣоѣиѣи), квѣф (кѣоѣф), квѣиѣи (кѣоѣиѣи – 3 л. мн. презент), идѣе, рекѣе (рекѣоѣе, 3 л. мн. аорист), јѣдѣе (јѣдѣоѣе) Рад, МВ. Овде дури и вокалот /y/ во секвенцата /yau/ се десилабизира, сп. обѣаѣи (< обѣуѣаѣи).

Вокалната група /ae/ се асимилира во /ä/ или [e:], во одделни случаи образу-ва и дифтонг [aj], сп. зѣдно (зѣедно), наѣдно (наѣедно), зѣк (зѣек), зѣаѣиѣи (зѣаѣиѣиѣиѣи), зѣаѣл (зѣаѣел), пѣкаѣф – пѣкаѣиѣи (пѣкаѣѣф, пѣкаѣѣиѣи), пѣраѣиѣи (пѣраѣѣиѣи < пѣраѣѣѣиѣи), заборѣаѣно (заборѣаѣено), но и [aj] кај броевите: дваѣсѣѣиѣи, дванаѣсѣѣиѣи.

По другите дијалектни диференцијални особини во областа на вокализмот вевчанско-радошкиот говор не се разликува од струшкиот. Промените на вока-лите /e, u/ во секвенците /ua, uo, ue, ea, eo/ се вршат во обем и со после-дователност како во градскиот говор, сп. коѣриѣа > коѣрѣа, бѣлиѣоѣи > бѣлѣоѣи, из-миѣн > измѣн, неѣл'а > нѣл'а, мѣиѣиѣеѣа > мѣиѣиѣѣа. – Сек. ѣ, пред крајните /r, n/ и овде е заменет со /a/: оѣан, пѣар, јаѣдар, вѣиѣар Вев, покрај вѣиѣер Рад, а пред /m/ наѣгаѣе покрај /y/ во седум, осум и /o/ во седомѣсѣѣиѣи, осомѣсѣѣиѣи.

Во консонантизмот вевчанско-радошкиот говор од струшкиот отстапува по реализацијата на фонемите /k, z/ и на групите /шѣиѣи, жѣд/, по фонемата /њ/ и некои согласнички групи. Консонантите /k, z/ овде се реализираат, како и во говорот на другите струшки села, како заднопалатални фонѣви [k, z]. Такѣа артикулација имаат и етимолошките веларни /k, z/ пред предните вокали, сп. Маѣкед'оѣиѣа, раѣѣа (< раѣѣаѣа), сеѣѣира. Назалниот палатал /њ/ овде се пази рѣла-тивно добро, особено коѣа е на крајот на основата, сп. сѣреѣе, пѣаѣрѣе, пѣоѣлиѣа, коѣн. Се јѣвуѣа и секундарно /њ/ од секвенци со /j/, сп. вуѣа (< вуѣаѣа) цѣрѣоѣиѣи (< цѣрѣоѣиѣиѣи), Маѣкед'оѣаѣа / Маѣкедѣоѣаѣа. Групите /шѣиѣи, жѣд/ не прѣтрѣпѣле промени,

сп. *йлешӣи, лешӣа, ѓашӣи, йрашӣа, сфешӣа, клешӣи, шӣавеј, вежди, сажди, чуждинец, йрежда, виждай̄, рождай̄*. Нешто се почести на овој терен и примерите со запазено *й̄* во крајните групи *-сӣ, -шӣ: сис̄и, йлошӣ*, и др.

Иновација е во овој говор метатезата на групата */zj/* во */jz/*: *ѓројзе, лојзе*, и измената на */c/* во */ц/* во секвенците *-ск-* во суфиксот *-ск(и)* кога му претходи консонант: *дебарицки, с̄иариницки, селцки, с̄а̄рицко време* МВ.

За увид ги регистрираме и другите појави на консонантите: *вн > мн: мнук, оѓламник*, но и *йлевна; йс > йц: йцојсало; жв > цв: цвакай̄; лж > лц: олцица; лз > лс: солса; нз > нц: дојнце (донесе), дејнца (денеска); кв > кл: клачка (квачка)*; сп. уште: *йесма, йриказма, йнок, чажди (сажди), чуждинец, церѓа, с̄йреда, с̄йреде, чејнца*.

И во областа на граматичката структура нема некои поособени разлики меѓу вевчанско-радошкиот и струшкиот говор. Дативните флексивни форми и овде се загубиле, сп. *Му рекоф на Марка, на С̄иоле̄ӣа, на С̄иојана; Је рекоф на Кӣа*. Кај заменките поради нивната форма заслужуваат да се одбележат облиците: *јаса покрај ја Рад, овеа, ове, овје, онје, ӣје Вев, ӣије Рад, с̄а̄йо, с̄а̄ӣа : сӣјо̄й Вев, со̄йо село, со̄ӣа кујка* МВ, посесивните *овоѓоф, оноѓоф, овејзин, онејзин Вев, еркој, еркоја*, сп. *еркоја йруба да је Вев*.

Во глаголскиот систем како дијалектни особини во вевчанско-радошкиот говор по однос на градот се јавуваат: обликот *сфе* во 2 л. мн. од ‘сум’, императивната наставка *-е̄ӣе* во 2 л. мн. кај глаголите од *и-*група: *носе̄ӣе, јаде̄ӣе, седне̄ӣе, куйве̄ӣе*, наставката *-е̄ӣӣи* во глаголскиот прилог: *носе̄е̄ӣӣи, иѓре̄е̄ӣӣи (> носе̄.ӣӣи, иѓре̄.ӣӣи)*, партикулатата *ка*. Во 1 л. едн. на презентот наставката *-м* може само спорадично да се чуе кај глаголите од *а-*група во говорот на Вевчани: *имам, викам, орам*, покрај пообичните форми без *-м*: *вика, ора*, и редовно: *носа, бера, сеча, јада* (кај глаголите од *и-*гр.) па и во помошниот глагол: *су, не су*. Глаголот ‘сум’ има две форми за минатото определено време – имперфектна: *беф, беше, бефме, беф̄ӣе, бее*, и аористна: *биф, би, бифме, биф̄ӣе, бије*.

Треба посебно да ги истакнеме овде и девербативните образувања од типот: *добив̄ја̄й̄, йтур̄ја̄й̄, оздрав̄ја̄й̄* (со секундарно *ј*). На овој терен промена претрпеле и цела редица други глаголи, сп. *ѓре̄ив̄ӣй̄, с̄йре̄ив̄ӣй̄, дојд̄вӣй̄, зајд̄вӣй̄, йреод̄вӣй̄, йриод̄вӣй̄*, потоа: *йад̄вӣй̄, йре̄ин̄вӣй̄, збер̄вӣй̄, собер̄вӣй̄, рас̄йо-вар̄вӣй̄*. Од старите образувања со *-ја* незасегнати останале: *виждай̄, рождай̄, йлашӣй̄а̄й̄, фашӣй̄а̄й̄*.

4. ПРЕСПАНСКИТЕ ГОВОРИ

01. Преспанските говори го исполнуваат котлинскиот дел околу Преспанското Езеро. Источната граница спрема централните говори ја сочинува планинскиот венец Бигла – Ѓавато – Пелистер – Баба. Од Баба се спушта на југ и оди по водовоето меѓу Преспа и охридскиот слив и преку планината Горбец излегува на јужниот брег на Мало Преспанско Езеро. На западната страна спрема Албанија во преспанските говори спаѓаат сите приезерски села сè до Галичица на север. На северната страна спрема охридското говорно подрачје исто така имаме природна граница која ја сочинува планинскиот венец Галичица – Петрина и преку превојот Буково излегува на јужниот крај на Бигла.

02. Преспанските говори сочинуваат дел од западното македонско наречје. Со другите западни говори – централните, охридско-струшките, дебарските и полошките ги поврзуваат следниве особености – од областа на фонетиката: третосложниот фиксиран и синтагматски акцент, образувањето на дифтоншките секвенци со [i] како втор член, сп. *снај, сѝреј, деној, ѝол'ојна, муј*, испуштањето на вокалот во клитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, сп. *м-удри (ме-), њ-ојра (њо-), в-обра (ве-), к-ојме (ке одиме), д-излезии (да-), н-умирајѝ (не-), н-ојаку (на-), з-инаејѝ (за-), ѝ-убо: (ѝо-), ијѝ-уба: (ијѝо уба(в)а)*, потоа загубата на интервокалното /v/ во определни позиции, замената на *х* на крајот на слогот со /v/, одн. /ф/: *мавнијѝ, ѝафкајѝ, ореф, њреф*. Од поважните граматички особености заеднички за сите западни говори, респ. и за преспанските, се: разликувањето на општата од номинативната форма кај личните и роднинските имиња од м.р. на консонант, на *-о* и на *-е*, сп. *Сѝојан - Сѝојана, Јанко - Јанка, Л'убе - Л'убејѝа, ѝајѝе - ѝајѝејѝа*, множинската наставка *-ој* (< *-ови*) кај именките од м.р. од типот *деној, синој*, тројниот член: *дено(ѝ), денов, денон*, личната замена *ѝој (ѝаа, ѝоа)* за 3 лице, пазењето на синтетичкиот датив кај личните и лично-предметните заменки: *мене ми, нему му, не(ј)зе, (ј)е / му*, а кај глаголите: пазењето на наставката *-ѝ* во 3 л. едн. на презентот: *имајѝ, орајѝ, носѝѝ*, испуштањето на помошниот глагол во 3 л. на перфектот: *(ѝој) дошо, (ѝие) дошле*, големата фреквенција на конструкциите со 'има / нема', сп. *имајѝ дојдено, имаше дојдено, имал дојдено, беше имал дојдено*, и со 'сум' и глаголската *н/ѝ*-форма: *(ј)е дојден, беше дојден, бил дојден*, итн. Од синтаксичките особености како најмаркантни за западномакедонските говори се јавува препозитивната употреба на кратките заменски форми и на формите на помошниот глагол 'сум' по однос на глаголот, сп. *ме викна, е дојден*, и др.

03. Потесна целост преспанските говори чинат со охридско-струшкото говорно подрачје, а со еден број црти и со другите западни периферни говори (дебарските, горнополошкиот). На целата западна периферија старата група **črě-* се изменила во *чере* : *черејна, череи(н)а, чере(в)о, череј, чересло*. Место

прасловенските **tj*, **dj* превладуваат примери со двофонемските секвенци */i̯i̯*, *жд/* или */ич, жц/*: *īlešīi*, *lešīia*, *īlašīiāi*, *veždi*, *mežda*, *rožda(i̯i)* - *ражда(i̯i)*. Кај сонантите стариот палатал **l'* не е наплно веларизиран, сп. *l'ui̯*, *neđel'a*, *īrijaī̯el'*. На еден потесен појас на сето пограничје со албанската јазична територија во одделни лексеми сè уште се јавува гласот */i̯i̯/* во финалните секвенци *-i̯i̯*, *-si̯i̯*: *došīi*, *īrišīi*, *lošīi*, *češīi*. Меѓу фонетските иновации преспанските и другите западни говори ги поврзуваат: метатезата на гласовните секвенци *-ни-* во *-ин-* во повеќесложните збороформи од типот *вод'eјнца*, *си-й'aјнца*, дисимилацијата на */i̯i̯/* во */ч/* во збороформата *чуш* - *чуждо*. На еден поширок појас во Западна Македонија се употребува групата *џл-* во *џлобок*, одн. *џломбок*.

0.4. Со охридско-струшкото говорно подрачје преспанските говори ги поврзуваат и реализациите на вокалните групи */ea/*, */oa/* и */ae/*. Првата – */ea/* на еден широк ареал се реализира како дифтоншка секвенца *[ia]*: *l'ja* (*lea*), *si̯rja* (*si̯rea*), *bja* (*bea*), */oa/* се асимилirало во *[o:]*: *īio*: (*īioa*), *īio:p* (*īioar < īiovar*), *ko:č* (*koač < kovaač*), *osno*: (*osnoa < osnova*), а групата */ae/* се стегнала во *[e:]*: *zne:īi* (*znai̯i*), *ze:đno* (*zai̯đno*).

Доста сличности меѓу тие две групи говори има и во глаголскиот систем. Во образувањето на глаголите особено е продуктивен во тие говори суфиксот *-в-*: *ku̯ivai̯i* / *ku̯ivai̯i*, *kažvīi* / *kažvai̯i*. Во 1 л. едн. на презентот кај глаголите од *и-*група, негде и кај сите глаголи, отсуствува наставката *-м*, сп. *носа*, *бера*. На еден дел од тоа подрачје во 3 л. мн. на презентот се генерализирала наставката *-еи̯*: *vikaie̯i* / *vike:īi*, *nosei̯i* / *nose:īi*, итн.

0.5. Говорите во преспанското подрачје не претставуваат апсолутна структурна целост. Како диференцијални црти меѓу поодделни локални говори на преспанскиот терен се јавуваат рефлексите на носовката **ŕ* во почетните слогови и на вокалните **j* и **r*. Тие многу придонесле во оформувањето на денешните вокални системи во односниве говори. Место **ŕ* наоѓаме три континуанти: *l̥al*, *l̥al* и *lal*. Исто така три различни вредности има и место вокалното **j̥*: *lol*, *l̥al* и *l̥al*, одн. *l̥a – al*, па негде дури и *l̥al*. За вокално **r* наоѓаме две вредности: *l̥ar* и *l̥ar*. Во областа на консонантизмот меѓу поодделни локални говори се јавуваат разлики во реализацијата на консонантот */l/*, на *l̥*, *l̥* и во поглед на присуството на фонемата */ɸ/*. Извесен број разлики меѓу поодделни дијалектни региони се среќаваат и во морфологијата – кај некои заменски форми, во наставките за аорист и имперфект, во присуството или отсуството на одделни глаголски форми, на пример, *л-*партиципот и формите што се образуваат со него, глаголскиот прилог и други.

0.6. Во зависност од реализацијата и распространетоста на диференцијалните црти на преспанскиот терен можеме да изделиме четири говорни индивидуалности: *џорнопресијански* (*ресенски*), *долнопресијански* **ŕ > l̥al-џовор*, *долнопресијански* **ŕ > l̥al-џовор* (или *љубојнско-џермански*) и *ишџрбовско-арвајски* *џовор*.

0.6.1. Најголемо пространство зафаќа *zornoipresianskioi* (ресенскиоѝ) говор. Во него спаѓаат градскиот ресенски говор со говорот на околните села: Јанко(в)ец, Болно (Бојно), Петрино, Избишта, Илино, Крушје, Лев'а-Река (Л'о-река), Кривени, Златари, Сопотско, потоа селата во Преспанското поле и во крајбрежјето: Претор, Асамати, Курбино(в)о, Рајца, Грнчари, Подмочани, Перо(в)о, Езерани, Дрмени, Ц'арев Двор, Горно Дупени, Евла, Лавци, Покрвеник, Шурленци, и селата на северозападниот брег на езерото: Отеше(в)о, Леско(в)ец, Стење и Коњско (Којнско).

0.6.2. Со извесен број фонетски и морфолошки особености потесна целина чинат долнопреспанските села: Туминец (Tumines), Безмиште (Bezmište), Горна и Долна Горица (Gorica), Гломбочени (Glomboci), Шулин, Пустец (Pustec), Леска (Leitica), Зрноско (Zaroška) и Церје (Cerja), кои се наоѓаат на западниот брег на езерото на албанска страна, и десетина села околу Малото Преспанско Езеро на грчка страна: Граждено (Βροντεβόν), Оро(в)о (Πύξός), Дробишта (Δασερή), Трно(в)о (грч. Ἀνκαθωτον), Дрено(в)о (грч. Κρανειάι), Лак (Ланк, грч. Μικρολίμνη), Буковик (грч. Ὀξνά), Оровник (Оромник, грч. Καρναи).

0.6.3. Долнопреспанскиот **q* > /*ǎ*/-говор (љубојнско-германски) ги опфаќа селата на југоисточната страна на Преспанското Езеро: Наколец, Љубојно (Љубовино), Долно Дупени, и на грчка страна: Герман (грч. Ἁγίος Γερμανός), Роби (Рабѝ, Рамби, грч. Λαζός), Штрково (Стрково, грч. Πλατύ), Рудари (грч. Καλλιθέα) и Нивица (грч. Ψάρδες), кои се расположени на источната страна на Малото Преспанско Езеро, а Нивица на северниот брег на полуостровот.

0.6.4. Најмал простор зафаќа штрбовско-арватскиот говор. Него го репрезентираат селата: Брајчино, Сливница, Штрбо(в)о, Крани и Арвати, кои се наоѓаат на источната страна на езерото во полиите на планината Пелистер.

1. ГОРНОПРЕСПАНСКИОТ (РЕСЕНСКИОТ) ГОВОР

1.1. Фонологија

1.1.1. Вокализам

Вокалниот систем во горнопреспанскиот говор го сочинуваат фонемите:

<i>u</i>		<i>y</i>
<i>e</i>	<i>ǎ</i>	<i>o</i>
<i>a</i>		

Од дијалектен аспект интерес претставува фонемата /*ǎ*/. Таа се дефинира како задна, нелабијална и ненапрегната. По однос на другите вокали /*ǎ*/ има поограничена дистрибуција: се јавува само во коренска морфема, што значи на крајот на збороформите не може да се сретне, а во иницијална позиција по правило се јавува само во група со сонантот /*pl*/, сп. *ǎри*, *ǎрџа*. Историски таа се до-

била како континуант на назалот **ɔ* во коренски морфеме, место сек. *ɔ*₂ исто така во почетен слог, како и место вокалното **ɟ* во секвенцата /*ǎp*/. Сп.:

**ɔ* > /*ǎ*/: *б̄абоӣӣӣ, ̄з̄аж̄ва, ̄з̄ас̄ка, ̄з̄нас̄, д̄а̄б̄је, з̄а̄би, ј̄аж̄е, ј̄а̄з̄лен, ј̄а̄бел, ј̄а̄дӣца и ј̄а̄ндӣца* Стење, *ка̄де, ка̄йна, ка̄клӣца, ка̄ша̄ј, ла̄к, ла̄чӣӣ, ма̄жи, ма̄дро, ма̄ино, на̄ӣре, ра̄ка, ра̄ӣ*, и со метатеза во секвенцата /*ra*/ во /*ǎp*/ кога не е на почетокот: *з̄а̄рди, д̄а̄рк - д̄а̄рзо̄ј, ӣа̄рӣи, с̄ӣа̄рза, ӣа̄рба* ЦДв¹, потоа во случаите каде што е **ɔ* добиено од **ɟ* во секвенцата **je, jačmen, jažik, jaipiro, jaiparva, jansa* (со запазен назализам), и зад /*ɟ*/: во *ча̄до* Стење. Во овој ред примери спаѓаат и оние со т.н. секундарен *ɔ*₂, како: *ба̄дник, ма̄з̄ла, ма̄ска, ла̄јца, ла̄јчник* Лес, *ла̄жичка* Претор, Леска, *ла̄јца* покрај *ло̄јца* Рајца;

**ɟ* > /*ǎp*/: *ба̄рз̄у, ва̄рба, ӣа̄рс̄ӣи, з̄а̄рло, д̄а̄рво, ца̄рно, са̄р̄ӣ*, и редовно така.

Освен тоа фонемата /*ǎ*/ се јавува во еден број случаи и место /*a*/ кога се наоѓа во непосредно соседство со назален сонант (*m, n*) или со /*j*/, сп. *зна̄ј̄ӣ, Ва̄н̄гел, ма̄ӣӣеа / ма̄ӣӣја* Лес, *сна̄ - сна̄ј* Ст, *сна̄ва* Лес, *сна̄га* Прет, Лес, *ка̄ндило, С̄ӣа̄мбол* Г. Д., *ја̄сика, ја̄з̄урина, ма̄ӣика* покрај *ма̄ӣика* Прет, и во неколку случаи во друго фонетско соседство: *ӣа̄дина* Лес, *фча̄с, ка̄ӣӣца, ка̄ӣ'а̄ӣца* ЦДв, Ст.

Горнопреспанскиот говор покажува посебност во однос на другите соседни периферни говори и во поглед на континуантот на вокалното **ɟ*. Овде тоа е заменето со секвенцата /*ol*/, одн. [oʊ]: *бо̄ува* (во Стење и *бо̄уба*), *во̄к, во̄уна, з̄о̄уша̄ӣ, до̄ӯзо, жо̄ӯшук, жо̄ӯшка, жо̄ӯӣӣца, ја̄бо̄уко, ја̄бо̄уӣница, ко̄ук, ко̄унӣӣ, мо̄ӯчӣӣ, мо̄ӯзӣӣ, мо̄ӯкум, ӣо̄ӯнӣӣ, ӣо̄ӯжак, со̄ӯза, ӣо̄ӯчӣӣ, ӣо̄ӯчник*. Исклучок претставуваат *Бо̄з̄арин, с̄ӣо̄ӣец и ӣа̄ф* Лес.

Често во западните говори како диференцијална црта се јавува и континуантот за сек. *ɔ*₂ пред крајните /*r, m, n*/. Во горнопреспанскиот пред /*r*/ и /*n*/ редовно стои /*a*/: *бис̄ӣар, ве̄шар, ӣшар, – оған*, а пред /*m*/ има /*o*/: *осом, седом*.

Вокализмот на горнопреспанскиот говор, како и во другите околни говори, се одликува со бројни дифтоншки секвенци. Надолни дифтонзи се образуваат, како и во другите западни дијалекти, кога вокалот /*u*/ се наоѓа зад друг вокал а да не е на морфемската граница со префикс, сп. [*ēj, āj, ōj*] *с̄ӣре̄ј, сна̄ј, со̄ј (sou), зе̄ј̄ӣ (зе̄ӣӣ < зе̄мӣӣ), се̄ј̄ӣ (се̄дӣӣ), ја̄ј̄ӣ (ја̄дӣӣ)*, а нагорни од групите /*ea, eo*/ > [*ja, jo*], сп. *ла̄'ја (lea), с̄ја (sea < се̄га), р̄ја (rea), б̄ја (bea), ӣја (iea), з̄ов̄ја̄ӣ (z̄oveāī), л'јонка (leonka), ӣол'јо (īoleo < ӣолево), Смил'јо (Smileo < Смилево)* Крушје, *ма̄ӣӣја (ма̄ӣӣеа), ж̄н̄ја (ж̄неа), ӣја̄ӣ (ӣеа̄ӣ), н̄ја (nea)* ЦДв, но: *неарен, ӣреора* – на морфемската граница со префикс.

Вокалната група /*oa*/ се реализира како дифтонг [o^a] или пак се асимилира и дава долго [o:], сп. *ко^aм, ӣо^aр, ӣо^aрвам, бо:* (*боа < боја*), *осно:* (*осноа*) Крив, *со:л'ка (соал'ка < совал'ка), воло:р, вол'о:рка (воловарка), нак'о:јна, осн'о:џа*

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Арв = Арвати, Асам = Асамати, Брај = Брајчино, Гер = Герман, Гломб = Гломбочени, Граж = Граждено, ГДуп = Горно Дупени, Езер = Езерани, Зрн = Зрноско, Злат = Златари, Изб = Избишта, Кр(ани), Коњ = Коњско, Крив = Кривени, Круш(је), Курб = Курбино(в)о, Леска, Лес = Леско(в)ец, Љуб = Љубојно, Нак = Наколец, Нив = Нивица, Отеш = Отешево, Пер(ово), Прет(ор), Пус = Пустец, Слив = Сливница, Соп = Сопотско, ЦДв = Царев Двор, Штрб = Штрбово, Шул = Шулин.

(осноа̄ӣа), ко: (коа < ко̄а), со: (соа), ѿро: (ѿроа), шума дабо: (дабоа), зедо: (зедоа) Крушје, па дури и на морфемската граница со ѿо-: ѿо:рен (ѿоарен) Соп.

Место секвенцата /oel/ наоѓаме различни реализации: [oe] *јазоец, блаџоец*, [oi] *џојдо, џојдар*, [e:] *че:к (чоек < човек), че:чки (чоечки)* Лес, Ресен. Реализацијата овде е условена од позицијата во збороформата и од фонетските услови.

Групата /oal/ се чува неизменета: *џаол, јаор*, освен во формите за среден род кај придавките на -ав од типот *красѿав – красѿо: (красѿао < красѿаво), убо: (убаво)* Лес, *но:ѿаку (наоѿаку)*.

Различно се реализира во одделни села и групата /ael/. Најчесто се пази неизменета, сп. *се наеџи*, во други случаи и во други позиции таа се асимилира во [e:]: *ѿреѿр'е:но (ѿреѿраено), осѿѿ'е:но (осѿѿаено), заб'е:но (забаено < забавено), забор'е:но, ок'арв'е:но (ок'арваено)* Рајца, покрај: *ѿкаеи, лаеѿ, леѿкаец, разлаен* Злат.

Во другите вокални групи нема некои позабележителни промени, сп. /uel/ *вриеѿ, ѿше, ѿо/ биол*, поретко и *бијол, leyl/ меур, laul/ аур, ѿаун, luel/ обуеи, luul/ чуаѿ, luol/ уоѿо* Лес.

Секвенци од исти вокали во сите западни дијалекти, респ. и во преспанскиот, освен на морфемската граница со префикси, се реализираат како долги фоннови: /uu/ > [u:] *зми:*, /ee/ > [e:] *не:сѿӣа, laal/ > [a:] џла:*, *сна:*, *уба: (убава)*, /oo/ > [o:] *оло: (олово), осѿро: (осѿрово), да̄бо: (да̄бово)*.

Од промените на вокалите на преспанскиот терен познати се:

Прегласот на /al/ во /el/ зад /j/ и некогашните палатални во одделни лексеми, сп. *џарклен, лишеј, челеѿ* покрај *чел'аѿ* Лес, Прет, Ресен, *кашеј* Стење, покрај *кашај* Лес, Ресен, *есен* (јасен), *ес'ено: да̄рво* Лес, *баеч, баечка* ЦДв, *еребица* ЦДв, *јеребица* Прет, *чеша* покрај *чаша* Стење.

Чести се овде примери со заменето /ol/ со /yl/, сп. *кулера* Стење, *улера* Ресен, *урел'а* Лес, *уфкаѿ* Стење, покрај *офкаѿ* Лес, *џулуѿ, џулуби* Стење, Лес : *џулаѿ* Прет, *уѿѿе, дури, собур* ЦДв, *уѿѿи* Кр.

Во *сѿеџер* Слив, *сѿеџер* Прет, покрај *сѿоџер* Ресен, се работи за асимилација.

1.1.2. Консонантизам

Консонантскиот систем на горнопреспанскиот говор го сочинуваат 6 сонанти:

м			
н	л		
	л'	р	
			ј

и 17 шумни консонанти (опструенти):

б	ѿ	в	
д	ѿѿ		
с	ц	з	с
џ	ч	џ	ш
џ'	ќ		
џ̄	к		

Како што гледаме, горнопреспанскиот не ги познава фонемите /њ/, /ф/ и /х/.

Место /њ/ се јавува само /н/ или секвенците /јн, нј/, последнава, главно, во збирната множина, сп. *бања* / *бајна*, *којна* - *којни*, *ишијна* / *ишина*, *јадејне*, *пологијна*, *денја*, *сенјак*, *ременја*, *јагленја*, *дренје*, *шарње*, *голинје* Лес, *којн*, *камејна*, *свиња*, *шарње*, *ишина* Ресен. Во материјалите од Коњско и од Стење се среќава во секвенците со *ј* и алофон [н³]: *којн'а* - *којн'и*, *јаден'је*, но *ишина* Стење, *сајна*, но *којн'а*, *иланин'је*, *камен'ја* Коњ, сп. и: *бајн'а*, *којн'ар*, *свијн'ар*, *јаден'је* : *сајна*, *којни* ЦДв, *којн'*, *камејн'е*, *корејн'а*, покрај *којн*, *камејна* Рајца.

Фонот [ф] се јавува само како алофон на /в/ на крајот и пред безвучен консонант. Во слободна (јака) позиција место /ф/ се јавува /в/ и во туѓи лексеми, сп. *ваши*, *се валиш*, *ваубација*, *вабрика*, *ванела*, *варшунa*, *варл'аш*, *ровја*, *вишеци* ЦДв, Ресен, Лес, Коњ, *вал'ба*, *вурна*, *верече*, *каве*, *кадиве*, *кувер*, *Вранција* Рајца.

Гласот *х* напoлно се загубил на почетокот и во интервокална позиција; во секвенци со /у/ како прв член место него наоѓаме /в/, сп. *мува*, *уво*, *руво*, потоа кај придавките од типот *суво* - *суви*, *џлуво* - *џлува* : *џлуф*, *суф*, како и во формите на именките *кожуф*, *очуф*, сп. *кожуво(ш)*, *кожуви*, *очув* - *ми*, *очувоиш*.

На крајот и пред консонант по правило *х* се заменило со /в/, како и во другите западни говори, но овде се среќава и по некој пример со напoлно загубено *х*, сп. *ела*, *чели*, *мулија*, *мул'ја*, *мелем*, покрај *чевли*, *евла*, *мувла*, Лес.

Во врска со реализацијата и дистрибуцијата на фонемите од дијалектен аспект нашето внимание го привлекуваат сонантите /л, л'/, звучните фрикативи /с, ц/ и палаталните /ќ, џ/.

Фонемата /л/ се јавува во два основна алофона – [л] пред задните вокали, сп. *лани*, *лош*, и [љ] – билабијален латерален фон на крајот на зборовите и пред консонант: *сшоу* – *сшоуце*, *коуце* (: *коло*), *воук*. Алофонот [љ] се јавува во сите горнопреспански села северно од линијата Коњско – Сливница. Пред предните вокали и пред /ј/ изговорот на /л/ се неутрализира со изговорот на /л'/, сп. *кол'и* (: *кола* – *коуце*), *кол'је* (: *коу* – *колој*).

Алвеоларното /л'/ се јавува во сите позиции на зборформите, сп.: *сол'*, *жал'*, *секал'*, *пријашел'*, *зел'ка*, *сол'ка*, *бил'ка*, *бол'а*, *бл'уш*, *кл'уч*, *л'ушш*.

Место старото палатално *л' само во одделни пунктови може да се сретне во по некој пример /л/, сп. *учиш* Ресен.

Фонемите /с, ц/ во овој говор имаат поширока дистрибуција во споредба со централните говори.

/с/ се јавува пред множинската наставка -и како корелат на /з/, сп. *шолоси*, *бубреси*, *диреси*, *белеси*, *шопраси* / *шашраси*, *враси*, *кофчеси*, *шошоси* (: *шошок*) и пред -е во множинската форма од 'нога' – *носе*, и во прилогот *блaсе му* Лес. Доста е фреквентна оваа фонема и во група со сонантите /л, н/, сп. *шошш*, *сошси*, *се шинса* 'ружи' Ресен, Лес.

Фонемата /ц/ во ред случаи на преспанскиот терен, како и во охридските и дебарските говори, е добиена од /ж/ пред деминутивната наставка -е, сп. *бреце*, *враце*, *книце*, *ноце*, *шолоце*, *шошраце*, *снеце*, и во некои други одделни случаи, сп. *цезок* (со дисимилација), *сшечер* Стење, Прет.

Фонемите /ќ, џ/ во некои северни преспански села се реализираат во секвенците /јќ, јџ/ кога не се во иницијална позиција, сп. *кујка* Крушје, *л'ујџе* Крив, *домајкин*, *кујка*, *свајка*, *цвејке*, *бејкар*, *шејкер*, *рајкија*, но: *каја*, *кош*, *кумур*, *ке*, *керка*, *куш*, – *л'ујџе*, *шошјаџа*, *прејџе*, покрај *сежер*, *шакужере*, *џашиш*,

фрикативната компонента во /ф/: *кофче* (: *коска*), *обрафче*, *круфче*, *мафче* (: *мајска*), а во други дисимилацијата не е извршена: *џасче*, *бресче*, *расцуџи*.

Групите /шii, жд/ само во градскиот ресенски говор и во Јанковец се реализираат како /шч, жц/ и тоа не регуларно, а на другата територија се пазат неизменети, сп. *џушiiер*, *оџнишiiе*, *дождој* ЦДв, Прет, Лес.

Од дијалектен аспект интерес претставуваат и промените извршени во примерите како *церево*, *церейна* во некои југозападни села на областа при паралелна употреба со *черешна*, *черен*, *черей*, *черемуша*, *чересло* Стење, Прет. Се работи за еден резултат што се добил на меѓудијалектниот контакт со говорите во кои старата група **črě* е заменета со *цре-* (*черево*)(*црево* > *церево*). Оваа појава е доста раширена во нашите јужни говори на целиот појас од Преспа до Воден на пограничјето со централните говори.

Од лексикализираните фонетски појави како поинтересни ги приведуваме замената на:

/ж/ со /ц/ во *цежок* / *цешик* Стење, Отеш, Прет,

/з/ со /ж/ во *чижми* Стење, покрај *чизми* Лес, Прет,

/с/ со /ш/ во *шлеме* Ресен, Круш;

Доста примери во горнопреспанскиот наоѓаме и со извршена метатеза, сп. *џарван*, *сеџвар*, *урел'а* (< *улера*), *оломнани*, *олишница*, *винчал* Лес, *ејзеро* Стење, покрај *езеро*. Редовно се врши метатеза на фонетската група /рj/ во /jр/ кога не е во иницијална позиција, сп. *џарди*, *дjрк*, *jjрjи*, *jjрчка*, *сijjрџа*, *jijрба*, како и во секвенцата -ни- во -ин-, сп. *водејница*, *калејница*, *шуй'ајница*, *ч'ејница*, и во глаголскиот прилог *викајничкум*, *jлачејничкум* (< *jлаченичкум*).

Вокалите се губат, како и во другите западни говори, во клитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, и таа појава овде е доста интензивна. Сп.: *с-обдена* (*се-*), *с-измиф*, *џ-удри*, *к-ода*, *н-убо*: (*не убаво*), *д-излезии* (*да-*), *з-инаеii* (*за-*), итн. – Освен тоа /о/ се испушта на почетокот во одделни повеќесложни лексеми, сп.: *џледало* Лес, *jашка* покрај *оjашка*.

И испуштањето на консонантите е широко распространета појава. Најраспространета е, како и во другите западни говори, загубата на /в/ во интервокална позиција. Најдоследно таа се врши во одделни завршоци, сп. (-ови) *лебој*, *кл'учој*, (-овица) *ласii'ојца*, *сур'ојца*, (-авица), *каii'ајца*, *шii'ајца*, (-овина) *кал'ојна*, *ждриџ'ојна*, (-ово) *јас'ено*; *д'jбо*: (*дjбово*), (-аво, -ава, -ави) *уба*: – *убо*; *красiiај* (*красiiави*), и др. Во приведените случаи, и уште во некои други /в/ се загубило на целата територија на преспанскиот говор. Постојат некои локални разлики во поглед на испуштањето на /в/ во основната морфема на збороформите. Така, покрај *џојдо*, *лекојii*, *лејчар*, *кијајца*, *кија*, *обуало*, *осно*; *коачница* / *ко:чница*, *оло*; *јаор*, во јужните периферни села можат да се сретнат и форми со /в/: *левичар*, *кивајца*, *обувало* Прет, *основа*, *ковачница*, *олово* Леска. Нешто е постабилно /в/ во двосложните збороформи кога се наоѓа зад предните вокали, сп. *нива*, *слива*, *диво*, *крива*, *живо*, *сиво*, *врева*, *jпрева*, *лево*, *jлева*, *девер*, итн.

Од другите консонанти најчесто се испушта во интервокална позиција /д/, сп. *Боџор'ојца*, *џосiiојн*, *клајнец*, *ливаеiiо*, *ен* (*еден*), кај глаголите готово редовно во 2 и 3 л. едн. и во 1 и 2 лице множина: *сејii* (*седии*), *џрејме* (*џредиме*), *изејше*, *ојii*, *извајii* (*извадii*), *изва:ii* (*извадii*), *јајш* - *јајii* (*јадii*), *ке дојii* (*дојдii*), *клајii* (*кладii*).

Во одделни лексеми се испуштаат уште:

/m/ *неаме* Коњ, *зејѝ* Лес, *иам* Лес,

/n/ *дојсоф*, *зајси* (занеси),

/z/ *ко* - *дојде* (*коџа*), *ко^a*, *сеа* / *сја* (*сеџа*) Лес, *овео*, *онео* (*овеџо*, *онеџо*) Стење,

/ʒ/ *јачка* (*јажичка*), *ночки* / *нојчки* (*ножички*),

/ʃ/ *ѝројчка* (*ѝрошичка*) Лес,

/s/ *џо ѝреекоф*, *ѝрејчен* (*ѝресечен*), *ѝојчено* (*ѝосечено*), *ѝојкоме* Коњ.

Во иницијална позиција се загубиле: /v/ во *име* (*виме*), *оја* (*воја* < *фоја*) Лес, *најѝре* Ст, Рес, Прет, *чера*. Во *изба* и *исѝина* не се развило /v/.

Фонемата /i:/ редовно во горнопреспанскиот се губи на крајот во консонантските секвенци *-сѝ*, *-шѝ*: *џѝрс*, *ѝѝрс*, *лос*, *лис*, *брес*, *џлис*, *чис*, *џус*, *веш*, *нош*, *ѝриш*, *џореш*, *чуш*, *дош*, освен во неколку периферни села на западниот брег на езерото, каде што може сè уште да се чуе факултативно едно слабо *и*, сп. *веш^и*, *ѝриш^и*, *брош^и*, *лос^и*, *чис^и* Лес, Коњ.

Понекаде /i:/ се испушта и пред /ч/ на морфемската граница во случаи како *ѝаче* (*ѝаѝиче*), *сваче* (*сваѝиче*) Рајца.

1.1.3. Прозодија

Горнопреспанскиот говор, како и другите западни дијалекти, не познава фонолошки квантитет. Меѓутоа, во него наоѓаме бројни случаи со фонетски должини добиени со контракција на две исти самогласки, како во примерите: *не:сѝа*, *џла*: (< *џлаа*), или со контракција, сп. *осно*: (< *осноа*), *со:л'ка* (< *соал'ка* < *совал'ка*), *ѝо*: (*ѝоа*).

Овој говор не отстапува од другите западни дијалекти ни во поглед на местото и функцијата на акцентот. Во трисложните и повеќесложните збороформи тој паѓа на третата мора од крајот, сп. *бр'ачеѝ* - *бр'ачеди* - *брач'едиѝе*. Во примерите од типот *вод'ејнца*, *ласѝ'ојца*, *ѝол'ојна*, и други слични дифтонзите [*eј*, *ој*, *ај*] имаат по две мори, така што и во нив акцентот стои на третата мора. Таков е случајот и кај збороформите што содржат долги вокали, на пример: *јасен'о:ѝо* (*јасеновоѝо*), *осн'о:ѝа* (*основоѝа*), *уб'а:ѝа* (*убавоѝа*).

Како дистинктивен признак акцентот се користи кај прилозите: *леѝ'ово*, *зим'ава*, *недел'ава*, *џодин'ава* (: членуваните именски форми *л'еѝово*, *нед'ел'ава*, *џод'инава*), и во именските состави со предлог од типот: *черейнаѝа е од-з'емја*, *вја:на на-к'ојн не на-м'јска*, *коѝанкаѝа е од-д'јрво*, – во кои синтагмите семантички се посебно маркирани, за разлика од оние што носат прилошка ознака, на пр. *ке ѝ-удра 'од-земја*, *се качи н'а-којна*, *ѝадна 'од-д'јрво*.

1.2. Граматика

1.2.1. Именки

Морфологијата на именските зборови не отстапува осетно од морфологијата во охридските и централните говори. Кај личните и роднинските имиња на консонант, на *-о* и на *-е* општата форма и во преспанскиот завршува на *-а*, сп. *Го виде Божина*, *џо викна ѝеѝина*, *беше со Ванча*, *со ѝаѝика*, одн. на *-ѝа* кај имињата што завршуваат во номинативот на *-е*: *Кѝрсѝе* - *Кѝрсѝеѝа*, *Миле* - *Милеѝа*.

Во северниот дел на областа не се ретки и флексивни дативни форми кај личните и роднинските имиња од м. и ж.р. Сп. *Му даде Сѝојану*, *Јанку*, *Марку*,

Пејреџу, Илију, а рекоф Цвете, Босил'ке, Марије, мајке, шејке, вујне Крушје, Изб. Однеси-и-је чорабије мајке Г. Дуп, Видану, Николу, Сџиру, Зореџу, Павлеџу, Невене, покрај на Невена Рајца, и со посесивно значење: *Талеџу син му* Арб. Како што се гледа, кај именките од м.р. се генерализирала една наставка за датив – у кај сите основи, а во ж.р. наставката –е. Во селата што се наоѓаат јужно од линијата Отешево – Лескоец превладува дативната на-конструкција, сп. *Му рекоф на Јанка, на Милеџа*, итн.

Во вокативот кај именките од ж.р. се генерализирала наставката –о кај сите именки на –а, вклучувајќи ги и повеќесложните на –ица и на –ка, сп. *Горицо, Кайџицо, лисицо, Босил'ко, Заџорко, Донко, Милко Стење*.

Наставки за обична множина се –ој (< -ови), –еј (< -еви), –и, –ишиџа, –офци, –а, –ина, сп. *лебој, бројој, ножеј, кл'учеј, шуреј, вујчеј* Лес, *мажи, војци, кони, – ридишиџа, – шаџикофци, дедофци*, покрај *шаџикој, дедој, вујкој, сџирикој* Рајца, и кај образувањата на –л'о : *смјрдл'офци, џјрбл'офци*; – *жени, офци*; – *џолина, џилина*. Од именките –'нога' и 'рака' се среќаваат двојни множински форми – со –е : *nose, рјце* Ресен, Прет, Отеш, и со –и : *nosi, рјци* ЦДв, Стење, Лес.

Категоријата определеност кај именските зборови граматички се изразува со морфемите –ов, –ва, –во, –ош, –иџа, –џо, –он, –на, –но, сп. *лебоф, рјкава, деџево; лебоџ, каменоџ, деноџ, ниваџа, џолеџо; ридон, џланинана, езероно*.

Може да се сретне и понекој остаток од дефлекцијата на определените форми, сп. *волуџому во роџоџ, џлуфчеџому на џлакојне* Рајца.

Во деривацијата на именките во преспанскиот во целина многу се продуктивни деминутивните образувања со суфиксот –е, сп. *возе, воле, вјрше, едно џроше, џрозде, мосџе, кјрсџе, сџоле, даџле, овне* и др. Отеш.

Иновација на овој терен претставуваат образувањата од типот: *броџјанец* (: *Брод*), *соџоџиџанец* (: *Соџоџ*), *велешџанец* (: *Велес*), *краџоџиџанец* ЦДв.

1.2.2. Заменки

Кај личните заменки како дијалектни разновидности се јавуваат формите: *јаска* покрај *јас*, кратките форми за директниот објект *ма, џа, са, на, ва*, формите *ја* и *а* за ж. р., дативната *је* покрај (*ј*)а и *му* за ж.р. Целата парадигма на личните заменки ни се претставува во следниов вид:

јас // *јаска* – *мене ми* – *мене ма*
ни(ј)е – *нам ни* – *нам / нас на*
џи – *џебе џи* – *џебе џа*
ви(ј)е – *вам ви* – *вам / вас ва*
џој, с.р. *џо*: – *нему му* – *не(џ)о џо*
џаја / џа: – *нејзе је / му / (ј)а* – *нја / неја ја / а*
џи(ј)е – *ним(и) му* – *ним(и) и*

Сп.: *мене ма виде, нам ни виде, меџу нас / нам, со нас, нја ја зеде, неја не а виде, нејзе му рече, ними му даде, на ними му џаднало* Рајца.

Со присвојно значење се употребуваат следните форми:

мој, моја, мое – *мој; наџ, -а, -е, – наџи;*
џвој, џвоја, џвое – џвој; ваџ, -а, -е – ваџи;
неџоф, неџо: / *неџо^а, неџо*: – *неџој; нимни, нимна, нимно, нимни;*
неџин, -а, -о, -и;
свој, -а, -е, -и.

Забелешка: Посвојно-демонстративни форми од типот на охридските *овеџов, онеџов, овејзин* не се забележани.

Општата количествена замена се јавува во формите:

сјоф, саво, сјио, сано Ресен, *сјоф, сјон, сјош, сјиа, сјио*, ГДуп, Евла, *сјош, сјиа, сјио* ЦДв. Во оваа функција почесто се употребува *цел, -а, -о*, сп. *Цело село се смеји, Г-изеде цел лебои, целиош лей*.

1.2.3. Глаголи

Горнопреспанскиот говор ги познава сите граматички категории на глаголот познати во стандардниот јазик и во другите западни говори. Меѓутоа, во него денеска не се многу фреквентни можниот начин и глаголскиот прилог. Во некои говорни пунктови глаголскиот прилог во анкетите не се покажува воопшто. Во споредба со централните говори овде повеќе доаѓаат до израз сложените форми со ‘има / нема’ и со ‘сум’ + глаголската *н/и*-форма.

Како дијалектни посебности во овој говор во областа на глаголот се јавуваат промените извршени во глаголската *е*-група, наставките за 3 л. едн. и мн. на презентот, множинските наставки за 1 и 3 л. во минатото определено време, и неколку други поситни промени.

Глаголската *е*-група овде е готово напивно дезинтегрирана. Глаголите што им завршува општиот дел на консонант преминале во *и*-група и морфолошки се издначиле со старата *и*-група, *сечиш, ѝечиш, бериш, колиш, ѝадниш*. Глаголите кај кои општиот дел завршува на вокал во одделни пунктови напивно преминале во *а*-група, сп. *мијаш - мијаш, ѝкајаш - ѝкајаш, дујаш - дујаш* Ресен. По нив се повеле и глаголите од *и*-група што им завршува општиот дел на вокал, сп. *бројаш, кројаш, ѝнојаш*, како *ѝрајаш - ѝрајаш, вијаш - вијаш, сѝјаш - сѝјаш* ГДуп. Прегрупирањето се извршило, како што се гледа, според завршокот во основната морфема, дали е тој вокал или консонант. Меѓутоа, дезинтеграцијата на глаголите со вокал во коренската морфема не е напивно завршена на сета територија на горнопреспанскиот. Во некои говорни пунктови процесот е во тек, сп. *ѝјаш - ѝјаш - ѝјаше, кројаш - кројаш, обујаш - обујаш, чујам - чујаш*, но и: *ѝкаеш - ѝкаеш* ЦДв, *вијаш, мијаш, сѝјаш, бројаш*, но: *сееш, вееш, ѝееш, одн. се:ш, ѝе:ш* ГДуп, *бројам - бројаш, ѝјам - ѝјаш, ѝкајам - ѝкајаш*, но: *сја (< сеа) – сееш (се:ш), сееш (се:ш)* Езер.

Од *и*-група во горнопреспанскиот се и изведените глаголи со суфиксот *-в-*, сп. *кујвиш, кажвиш*.

Презент. – Во 1 л. ед. наставката *-м* е ограничена само на глаголите од *а*-група и тоа на сето преспанско говорно подрачје: *викам, орам*. Во северозападните села спорадично *-м* може да се сретне и кај глаголите од *и*-група, сп. *сечам, носам*, покрај пообичните форми без *-м*: *сеча, носа* Лес, Стење. На другата територија од овој говор во анкетираниот материјал не се констатирани форми со *-м* кај глаголите од *и*-група. Ова важи и за глаголите од типот ‘пие, пее, чуе, брои’ – каде што минале тие во *а*-група во 1 л. едн. завршуваат на *-м*, а каде што останале уште во *е*-група, тие во 1 л. едн.

завршуваат на *-а*, сп. *бројам – бројаиш, сејам – сејаиш, обујам – обујаиш* Стење, но: *ѿкаја – ѿкаеиш, сја (сеа) – селиш, са смја – смелиш, ѿја – ѿелиш* Крушје.

Во 3 л. едн. се пази наставката *-ѿ* на сета територија на горнопреспанскиот говор: *викаѿѿ, имаѿѿ, носѿѿ, берѿѿ*. Јужната граница оди по правецот Гломбочени – Претор.

Во 3 л. мн. на горнопреспанскиот терен се среќаваат две наставки – *-аѿ* и *-еѿ*, кои се географски јасно разграничени. Наставката *-еѿ* превладува во селата на северозападниот брег на езерото, сп. (*ѿише*) *сѿишеѿѿ, ѿеѿѿ, носеѿѿ, викаѿѿ* Лес, Стење, Коњ. По оваа црта говорот на споменативе села се поврзува со охридскиот. На другата територија 3 л. мн. завршува на *-аѿ*: *вика:ѿѿ (викааѿѿ), носаѿѿ*.

Целата презентска парадигма гласи:

<i>викам</i>	<i>носа</i>	<i>сеча</i>
<i>викаиш</i>	<i>ношиш</i>	<i>сечиш</i>
<i>викаѿѿ</i>	<i>носиѿѿ</i>	<i>сечиѿѿ</i>
<i>викаме</i>	<i>носиме</i>	<i>сечиме</i>
<i>викаѿѿе</i>	<i>носиѿѿе</i>	<i>сечиѿѿе</i>
<i>викааѿѿѿ</i>	<i>носаѿѿѿ</i>	<i>сечаѿѿѿ</i>
[<i>вика:ѿѿ</i>]		

Во Стење и околните села: 3 л. мн.: *викаѿѿ, носеѿѿ, сечеѿѿ*.

Презентските форми од ‘сум’ гласат: *су // сум, си, е // (j)еѿѿ, сме // сне, сѿѿе, сеѿѿ // са // сѿ // сѿѿѿ*. Формите: *сум, сеѿѿ, сѿѿѿ* ограничени се на северозападните крајезерски села (Стење, Лескоец).

Аорист. Имперфект. – Наставката *-ф* (< *-в*) во 1 л. едн. е општа на целото говорно подрачје. Во 1 л. мн. има две разновидности: *-вме* во северозападните села, и *-вне // -фне* во источниот дел на областа, сп. *рековме, имаваме, дојдовме* Стење, Лес, Коњ : *дојдовне, знаевне, бевне ѿаднавне* Прет, Езер, *с-измифне* Соп. Во централните села се јавуваат наспоредно и двете наставки, сп. *ѿаднавме // ѿаднавне* Пер.

Во 3 л. мн. наставката *-а* е општа, сп. *леѿѿнаа, ѿѿјаа, леѿѿнаа*, одн. *леѿѿна; вика;* – по извршената контракција, *зедоа, најдоа (зедо; најдо;)* Курб, *беа, носеа, мелеа*, т.е. *бја, носја, мелја*, со фонетската измена на */ea/* во [ja], *ваѿѿѿѿја, свѿрѿѿѿѿја, с-измија* ЦДв, *како да дојдја, берја, бја, вѿрлија, обеѿѿе умрја* Отеш. Во северозападните села за да се попречи контракцијата и другите фонетски промени елементот *-j-* од глаголите од типот *ваѿѿѿѿја, свѿрѿѿѿѿја* е пренесен на сите глаголи, па се оформила двочлена наставка *-ја* : *леѿѿнаја, рекоја, викаја, ѿкосија, носеја, седеја* Стење.

И во аористната основа, како во презентот, можеме да следиме некои интеграциони процеси што имаат за последица сведување на глаголите на поуедначени модели. Како критериум исто така послужил карактерот на гласот на којшто завршува општиот дел на аористната основа. Така, на пример, во еден конјугациски модел се групирале глаголите од *н*-основи од типот ‘паднит’ и ‘менит’ сп. *ѿаднаф, ѿадна, ѿаднавме, ѿаднафѿѿе, ѿадна(j)а, – менаф,*

мена, менавме, менаџиџе, мена(ј)а, њосинаџ - њосинавне, збунаџ - збунаџиџе, џо њоканаџ, џо њроменаџ деџеџо, са оженаџ, са сџемна, исџоџнаџ ГДуп.

Во друг конјугациски модел се интегрирале глаголите од *и*-раздел, од типот ‘згазив, сварив, вратив’, од *е*-раздел, тип. ‘нарев, прорев’, и дел од глаголите од *о*-раздел, на пр. ‘сметов, сплетов, напасов’. Сите тие образувале нов *и/е*-раздел, сп.:

<i>насриџ</i>	<i>сџлеџиџџ</i>	<i>зџазиџ</i>	<i>обриџиџ</i>
<i>насре</i>	<i>сџлеџиџе</i>	<i>зџазе</i>	<i>обриџе</i>
<i>насривме</i>	<i>сџлеџиџивме</i>	<i>зџазивме</i>	<i>обриџивме</i>
<i>насриџиџе</i>	<i>сџлеџиџиџиџе</i>	<i>зџазиџиџе</i>	<i>обриџиџиџе</i>
<i>насрија</i>	<i>сџлеџиџија</i>	<i>зџазија</i>	<i>обриџија</i>

Сп. и: *свариџ* - *сваре*, *враџиџџ* - *враџиџе*, *зџоџивџџ* - *зџоџивџе*, *сџориџџ* - *сџоре*, *окосиџџ* - *окосе*, *овџриџџџ* - *овџриџџе*, - *наџасиџџ* - *наџасе*, *сџирџиџџџ* - *сџирџиџџе*, *смеџиџџџ* - *смеџиџџе*, *џровриџџџ* - *џровре*, *заџриџџџ* - *заџре* Езер, ЦДв, Стење.

Извесно колебање во основите се забележува кај глаголите од типот ‘број’, сп. *изброаџџ* (> *избро:џџ*), *изброа* (*избро:*), *изброавне* (> *избро:вне*), *изброаџиџџе* (*избро:џиџџе*), *изброаја* (> *избро:ја*) Езер, Ресен, и: *изброиџџџ* (> *изброџџџџ*), *изброиџџџџ* (> *изброџџџџе*), *изброиџџиџџџе* (*изброџџџиџџџе*), *изброија* Прет.

Во имперфектот нема некои поособени промени на основите. Во говорите каде што глаголите од типот ‘број, ткае, сее, шие, чуе’ преминале во презентот во *а*-група, и имперфектната основа завршува на *-а*, сп.:

<i>ораџџ</i>	<i>бројаџџ</i>	<i>џијаџџ</i>	<i>носеџџ</i>
<i>ораше</i>	<i>бројаше</i>	<i>џијаше</i>	<i>носеџе</i>
<i>ораше</i>	<i>бројаше</i>	<i>џијаше</i>	<i>носеџе</i>
<i>оравме /</i>	<i>бројавме /</i>	<i>џијавме /</i>	<i>носевме /</i>
<i>оравне</i>	<i>бројавне</i>	<i>џијавне</i>	<i>носевне</i>
<i>ораџџиџџе</i>	<i>бројаџџиџџе</i>	<i>џијаџџиџџе</i>	<i>носеџџиџџе</i>
<i>ора: /</i>	<i>броја: /</i>	<i>џија: /</i>	<i>носја /</i>
<i>ораја</i>	<i>бројаја</i>	<i>џијаја</i>	<i>носеја</i>

Императив. – И во императивот на горнопреспанскиот се пројавува тенденција за упростување на конјугациските модели. Тоа е постигнато со генерализирање на наставката *-џиџе* во 2 л. мн. кај сите глаголи, сп. *викајџџ* - *викајџиџџе*, *носи* - *носеџиџџе*, *седни* - *седнеџиџџе*. Така е на сето преспанско говорно подрачје. Извесни разлики меѓу горнопреспанскиот и долнопреспанскиот говор се забележуваат само кај глаголите што им завршува општиот дел на вокал. Во долнопреспанскиот, каде што се тие глаголи од *е*-група, наставката *-џиџе* се додава на *е*-основата, сп. *бројеџиџџе*, *џикајеџиџџе*, *сејеџиџџе* *чујеџиџџе* Гломб. Така е и во горнопреспанските села, каде што се задржале овој тип глаголи во *е*-група, сп. *џиеџиџџе*, *сејеџиџџе* Стење, Лес, но не се туѓи формите *броџиџџе*, *сеџиџџе*, *дуџиџџе* са, *наџиџиџџе* са. Таму пак каде што се тие глаголи од *а*-група, наставката *-џиџе* во 2 л. мн. на императивот се додава на основниот вокал *-а* : *бројаџиџџе*, *џикајаџиџџе*, *џијаџиџџе*, *сејаџиџџе*, *џирујаџиџџе* Прет.

Именски форми на глаголот. – Веднаш треба да истакнеме дека во поглед на глаголскиот *л*-партицип преспанското говорно подрачје не е единствено. Во крајните јужни преспански села *л*-партицип нема (в. подолу). На другата територија тој се образува како и во другите западни говори, сп. *имаӳ, носӳ - носеӳ, браӳ - береӳ*. Кај глаголите од *о*-раздел од типот ‘речит, печит’ *л*-формата се образува, главно, од старата основа: *рекоӳ, њекоӳ, осџригоӳ, дошоӳ*. Ретки се партиципи на *-ел*. Но од друга страна забележани се форми како *можиӳ, сечиӳ, њечиӳ* ГДуп.

Во образувањето на *н/и̋*-партиципот овде имаме само една иновација: кај глаголите со завршок на *-н*- во општиот дел се генерализирала наставката *-аи̋*, сп. *изронаи̋, сџемнаи̋о, исџразнаи̋, исџоӳнаи̋*, како *џаднаи̋, сџанаи̋*. Кај глаголите од типот ‘шије, сее, труе’ глаг. *н*-парт. се образува од соодветната презентска основа, сп. *скројани са, не јеџи измијан, оџрујани са* Прет.

Глаголскиот прилог е многу редок, а во западните села готово и не се јавува. Таму каде што не е загубен, тој се образува со наставката *-јкӳ*: *викајкӳ, кревајкӳ, дџржејкӳ, џлачејкӳ, моӳчејкӳ, миејкӳ* ГДуп.

Во поглед на образувањето на глаголската именка преспанскиот не покажува ништо посебно, сп. *викајне, одејне, иџрајне, жал’ајне* ГДуп. Во појужните села поретко се среќаваат и образувања на *-џје*, кои се карактеристични за костурското говорно подрачје, сп. *иџраџје, жнаџје* Рајца.

Сложени глаголски форми. – Минатото неопределено време со *л*-партиципот не е така често како во централните говори, а до колку се употребува тоа се јавува во функција за прекажување. Сп.: *Су бил канаи̋, ама јаска не знаеф, Висџина ли еџи, си бил Биџол’а?!*

За изразување на минати дејства почесто се употребуваат формите со ‘има’ + глаголската *н/и̋*-форма сп. *имам одено*.

Можниот начин со ‘би’ + *л*-формата во горнопреспанскиот е во отстапување. Неговата функција ја преземаат конструкциите со ‘ке’ + имперфектот за иреални ситуации, и други модални искази.

Доста се фреквентни на преспанското говорно подрачје и конструкциите со ‘сум’ + глаг. *н/и̋*-форма од типот *су(м) дојден, беф дојден*.

Во деривацијата на глаголите секако се најинтересни од дијалектен аспект deverбативните несвршени глаголи со суфиксот *-в*- од типот *куџвиџи̋ / куџваџи̋, кажвиџи̋ / кажваџи̋*. Тие се наложиле на местото на образувањата на *-ува*, Сп.: *леџниџи̋ - леџваџи̋, џадниџи̋ - џадвиџи̋, бидвиџи̋*. Овој тип образувања се шират за сметка на старите deverбатива на *-а*-, *-ја*-, *-јава*-. Така во горнопреспанскиот покрај образувањата *џлаџиџаџи̋, враџиџаџи̋, раџдаџи̋ / роџдаџи̋, обиџдаџи̋*, се употребуваат и форми на *-в*-: *враџиваџи̋, наоџвам, џадваџи̋, заџдвиџи̋* Езер, *наџваџи̋ / наџдвиџи̋, заџдвиџи̋, џреоџваџи̋* Крушје.

1.2.4. Службени зборови.

Од предлозите ги истакнуваме: *кај* поради фонетската разновидност, *мејџу, кон*, и посебно *џрекај, каџз / каџс*. Последниов се употребува со значење ‘низ’, сп.: *Помина каџс-село, каџз-ливада* Асам. *Не цаџај каџз-река* Курб.

Предлогот во често се испушта, сп.: *К-ода ѿланина. – Али беше Биѿол’а? – Беф Кича*: ГДуп, – *Ласка ојдоф Брајчино Прет*.

Од сврзниците дијалектно се ограничени *уѿи*, поради фонетскиот лик, и *ѿака* со каузално значење, сп. *Не дојде ѿака бил болен. – Го избѿркаф момокоѿ ѿака не рабоѿеше* ГДуп.

2. ДОЛНОПРЕСПАНСКИОТ ГОВОР (долноѿресѿански *q > lǎl-ѿговор)

2.1. Долнопреспанскиот говор по своите најкарактеристични дијалектни структурни особености не отстапува многу од горнопреспанскиот. И тој ја познава фонемата /ǎ/ како континуант на *q и во секвенцата /ǎr/ место *r, сп. *рака, ѿѿи, ѿѿрсиѿи*. Меѓутоа, во долнопреспанскиот таа е добиена и како континуант на вокалното *j во секвенцата /ǎl/, сп. *калк, ѿално, жѿли, саља, маљчи, гѿлиѿа, жѿлиѿица, баља, кални Граж, ваљк, ваљна, са баљвеѿи, жѿлиѿи, калниме, калко* Зрн, или само /ǎ/ во говорот на крајните југоисточни села Лѿк, Буковик, Оровник и Пѿпли, сп. *как, жѿи, жѿчка, саза, гѿиѿа, даго, маљчи, баља, ѿѿѿи, маљчи, ѿѿшок, покрај кални, сиѿѿѿи, даљжина, ваљна, ваљк, ѿално, маљкум* Лѿк. Северната изоглоса на континуантот /ǎl/ за вокалното *j оди по правецот Шулин – Орово – Пѿпли.

Поголем број од диференцијалните фонетски особини на долнопреспанскиот се архаизми. Во вокализмот, на пример, во него среќаваме значителен број лексеми со запазен назализам, сп. *ѿранди, драњк, заљби, мање, крањго, јандица, јандар, ѿандар, ѿандарница, сиѿранга, ѿраљба, клошко* Лѿк, *ѿранди, заљби, саљбоѿиѿа, клошко* Зрн, *ѿанѿарец, Раљбе, лањго, мање, зазаљбица, јанѿул’а, јандица, ѿренда, ѿренди, лендина, ѿенда, девендесе, ѿендесе, ѿрендел’, јарѿљбица, чољбрица* Леска.

Остатоци од старата промена на *e во *q освен зад /j/: *јаљик, јаљмен*, се среќава и зад /ч/ во *чадо*, мн. *чада* Леска, Гломб.

Во вокализмот во долнопреспанските села воопшто има помал број дифтоншки секвенци. Во него, на пример, групата /ea/ се пази неизменета, сп. *леа, неа, сиѿре(j)a* Гломб. Во јужниот дел на овој говор не подлежат на промена ни групите /ae, eo, oa/, сп. *зае(д)но, неол’а, ѿоа*. Таму пак каде што дошло до нивно отклонување, како, на пример, во селата на западниот брег на езерото, процесот одел понекогаш во друг правец. Во с. Гломбочени групата /oa/ различно се реализира во одделни лексеми, сп. *осно*: – *осн’о:ѿиѿа, ѿо:; ѿро*: – како во горнопреспанскиот, но: *ѿвар, ѿвариѿи, свал’ка (< ѿоар, соал’ка) : снојам : ковач, коваѿи*, (со запазено *в*), *свал’ка*, но и *основа, ѿовар, ковач* Леска. Место групата /oe/, до колку таа не се запазила во одделни лексеми, се добиле нови резултати, сп. *чојак, ѿојадар*, покрај *вдоец* Леска, Гломб, *чвек* покрај *чек* и *чоек* Пус.

Повеќе примери овде наоѓаме и со прегласено /a/ во /e/, исто така остаток од еден стар процес, сп. *Гломбочени, чеѿа, есено даљво, ес’ејнца (< есеница), каѿеј, лиѿеј, челеѿи, баљилен, ѿолена* Гломб, *чиреј, чекија* Леска, *илеч* Шул.

Фонемите /k - k̑/ овде се многу ретки во словенски лексеми. Констатирани се во лексемите: *куќа, домаќин, ќерка, веќе, ѿојќе*, во партикулата *ќе* и во формите на глаголот *нејќи* Леска, Граж, покрај *нејѿиѿа, нејѿиѿиѿи* Лѿк, Зрн, *Божиќ*

покрај *Божик*, понегде уште во *среќа* и *несреќа* Гломб, но и *среија*, *несреија* Леска, – *меѓу*, *преѓе*, *сеѓере*, *иакуѓере*, *арѓа* Граж, Леска, покрај *аржа* Лаќ.

Во сите други случаи како континуанти за **tj*, **dj* се јавуваат секвенците /*шii*/ и /*жд*/, одн. /*ж*/ во крајните јужни села на пограничјето со костурскиот говор, сп. *врешие*, *ношии*, *ноија*, *ношиен*, *лешиа*, *свешииа*, *џашии*, *иешииа*, – *вежда*, *межда*, *сажди*, *чуждо* Гломб, *вежда*, *вижда*, *прежда*, *чуждина*, *пражда* (секундарно од *прашиа*) Граж, *вежа*, *чужина*, *аржа* Лаќ.

Групите *-iij-*, *-dj-* (< **tj*, **dj*) на сета територија на долнопреспанскиот говор останале неизменети, сп. *браија*, *йаије*, *цвечије* – *цвечија*, *йреија* – *вечер*, *л’уди* Гломб, *браија*, *сваија*, *цвечија*, *л’уди*, *дјавол*, *йоиадја*, според нив и *џраѓанин* Граж, *цвечије*, *ливадје* Лаќ.

Во западните периферни села не се ретки и случаи со запазено *-ii* на крајот во секвенците *-cii*, *-шии*: *џорешии*, *йришии*, *ношии*, *бресии* Леска, *брошии*, *йарсии* Зрн, *џарсии*, *чисии* Лаќ.

Во одделни лексеми и во одделни пунктови на долнопреспанскиот терен се задржал и палаталниот назал – /*њ*/, сп. *коњ* – *коњо* : *кони* Лаќ, *бања* – *бањи* Граж, *свиња* Леска. Во другите случаи во повеќето села *њ* преминало во /*н*/: *кон*, *џуна*, *дуна*, и во наставката *-ина* : *дечина*, *ноцина*, или пак депалатализацијата се вршела со антиципација на мекоста во /*ј*/, па се добила секвенцата /*јн*/: *бајна*, *сајна*, *којнар*, *којница кола*, *сирејне*, *јадејне*, или без метатеза – /*нј*/ *бабунјосан*, *денја*, *сенјак*, *синјак*, *йајрњак*, *дренје*, *јаѓленје*, *коренје*, *лединје*, *сваиошиишнје*, *йајрнје* Гломб.

Преспанскиот говор, како што видовме, не ја познава фонемата *x*. Во иницијална и интервокална позиција таа се загубила без трага, сп. *снаа*, *леа*, *арен*, а пред консонант и на крајот, како во другите западни говори, /*x*/ се изменило во /*ф*/ во најголем број случаи, сп. *бафча*, *бофча*, *йифијија*, *сиираф*, *рекоф*, *рекофие*, одн. /*в*/ *џлуф* – *џлуво*, *суф* – *суво*. Само во одделни случаи во оваа позиција /*x*/ се загубило напивно, сп. *чели*, *йула*, *йишиза*, и во наставката *-лме* во 1 л. мн. на минатото определено време, сп. *рекоме*, *викаме*.

Во јужниот дел од областа во 1 л. ед. на аористот и имперфектот место /*x*/ се среќава и /*к*/: *бек*, *имак*, *носек* – претежно во речта на постарите говорни субјекти.

Од другите фонетски особености како диференцијални по однос на горнопреспанскиот овде се јавуваат:

фонемата /*ф*/: *файва*, *фурна*, *фурка*, *фил’ан* Леска, Пус, Граж, Лаќ.

испуштањето на крајното *-ii* во десетичните броеви: *дваесе* / *двајсе*, *йендесе*, *девендесе* Леска, Граж,

загубата на /*ј*/ во секвенци од две *a* во одделни лексеми, сп. *заак* / *за:к*, *йаак* / *йа:к* Лаќ, *заачица*, *йаак*, *йаачина*, *шаак*, *одаа* Граж,

испуштањето на /*в*/ во групи зад денталите /*ii*, *д*/: *чешоршоок* Зрн, *надор*, *зашорено*, *ошорени* Граж, *жешар* Леска.

2.2. Од морфолошките особености со коишто се диференцира долнопреспанскиот говор како покарактеристични ги истакнуваме:

кај именките и придавките – отсуството на членските морфемии на *-в* и *-н*, загубата на *-ii* во членската морфема за машки род, сп. *чојако*, *сиисо*, *валко*,

кранго Шул, коно, сивио Пус, множинските форми *носи, ра̑ци*, покрај *носе, ра̑це*, множинската форма *деци* од ‘дете’,

а кај заменките – облиците *не̑а га* за ж.р. покрај *неа (ја), неми* покрај *ними, не̑н -а, -о* место горнопреспанската форма *не̑зин*, формите *ни̑ја, ви̑ја, и̑и̑ја* Шул, покрај *ние, вие, и̑ие*, и општата замена *свички*, како и честата употреба на на-конструкцијата за изразување на дативниот објект, сп. *на не̑о му рече, на ними му даде* Леска.

Членските форми на *-в* и *-н (-ов, -он)* се доста ретки и во јужниот појас на горнопреспанското говорно подрачје, а јужно од линијата Коњско – Арвати готово и воопшто не се употребуваат. Северната изоглоса на членскиот облик за м.р. *-о (дено)* допира до Шулин и Арвати. Во Гломбочени на западниот брег и во Претор на источниот веќе превладува формата *-ои̑: дено̑и̑, зе̑и̑ои̑* Гломб.

Во долнопреспанскиот говор кај именките карактеристично е тоа што избројаната множина на *-а* е многу ретка, готово се загубила. Именките од машки род во синтагми со број множина обично образуваат со наставките *-и, -о̑*, како и обичната множина, сп. *два лебо̑, до̑и̑ера два кони* Граж, Леска.

Множинската наставка кај именките од среден род на *-е* на целото долнопреспанско подрачје се јавува во фонетскиот облик *-ина* : *и̑лина, и̑елина, и̑олина*.

Множинските форми на личните заменки се јавуваат во две разновидности: *ние, вие, и̑ие*, кои се пораширени, и: *ни̑ја, ви̑ја, и̑и̑ја*, коишто се среќаваат наспоредно со првите во западните села (Шулин, Леска). – Формата *неми* покрај *ними* се среќава во јужните села, како и разновидноста *свички*, сп. *Неми и удриме, на неми му рекоф* Ла̑к. – Формата *не̑а га* за директниот објект за ж.р. од ‘таа’, која е констатирана во Граждено, е ново образување спрема облиците за м. и с. род *не̑о го*, а со наклон на *неа (ја)*. На целиот преспански терен, видовме, има силна тенденција да се упрости системот на зависните форми на личните заменки. Така се објаснуваат и формите *не̑а га* за ж.р., и кратката замена *му* : *на не̑а / не̑а му рече, му рече на жена̑и̑а* Граж. Во долнопреспанскиот говор силно е изразена и тенденцијата дативниот објект да се изразува аналитички со предлогот *на* : *на ко̑о му рече, на не̑о му даде, на ними му ис̑ра̑и̑и здравоживо* Ла̑к. – Прашално-присвојната замена ‘чи̑’ има само еден облик за сите три рода, сп. *Чи̑ е̑и̑и, мори момиче? Чи̑ е̑и̑и она де̑и̑е?* Но во вакви случаи присвојноста почесто се изразува аналитички – со предлогот *на* + општата форма од заменката ‘ко̑’: *На ко̑о си? На ко̑о е де̑и̑е̑и̑о?*

Во областа на глаголот долнопреспанскиот говор покажува некои специфичности во образувањето на презентот, минатото определено време, глаголскиот прилог, како и во деривацијата на некои девербативни глаголи.

Во 1 л. едн. на презентот и овде, како во горнопреспанскиот, наставката *-м* е ограничена на глаголите од *а*-група: *орам, викам*. Во 3 л. едн. на овој терен наставката *-и̑* веќе не се среќава, сп. (*и̑о̑ј*) *вика, носи, сечи, и̑ие*. Исто така *-и̑* се загубило и во 3 л. мн. на презентот, и тоа завршува на *-е* кај сите глаголи, сп. (*и̑ие*) *вике, носе, бере, и̑ие*.

Некои дезинтеграциони процеси кај глаголите се извршиле и во овој говор, но нешто поинаку отколку во горнопреспанскиот. Глаголите од *е*-група што им завршува општиот дел на вокал останале неинтегрирани, сп. (*и̑о̑ј*) *знае, се̑е, и̑ие, обуе*. Кон овој модел се приклучиле и глаголите од *и*-група кај кои

коренската морфема завршува на *-o-*, сп. *брое, сѝое, крое*. Сите други глаголи од поранешната *e*-група (што им завршува општиот дел на консонант) преминале во *и*-група, сп. *сечиши - сечи, дојдиши - дојди*.

Целата парадигма на презентот го има следниот вид:

<i>викам</i>	<i>носа</i>	<i>бера</i>	<i>ѝраја</i>	<i>сеја</i>	<i>мија</i>	<i>броја</i>
<i>викаш</i>	<i>носиш</i>	<i>бериш</i>	<i>ѝраеш</i>	<i>сееш</i>	<i>миеш</i>	<i>броеш</i>
<i>вика</i>	<i>носи</i>	<i>бери</i>	<i>ѝрае</i>	<i>сее</i>	<i>мие</i>	<i>брое</i>
<i>викаме</i>	<i>носиме</i>	<i>бериме</i>	<i>ѝраеме</i>	<i>сееме</i>	<i>миеме</i>	<i>броеме</i>
<i>викаѝе</i>	<i>носиѝе</i>	<i>бериѝе</i>	<i>ѝраеѝе</i>	<i>сееѝе</i>	<i>миеѝе</i>	<i>броеѝе</i>
<i>вике</i>	<i>носе</i>	<i>бере</i>	<i>ѝрае</i>	<i>сее</i>	<i>мие</i>	<i>брое</i>

Изведените глаголи со суфиксот *-в-* во долнопреспанскиот се од *a*-група, сп. *фаѝваши, ѝамеѝва* Пус, *куѝва, зборва, влеѝва* Леска, *менваѝ*, *наречваѝ* Гломб. Границата меѓу формите *кажвиши - кажвиѝ* и *кажваши - кажва(ѝ)* оди по правецот Коњско – Претор. Во овие две села превладуваат формите од *и*-група: *ѝамеѝвиѝи, разбервиѝ* Коњ, *леѝвиѝ, куѝвиѝ* Прет.

Во минатото определено време од дијалектен аспект интерес претставуваат наставката *-к* во 1 л. едн. која се употребува паралелно со *-ф* (<*-в*) во говорот на селата што се наоѓаат на западната страна од Малото Езеро, и наставките *-ме* и *-ѝе* во 1 и 2 л. мн., сп. *бек, зедок, леѝнак*, покрај *беф, зедоф, леѝнаф* Граж, *викаме - викаѝе, јадоме - јадоѝе, јадеме - јадеѝе, носеме - носеѝе* Лаќ, Граж. Во селата на западниот брег како наставки за 1 и 2 л. мн. се јавуваат *-ме* и *-ѝе* : *викнаме - викнаѝе, дојдоме - дојдоѝе, зѝрешиме - зѝрешиѝе, изѝореме - изѝореѝе* Леска, Гломб. Во говорот на с. Шулин диференцијација се извршила меѓу наставките за аористот и за имперфектот на тој начин што во имперфектот се обопштиле морфемските форми *-фме, -ѝе*, а во аористот *-ме, -ѝе*, сп. аор. *викнаф, викна, викна, викнаме, викнаѝе, викнаја; дојдоф, дојдоме, дојдоѝе, дојдоја*, имперфект: *викаф, викаше, викафме, викаѝе, викаја; носеф, носеше, носефме, носеѝе, носеја*. Во 3 л. мн. на двете определени времиња има наставка *-а*, во некои пунктови и *-ја*, сп. *викаа, носеа, дојдоа* Лаќ, *јадеја, дадоја* Граж, *сечеја, дојдоја, зѝрешија, изѝореја, викнаја* Леска, Гломб. Во Граждено се забележани и неколку форми со *-ва* : *седнава, дојдова*, покрај *седнаја, дојдоја*, но само *са наѝија, беја* (зад преден вокал).

Во западните села има уште една тенденција во минатото време. Во множинската форма на имперфектот има тенденција да се генерализира една основа – на *e* кај сите глаголи. Така глаголите од *a*-основа се изедначиле со оние од *e*-основа, сп. *носеме, носеѝе / носеѝе; викаме, викаѝе, викаја* Леска, Гломб. Очигледно овде се работи за формално диференцирање на имперфектот од презентот за да се избегне омонимјата (сп. презент *викаме, викаѝе, вике;* имперфект *викаме, викаѝе / викаѝе, викаја*).

За императивот кажавме погоре дека се образува во 2 л. мн. со наставката *-аѝе* (кај глаголите од *a*-група) и *-еѝе* (кај глаголите од *e*-/*и*-група). Кај глаголите од типот ‘*брое, ткае, сее, пие, труе*’ во 2 л. мн. има двојни форми, сп. *броѝе / броеѝе, ѝкаѝе / ѝкаеѝе, сеѝе / сееѝе, ируѝе / ируеѝе*.

Глаголскиот прилог во јужните преспански села е многу редок, негде и воопшто не се добива. Таму каде што не се загубил на полно, тој се образува со суфиксот *-ичкум*, кој се додава на глаголската *n*-форма, сп. *викајичкум* (< *виканичкум*), *носејичкум*, *йлачејичкум* Леска, *јаденичкум*, *оденичкум* Шулин, *виканичкум* Лăк. Поретко се среќаваат во овој говор и прилошки образувања од типот *мăлчен'аѝа* Леска.

Во крајните јужни села, каде што е влијанието на костурскиот говор доста силно, се загубил и глаголскиот *л*-партицип (во Лăк, Граждено) со што се редуцирал глаголскиот систем на сложените форми. Денеска на овој дел од преспанското говорно подрачје формите со ‘сум’ + *л*-партиципот (перфектот, плусквамперфектот, идното прекажано време), вклучувајќи го тука и потенцијалот со *би*, не се употребуваат. Функциите на сложените минати времиња ги презеле конструкциите со ‘има / нема’ и глаголскиот *n/йи*-партицип од типот: *имам одено, имаш одено, ...и: имаф одено, имаше одено...* Категоријата прекажаност како морфолошка формација во тој дел на разгледуваниов говор не постои. Функциите на *би*-конструкцијата (можниот начин) ги презела формата со ‘ке + имперфект’: *ке седеф, ке седеше, ке седеше, ке седеме, ке седе(ф)йше, ке седе(ј)а*. Инаку, основното значење на оваа форма е, како и во другите западни говори, да изразува идни дејства по однос на минат момент, како и за изразување на категоријата повторливост. Сп: *Ке му а земеф йушкайа од рака, ама се накашл'аф йрејй йшоа и се разбуди* Граж.

Неколку посебности во долнопrespанскиот говор наоѓаме и во деривацијата на несвршените девербативни глаголи. Образувањата со *-в* овде готово на полно ги истиснале старите форми на *-а, -ја, -јава*, сп.: *оборва, ойвора, йофййорва, йурва, йлајйва, враййва, файйва, смејйва, йадва, родва, обидва, наојйва, заојйва, видва, досадва, дојдва, йрејдва, йриодва*, или: *ојворва, расйшоарва, йојййирва сојинва* Лăк, *менвайй, лежвайй, са сйемвайй, зайлеййвайй, йрејлеййвайй, седвайй, йадвайй, йождвайй, йрејдвайй, расйворвайй* Гломб. – Кај глаголите на *-ва* (од типот *заборава* во литературниот јазик) оваа наставка се проширила и се добила нова – *-ива*, сп. *заборавива, оздравива* Лăк, одн. *-ева* : *оздравевайй* Гломб, *оздравева, заборавева, оживева* Леска, секако според моделот *кăришйева, йрошййева*. – Од глаголот ‘извади’ несвршената форма гласи *извава*, а од ‘собери, збери’ несвршените завршуваат на *-ува* : *соберува, збирува*; од ‘фăрли’ се среќаваат две несвршени форми: *фăрл'а* и *фăрл'ува*, покрај *фăрза*. Кај глаголите од типот ‘обуе, собуе’ несвршените корелати гласат: *обува, собува, са ойрува*, а од ‘заспие, зашие, испие’ – *засйива, зашиива, испйива*.

Во јужниот дел на долнопrespанскиот говор како дијалектна разновидност се јавуваат и негираните форми од стариот глагол **xъtětī*: *нејйа, нејйиши, нејйи, нејйиме, нејйишйе, нејйше* Лăк, кои се употребуваат наспоредно со формите: *нејкам, нејкиши, нејки, нејкиме, нејкишйе, нејке*.

Помошниот глагол ‘сум’ во презентот се јавува во следниве форми:

<i>су // са</i>	<i>сме / сне / сме</i>
<i>си</i>	<i>сйе / сйа</i>
<i>е / (ј)ејй / (ј)есйй</i>	<i>са</i>

Во 3 л. едн. формите *(j)eī* и *(j)ešī* се употребуваат готово паралелно, со тоа што негде превладува едната, во други пунктови другата. Множинските форми *сма, сīа* ни се познати од говорот на с. Граждено (сп. *са, си, е, сма, сīа, са*) и добиени се по аналогија. Множинскиот облик *сне* забележан е во Лјак: *са, си, јей, сне, сīе, са*. Во с. Шулин парадигмата од ‘сум’ гласи: *су, си, еšī, сме / сне, сīе, са*, а во Леска: *сум / са, си, еī / еšī, сме, сīе, са*.

2.3. Интересен материјал долнопреспанскиот говор ни дава и во поглед на местото на акцентот во одделни зборформи како и во синтагматски групи.

Во јужниот негов појас завршува изоглосата на третосложниот стабилизиран акцент. Селата Трново, Дреново и Буковик се последни пунктови на тој дел од нашата јазична територија каде што доминира третосложното акцентирање. Во с. Дреново се чувствува и костурскиот акцент.

Во селата на западната страна на Малото Езеро од Трново па до Нивица се забележува тенденција акцентот да се стабилизира на иницијалниот слог и во зборформите со повеќе од три слога (мори), сп.: *м'озоци - м'озоцишē, 'образи - образишē, н'осој - н'осојшē, з̄арс - з̄арсшōјшē, л'ендина - л'ендинашā, ј'арамбица, ј'ангурџа, 'овесница, ј'ачменишē, д'абојца, смр'екојца, кр'асшāјца, л'убенца, ш'ушāјца*, покрај: *ждриг'овина, кисл'овина, ес'ејнца, б'л'в'ајца* Граж.

Иницијалниот акцент во долнопреспанските села не е изолирана појава во нашата дијалектна акцентуација. Таков акцент наоѓаме на целиот појас меѓу западното наречје и костурско-леринските говори од Преспанското Езеро преку селата Рул'а, Бесвина, Търново (на преспанско-костурското пограничје), Ошчима, Желино, Буф, Опцирина, Драгош (на пограничјето меѓу централните говори и леринскиот) па сè до пограничјето со мариовското говорно подрачје. Бидејќи овој акцентски систем е малку познат во нашата дијалектолошка литература, ќе приведам повеќе примери од сите споменативе села. Сп. примери: *з̄ошовач - з̄ошовачи, л'осшови - л'осшовишē, ч'еканче - ч'еканчина - ч'еканчинашā, д'уало - д'уалошō, с'ирење - с'ирењешō, ш'онеделник, 'улишчарник, л'ошāшā - л'ошāшāшā, ј'алица - ј'алицашā, в'оденица, в'алевица, ј'аловица, к'овачница, б'иолица, н'аз̄амбица, с'уодолица, 'ечменишче, 'овезишче, м'учуришче, з̄р'озјебранје, к'аменливо, ш'есокл'аа земја, з'авештерно, з'адушливо, ј'аворово, 'есеново, 'асшелшō, ш'р'екосено, к'озинени чорашш, ш'р'есекое, 'исшруз̄ае - 'исшруз̄ае, р'асцвейшōе Рул'а, з̄оендари, б'унишшарец, з̄улдушарник, ј'аранбица, в'ерверица, н'евесшл'ка, ш'ерјаница, н'ар̄квица, к'иселина, ц'уберинки, ц'ерево - ц'еревошō - ц'ерефшина, м'очуришче, 'изм̄л̄у - 'изм̄л̄име, 'избрикоме, 'исшараме, ш'омислиме, 'облеквиме, ш'омладио, в'иканишкум, во акцентски групи: н'а-оране, н'а-косење Ошчима, з̄'абāјца - з̄'абāјцашā, 'ораница, р'аменашā Желево, 'Америка, кр'асшāвица, 'осумдесеш, д'онесоа, и во акцентски целости: н'е-видоа, шш'о-нашрави, к'ој-шш-рече Буф (Леринско), б'иоли - б'иолишē, л'исшца - л'исшцашā, к'окошк'и - к'окошк'ишē, з̄'авашкани, 'жители на Гавато', ф̄рли а ј'адицашā, к'окошарник, з̄'улабарник, ж'аб̄јарник - ж'аб̄јарници, 'орешлини ‘мекиот дел на кората од орев’, с'иромашчица, з'акадео, к'аменливо, потоа во зборформите од типот: в'одејнчар, в'ал'ајчар, в'одејнца, в'олошшē, н'ожошшē, и во акцентски целости: н'е-бериме (: к̄е-б'ериме), н'е-жшнјеме Драгош (Битолско).*

Негде во вакви случаи се јавува на пенултима еден слаб акцент, сп. 'Ойцирина, м'ашицаџа, н'евесџаџа, б'орина - б'оринџа, к'ойил'че - к'ойил'чиња, с'ирачина, џр'иџаџели, ф'амилџа, св'екџваџа, с-'исџоболџи, и во целини: н'е-оџдоџа, џр'и-месџеџи, н'е-велџме Опцирина (Леринско).

3. ЉУБОЈНСКО-ГЕРМАНСКИОТ ГОВОР (долноџресџански *q > lǎ/-џовор)

3.1. Меѓу поважните дијалектно-диференцијални црти на џубојнско-германскиот говор во областа на гласовниот систем спаѓа фонемата /ǎ/. Со неа тој има шесточлен вокален систем:

и у
е о
а ǎ

Како релевантен дистинктивен признак покрај степенот на отворот се јавува заокруженоста (лабијалност). Вокалот /ǎ/ образува корелација со /a/ како негов заокружен (лабијализиран) член, додека со /o/ се опонира по отворот: /ǎ/ е низок (отворен, широк) вокал. Сп. минимални парови: кǎџи, 'капе, бања' : кǎџи, џǎџи 'пат' : џоџи, зǎџи 'заб' : зоџи 'зоб', мǎџка 'матка во бутин' : моџка 'дрво', рǎџи 'раб' : роб, сǎџи 'сад' : соџи 'сот кај пчелите', мǎџла 'магла' : моџла (л-партицип ж.р. од може), џрǎџи 'гради' : џради (3 л. ед. презент од глаголот џради). Фонемата /ǎ/ по однос на нејзините корелати /o, a/ има поограничена дистрибуција. По правило таа не се јавува во иницијална и во финална позиција. Се јавува само во коренска морфема. Историски /ǎ/ се добило во односниов говор како континуант на носовката *q во коренски морфеме, на секундарниот џ₂ во почетен слог, потоа како континуант на вокалното *j само или во група со л /ǎl/, и во неколку примери се јавува место вокалот /a/ во соседство со назален сонант. Сп. примери:

*q > lǎ: внаџре, џǎбаџа, џлǎбок, џǎс, џǎзер, џоџǎзечки, џǎсаџица, џнǎсно, џнǎс, џрǎџи, даџи - даџе, заџи, јаџлен, јаџе, јаџоок, јаџица, каџни, каџеџ, кǎџи, кǎџиџник, каџдел'а, кǎџина, кǎкџица, са кǎџи, лǎчи, одлǎчи, маџа, маџи, - маџки, маџиџи, маџика, џǎдар, џǎџи, џǎџоок, џǎџи - џǎџиџе, џǎџиџеџ, џрǎџка, рǎџи - рǎџоџ, џорǎџи, сǎџи - сǎдоџ, сǎџен, сǎџо, сџǎџало, сџǎџиџа, сǎџоџи, џǎџиџи, џǎџиџан, и во случаите каде што секвенцата *je се изменила во *jq : јаџдар, јаџзик, јаџмен, јаџџро, јаџч. Во говорот на с. Нивица забележани се уште: жолаџди, џонаџда, џонаџџи.

Во неколку лексеми вокалот /ǎ/ се јавува место *q во секвенца со назален сонант /ǎn/, одн. /ǎm/, сп. џǎнџло, јаџндро, краџнк - краџнџо, џрǎмба Љуб, џǎмба, маџндро, каџндел'а, сџрǎнџа, џǎндар, дрǎнк - дрǎнџо Нив.

Поинаква замена на *q во овој дел од преспанското говорно подрачје констатирана е во лексемите: јаџџрва, рака, ракаф, рачка, јаџџор, џǎдар, џǎдарџица, чаџрица, јаџнџореџ, јаџнџар, јаџнџул'а Гер, во Љубојно уште и: џради, даџи, кǎџина, џасаџица, кǎкџица, садоџ, јаџзик, јаџмен.

Патем да споменеме дека освен во споменатите случаи (*џанџло, џамба, драњго, јандро, крањго, кандел'а, јарамбица, јанџул'а, мањдро, џирамба, џандар*) остатоци од назализмот има во лексемите: *лендина Љуб, џренда, џовендо, џовендар* Нив.

Место сек. џ₂ вокалот /ǎ/ е забележан во лексемите: *бадник, лајца, маџла, маска*.

а место вокалното *ǎ/ во: *баам, са бава, Баџарин, Баџарија, ваќ, џаџа, џаџици* 'голтка', *џафа* 'колва', *даџо, жаџио, жаџка, жаџица, јабаќо, каќ - каќој, качиџица* (од коноп), *маџи, маќум, маџи, мања, џаџок* 'полжав', *са маќнаф, саза, саџице, џаџник, џаџи лук, маќнаф е(д)но влаќно*, и во група со л /ǎ/ во: *ваљна, каљни, џо џреќална, џаљно, са најаљна* Гер.

Во лексемите: *ваќаф, џаќаф* (< *волќаф, џолќаф*) /ǎ/ е добиено аналошки.

Важна диференцијална особина на џубојнско-германскиот говор претставува и вокалното /p/: *дрво, зрно, џрсиџи, рџи, рџа*. Во лексемите: *џрмада, сиџрна, џрџеза* тоа е од секундарно потекло.

По другите црти во вокализмот џубојнско-германскиот говор не отстапува видно од долнопреспанскиот *ǎ > /ǎ/-говор. Вокалните секвенци /ea/ и /oe/ се пазат неизменети, сп. *сиџреа, маџиџеа, џоедо, чоек, вдоец, неол'а, леонка*. Освен тоа и групата /oa/ најчесто не се асимилира: *коач, џоар, соал'ка, основа, дадоа, рекоа*, покрај: *џо., заџо., џро.*

Консонантизмот на џубојнско-германскиот говор е готово идентичен со долнопреспанскиот. Тој ја познава фонемата /f/: *фаџиџа, фурна, са фаџи*. Нешто е пофреквентна овде само фонемата /њ/, бидејќи процесот на затврднувањето не ги опфатил сите позиции. Редовно /њ/ се јавува во збирната множина кај именките: *џланиње, џрње, камење - камења, јесење* (< *јасење*), во наставката за глаголската именка: *јадење, косење, орање* Нив, и во неколку одделни лексеми, сп. *бања, мања, сињак, дења* покрај *дења*, но почесто: *џилина, џрасина, џелина*, иако не се непознати и форми со /њ/ во посеверните села. Во говорот на помладото поколение процесот на депалатализација на /њ/ е во тек и во наставката -ње. Така покрај *дрење, камење, орање* се среќаваат и разновидностите со н'ј: *дрен'је, оран'је, џрн'је*.

Фонемата /л/ на крајот на слогот има алофон [л], а не [љ] како во горнопреспанскиот, сп. *сиџол, сиџолче*.

Фонемите /ќ, џ/ и овде се ретки. Место *tj, *dj тие се среќаваат само во неколку лексеми, сп. *домаќин, куќа, ќерка, џараќерка, веќе, џојќе, Божиќ* покрај *Божик, ќе, - меѓу, рџа, свеџере, џаќуџере*, во Нивица е забележана и формата *заоџва*. Во другите случаи *tj, *dj се континуирале во /џиџ, жд/, сп. *вреџиџе, џаџиџи, џореџиџо, леџиџа, маџиџеа, ноџиџи, ноџиџви, сноџиџи, џлеџиџи, сфеџиџа, сфеџиџалник, џлаџиџа, фаџиџа*, или со загубено /џи/ во: *ноџи, џолноџи, џеџник, џлеџиџи, сфеџиџи*, а место *dj - /жд/: *вежда, межда, џрежда, сажди, чуждо, чуждина, џражданец, белџражданец*, одн. /ж/ во: *рџа, рџосан*, покрај *рџа, чужо, наожва, џреожва*. Во лексемата *мрежда* се работи за секундарно /д/.

Групите -џиџ-, -дј- (< *tj, *dj) овде се пазат неизменети: *браџиџа, џраџиџе, џаџиџе, џролеџиџе, цвеџиџе, џрмадје, ливадје, л'удје, дјавол, џоџадја*.

За фонемите /s/ и /ʃ/ важи и за овој говор сè што е речено за нив во другите преспански говори, сп. /s/ *dipresi, ðolosu, ðoipasi, koфchesu, /ʃ/ бреце, кофчеце, ðолоце, ноце.*

Веларните /k, ɛ/ пред предните вокали /u, e/ не се неутрализираат со /k̄, ɛ̄/, сп. *кива, кийка, кисел, ɛини.*

Нема доследност овде во промените на фонемите /c, u/ пред африкатите /tʃ, ʃ/ на морфемската граница. Пред суфиксите *-це, -че /c, u/ најчесто алтернираат со /f/:* *брес - брефче, лис - лифче, месо - мефче, ðушка - ðуфче*, но и: *клас - класче* Нив, *масца Љуб.* Меѓутоа, во префиксите во оваа фонетска позиција /c/, понекогаш и /u/, обично се испушта, сп. *рацеѝи, рацуѝи, да а ичисиѝи, ичешил'ај си а косаѝи Љуб, рацуѝи, ичисиѝи, покрај исчисиѝи, ичешиа* Нив.

Патем да ги споменеме и алтернациите *к - ф* во *лакѝи - лафѝи, нокѝи // нофѝи - нофѝи* Нив.

Испуштањето на вокалите се врши во рамки и во мера како во другите преспански говори. Овде се нешто почести случаите во кои се загубило /j/ меѓу две *a*, сп. *заак, заачица, ѝаак, ѝаачина, одаа, шаак*, како и во групата *lua!*: *змиа, ракиа.*

Овде се губи согласката /ʃ/ редовно на крајот во десетичните броеви: *осомдесе, деведесе Љуб, ѝринајсе, ѝриесе, ѝеесе, седомдесе* Нив.

3.2. И морфолошките особености на љубојнско-германскиот говор во најголем дел се исти како во долнопреспанскиот **q* > /*ǃ*/-говор. Тој не познава членски форми на *-в* и на *-н*, членската морфема за машки род е без *-ѝи*: *бреѝо, дено, мозоко, ɛлвиѝо*, множинските форми од именките 'нога, рака' завршуваат на *-е* : *носе, раце*. Понегде се среќаваат остатоци од синтетичката деklinација на членот, сп. *жали се ѝоѝуѝому*, и со посесивно значење: *ѝоѝуѝому чуйаѝа, царуѝому дворо, царуѝому сарајо*, и кај личните имиња: *Рисиѝоѝому чуйеѝо, Пеѝреѝоѝому кукаѝа* Нив.

Кај глаголите во 3 л. едн. и 3 л. мн. се загубила наставката *-ѝи*, сп. (*ѝој*) *бери, носи, вика*, мн. (*ѝие*) *бере, носе, каѝе, викае, сее, мие, ѝкае, обуре.*

Отстапувањата од долнопреспанскиот во граматиката се ограничени на одделни зборформи и лексеми. Така, на пример, кај придавките во определените форми за м.р. вокалот /u/ пред членската морфема *-о* по фонетски пат се изменил во [i], така што се оформила како морфема секвенцата *-jo* : *слабjo, слиѝjo, здравjo, младjo, брзjo, босjo, лоѝjo, чужjo, меѝjo, зеленjo, бел'jo, иѝрjo*. Во одделни заменски форми често се испушта гласот /ɛ/, сп. *нео ɛo*, покрај *не̄o ɛo, овеo, онеo (ове̄o, оне̄o)* Нив. Во случајов имаме тенденција за израмнување на формите за м.р. и с.р. *неo* со формата за ж.р. *неa*, одн. *неo o* : *неa a*. – Покрај заменката *нејзин* можат да се сретнат и формите *нејн, нејна, нејно*, а не се непознати и посесивните *ѝеен, ѝејна, ѝејно, ѝејни* Нив, кои се карактеристични за соседниот костурски говор. Кратката заменска форма *му* се генерализирала за сите три рода и во еднината и во множината. Меѓутоа, често за ж.р. се употребува и акузативна форма, сп. *на неa a // му рекоф, на Љуба а казаф, на Љуба ваѝа а дадоф калем* Љуб. Индиректниот објект кај заменките овде често се изразува и со предлогот *на* : *речи му на не(ɛ)o, на ними му каза* Нив, *на нејзе му викна* Нак. Прашално-присвојната

заменка ‘чиј’ се јавува само во еден облик, сп. *Чи е овој сааӣ?* *Чи е ова каӣа?* *Чи е ово деӣе?* *Чи са овје деца?*

Во глаголскиот систем како посебност во љубојнско-германскиот говор се јавува наставката за 1 л. мн. на минатото определено време *-меф*, сп. *викамеф*, *имамеф*, *носемеф*, која се употребува наспоредно со *-ме*. Таа може да се објасни на два начина – со метатеза од *-фме*, ако судиме според *-фӣе*, или пак *ф* е внесено од 1 л. едн. за да се избегне можната омонимија со 1 л. мн. на презентот кај еден број глаголи: *имаме* – *имамеф*, *носиме* – *носимеф*, *сееме* – *сеемеф* (: през. *имаме*, *носиме*, *сееме*). Целата парадигма на аористот и имперфектот изгледа како што следува:

<i>дојдоф</i>	<i>викнаф</i>	<i>носеф</i>	<i>ӣшеф</i>
<i>дојде</i>	<i>викна</i>	<i>носеӣе</i>	<i>ӣшеӣе</i>
<i>дојде</i>	<i>викна</i>	<i>носеӣе</i>	<i>ӣшеӣе</i>
<i>дојдомеф</i>	<i>викнамеф</i>	<i>носемеф</i>	<i>ӣшемеф</i>
<i>дојдофӣе</i>	<i>викнафӣе</i>	<i>носефӣе</i>	<i>ӣшефӣе</i>
<i>дојдоа</i>	<i>викнаа</i>	<i>носе(ј)а</i>	<i>ӣшеја / ӣјеа</i>

Од службените зборови како дијалектна посебност и овде го истакнуваме предлогот *крз*: *ӣројде крс-селоӣо*, *крз-ливада*.

3.3. Акцентскиот систем во љубојнско-германскиот говор е како во горнопреспанскиот – третосложен со широки можности за образување на акцентски целости.

Една посебност во акцентирањето покажува само говорот на с. Нивица, кое се наоѓа на северниот брег на полуостровот. Во нивичкиот говор во зборформите со три и повеќе слогови се јавуваат по правило два акцента, од кои едниот, појакиот, паѓа на пенултима, а другиот стои на иницијалниот слог. Треба при тоа да се нагласи дека претпоследниот акцентиран слог се изговара нешто подолго од другите слогови во зборформата. Сп.: *ј̄а̄з'и:ци* (: *ј̄а̄зик*), *м'а:ње*, *рабо:ӣа*, *м'ин'у:ӣи*, *Герм'а:нци*, *џ'од'и:на* – *џ'один'а:ӣа*, *дамби:ца* – *дамбиџа:ӣа*, *бел'в'и:ца* – *бел'виџа:ӣа*, *јар̄амби:ца* – *јар̄амбиџа:ӣа*, *ӣаӣери:ца* – *ӣаӣериџа:ӣа*, *наракв'и:ци* – *нараквиџи:ӣе*, *ма̄гар'и:ца* – *ма̄гариџа:ӣа*, *красӣа:џца* – *красӣаӣџи:ӣе*, *ӣџенци'и:на* – *ӣџенцирин'а:ӣа*, *ласӣаџ'а:рка*, *бојаџи:ја*, *леринч'а:нка*, *несӣрам'а:рец*, *несӣрам'а:рка*, *џ'ол'е:ма* – *џ'олем'о:ӣо* (: *џ'олем*), *в'ика:ме* (: *в'икам*), *о̄ӣӣӣ'а:ја*, *м'а:ше*, *с-о̄ӣворв'а:ше*, и во акцентски групи: *на-р'е:ка*, *на-рек'а:ӣа*, *ӣред-враӣӣ'а:ӣа*.

ЈУГОИСТОЧНО НАРЕЧЈЕ

1. ШТИПСКО-СТРУМИЧКИ ГОВОРИ

1.1. Штипско-струмичките говори го зафаќаат централниот дел од југоисточното наречје и се оградени на север со линијата Св. Николе-Пробиштип, на југ со планината Беласица, на исток со планините Огражден и Плачковица, а на запад со Конечка Планина.

За разлика од малешевско-пиринските говори, акцентот во штипско-струмичките говори е морфолошки утврден т.е. не се менува низ парадигмата, независно што може да стои на било кој слог од зборот, сп. *коз'ар – коз'аро – коз'ариие*. Така е и во глаголски форми, сп. *н'осам – н'осеи – н'осе*; мн. *н'осеме – н'осеије – н'осаиј*; во аорист акцентот е на наставката и останува таму во сите лица сп. *нос'их, нос'име, нос'иие*.

Фонемата /x/ во одредени позиции е присутна во целото штипско-струмичко подрачје. На апсолутниот крај на зборот: *вид'ех, дојд'ех, врх, змех, ѓлух* (Струмица); *ор'ах, врах, мох* (Радовиш); *мех, мох, ѓрах* (Штипско). Во Струмичко и делумно во Радовишко артикулацијата на овој глас е сè поинтензивна, додека во Кочанско и Штипско, особено во западниот дел, се слуша придушено (слабо), па дури и се губи, сп. *оџид'о, сиром'а* (Штипско); покрај: *рек'о^х, ор'а^х*. Ова особено е изразено во позиција пред согласка кога /x/ се јавува само во струмичките говори (*бахча, бохча*), делумно во Радовишко, додека во штипско-кочанските говори во оваа позиција редовно се испушта. Гласот /x/ во извесен број примери на целото подрачје, во позиција пред согласка поминал во /j/ сп. *нихно > нијно; чејли (< чехли); мајне (< махне); кијне (< кихне)* во Струмичко, Радовишко и Штипско.

Во споменативе говори фонемата /ǎ/ се среќава релативно често, особено во појужниот дел (Струмичко) каде се јавува и како резултат на редукција на /a/, а поретко на целото подрачје, освен во турски лексеми и како континуант на вокалното *ǎ (*ка̋сметѝ; ва̋к, са̋за, жа̋иѝ*). Од ова произлегува дека овде има шесточлен вокален систем:

и		у
е	ǎ	о
	а	

Во оформувањето на дијалектната слика од историски аспект треба да се споменат континуантите на *ǝ, на секундарниот њ₂ и на вокалните *ǎ и *ǝ. На целото Штипско-Струмичко подрачје *ǝ се рефлектирало како /a/, сп. *мака, ѝаѝ, важе*, па дури и *ѓаска (ѓуска)*. Така е сè до планината Беласица, бидејќи од другата страна *ǝ е заменето со /ǎ/. Во коренските морфеме секундарниот њ₂ е заменет со /a/, како и *ǝ, сп. *маѓла, Бадник, маска, лажа, лажица*; во Кочанско има и: *ѝанок VS ѝенок*.

Во консонантските групи на крајот на зборот за секундарниот њ₂ се наоѓаат следниве резултати: во *trъ најчесто се среќава /a/, сп. *ѝѝар, бисѝар, модар, мокар* (Виница, Штип), но и: *ѝѝер* (Радовишко с. Подареш); во струмичките говори ова /a/ се редуцира, сп. *бисѝѝар, ѝѝѝар, веѝѝар*. Треба да се оддели

лексемата /вeй̄ер/ којашто се јавува како таква на поширок простор (Штип, Радовиш, Веница). Во групата *т̄ь се јавува вокалот /y/, сп. седум, осум (Штип, Радовиш); во селата источно од Кочани освен /y/ во оваа група се вметнува /a/ односно /ā/, сп. седам, седамдесе (Веница); сед̄ам, ос̄ам (Струмица). Во групата *т̄ь на целото подрачје се среќава секундарниот вокал /u/, сп. оџин.

Во штипско-струмичките говори по правило немало мешање на носовките, па така *е > е сп. еџ'рва, ечм'ен, едар (Штип, Подареш, Веница), но може да се сретнат и примерите со замена на *е со *о, сп. јаз'ик, јаз'иче (Веница, Радовишко). Слично е и со лексемите: зајак, џајак.

Скоро на целото подрачје наместо некогашното вокално *ј̄ го наоѓаме резултатот /ā/, сп. ж̄ај̄, в̄ана, ж̄а̄чка. Сепак во северниот дел од Штипско и Кочанско зад лабијални согласки *ј̄ > у, сп. вук, буа, јабука; додека во градскиот струмички говор наместо /ā/ има /ā̄л/, ж̄ā̄л̄и, в̄ā̄лк, џā̄л̄н. Вокалот *г̄ > р̄, иако со различен интензитет меѓу согласки и на апсолутниот почеток на зборот, врши слоготворна функција, сп. дрво, црн, р̄ка.

На широк простор во Штипско, Радовишко и Струмичко се испушта почетното /o/ во лексемите: оџ'ашка > џ'ашка, оџ'инци > џ'инци.

Струјниот глас /c/ пред африкатот /ч/ се асимилира во /tʃ/, сп. брес – брешче, клас – клашче; мошче. Исклучоци од ова се среќаваат во некои радовишки села (с. Дедино), каде /c/ во оваа позиција се изговара како слабо придрушено /x/, сп. кла̄че, ѓлӯци, обра̄че.

Консонантската група вч- во овие говори се упростува, па така: чера наместо вчера. Исто така и почетната група вџ- се скратува со испуштање на /v/, па така: вџовец > довец, вџовица > довица. На упростување е подложна и консонантската група џч- каде отпаѓа /j/, сп. чели < џчели; ченица < џченица; ченк'арен леб. Во прилогот мно̄у групата мн- се упростува: но̄у.

Во поглед на развојот на /ш̄ӣ/ и /ж̄д/ штипско-струмичките говори се вклучени во поголемата ареа на југоисточните говори во кои: /ш̄ӣ/ > /ш̄ч/, а /ж̄д/ > /ж̄ц/ (во градските говори). Така, и во Кукуш има /ш̄ч/ и /ж̄ц/, а во селата /ш̄ӣ/ и /ж̄д/, во Дојран исто така во градот има /ш̄ч/ и /ж̄д/, а во селата /ш̄ӣ/ и /ж̄д/, исто и во Струмица и Радовиш, а исклучок е Штип и селата каде /ш̄ӣ/ > /ш̄ч/, а /ж̄д/ > /ж̄ц/, сп. ѓуш̄ер, клеш̄чи, џуш̄чи.

1.2. На морфолошки план овие говори ги покажуваат следниве особености:

Во членската морфема за м.р. се изгубило /-џ̄/, сп. човеко, брај̄о, в̄ако. Во членуваните форми на придавките за м.р. самогласката /u/ во група со /o/ преминува во дифтонгот /ou/. Така, белио̄џ̄ > белио > бел̄о; црв'ен̄о, зел'ен̄о.

Во множинските форми од именките рака и но̄га се изгубила формата за двоина и овие именки прават множина со /-u/: раци, нози (Кочани, Веница, Штип).

Личната замена за 1 л. едн. се јавува во формата јас во Струмичко и Радовишко, а во Штипско и Кочанско, под влијание на северните говори оваа замена се јавува како ја. Особено изразено во радовишкиот, но и во другите говори заменските форми се јавуваат проширени со партикулите зе или ка или пак и двете заедно, сп. јазе, јаска, јазека; џӣзе, џӣска, џӣзека; назе, назека. Личните замени во 1 и 2 л. мн. гласат: нӣја, вӣја, наместо: ние, вие.

Во струмичките говори од трите показни заменки (*овој*, *ѿој*, *оној*) се употребува само една: *ѿај*, *ѿаа*, *ѿва*, така: *овој* → *ѿај ѿука*; *оној* → *ѿај ѿаму*. Во Штип, Кочани и Радовиш се среќаваат трите заменски форми: *ѿај*, *ов'ај*, *он'ај*.

Од глаголскиот систем треба да се спомене преминот на глаголите од *и*-група во *е*-група, па така: *ѿи ѿереш*, *он ѿере*; *ѿи носеш*, *он носе*; мн. *ѿереме* – *ѿерейѿе*; *носеме* – *носейѿе*.

Карактеристична за овие говори е и наставката *-м* во 1 л. едн. на презентот кај сите глаголи: *викам*, *берам*, *носам*. Формата за 1 л. едн. на презентот од глаголот сум гласи: *сам*, а во мн. *сме*, *сѿе*, *са*. Глаголите од *а*-група во 3 л. мн. во презент се јавуваат со наставката *-ѿѿ* сп. *они викаѿѿ*, *сакаѿѿ*, *имаѿѿ*.

Наставки за имперфект се: *-х*, *-ше*, *-ше*, *-хме*, *-хѿе*, *-а*; сп. *виках*, *викаше*, *викаше*; *викахме*, *викахѿе*, *викаа*; *носех*, *носеше*, *носеше*; *носехме*, *носехѿе*, *носеа*. Ваквите имперфективни форми се познати во Струмичко, Радовишко и Кочанско, а во Штипско и делумно и во кочанскиот говор губењето на */х/* довело до измени во наставките. Така во 1 л. едн. ја среќаваме наставката за 2 и 3 л. едн., додека во 1 л. и 2 л. мн. по губењето на */х/* за да се избегне хомонимијата со презентот дошло до вдолжување на основниот вокал, добиено како компензација за загубеното */х/*, а потоа долгиот вокал се разложил на два кратки од кои едниот влегол во состав на морфемата. Така парадигмата гласи: *вика-ше*, *вика-ше*, *вика-ше*; *вика-а*, *вика-аѿе*, *вика-а*; *носеше*, *носеше*, *носеше*, *носеме*, *носейѿе*, *носеа*.

Издначување на трите лица во еднината се среќава и во аористот по губењето на наставката *-х* во 1 л. едн., но иако во 1 и 2 л. мн. од наставката се загубило */х/* не дошло до промена на наставките бидејќи морфолошката функција ја презел акцентот, сп. *куѿув'а*, *куѿув'а*, *куѿув'а*, *куѿув'а*, *куѿув'аѿе*, *куѿув'аѿе*; 1, 2, 3 л. едн. *нос'и*, мн. *нос'име*, *нос'иѿе*, *нос'иа*; едн. *сеч'е*, мн. *сеч'еме*, *сеч'еѿе*, *сеч'еа*.

Во Струмичко, во императивот кај глаголите од *е*- и *и*-група во 2 л. мн. се јавува наставката *-ејѿе*, сп. *нос'ејѿе*, *јадејѿе*, *ѿерејѿе*; додека во Штипско и Кочанско се среќава наставката *-иѿе*, сп. *нос'иѿе*, *јадиѿе*, *седиѿе*. Разлики меѓу штипско-кочанските и струмичко-радовишките говори во заповедниот начин се забележуваат и во акцентот. Во струмичко-радовишките говори во множинските форми на императивот акцентот паѓа на флексивната морфема, сп. *куѿувај* – *куѿув'ајѿе*, *бр'ој* – *бро'ејѿе*; *з'еми* – *зем'ејѿе*, *р'ечи* – *реч'ејѿе*, *чуј* – *чу'ејѿе*, *ѿеј* – *ѿе'ејѿе*. Кај префиксираните глаголи во еднинска форма акцентот се префрла на префиксот, а во мн. останува на наставката, сп. *'однеси* – *однес'ејѿе*, *'извади* – *извад'ејѿе*.

Од службените зборови особеност се предлозите *ѿрез* и *врз*, сп. *Два ѿаѿѿи идеше ѿрез ѿадиѿаѿа*; *Замина ѿрез ча'иро*. Предлогот *врз* се јавува наместо *на*, а како особеност за малешевскиот говор и за кочанските села што граничат со Малешевјата се јавува разновидноста *врез*, сп. *Врез неѓо ѿадн'а*. Како релативен се јавува сврзникот *дека*, сп. *Седи дека си се најд'ел*. Начинскиот сврзник *како* овде гласи *каѿо*, сп. *Каѿо ѿебе друѓ нема*. Треба да се споменат и примерите со партикулата *еѿ'а*, особено во клетвите, сп. *Еѿ'а да не си ојде до дома*; *Еѿ'а (да) му се ис'уше ракаѿа*. Под влијание на малешевските говори во дел од кочанските говори се среќаваат и предлозите *воз* и *кам* (*кѿм*), сп. *Ојд'е воз рекаѿа (наѓоре, низ)*; *Кѿм них бех (кај)*.

Овие говори покажуваат посебности и во деривацијата. Треба да се спомене удвоениот суфикс *-ар + -ин*, сп. *џовед-ар-ин, риб-ар-ин*. Под влијание на соседните северни говори во Штипско и Кочанско се среќаваат суфиксите *-ока* и *-иња*, сп. *лошока, доброка; добриња, убавиња*.

1.3. Во образувањето на имперфективните глаголи се среќаваат неколку посебности:

а) Суфиксот *-ва* се јавува и во образувањата од типот: *удене – удева, влезе – влева*, а суфиксот може да се сретне и како *-ава*, сп. *улезе – улава, излезе – излава*; во Кочанско, додека во Струмичко е: *излезе – излева, влезе – влева*.

б) Со суфиксот *-ја* се среќаваат несвршените глаголски форми од типот: *забрави – забравја, ѱојрави – ѱојравја, расјрави – расјравја, исјрави – исјравја*. Во кочанскиот говор сè повеќе има и образувања од типот: *оздрави – оздравевја*, покрај: *оздравева* (Виница), додека во штипско-радовишките и струмичките говори овие глаголи обично завршуваат на *-ува*.

в) Како особеност на крајните пунктови на штипско-кочанските говори важни се имперфективните образувања добиени со редување на коренскиот вокал *e > u*, кај одреден тип глаголи, сп. *истече – ишече, ѱрејече – ѱрејече, ѱрелече – ѱрелича*.

1.4. Струмичкиот говор се истакнува со одреден број специфичности на фонетски план во однос на спомената група говори.

Најзабележителна карактеристика е редукцијата на неакцентираниите вокали */e/, /a/, /o/*, особено на */e/* и */o/*. Имено, неакцентираниот */e/*, иако по правило ја менува својата артикулација кон */u/*, има случаи кога се редуцира и во */ä/*. Оваа двојност зависи од фонетската окруженост т.е. промената */e > ä/* се јавува само во соседство на сонанти, сп. *к'ис'а, в'еч'ар, ж'ед'ан, уч'и'и'а, џ'у'и'и'а*; додека во други позиции *e > u*, сп. *диб'ел, шик'ер, виче'ра, нивес'и'улка*. Така е и во почетокот на зборот, сп. *ил'ен (елен), из'че (изиче)*. Редукцијата на */a/* е послабо изразена и оди во правец на */ä/*, но обично останува како полуредуцирано */a/*, особено во соседство на сонанти, сп. *рабо'и'а > раб'о'и'а*.

Редукциите на вокали во финална позиција не подлежат на законите на редукцијата бидејќи во тие случаи морфологијата ѝ поставува пречки на фонетиката со цел да се зачува изразноста на морфемите. Така, финалното */e/* кај именките од ср. р. е суштински белег за родовата припадност (*де'и'е, ѱоле*) и доколку би дошло до редукција */e > u/* би се изгубила изразноста и не би се знаело дали се работи за едн. или мн. Обрато пак, во членуваните форми, кога членската морфема ја презема функцијата на граматички показател, финалните */e/* и */a/* не се стабилни бидејќи не се неопходни, па често се испуштаат, сп. *ѱиле – ѱили'о, ѱоле – ѱоли'о, жена – жен'и'а, рабо'и'а – рабо'и'а*.

Во струмичките говори има уште една фонетска карактеристика, а тоа е асимилација на самогласките после која следува контракција и добивање долги самогласки. Сп. *oa > o: (броја'и' > броа'и' > бро:и')*; *ea > e: (беа > бе:)*; *ye > y: (чуе > чу:)*; *ya > y: (мува > муа > му:)*.

Во образувањето на глаголската придавка прави впечаток отсуството на формите со морфемата *-и'и* т.е. се генерализирала наставката *-ен* и кај глаголите со основа на *-н*, па така: *женен (жен'ан), ранен (ран'ан), канен (кан'ан)*.

2. МАЛЕШЕВСКО-ПИРИНСКИ ГОВОРИ

Малешевско-пиринските говори, независно што едни од други се разделени со државна граница, претставуваат една целина. Во границите на Р.М. тоа се географските области Пијанец и Малешевијата, а во Пиринска Македонија тоа се говорите по долината на реката Струма, почнувајќи од планината Рила до планината Беласица. На запад овие говори граничат со штипско-струмичките, а природна граница се планините Огражден, Малешевските и Голак. На исток граничат со разлошкиот и неврокопскиот говор, а природна граница е планината Пирин.

2.1. Малешевско-пиринските говори со една група карактеристики се поврзани со штипско-струмичките, а се диференцираат од другите источни говори, додека со втора група карактеристики тие се изделуваат од штипско-струмичките говори. Во првите спаѓаат карактеристиките од дијахрониски карактер, а тоа се резултатите од замената на **o*, на секундарниот *ʋ*₂ и на вокалните **ɨ* и **ɟ*. Носовката **o*, во малешевско-пиринските говори, како и во штипско-струмичките е заменета со /*a*/, сп. *мака*, *џаџи*, *рака*; па дури и: *кашџа*. Истото важи и за секундарниот *ʋ*₂ во коренот на зборот, сп. *маџла*, *маска*, *Бадник*. На местото на **ɟ* се среќава вокален изговор без призвук, сп. *дрво*, *џрво*, *срце*; а заедничка е и развојната линија на **ɨ*. Во овие говори, како и во штипско-струмичките, **ɨ* е заменето со /*ǎ*/ сп. *вак*, *жаџио*, *саџа*, *џано*, *вања*. Согласката /*x*/ се јавува приближно како во штипско-струмичките, поточно како во струмичкиот говор. Редовно се среќава на крајот на зборформите: *бех*, *врх*, *врах*. На крајот на слогот пред согласка или се испушта или се јавува како скратено, придушено, сп. *бех* – *бе^хме*, *ве^хио*. Во односна позиција, во мал број случаи *x > j*, сп. *мајне* (< *махне*), *мејлем* (< *мехлем*), *нијно* (< *нихно*).

На морфолошки план малешевско-пиринските и штипско-струмичките говори покажуваат идентичност и со скратената форма на членската морфема, која се јавува без *-џи*, сп. *риб'аро*, *измик'аро*. Заедничко е и проширувањето на личните заменски форми со партикулата *ка*, сп. *јаска*, *џиска*, *менека*, *џебека*, *назека*, *вазека*.

2.2. Малешевско-пиринските говори имаат и карактеристики со кои се изделуваат од штипско-струмичките, дури нивниот број е и поголем. Меѓу карактеристиките кои најлесно се забележуваат спаѓа и карактерот на акцентот, кој во овие говори се јавува во два акцентски модела: подвижен (*жен'а* – *жен'аџа* – *жен'иџе* : *ж'ени*) и парадигматски (*баба* – *бабаџа* – *баби* – *бабиџе*, кај глаголите : *в'икам* – *в'икаме* – *в'икаџе*), за разлика од штипско-струмичките во кои акцентот е само парадигматски т.е. низ парадигмата не се менува (*ж'ена*, *ж'енаџа*, *ж'ени*, *ж'ениџе*, *ж'ено*). Има и примери со неподвижен акцент на суфиксот, сп. *руч'ок*, *руч'око*, *руч'оци*, *руч'оциџе*; *боџ'аџи*, *боџ'аџа*, *боџ'аџио*, *боџ'аџиџи*. Акцентот може да биде и на последниот отворен слог и да не го менува местото, сп. *прас'е*, *прас'еџио*, *прас'еџиџа*, *прас'еџиџаџа*; *равнин'а*, *равнин'аџа*, *равнин'и*, *равнин'иџе*; кај глаголите: *в'икам*, *в'икаџи*, *в'ика*.

Вториот модел, за подвижниот акцент, се претставува со овие модели:

а) *жен'а: ж'ени: жен'аӣа: жен'иӣе /ребр'о: р'ebra: ребр'оӣо: ребр'аӣа /уш'е: 'уш'и: уш'еӣо: уш'иӣе*

б) *бр'ада: бр'ади: брад'аӣа: брад'иӣе /цр'ево: цр'ева: црев'оӣо: црев'аӣа /'око: 'очи: ок'оӣо: оч'иӣе*

в) *ва̄к: в'а̄ци: ва̄к'о: ва̄ц'иӣе /д'ар: д'арове: дар'о: даров'еӣо*

г) *дрв'ар: дрвар'е: дрв'аре: дрвар'еӣо /ор'ач: орач'е: ор'аче: орач'еӣо*

Подвижен акцент се среќава и кај придавските зборови, сп. *слаб, слаб'ие* (членувана), *слаба, слаб'аӣа; слабо; слаб'оӣо; слаби, слаб'иӣе; доб'ер, добр'ие, добр'а, добр'аӣа, добр'о, добр'оӣо, добр'и, добр'иӣе*.

Кај одреден тип глаголи сп. *ја̄да, ја̄д'еш, ја̄д'е, ја̄д'ем(е), ја̄д'еӣе, ја̄д'аӣи; д'ржа, д'рж'иш, д'рж'и, д'рж'име, д'рж'иӣе, д'рж'аӣи; р'азбера, разб'ереш, разб'ере; ке̄о 'изз'ора, изз'ориш, изз'ори; во императив: п'ечи, п'еч'еӣе; л'ежи, л'еж'еӣе; 'испечи, исп'ечеӣе; кај глаголската л-форма: р'екол, рекл'а, рекл'о, рекл'и.*

Меѓу фонетските црти од вокализмот на малешевско-пиринските говори важен е континуантот на секундарниот ъ₂ во групите **trъ* и **tmъ* на крајот на зборот каде се јавува /e/, сп. *вейер, иӣер* (Делчево, Пехчево, Благоевград); *с'едем, 'осем, седемдес'е, осемдес'е* (Делчево, Пехчево, Благоевград).

Во областа на консонантизмот посебности се забележуваат во развојот на одделни консонантски групи. Така, струјните /c/ и /ж/ пред африкатите /ц/ и /ч/ се измениле во /x/, сп. *нож – нохче, ѓрасе – ѓрахци* (Делчево, Благоевград).

Меѓу не толку честите измени е преминот на групата /кīi/ во /xiī/, сп. *лакīи > лахiīи*. Промена на споменатата група /кīi/ во /фiī/, но пак преку /xiī/, се среќава во лексемите: *нокiīи > нохiīи > нофiīи (кiī > хiī > фӣи)*. Консонантската група /вн/ во малешевско-пиринските говори добро се чува, сп. *од'авна, р'авно, ѓл'евна, з'лавна*. Освен тоа, групата /вн/ се добила и секундарно со дисимилација на /мн/, сп. *з̄умно > з̄увно, ѓемно > ѓевно*.

Меѓу забележливите фонетски специфичности за ова говорно подрачје спаѓа палатализацијата *к > к'*, зад палатална согласка, сп. *мајка > мака, вујко > вуко*. Се палатализира и крајното /iī/ (/d/), сп. *нокоӣ > нокоќ, лакоӣ > лакоќ, сiīуд > сiīуќ, з̄осiīод > з̄осiīоќ, зeī > зеќ*. Освен во пиринските говори оваа особеност се среќава и во источната периферија на струмичките говори, а потоа преку Дојранско продолжува во Кукушко, каде се среќава: *кромик' (< кромид), ѓак' (< ѓаӣи), изик' (< јазик)*.

Во изговорот на групите /шiī/ и /жд/ во малешевско-пиринските говори има двојност. Изговорот /шiī, жд/ е особено за пиринскиот говор, сп. *ошiīе, ог̄нишiīе, з̄ушiīер, дожд*. Во Малешевската регија има разграничувања: во Пијанец има *ишiī* и *жд* (*з̄ушiīер, клешӣи, дожд*), а во беровскиот говор се среќава *шч* и *жц*, сп. *з̄ушчер, ог̄нишчје, нишчо*.

Новото јотување не е комплетно извршено. Групите *-iīj-, -dj-* (< **tīj, *dīj*) најчесто се чуваат неизменети, сп. *браiīја, цвейiīје, водје, ливадје* (Делчево, Пехчево) или пак се јавуваат форми добиени со вкрстување: *браiīја + брака = браiīка; свайiīја + свака = свайiīка*. Во групата *-nj-* е извршено новото јотување, сп. *ѓрње, јадење*.

Овде, како и во другите источни македонски говори, на местото на прасловенските групи **tj* и **dj* има двојни резултати: /k'/ и /t'/ или /шiī/ и /жд/, со тоа што преовладуваат вторите. Како специфичност треба да се спомене и присуството на крајното палатално /iī'/, сп. *зeī' (зеќ), ѓаӣ' (ѓак)*, како и присуство-

то на /ч/, сп. *Божич, вече* (< *веке*). Старото палатално /њ/ овде наполно затврднало, сп. *кож* > *кон*, *бања* > *бана*.

2.3. На дијакрониски план, во областа на морфологијата се забележуваат повеќе архаизми како специфичност за малешевско-пиринските говори, а различни од штитско-струмичките. Така, во малешевскиот и благоевградскиот говор членската морфема за м.р. зад некогашните палатални согласки, како и зад /j/ се прегласува /o > e/, сп. *крај* > *крае*, *кон* (*коњ*) > *к'оне*, *бел* > *белие* (Благоевград, Пехчево), наспрема изворот: *кр'ајо, к'оно* (Пијанец, Делчево).

Старата множинска наставка -е кај повеќесложните именки од м.р., зад некогашните меки консонанти се чува неизменета, сп. *разбој* – *разбоје, овчар* – *овчаре*. За да се избегне хомонимијата со членуваните форми кај овој тип именки се образувала нова наставка -је, сп. *џуичерје, д'еверје*. Оваа наставка се јавува кај именките со суфикси: /-ин/, /-ар/, /-иел/, /-ач/. Кај именките од ср.р. што завршуваат на -е во мн. се чува старата наставка -еџа, сп. *џрасе* – *џрасеџа, џиеле* – *џиелеџа*.

Во малешевско-пиринските говори се чуваат трите глаголски групи: *има, носи, џере*. Наставката -м за 1 л. се јавува само кај глаголите од а- група: *сакам, имам, викам* VS *носа, џера* (Благоевград, Пехчево, Берово). Во 1 л. мн. презент наставката -ме се јавува само кај глаголите од а- група, сп. *имаме, коџаме*. Глаголите од другите групи обично завршуваат на -м, поретко на -ме, сп. мн. *нос'им, бер'ем, јад'ем*.

Во малешевските говори во 3 л. имперфект, освен наставката -а се среќава и проширената морфема -аџе, сп. *џмаа, коџаа* VS *им'ааџе, сед'еаџе, јад'еаџе*.

Императивната множинска наставка -еџе, се проширила и на глаголите од а- *џруја*, па така покрај: *вие нос'еџе, бер'еџе, сед'еџе*; *има: вие б'еџеџе, в'икеџе*. Упростувањето продолжило во некои говори со тоа што тематскиот вокал /e/ се проширил и во 2 л. едн., сп. *беџај* → *б'еџе*; *иџрај* → *'иџре*. Л-формата во мн. завршува на -ли, сп. *бил'и, моџ'ли, рекл'и, им'али*.

Во формите на глаголскиот прилог, исто така, е забележлива тенденцијата за обопштување. Така во благоевградскиот говор тематскиот вокал од а- група се изедначил кај глаголите од сите три групи, сп. *вик'аеки, коџ'аеки; од'аеки* (*одејки*), *сед'аеки* (*седејки*). Спротивно пак, во Малешевијата изедначувањето се вршело според глаголите од е- и и- група, *од'ееки, сед'ееки, џлед'ееки* (*џледајки*), *вик'ееки* (*викајки*).

Од старите помошни глаголи **byti* и **hъteti* се употребуваат по две минато определени форми. Едната се образува од презентската основа, а другата од аористната. Така, *б'ех* VS *бид'ех*; *б'еше* VS *бид'е*; *не к'ех* (*не х'иех*) VS *не х'иох*; *не к'еше* (*не х'и'еше*) VS *не х'ије*; *не х'ија* VS *не х'ија*.

Од областа на деривацијата како дијалектни особености се јавуваат прилошки образувања со наставката -чкаџа, сп. *седичк'аџа, лежичк'аџа*.

За образување аугментативни и пејоративни форми се употребува суфиксот -еџина, сп. *момеџина, бабееџина*. Интересна е и наставката -урка, сп. *кашч'урка* (*кукарка*), *џесл'урка* (од *џесла*), како и -ина, сп. *бивол'ина, ајдуч'ина, селач'ина* (с. Габрово, Делчево).

Од службените зборови треба да се истакне честата употреба на предлогот "воз", сп. *Оди воз рек'аџа* (*Оди џо рекаџа*) и предлогот "среџчу" (*насџроџи*), сп. *Среџчу неџо* (*Сџроџи неџо*) (с. Габрово, Делчево). Предлогот *врз* се јавува во разновидноста *врз*, сп. *Падна врз неџо*.

2.1. РАЗЛОШКИ ГОВОР

Разлошкиот говор го зафаќа изворишниот дел на реката Места меѓу планинските гребени на Рила, Доспат (огранок на Родопите) и Пирин. Планините Рила и Доспат претставуваат природни граници меѓу разлошкиот говор и соседните, граничните бугарски дијалекти – на исток родопските и на север југозападните бугарски говори. Планината Пирин претставува граница меѓу разлошкиот и блогоевградскиот, а на југоисток се граничи со гоцеделчевскиот (неврокопскиот) говор.

Разлошкиот говор претставува еден вид преоден говор меѓу малешевско-пијанечките, со коишто непосредно граничи на запад, и со гоцеделчевскиот, кој претставува дел од поголемата група серско-драмски дијалекти во Југоисточна Македонија.

2.1.1. Со малешевско-пијанечките говори него го сврзуваат следниве особености:

– континуантот /a/ на носовката **o* во сите позиции на збороформите, сп. *џ'аска*, *џ'алай*, *дај*, *зај*, *маи*, *р'ака* и др., како и на "секундарниот" τ_2 во лексеми од типот *лаџ'а*, *л'аже*, *лаж'ица*, *лаж'ичка*, *маџ'ла*, *с'авне*, *цаф'и'и*, *цаф'и'ок* (Ел)¹;

– континуантот /ǎ/ за вокалното **ǎ*: *даџ'о*, *вак*, *жај'и*, *саза*, *саңце*;

– замената на сек. τ_2 со /e/ пред лабијалниот назал *m* во *осем*, *седем*, во одделни лексеми и пред *p*: *в'ај'иер*, *'одер*, покрај, *'едар*, *'иш'ар*, *'ос'ар*, *м'окар*;

– замената на **ǎ* со /a/ зад *ɥ*: *џан'а*, *џал*, *џроц'ај*;

– рефлексот /o/ место **ǎ* во зборообразувачките форманти, сп. *вуд'иџа*, *суб'ира* (< *соб'ира*), *вај'ок*, *џес'ок*, *џанук* (< *џанок*), *как'оф*, *џак'оф*, во членската морфема за м.р. кај именките: *в'оло*, *чув'ако*, во предлозите *воз*, *сос* (> *вуд*, *сус*): *вуд рек'аџа*, *сус н'еџо*, во одделни лексеми и во коренска морфема, на пр. *з'олва*, *сонь*, *џој*;

– замената на **e* со /e/ во секвенцата **je*, сп. *'едар*, *'ечи*, *еј'арва*, *џ'аек*, *еч-мен'ик*, со исклучок на *џаз'ик*, *з'ајако*.

Во областа на консонантизмот споменативе дијалекти ги поврзуваат:

– палатализацијата на консонантските групи -*ij*- и -*ɔj*- (< **tɕj*, **dɕj*) во /*ќ*, *џ*/, сп. *браќа*, *б'аќу*, *џ'осќа* (< *џос'ија*), *л'исќа* (< *лис'ија*), *Кр'аќу* (< *Кр'а'ију*), *св'аќа*, *џир'еќи*, *џ'аќу*, *џ'авул*.

– палаталната регресивна асимилација на веларното /*к*/ (зад палаталните согласки) во примерите од видот *в'осќа* (*војска*), *в'аќа* – *в'а'а* (*вајка*), *м'аќа* (*мајка*), *'уќу* (*ујко*), *дев'оќа*, *лул'ќа* (*лул'ка*), *јад'ал'ќа*, *с'ан'ќа*, *сл'ун'ќа* (*слун'ка*), (Разлог) *в'осч'а*, *м'ач'а*, *и'аќа* (*шајка*), *ж'ел'ќа*, *џер'ал'ќа*, *руд'ил'ќа* (Ел);

– палатализацијата на веларните /*к*, *г*/ во /*ќ*, *џ*/ пред предните вокали, сп. *џ'асќи*, *мр'афќи*, *џ'ушќи*, *ув'ошќи*, *ќ'ине*, *киј'и*, *бл'аџи*, *'оџин*, *др'уџи*, *д'аџи* (Ел);

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Бан (Банско), Раз (Разлог), Ел (Елешница).

– силната палаталност на крајното *-ī* од старата група **-t̥* во примерите *z'osīyūk* (*z̄osīoī* < *z̄osīoōd*), *z'r'ouk* (< *z̄rohoī*), *vr'askuk*, *Dusī'ak* (*Dosīaī*), *sk'o-kuk*, *īr'oskuk*, *zek*, *kam'ak*, *īak*;

– фонемата */x/* се пази, главно, на крајот на слогот (пред консонант и во финална позиција) готово во сите говори од ова дијалектно подрачје, додека во интервокална и иницијална позиција таа се загубила, сп. *or'āx*, *sīrax*, *niχ*, *sux*, *v'ehīo*, *īaxni*, *mexl'em*, но: *'ajde*, *'īīar*, *l'adno*, *r'an'a*, *dr'eic*, *d'ua*, *m'āīīēa* (Бан), *c'ui*, *īoor*, *m'ua*, *b'eraa*, *d'adoa* (Раз).

Грамматички особености за сите споменати говори се:

– наставката морфема *-o* кај именките од м.р., сп. *brez'o*, *dv'oro* / *dv'oru*, односно *-e* зад историски меките консонанти, сп. *k'one*, *maz'e*, *ber'ache*, *č'are*, *ī'āīē*, *d'ajde*;

– отсуството на наставката *-ī* во 3 л. мн. на сегашното време, сп. *'imaa*, *z'l'e-
daa*, *ber'a*, *īleī'a*;

– проширувањето на наставката за 3 л. мн. на имперфектот со *-īē*, на пр. *kl'anaaīē se*, *z'l'edaāīē*, *'idaāīē*, *jad'āīē* – во Белица и во северниот дел на Разлошко.

Во голема мера разлошкиот со малешевските и благоевградскиот се слага и во системот на акцентирањето. На сето тоа дијалектно подрачје има слободен и морфолошки подвижен акцент со можност тој да стои и на отворената ултима кај именките од ж.р. на *-a*, сп. тип *žen'a*, *ofč'a*, додека во гоцелчевскиот и серско-драмските говори тука има ограничувања.

Во сферата на зборообразувањето дијалектна посебност за сите говори од односнава група претставува суфиксот *-īkom* за глаголски прилог, сп. *īgrāīk'om*, *lovēīk'om*, *oreīk'om*, *īējēīk'om* (Бан), *sīyueīk'om*, *ležeīk'om* (Раз).

2.1.2. Со неколку црти разлошкиот говор се поврзува со гоцелчевскиот и преку него со серско-драмските и бугарските родопски говори. Меѓу помаркантните особености од оваа група треба да се истакнат:

– двојното акцентирање кај повеќесложните збороформи ако зад примарниот акцент следуваат три неакцентирани слога, сп. *b'ukovīca*, *z'asenīca*, *k'uku-
vīca*, *m'āīīorīca*, *m'esecīna*, *b'abīcaīīa* (: *b'abīca*), *d'everēīy* (: *d'everē*), *ī'ile-
īīaīīa* (: *ī'ileīīa*), *n'aber'āīīe* (: *n'aberi*), *r'asīīuvāri*, како и кај повеќесложни именки што завршуваат на консонант ако зад примарниот акцентирани слог се наоѓаат два неакцентирани, сп. *B'uzārīn* (: мн. *B'uzāri* – кога е слогот отворен), *z'abrovēc* (: *z'abrovci*), *z'amēsok*, *n'aramok*, *r'azžovor*, *ī'īkvenčīk*, *sl'obod-
den*, *'īzedēn*, *z'īnuvām* – вториот акцент паѓа секогаш на последниот слог;

– рефлексот */ä/* место **ě* во акцентирани слог и неговата замена со */e/* во неакцентирани позиција, сп. *bāl* – *b'āla* – *b'āli*, *brāk*, *v'āji*, *v'āīīer*, *z'r'āīīka*, *d'ādo*, *drān*, *kul'āno*, *r'āka*, *nev'āsīīa*, 2. л. мн. заповеден начин: *kuy'āīīē*, *rech'āīīē* (Бан), *b'āl'ka*, *vr'ālu*, *lāī*, *ml'āku*, *z'n'āzda*, *snāk*, *seč'āx*, но: *brez'o*, *drēn'o*, *rech'āīīa* (Бан), *brez'a*, *z'nezd'o*, *mlēk'oīīy* (Ел).

– Во разлошкиот сè уште како активен процес се врши прегласувањето на */a/* зад меките согласки во */ä/* – под акцент и во */e/* – во неакцентирани позиција, сп. *īājca* – *jejč'e*, *vōdenīč'ār*, *č'āīīi*, *uč'āk*, или: *b'ane*, *koī'u'l'e*, *f ned'āle*, *ž'āba*, *z'l'avn'e* – *z'lavn'āīīa* (Бан), *vudinč'ār*, *īul'āna* (Раз), *ušč'ār*, *īīelč'ār*, *babēč'āni*, *z'r'nč'ar'eīīo*, *īo čās* (Раз), *ī'oēs*, *īul'āna*, *bačen'ak*, *īuz'āche*, *s'elēnīn* (Ел).

– Разлошкиот говор во својата целокупност ја познава и редукцијата на неакцентираниите /o/ и /a/. Вокалот /a/ во неакентирана позиција има висок алофон [a] – со реализација блиска до темниот (шва) вокал, сп. 'едар, р'екал, вуд'аиџа итн. Редукцијата на /o/ е значително поизразена и многу често доаѓа до неутрализација со вокалот /y/, сп: субер'е, м'озук, јагудџа, џул'аџа, кл'учуве, свун'еџ, св'екур, муџ'ика, џ'анку, џ'евну, 'оку, 'ушу, на н'еџу (Раз), вуд'аиџа, мум'иџе, му'а, џ'ву'а, с'елу, вузв'ивам, џ'ув'ори, к'ошувџе, мум'а, чув'аџ, ув'ес, м'еџух', 'офчу, ч'есџу, сн'оџеџу (Бан), џур'аџа, кур'а, кун'еџ, л'аџу, мл'аку, н'ебу (: џ'ори, к'ори, леџ'оџо) (Ел).

– Во областа на консонантизмот како дијалектна црта што ги доближува разлошкиот со соседниот гоцелчевски и соседните бугарски дијалекти е мекоста на сонантите /л'/ и /њ/ на крајот. Не само што се пазат во оваа позиција старите меки *l', *n' (соодветно како л' и њ), туку се развиле и нови меки во случаите каде што зад овие гласови имало мал ер (*ь), а после мекоста можела да се шири и автоматски, иако процесот на аналогијата не ги зафатил сите случаи, сп.: /л'/ сол', џ'рв'ул', каж'ел', дури и џ'еџел', куџ'ел', шџ'р'аџул', вид'аџ', муж'аџ', покрај мин'ал, одил, кал', џ'ресол', муж'аџ', умр'аџ', наш'ел', џ'еџ'ел', куџ'ел' (во соседство со преден вокал – Ел), а во одделни случаи и во други позиции, сп. џ'л'оча, џ'л'ака, мил'увам, к'ал'но, м'ил'у, с'ел'у – сел'оџо (Ел); – /њ/ бр'кад'ан', ден', кай'р'ан', др'ам'он', џ'ир'он', сон', син' (придавка), ка'ун', кай'р'ан' (Бан), куч'аџ, џ'ав'аџ, џ'аџ'аџ, фусџ'аџ (: фусџ'анџ), рим'еџ (Ел).

2.1.3. И најпосле има една група особености со кои разлошкиот се диференцира од сите околни дијалекти во потполност или делумно.

Така, на пример, за *ь во разлошкиот има три вредности: /a/ во коренската морфема во повеќето случаи и во членската морфема за м.р. кај придавските зборови, /o/ – видовме – во зборообразувачките морфемии и во членот за м.р. кај именките, и /e/ зад историски меките согласки исто така само кај именките, сп.: бачва, в'ашка, в'анка, даџ, д'аска, м'акне, мах, б'аџа, м'алкиа : з'олва, сон', џ'оџ, џ'ес'ок, вай'ок, как'оф, брег'о : к'оне, маж'е, уфч'аре итн. Се работи, како што гледаме, за вкрстување на црти од две различни дијалектни зони.

Кај именските зборови интерес од дијалектен аспект претставува вокативната наставка -jo (-ju) кај именките од м.р. на консонант, покрај наставката -e, сп. друџ'арџо, м'ажџо, чув'аџџо, ков'ачџо (Ел), чесџ'иџи џ'арџо, а бре з'аџакџо (Бан).

Неколку дијалектни посебности можеме да посматраме и во областа на глаголската флексија. Посебен интерес претставуваат:

– наставката -ме во 1 л. мн. на сегашното време кај сите глаголски групи, сп. зн'аџе, џ'аџе, џ'леџ'еџе, н'осџе, сеч'еџе (Ел), јад'еџе, џ'р'адџе, жн'еџе (Бан), мелџе, џ'чџе (Раз);

– наставката /ä/ во 3 л. мн. на сегашното време кај глаголите од и-група кога е таа под акцент, сп. џур'ä, сед'ä, сџу'ä, др'ж'ä, чуч'ä (Ел), но м'олаа, бр'ојаа, 'учаа – во неакентирана позиција (Бан);

– удвојување на наставката -а во 3 л. мн. презент кај глаголите од е- или и-група кога таа не е акентирана, сп.: зн'аа, џ'äјаа, ф'алаа, или контрактирани: џ'äја, џ'ија, н'осаа, м'ислаа, з'емаа, д'ојаа (Ел), но: јад'а, рек'а, сџири'а (Ел), бер'а, џ'ер'а, џ'ред'а (Раз).

Глаголите од типот 'товара, отвара, клана' во разлошкиот говор преминале во е-група, сп. *забур'авеш, ѿув'аре, усѿ'аве, уѿв'аре, кл'ане* (Ел).

2.1.4. Меѓутоа, разлошкиот говор не е единствен во секој поглед. Има еден број црти што го разбиваат неговото единство, како што се, на пример: континуантите на вокалното **ɟ*, реализацијата на гласовите /*ќ, ѓ, х*/ и на секвенците /*шѿѿ*/ и /*жд*/, компензационата должина таму каде што се губат некои согласки во одредени фонетски позиции, и уште неколку морфолошки и лексички особености.

3. ТИКВЕШКО-МАРИОВСКИ ГОВОРИ

Тиквешко-мариовскиѿе ѓовори го зафаќаат просторот јужно од централна Македонија. Просторот е ограничен меѓу реките Вардар и Црна, а на југ граничи со планинскиот венец Кожув-Нице. Овој планински венец е природна граница со долновардарските говори. Овие говори на исток граничат со штипско-струмичкото говорно подрачје, а границата оди источно од реката Вардар, приближно по Конечката Планина и по долниот тек на реката Брегалница. Тиквешко-мариовските говори на запад граничат со централните говори, а дијалектната граница оди нешто западно од Црна Река, преку областа Клепа. Од ова произлегува дека овие говори го зафаќаат просторот на кој се допираат југоисточното и западното наречје и како гранични говори ги имаат сите карактеристики на преодни говори. Во крајна линија, тоа подразбира дека овде се судруваат карактеристиките на двете наречја. Сепак, попрецизно кажано во овие говори преовладуваат југоисточно македонските дијалектни особености, иако во голема мера имаат и западно македонски карактеристики.

3.1. Одлики кои овие говори ги споделуваат со југоисточното наречје:

Редукцијата на неакцентираниите вокали, толку карактеристична појава за југоисточните говори, во тиквешко-мариовскиот е послабо изразена и не се врши доследно. Така, неакцентираниот /*а*/ никогаш не поминува /*ǎ*/ туку се изговара како полуредуцирано, затемнето /*ɑ*/ . Редукцијата е посилно изразена кај неакцентираниот /*о*/, коешто многу често се редуцира во /*у*/, независно дали е во иницијална или медијална позиција, пред акцент, сп. *увд'еја, усн'ова, уѿѿѿ'ина; ѓув'едо, куѿѿѿ'о, ѿулев'ина, ѓуд'ина*. Како особеност за овие говори треба да се спомене аористна наставка за 1 л. едн. -у, која се морфологизирала и станала општа, а е добиена од наставката -ох со испуштање на /*х*/ и со редукцијата /*о* > *у*/, сп. *р'еку, с'еку, д'ојду*. Редукцијата на /*е*/ е послабо изразена и оди во два правца: кон /*у*/ и кон /*ǎ*/ . Првиот резултат е многу пообичен, а вториот е ограничен само кога /*е*/ е во соседство на сонанти, сп. *диб'ела, жил'езо; ѿ'еѿǎл, ѿ'еѿǎл, в'ечǎр*.

На дијахронски план, важно е дека во овие говори нема резултати од мешањето на носовките т.е. редовно **je* > *e*, сп. *'език, еѿ'рва, з'аек, ѿ'аек*.

Како и во југоисточните говори и овде групата **svь* дала *сав* или *сам*, сп. *савне* (*самне*), *осамн'а* итн.

Стариот вокал **ѣ* во соседство на /*ц*/ се изменил во /*а*/, сп. *ц'адам*, *ц'адило*, *ц'алина*. Овој изговор го познава главно Тиквешијата, особено нејзиниот источен дел, каде и придавката *цел* се изговара *цал*, но глаголот *цеџам* со /*е*/.

Други заеднички карактеристики со југоисточното наречје се:

- чување на интервокалното -*в*-;
- отсуство на членските морфемии -*ов* и -*он*;
- употреба на заменката *он*, *она*, *оно*;
- посвојната замена *нејзин* има форма: *нејн*, *нејна*, *нејно*;
- удвојување на предлогот *со* во *сос*. Оваа карактеристика е присутна само во Тиквешијата, додека во Мариово предлогот гласи *со*;
- употреба на предлогот *у* место *во*;
- изразување на посвојноста со предлогот *на*.

3.2. Карактеристики кои овие говори ги делат со западното наречје се:

Развојот на групата **свь* во *цу*, сп. *цуџи*, *цуџиџи*. Ова е присутно во мариовските говори, па дури и **звь* > *су*, сп. *суни*, *сунец* (*свонец*).

Друга одлика заедничка со западното наречје претставува вредноста на протетичкиот глас /*ј*/ пред иницијалното **џ*, сп. *јаже*, *јажџа*, *јажџок*.

Помошниот глагол *сум* во 3 л. мн. презент гласи *се*.

Отсуството на формата на помошниот глагол *сум* во 3 л. перфект, сп. *Тој бил џаму*; *Тие биле џаму*;

3.3. Во тиквешко-мариовскиот се среќаваат низа особености со кои се разликува од другите соседни говори.

3.3.1. Меѓу најзабележливите фонетски посебности е местото на акцентот. Општо речено, во овие говори акцентот е ограничено слободен. Ограниченоста е изразена во тоа што акцентот не може да стои на последен слог, но исто така не може ни да оди понапред од третиот. Поинаку речено, во тиквешко-мариовските говори акцентот се јавува како двосложен т.е. како тросложен. Од друга страна, односниов елемент на акцентот (ограниченост по место) предизвикал нарушување на парадигматичноста, што е главна особеност на акцентот на говорите со кои тиквешко-мариовските граничат на исток и на југ (штипско-струмичките и долновардарските). Лексемите што во последниве говори се со акцент на последниот слог во тиквешко-мариовските се акцентирани на вториот слог од крајот на зборот (пенултима). Така, случаите: *ез'ик*, *ор'ач*, *џовед'ар* – од штипско-струмичките говори во тиквешко-мариовските се со пренесен акцент: *ез'ици*, *ор'ачи*, *џовед'ари* – бидејќи пак се јавува на вториот слог од крајот на зборот. Во тиквешко-мариовските говори е мал бројот на примери кои имаат акцент на последниот слог. Тоа се обично сложени зборови, сп. *црно'ок*, *белол'ик*, *џвердоџ'ав*; но и од ова има исклучоци, сп. *дом'азеџи*, *сџар'осваџи*. По овој начин кај именките се образувал своевиден акцентски модел: *ез'ик* – *ез'ици*, *ор'ач* – *ор'ачи*, *џовед'ар* – *џовед'ари*, *м'озок* – *мозо'ци*. Ваквиот модел се проширил и кај именките што имале стар акцент на вториот слог од крајот на зборот, сп. *д'евер*, *ј'авор*, *к'амен*, *џ'уџиџер* и други кај кои во мн. акцентот се поместил за еден слог наназад со цел да се зачува симет-

ричноста со веќе постоечкиот модел, па така *дев'ери, јав'ори, кам'ење*. На тој начин именките од овој акцентски тип (со стара пенултима) се изедначиле со именките од погорната група, со акцент на последниот слог (ултима) и се добил еден единствен модел: *'овчар (овч'ар) – овч'ари; д'евар – дев'ери (< д'евери)*. Ваквиот двосложен акцентски тип се проширил и обопштил и кај другите именки, сп. *з'еӣ – зей'ови, др'об – дроб'ови, бр'е̄ – бре̄'ови, ј'аже – јаж'иња*. По моделот од именките се повеле и др. зборовни групи. Така, кај придавките: *бо̄з'аӣ > б'о̄з'аӣ, бо̄з'аӣа, бо̄з'аӣо, бо̄з'аӣи*; кај глаголите: *н'осен, нос'ена, нос'ено, нос'ени; к'осил – кос'ила*: во аорист: *в'ика – вик'аме, вик'аӣе: н'абра – набр'аме, набр'аӣе*; во имперфект: *в'ика – вик'аше, вик'аа; 'оде – одеше, од'еа*.

Зборовите што имале стар акцент на 3-тиот слог на крајот на зборот (антепенултима) по правило го задржале тој акцент, сп. *с'абоӣа, 'ис̄ӣина, Бл'а̄говец*. Ретки се случаите во кои акцентот од третиот се повратил на вториот слог, сп. *ј'аб̄ака > јаб̄'ака*. Ако ваквото повлекување на акцентот е инцидентно, кај зборовите со стар акцент на четвртиот слог пренесувањето на акцентот на вториот е скоро редовно, сп. *з'уӣӣер > з̄уӣӣер'ица, к'укавица > кукав'ица*. Од тој акцентски тип се и имињата на жените според името на мажот, сп. *Марков'ица, Пеј̄рев'ица*. Споменатиов акцент на четвртиот слог, во оној дел од тиквешко-мариовското подрачје што граничи со централните говори се избегнува и со разбивање на многусложниот збор на две ритмички целини со тоа што се појавил секундарен акцент, сп. *М'ӣӣревица > М'ӣӣревица, н'аоколу, н'а̄ӣолне̄ӣе*. Од кажаново произлегува дека во тиквешко-мариовските говори акцентот се стреми да се задржи на вториот слог од крајот на зборот (пенултима). Мал е бројот на случаите со антепенултима. Освен кај споменативе случаи (*с'абоӣа, Бл'а̄говец*), стар акцент на третиот слог се јавува и кај заменките (*св'екаков, св'екаква, св'еаква*), кај посесивните придавки на *-ов* и *-ин* (*м'ајчин,-а,-о; б'уков-а,-о*), кај некои броеви (*сед'умдесе, ос'умдесе*), кај деминутивно-хипокористички образувања на *-ичка* (*б'абичка, с'ес̄ӣричка*), кај некои топоними (*З'убово, П'рждево, Б'ис̄ӣренци*), во формите на презентот за 1 и 2 л. мн. (*з̄л'едаме, з̄л'едаӣе; с'едиме, с'едӣӣе*), во императивот (*в'икни, в'икнӣе; н'оси, н'осӣе*). Во формите на императивот од префиксирани глаголи акцентот се поместува на префиксот (кај трисложните и четирисложните зборови), сп. *д'онеси – д'онесӣе, ӣ'очекај – ӣ'очека̄ӣе*. Овде, акцентскиот модел, карактеристичен за тиквешко-мариовските говори, не е зачуван од морфолошки причини. Имено, во презент акцентот останал на 3-тиот слог за да се избегне хомонимијата со формите на аористот кај некои глаголи, сп. 1 и 2 л. мн. презент: *с'акаме, с'ака̄ӣе; н'осиме, н'осӣе* VS 1 и 2 л. мн. аорист: *вик'аме, вик'а̄ӣе; нос'име – нос'ӣе*. Акцентот врши диференцијација и меѓу аористните и императивните форми, сп. 2 л. мн. аорист: *нос'ӣе* VS 2 л. мн. императив: *н'осӣе*. На истава релација постоела можност за совпаѓање на 2 л. мн. императив со 2 л. мн. презент кај глаголите од *е-* и *и-* група, сп. 2 л. мн. презент: *да (ако) дон'есӣе, раб'о̄ӣӣе* 2 л. мн. императив: *д'онесӣе, р'абоӣӣе*. Движењето на акцентот во парадигмата, за да падне на вториот слог, кај именските зборови се среќава само во неопределените форми. Значи, членската морфема не влијае врз акцентското место и оттаму определените и множинските форми акцентски се потпираат на неопределените, сп. *'език – 'езико̄ӣ, е̄з'ици – е̄з'ицӣе, з'елен, з'елен'јо̄ӣ, з'елена̄ӣа, з'елено̄ӣо*. Сепак, тоа

акцентирање во членуваните форми надвор од пенултимата, важи само до третиот слог т.е. ако со членската морфема акцентот би паднал на четвртиот слог кај именките што имаат антепенултима, во членуваната форма акцентот се мести за еден слог кон крајот на зборот за да не падне на четвртиот слог, сп. *с'абоӣа – саб'о̄ӣаӣа (с'абоӣ'ӣа), н'едела – н'едела̄ӣа (н'едел'ӣа), ѝл'аднина – ѝладн'ина̄ӣа (ѝл'аднин'ӣа)* (Неготино).

Иако елизијата на неакцентираниите вокали во тиквешко-мариовските говори не е толку изразена, сепак крајниот степен на квантитативната редукција се забележува и во овие говори, а и едната и другата појава (редукција и елизија) се во непосредна врска со местото на акцентот. Елизијата се врши во повеќесложните зборови, кај множинските форми, обично пред членската морфема, каде што морфолошката функција ја презема членот, па оттаму слогот непосредно пред членот престанува да биде морфолошки знак за дадената граматичка категорија. Врз елизијата влијае и фонетската окруженост. Имено, до елизија ќе дојде ако новодобиената консонантска група не му пречи на законот за дистрибуција во односниов дијалект, а тоа важи ако групата е составена од еднородни согласки (*рабоӣ'ӣа, ѝрас'ӣо*) или пак ако едниот од членовите на консонантската група е сонант (*бунар'ӣе, ѓудин'ӣа*). Обратно, ако по елизијата се создава консонантска група тешка за изговор т.е. неможна за односниов говор, нема да дојде до испуштање на вокалот, сп. *веници – веницӣӣе, мајки – мајкӣӣе*. Кај придавките се среќаваат примери што укажуваат на извесна морфологизација на односнава појава. Така, *дибел'ӣа, дибел'ӣо* наспроти кои има *дибелоӣ* што значи дека членската морфема за м.р. *-оӣ* се додава директно на неопределената форма добиена со елизија односно директно на неопределената форма за м.р., сп. *ѓ'олем-оӣ, б'оѓаӣ-оӣ, в'исок-оӣ*. Покрај тоа се среќаваат и *ѓол'емиоӣ, боѓ'аӣјоӣ, вис'окјоӣ* – значи со изместен акцент.

На планот на акцентот како диференцијална специфичност во однос на југоисточните говори е присуството на акцентските целисти составени од предлог + именка, во кои акцентот паѓа на предлогот, сп. *з'а рака, ѝ'од рака, 'од кука, н'а ѝазар*.

3.3.2. Други специфичности на ѝиквешко-мариовскӣе ѓовори се:

Во групата **tr̄* на крајот на зборот, како секундарен вокал се јавува */e/*, сп. *бисѝер, вейер, иѝер*; а во **tr̄* се јавува */u/*, сп. *оѓин*.

Вокалното **j̄* е заменето со */ǎ/*, сп. *ба̄а, ва̄к, ва̄на, жа̄ӣ, са̄за*.

Има непрегласено */a/* зад */v/* во лексемата *ѝрава*.

Има целосна загуба на фонемата */x/*. Со оваа особеност тиквешко-мариовските говори се изделуваат од другите југоисточни говори. Единствено во овој говор од целата југоисточна група */x/* не се јавува во фонолошкиот систем т.е. наполно се загубило во сите позиции, сп. *м'уа, ѝаз'уа, сн'аа, вл'а; сир'ома; ѓр'е; мо; бе.ме*. Како и во другите југоисточни говори, во неколку лексеми на местото на */x/* има */j/*, сп. *нијна, чејли, мејлем* (с. Праведник).

Одредени посебности има во врска со фонемата */l/*. Старото палатално **l'* се наоѓа во процес на веларизација. Во одредени пунктови тој процес е завршен, во други палаталноста се наоѓа во фаза на губење. Значи, процесот не е стабилизан, па затоа на истиот терен можат да се чујат разни степени на палаталност: од венечно до лабиодентално *л*, сп. *шуйел'ка, кл'уч, бл'уе, ѝл'уе;*

челада, недела, чкрайла (с. Барово); понатаму: л'ушиа, кашл'а, шл'уйка; чешила, кадела; па дури и коџ, соџ (коу, соу) (с. Праведник).

Фонемата /њ/ добро се чува во овој говор. Освен старото меко *п' има и примери добиени со новото јотување, а има и случаи каде се јавува секундарно на крајот на зборот, сп. *ремењ, ѝрсиењ, корењ*. (Градско, с. Праведник).

Во врска со употребата на фонемата /ф/ треба да се истакне дека во пунктовите кои граничат со западното наречје *ф > в*, сп. *вилџан, врла, вурна, вес*.

На односново говорно подрачје доста е изразена метатезата, сп. *козайа > коасја, лозаја > лоасја, козије > коисје > којсје, друзије > друисје > друјсје, лежишије > леишије > лејшије, можшије > моишије > мојшије*.

Како и во соседните југоисточни говори и овде е присутна елизијата на некои консонанти. Така, во интервокална позиција со поголема доследност се губи /ј/, сп. *одаа, ѝаа, ваа, моа, ѝвоа, некоа, секоа*; па дури и *мооѝ, ѝвооѝ*. Исто така, /ј/ редовно се губи во групата /уа/, сп. *ракиа, ѝрџоѝа*. Во одделни примери се губи и интервокалното -в-, сп. *ѝр'аам, забор'аам, осѝ'аам*; како и во суфиксот -ува, сп. *збор'уам, каж'уам, сѝан'уам*. Освен тоа, се елизираат и согласките /д/, /џ/, /ж/, /м/, /н/, сп. *кажиш > каиш > каји, лажши > лај и, можши > моји; одиш > оји, одам > оам, јадам > јаам, џледам > џлеам, седије > сејје; немам > неам; земам > зеам; коџа > коа, сеџа > сеа*.

Од консонантските промени треба да се спомене и редувањето на /с/ и /ш/ во /в/ и /ф/ пред африкатите /џ/ и /ч/, сп. *образ – обрафче, ѝрсѝ – ѝрфче, масѝ – мафџа* (с. Барово); *ѝојафче, фефче* (с. Праведник); *клафче, мефџе, џлуфче* (с. Градско). Оваа појава во тиквешко-мариовските е внесена од централните говори, бидејќи овде /х/ е загубено и во позиција пред консонант, за разлика од другите југоисточни говори.

Групата *ск > цк*, сп. *селички, буџарички, џоведарички; мј > мњ*, сп. *земња, ламња; ср, зр > сѝр, здр*, сп. *сѝреда, сѝрам, сѝребро*.

На морфолошки план, кај именските зборови треба да се спомене множинската наставка -еви кај еднословните зборови, за разлика од југоисточно македонската -ове, сп. *бро'еви, кра'еви, нож'еви, мостѝ'еви, брич'еви, цар'еви, џрош'еви*. Оваа наставка се јавува зад палатални и венечни консонанти, особено зад /с/ и /з/. Иако поретко, присутна е и наставката -ови, сп. *еж'ови, змеј'ови, свер'ови* за да се избегне полногласието, ако во коренот се јавува вокалот /е/.

Кај заменките највпечатливи се разновидностите *ниа, виа* за 1 и 2 л. мн. наместо *ние, вие*. За 3 л. покрај *он, она, оно* се употребува и формата *ѝиа (ѝиа човек)*. Зманеските форми за директен и индиректен објект од заменката *она* гласат: *неа а, нејзе ѝ*; а во мн. од *они*: дир. *ни џи*, инд. *ним им (ним му)*. По испуштањето на почетното /о/ кај показните заменки *оваа, онаа* се добиле формите *ваа, наа*.

Кај глаголите прави впечаток разграничувањето на глаголските групи. Имено, глаголите од *е-* и *и-* група се интегрирале и во 2 л. како основен се обоштил вокалот /у/, а се добил следниов единствен систем: едн. 1. *носам – ѝерам*, 2. *носиш – ѝериш*, 3. *носе – ѝере*, мн. 1. *носиме – ѝериме*, 2. *носије – ѝерије*, 3. *носај – ѝерај*. Вака е и во соседниот гевгелиски говор и ова како да претставува преоден тип меѓу штипско-струмичките говори (со основен вокал /е/) и прилепско-битолските говори (со основен вокал /у/).

Во 3 л. мн. кај глаголите од *a*- група е изразен преодниот карактер на овие говори помеѓу југоисточното и западното наречје. Имено, покрај наставката *-iī* (штипско-струмички) се среќава и наставката *-aiī* (централни говори), сп. *џледаiī – џледаaiī, сакаiī – сакаaiī, викаiī – викаaiī*.

Поради губењето на */x/* во имперфектот дошло до измени на личната наставка. Така, 1 л. едн. има \emptyset наставка или *-ше* (значи тенденција *-ше* да се генерализира во сите три лица на едн.), сп. едн. 1.л. *в'ика/вик'аше*, 2. *вик'аше*, 3. *вик'аше*, мн. 1. *вик'аме*, 2. *вик'aiīе*, 3. *вик'аа*; помошен глагол: *јас бе – јас беше*.

Во аористот 1 л. едн. исто така има \emptyset наставка, а кај глаголите од *o*-раздел основниот вокал */o/* преминал во */y/*, а потоа се обопштил (морфологизиртал), сп. 1.л. *oiī'иду, из'еду, дон'есу*, 2. *oiī'иде*, 3. *oiī'иде*, мн. 1. *oiīид'оме*, 2. *oiīид'oiше*, 3. *oiīид'оа*.

Императивот во 2 л. мн. кај глаголите од *e*- и *i*- група се образува со наставката *-iīе*, сп. *носиiīе, њериiīе*.

Конструкциите од типот *ке одеше, ке викаше*, може да се изразат и со обликот: *кеш(e) + да + презент*, сп. *кеш(e) да џледа*.

Глаголскиот прилог завршува со *-ки* и *-аки*, сп. *седеки, јадеки, викаки, џледаки*. Во мариовските говори паралелно се јавуваат и суфиксите *-еке* и *-аке*, сп. *одеке – одеки, њееке – њеeki*.

4. ЈУЖНИ ГОВОРИ

4.1. ДОЛНОВАРДАРСКИ (СОЛУНСКО-ВОДЕНСКИ) ГОВОРИ

Долновардарските говори ги опфаќаат областите по долниот тек на реката Вардар и тоа во Гевгелиско и Дојранско во нашата република, а во Егејска Македонија, во Кукушко, Воденско, Пазарско, Солунско, Мегленско и Кајларско. Северната граница на овие говори е претставена со планинските масиви Беласица-Кожуф-Ниџе. Долновардарските говори на запад граничат со леринскиот говор, а границата оди приближно по линијата на планината Ниџе-Островско Езеро и преку планината Каракамен се спушта на реката Бистрица и Солунскиот залив. На исток, овие говори граничат со лагадинските и серските, а дијалектната граница оди источно од Солун и се движи приближно по вододелницата на сливот меѓу реките Струма и Вардар.

4.1.1. На фонетски план важни се следниве особености:

Во *долновардарскиiе (солунско-воденскиiе)* говори има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од штипско-струмичките говори, сп. *уфч'ар – уфч'ари – уфч'ариiе*.

Акцентот е силен, експираторен и во непосредна врска со него се јавува редукција на неакцентиранието вокали. Особеност е и брзата артикулација и како резултат на тоа има изразена економичност со скратување на зборовите односно, има елизија на одделни гласови, па дури и цели слогови.

Во врска со редукцијата, неакцентираното /a/ се изговара позатворено - /a/, или пак преминува во /ǎ/, сп. *раб'оџа* > *рǎб'оџа*, додека /o/ скоро регуларно преминува во /y/ сп. *уб'еџи* (*обеџи*), *чув'ек*, *увч'ар*. Редукцијата на вокалот /e/ оди во два правца: *e* > *u* (*жил'езо*, *нив'есџа*, *нид'ел'а*) и *e* > *ǎ* во соседството на сонанти (*џ'еџǎл*, *в'ечǎр*, *к'исǎл*). Редукцијата на вокалите зависи од повеќе фактори: оддалеченоста од акцентираниот слог, фонетската окруженост, позицијата во збороформата, граматичката функција на гласот и сл. Редукцијата е најсилна во слоговите што се наоѓаат веднаш зад акцентираниот слог, но тоа не важи за последниот отворен слог. Така, изговорот *ж'ена*, *д'еџе* останува таков, а дури по членувањето крајното /a/ и /e/ не само што се редуцираат, туку и се испуштаат бидејќи граматичката функција ја презема членската морфема: *ж'ена* – *ж'енџа*, *д'еџе* – *д'еџџо*.

Центар на редукцијата претставува воденскиот говор, во кој неакцентираните самогласки се редуцираат во сите позиции. Според Васил Думев, автор на една монографија за овој говор, не постои разлика меѓу етимолошките гласови /u/ и /y/ и гласовите /u/ и /y/ добиени со редукција на /e/ и /o/. Колку се оди посеверно интензитетот на редукцијата опаѓа. Така, во Гевгелиско крајните вокали кои претставуваат симболи за дадена граматичка категорија не се редуцираат, сп. *д'еџе*, *'око* → последните /e/ и /o/ не се редуцираат бидејќи се граматички показател за категоријата род. Димитар Иванов, автор на монографија за *гевгелискиот говор* прави разлика меѓу гласовите добиени со редукција на /e/ и /o/ и етимолошките /u/ и /y/ и вели дека не се совпаѓаат. Сепак, во неговите текстови, неакцентираното /o/ често се предава со /y/ (*ч'увек*), што претставува потврда дека /o/ се изговара како /y/. Ватрослав Облак во своите *Македонски сџудии* ја претставува редукцијата со послаб интензитет отколку во Воденско, неакцентираните /e/ и /o/ ги дава полуредуцирано и ги бележи со /e^u/ и /o^y/, сп. *к'аме^uн*, *о^yр'ех*, *же^uл'езо*. Според сиот материјал се заклучува дека најслабо се редуцира вокалот /a/. Корелатот /ǎ/ наместо /a/ Облак ретко го бележи, како во случаите зад сонантот /j/ (*џǎџниџа*), но сепак има: *џрад'ина*, *џавр'ан*.

Вокалите на апсолутниот крај на зборот имаат најстабилна артикулација бидејќи вршат граматичка (морфолошка) функција. И во гевгелискиот и во дојранско-кукушките говори крајните вокали не претрпеле значајни измени (*м'ајка*, *с'есџира*), но ако влезат во акцентски композиции се редуцираат (*м'ајкџми*, *с'есџрǎми*), сп. *чув'еко*, *џув'едо*, *џрк'ало*, *џаџџко* VS *џаџџкуми*, *в'ујкуми*. Во врска со редукцијата на крајните вокали воденскиот говор покажува сличности со солунскиот. Во нив, вокалот /o/ се редуцира и во оваа позиција сп. *џув'еду*, *с'елџу*, *л'оџџу*, *вриџ'ену*, *ж'иџу*. Разлики има во редукцијата на крајното /e/: во Воденско тоа не ја менува артикулацијата, сп. *'име*, *џ'оле*, *д'оџле*; во Солунско и финалното /e/ се редуцира, сп. *џ'оли*, *џаџџи*, *џаџџни* (*џоле*, *џаџџе*, *џаџџне*). Со вокалот /a/, пак, ситуацијата е обратна: во Воденско се редуцира и крајното /a/, сп. *в'ода*, *н'ивǎ*; а во Солунско /a/ во оваа позиција се чува, сп. *в'ода*, *н'ива*, *џрад'ина*.

Важна фонетска особеност, непосредно сврзана со редукцијата е елизацијата. Елизацијата најчесто се јавува во отворени слогови зад акцентот кај повеќесложните зборови, најчесто во членуваните форми, сп. *џрад'инџа*, *ж'енџа*, *с'елџо*, *џрк'алџо*, *вр'емџу*, *'имџо*, *д'еџџо*. Под споменативе услови се случува

да се испушти и самогласката /u/, сп. *ѡp'адин'ѡе, ж'ениѡе, м'омѡе, ѡ'ариѡе*. Има случаи кога, поради компензација, претходниот вокал се вдолжува, сп. *ж'е:нѡе, ѡ'е:рѡе, с'е:лѡа*. Акцентот и брзиот изговор придонеле да ослаби изговорот на редуцираните вокали, а потоа истите и да исчезнат.

Комплетно во долновардарските говори **o* > *ǎ*, сп. *рǎка, гǎска, ѡǎѡ, гǎнǎсен*.

Истиот резултат се наоѓа и на местото на секундарниот ѡ₂ во финалните групи *-*tr*ъ и *-*tl*ъ, сп. *веѡǎр, ѡѡǎр, бисѡǎр; рекǎл, ѡекǎл, секǎл*; додека во групата *-*tm*ъ се извршила лабијализација и како секундарен вокал се јавува /y/, сп. *седум, осум*.

Наместо вокалните **y* и **ʃ* во Долновардарско се среќаваат двофонемски групи, со тоа што вокалната функција ја врши /ǎ/, сп. *сǎрце, дǎрва, ѡǎрво; вǎлна, жǎлѡѡ, сǎлза* итн.

Наместо прасловенските групи **tj* и **dj* и овде има двојна континуација: се јавуваат примери со /*ǎ*/ и /*ǎ̃*/, но и со /*ѡѡ* и *жд*/, сп. *ноќ, ќерка, вруќина, свеќа* VS *сноѡѡѡ (сноѡѡчи), ѡлешчи, гǎѡѡѡѡ, вежда, межда*.

Изговорот *ѡч, жѡ* преовладува во западниот дел (Воденско), а *ѡѡѡ, жд* во источниот (Солунско, Кукушко, Гевгелиско). Сепак, и во источните градски говори (Кукуш, Дојран) се среќава изговор *ѡч, жд*. Во некои солунски села и во гевгелискиот говор се среќаваат примери со вкрстување на *ѡѡѡ, жд* со /*ǎ*/, /*ǎ̃*/ и е добиено *ѡќ, жќ*, сп. *гǎѡѡќи, ѡлешќи, фаѡѡќум, заожќе*.

Во долновардарските говори новото јотување не е целосно извршено. Така, наспроти гевгелиските примери *цвеќе, браќа, луѓе* со извршено јотување, во дојранскиот говор има *браѡѡја, цвеѡѡје, лудје* со неизвршено јотување.

На целото подрачје /*x*/ се чува на крајот од збороформите, сп. *урех, сѡрах*; пред согласка се слуша слабо /*x*/ (*ʃ*), а во одделни случаи се испушта или е заменето со /*j*/, сп. *гледǎме; глед'аме, м'ани гѡ; мајна, мејлем, нијни*.

Консонантските групи *сч* и *ѡч* се измениле во *хч*, сп. *убрахче, нохче, ехче*.

Согласката /*v*/ пред сонантите /*n*/ и /*l*/ преминува во /*ʃ*/, сп. *фнук, флезе*.

Сонантот /*j*/ во суфиксот *-је* често се губи, сп. *здраве, грозде, лозде (лозје)*.

Во врска со судбината на /*k*/ и /*ǎ̃*/ е карактеристично тоа што во повеќе случаи /*k*/ на апсолутниот крај се палатализирало, сп. *изик, друќ*; а може и кај придавките: *вис'оќуѡѡ (висоќиоѡѡ), ј'аќуѡѡ (јаќиоѡѡ)*.

Меѓу фонетските појави што треба да се споменат спаѓаат и: губењето на почетното /*j*-/ во примерите: *'абǎлка, г'оѡќа (јаг'оѡќа), гур'ида (јаг'орида)*; и губењето на почетното /*v*-/ во одделни лексеми пред вокал, сп. *име (виме)*; но има и обратни случаи кога пред почетното /*o*/ се добило неетимолошко /*v*/, сп. *васа (оса)*.

4.1.2. На морфолошки план значајни се следниве одлики:

Множинската наставка *-ове* се јавува во источниот дел од долновардарско (Гевгелиско, Кукушко, Дојранско), сп. *сваѡ'ове, вул'ове*; но се јавува и наставката *-ови* во Воденско, сп. *сѡул'ови, нуж'ови*.

Кај глаголите е интересна наставката за 1 л. едн. презент *-ум*, во која /*y*/ е добиено со лабијализација, сп. *викум, бегум, сакум, носум*.

Во врска со реструктурирањето на глаголските групи има комбинација; имено во 3 л. едн. презент глаголите завршуваат на вокалот *-е*, сп. *носе, ѡере, саке*; додека во 2 л. едн. основниот вокал е /*ul*/, сп. *носиѡи, ѡериѡи, сакиѡи*.

Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *a*-група, и како краен резултат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *в'икум, берум, н'осум – в'икиш, б'ериш, н'осиш – в'ике, б'ере, н'осе*.

Освен тоа овие говори покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2 л. мн. на императивот со наставката *-ејѝе* : *бир'ејѝе, нус'ејѝе*; глаголскиот прилог со *-ичимѝца*, сп. *беѝашич'имиѝца*.

Предлогот *во* овде се јавува во формата *уф*, сп. *уф нас, уф мене*.

Има само една членска морфема *-оѝи* која се редуцира во *-уѝи*, сп. *чув'екуѝи, в'олуѝи*; а поретко може да се испушти *-ѝи*.

Честопати предлогот *на* се јавува наместо предлогот *во*, сп. *бих на Солун*. Предлозите *на* и *врз* се употребуваат заедно, сп. *ѝадна на врз неѝо*.

За кукушкиот говор е карактеристично тоа што зад меките согласки вокалот */a/* се прегласува во */el/*, сп. *чеѝа (чаѝа), ејѝе (јајѝе), еска (јаска)*.

Општата множинска заменка се јавува во формата *сѝѝи, сѝѝа*; кратките заменски форми за директен објект се јавуваат во формите *мѝ (ме), ѝѝѝ, нѝ, вѝ*; треба да се спомене и кратката заменска форма *ин (зи)*, сп. *Них ин вид'ех* (Гевгелиско), *На нѝх ин рѝч'ех* (Кукушко).

4.2. СЕРСКО-ЛАГАДИНСКИ ГОВОРИ

0. Серско-драмската и лагадинската група говори се простираат на крајниот југоисток од македонската јазична територија. Ја зафаќаат областа од Солунскиот Залив па до Родопите на исток, каде што се разграничуваат со родопските бугарски дијалекти.

Меѓу покарактеристичните особености со коишто се диференцираат тие од солунско-воденската (долновардарската) група говори спаѓаат:

- системот на акцентирањето,
- зафатот на редуцијата на неакцентираниите самогласки,
- рефлексацијата на прасловенските **ь* и **ѝ*
- рефлексацијата на прасловенските секвенци **tj, *dj*.
- палатализацијата на согласките во одредени фонетски позиции,
- позиционо врзана реализација на некои фонеме,
- и уште ред други особености во областа на флексиите и во лексиката.

1. Акцентот во овие говори е слободен – може да стои на секоја морфема, како и во долновардарските, но со таа разлика што во лагадинските и серско-драмските има повеќе случаи кога се јавува тој на отворена ултима, сп. *зѝѝ – заб'ѝ, син'ѝ, карфѝѝ'ѝ* (на членските морфеме), *мѝж'е, ѝлас'е, даб'е, лѝхѝѝ'и, уѝн'и, дарѝ'а, ѝер'а, лиѝ'а, неѝес'а, иѝена* (на множинските наставки), на затворена ултима: *риб'ар', кус'ач', дуѝ'еѝ, куѝ'ух*, на пенултима и антепенултима: *ѝр'азник, 'есин, баба, лиѝ'ада, кл'адиниѝ, ј'аѝуда, 'езеру, ј'адини, ѝ'илеѝѝи*, и др.

Друга особеност во врска со местото на акцентот во овие говори е двојниот акцент во збороформите со четири и повеќе слогови според правилото: ако зад

акцентираниот слог следуваат три неакцентирани, тогаш на претпоследниот се јавува втор акцент, сп. *в'адица – в'адицајџа, ц'алина – ц'алинајџа, биулица, кр'асиџаџа, л'абуре – л'абурејџа, д'адуфци – д'адуфцијџа, ј'адини – ј'адинијџа*, дури и во синтагматски состави, сп. *й'осиџаџа-си, д'онеси-џа*.

На морфолошки план кај парадигматските зборови се изделуваат два основни акцентски модела: а) со морфолошки фиксиран акцент, сп. *баба – баби – бабајџа – бабијџа, зил'ен – зил'ена – зил'ену – зил'ени – зил'еница / зил'еница – зил'еницајџа, зил'едам – зил'едаш – зил'еда – зил'едаме – зил'едајџа – зил'едајџа*, и б) со морфолошки подвижен акцент, сп. *з'ај ~ заб'ај, ж'ена – ж'енајџа, б'ера ~ бир'еш*. Има неколку модели со подвижен акцент. Кај именските зборови акцентот може да алтернира: а) меѓу неопределената и определената форма и во еднина и во множина, сп. *син – синуџа ~ син'а ~ синуџајџа, з'ај – з'аби ~ заб'ај ~ заб'ајџа, ж'ена – ж'ени ~ ж'енајџа – ж'енијџа, н'оџа – н'оџајџа ~ нуџ'ајџа – нуџ'ајџа*, кај придавките: *б'лак – б'лаџа ~ б'лаџ'ајџа – б'лаџ'ајџа, б'лаџа ~ б'лаџ'ајџа, б'лаџу ~ б'лаџ'ајџа*, б) меѓу еднинската и множинската неопределена и определена форма: *йиш'ел – йиш'елја ~ йиш'ајџа – йиш'ајџа, кун'ец – кун'ецја ~ кун'ајџа – кун'ајџа, зр'ебен – зр'ебенја ~ зр'ебенја – зр'ебенјајџа, 'име – 'имејџа ~ им'ена – им'енајџа, с'елу – с'елујџа ~ с'ел'а – с'ел'ајџа, д'ајџа – д'ајџајџа ~ диџ'а – диџ'ајџа*, в) меѓу еднинската неопределена форма и другите форми (едн. опред., множ. опред. и неопред.): *д'арџу ~ д'арџ'ајџа ~ д'арџ'а – д'арџ'ајџа, л'ице ~ л'ицејџа – л'ица – л'ицајџа, вр'аме ~ вр'амејџа ~ врем'ена ~ врем'енајџа, н'ебе ~ н'ебејџа ~ н'ебеса – н'ебесајџа*.

Во глаголската флексија акцентот алтернира во презентската форма меѓу 1 л. едн. и другите форми, сп.: *б'ера ~ бир'еш – бир'е – бир'ем – бир'ејџа – бир'ајџа, д'арџе ~ д'арџ'иш – д'арџ'и – д'арџ'им – д'арџ'ијџа – д'арџ'ејџа*, и кај префиксираниите глаголи: а) *'изберџа ~ избер'еш – избер'е – избер'ем – избер'ејџа – избер'ајџа, 'измејџа ~ измеј'еш, 'украџа ~ украд'еш*, и б) *'избира ~ изб'ираш – изб'ира – изб'ираме – изб'ирајџа – изб'ирајџа, д'онеса ~ дун'есиш, 'осиџаџа – ус'иџаџа*.

2. Во непосредна врска со акцентот стои и редукцијата на неакцентирани вокали. На квалитативна редукција во овие говори, за разлика од солунско-воденските, подлежат самогласките и во финална позиција каде што исполнуваат морфолошка функција. Сп.: *м'ори – мур'ејџа, џ'оли – џул'ејџа, ч'енду – ч'инд'а, д'еџир' – д'иџ'ир'ојџа, д'ера – д'ир'еш' (Ви)², зр'еб'ин', зр'енда – зринд'ајџа, б'ој – буј'о, д'ол – дул'о, к'оза – куз'ајџа, кујн'арин, удај'а, уџлинд'алу, луз'е (Су), ид'ин, сиџ'а, вр'аџа, 'имаџ'и, џул'еџа, мл'иџу (Бал), б'олин, н'еби, в'иниџа, ур'ах, ч'уџ'ек, д'еду, л'ејџа, каз'ах, бај'ач', ж'ена (Нег), из'ик, зил'ен, ј'адине, в'аж'и, џ'оли, ј'аџне / ј'аџне, уџн'иш'ијџа, зуд'ина, џ'енуџ, (Сек), р'ебру – рибр'а, сл'аџиџа, з'абир', ув'ен, џул'ана, мл'аџу, џан'иџа, ж'аба (ГБ, Пл).*

Во лагадинските говори на редукција подлежи и фонемата /ä/, сп.: *бр'аџ – бр'аџ'ојџа, в'аџа – в'аџ'ајџа, д'аџа – д'аџ'ајџа (Бал), м'аџу – м'аџ'а, р'аџа – р'аџ'ајџа, с'аџ'а – с'аџ'ејџа, сн'аџ – сн'аџ'ојџа (Ви).*

² Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Ајв (Ајватово), Бал (Балевец), Бут (Бутково), Вис (Висока), Вол (Волак), ГБ (Горно Броди), Дер (Дервишен), Зар (Зарово), Зил (Зилџахово), Ил (Илинец), Ка (Календра), Кал (Калапот), Кир (Киреч Кож), Лех (Лехово), Лип (Липош), Нег (Негован), Пл (Плевна), Руп (Рупел), Сав (Савек), Сек (Секавец), Сенг (Сенгелово), Стар (Старошево), Су (Сухо), Тод (Тодорово).

Во сите говори од односнава група неакцентираното /ǎ/ се реализира во алофонот [a]. На тој начин доаѓа до неутрализација на изговорот на неакцентираните /a/ и /ǎ/, сп. *м'анч' – маңц'оџи, б'анц – банс'оџи, д'аиш' – даж'д'оџи, даж'д'и, р'аиш' – раиш'џи'a*, како *б'ара – бар'аџи'a*, или *л'аџиш' – л'аџи'a* (Ви), *з'аџи – заб'оџи, р'аќа – раќ'аџи'a* (Бал), *р'аќа – раќ'аф, џир'аџни – џираџн'ах, царв'ен* (Нег), *мах – мах'о, маиш – маж'о, ж'аџиш – жаџи'еџ* (Сек), *б'ач'ва – бач'вар', в'а'к – вал'ч'иџа, к'арф' – карф'и'а, м'аиш' – маж'а* (Пл, ГБ).

Посебност во врска со редуцијата претставува неакцентираното /e/ во дел од мрвашкиот драмски говор; во финална позиција, поретко и во средните слогови, /e/ се редуцира во алофон близок на алофонот од /a/, сп. *ј'аџн'а, к'уч'а, џи'e-л'а, ј'аден'а, вр'ем'а, уф'еџи'a, џи'еб'а* (ГБ).

Поширок ареал има редуцијата на /e/ во [a] пред сонантите /н, л/ во завршниците *-ен, -ел*, сп. *б'ол'ан, ж'адан, с'ил'ан, џи'асан, к'исал, џри'аџал, џорал*, покрај *ур'ел*, поретко и во други случаи, на пр., *џ'ал'аџ, в'еч'ар* (Пл, ГБ), *б'ол'ан, џр'озан, џр'азан, в'ечар, џ'абар*, но и *к'амин, џр'аџиш, д'евир* (Сек), *џ'уиш'ар, џ'е-џал*, но *џ'л'адин, џн'усин* (Нег).

Елизијата на самогласките пред членските морфеме во овие говори е поретка во споредба со истата појава во солунско-воденските говори. Нешто повеќе примери се забележани во негованскиот говор, кој со повеќе особини инклинира кон кукушкиот, сп. *б'аба – ба:бџа, бр'ада – бр'аџа, д'еџиш – д'е:џиш'у, бабина – баби:нџа, диб'елу – диб'е:лџиш, н'оса – н'о:сми, бери – бе:рџиш, ис'ериш – ис'е:рџиш*.

3. Прасловенскиот вокал *ǣ во коренските морфеме во поголемиот дел од ова дијалектно подрачје е заменет со /ǎ/, кое се реализира во два алофона – како [ǎ] во акцентиран слог и [a] во неакцентирана позиција, сп. *б'ас, б'ач'ва, в'аџи'ка, д'аиш', з'аџа, мах* (ГБ, Пл), *б'ас, б'аџа, в'анка, д'алби, д'аска, д'аиш, но дажд'и, даж'иш'у вр'аме, изд'ахнал* (Сек), *в'анка, дах, ис'ахна* (Нег), *д'аиш, дах, д'ану, с'ан, д'аска* (Ви). Во врска со рефлексацијата во зборообразувачките форманти и во членската морфема за м.р. се изделуваат две говорни зони. Во драмското подрачје рефлексот /ǎ/ се јавува во сите видови морфеме, сп. *м'озак, н'исак, џ'еџак, н'екаџи', каќ'аф, мах – мах'а, сн'ак – сн'еџ'а* (Пл, Зил), додека во серскиот и лагадинските говори во оваа позиција има рефлекс /o/, сп.: *в'осук, џ'еџук, р'учук, д'аиш – дажд'о, ден'о, зил'енјо* (Сек), *субр'ал, џарн'ок, џ'енџиш, дуб'иш'ук, сан'о* (Су), *м'озук, џи'енук, н'исук, сфинџи'еџиш, д'ен' – дин'оџи* (Ви).

Во говорот на с. Ајватово (Лагадинско) *ǣ > /a/ во сите позиции: *д'аиш, с'ан, в'еџак, џ'еџак, в'аџак*, додека во с. Илинец покрај /a/ во коренските морфеме има /o/ во членот, сп. *б'ас, д'аиш' – даж'д'о*.

Во врска со рефлексацијата на *ǣ исклучок во односнава група говори претставува струмскиот говор во серската група во кој има рефлекс /o/ во сите морфеме, сп. *дош, сон, б'очва, в'онка, џ'еџок, д'об'иш'ок, с'ладок, с'об'ече, каќ'оф*.

4. Во рефлексацијата на прасловенското јат (*ǣ) во овие говори пресудна улога имал акцентот. Во акцентиран слог *ǣ се рефлектирал во /'a/ во серско-драмските говори без зилјаховскиот, а во неакцентирана позиција се прегласил во /e/, сп. *б'ал, б'ала, бл'аи* (блее), *бр'ак, бр'ас, вр'аме, в'аџер, в'ара, џн'азду, џр'ах, џул'ами, д'аду, жил'азу, м'ара, мр'ажа, р'ака*, но: *бр'еџ'о, деџ'а-џа, леџ'оџиш, реќ'аџа, џи'асџо – џес'иш'оџиш, сн'ак – сн'еџ'о* (Сек), *б'алка, в'адро*

– *wədr'a*, *w'arwa*, *z̄n'azdɔ*, *z̄l'aiūy*, *ū'asak*, *new'asīā*, *чуw'ак* (ГБ), *б'асан*, *бр'ак* – *бр̄ē'ā*, *зw'ар*, *зw'азда*, *мл'акy* – *мл̄ек'оūy*, *ц'ади*, *умр'ал*, но: *бр̄ē'ā*, *д̄ей'ей̄o*, *зв̄езд'āīā*, *мл̄ек'оūy*, *мл̄ек'арник*, *р̄ек'āīā*, *сн̄ē'ā*, *ц̄ед'ило* (Пл).

Во сушко-височкиот говор јат го запазил својот стар фонолошки статус во сите фонетски позиции и се реализира како [ʔ] во акцентирани слог, и како [a] во неакцентирани позиции, сп. *в'ак* – *в'ак'оūy*, *л'āy*, *м'ācūy*, *д'āīy'a*, *на̄ир'āy*, *с'ām'a*, *с'ājka*, *чув'āk*, *z̄ул'āmi*, *нид'āl'a*, *нив'ācīā* (Сухо, Висока), *б'āzā*, *бр'āk* – *бр'āz'оūy*, *вр'āmi*, *д'ācā* – *д'āc'āīā*, *умр'ā*, *чур'āy*, *б'āxā*, *ид'āīy* (Бал).

И во говорот на с. Ајватово јат се рефлектирал во самостојна фонема, која се реализира под акцент во еден вид широко /e/ (: *л'ēy*, *ū'ēsna*, *мл'екy*).

Зилјановскиот е единствен говор во оваа група во кој за **ē* има екавска замена, сп. *бел* – *б'ели*, *б'ēzā*, *w'ера*, *wр'еме*, *д'едo*, *ū'есаk*. Понегде во изолирани оази во областа Мрвашко може да се јави и рефлексот /je/ : *б'јесаn*, *в'јерно*, *z̄n'јездо*, *м'јес̄iō*, *с'м'јех* (с. Скрижово, Зрново).

5. Во областа на вокализмот како диференцијални особености на серско-драмскиот дијалект по однос на другите јужни говори се јавуваат:

– прегласот на /a/ во /e/ зад палаталните согласки, сп.: *'ер̄б̄ица*, *'ере*, *ēcī'e*, *ēd'ene*, *īk'aec'*, *удинич'ер'*, *л̄еw̄еч'ер'*, *ūcū'ер'* (Пл), *'ере*, *ūol'ena*, *ч'eiū'a*, *ј'ехниш'*, *ј'если*, *(j)ēxi'e*, *ч'eiū'инка*, *на уфч'ера*, *на ч̄ес'ā*, *разл'ож'ени* (ГБ) и

– лабијализацијата на предните вокали /e, u/ во /y/ зад меките согласки, сп.: *ж'уф*, *ж'уви*, *ч'уw'иā*, *ич'ум'ен'*, *учун'ā* (вујна), *ū'yū'ерка*, *л'уw'ада*, *с'урмаx*, *ū'eiū'ш'ура* (Пл), *ж'уw'иnā*, *ū'енж'ура*, *л'уū'ур'ā* (*лиū'ур'giја*), *ч'уф'лик*, *л'уl'ак*, *ж'у'оūy*, *ж'у'оūyни*, *ч'ош'ма*, *дw'а ж'оба* (ГБ), *ичум'ен'*, *ū'yū'ерка*, *ч'урд'ак*, *ч'ур'ен*, *ч'ур'аш'а*, *ш'ум'ија* (< *ш̄ем'ија* < *ш̄ам'ија*), *ш'ук'ер*, *ш'уфин'ер* (Сек), *ж'уф*, *ж'уw'а*, *ж'уw'оw'ам*, *ч'уб'ук'*, *ч'уw'ија*, *ч'ум'ен'*, *ч'урч'уф'е*, *ч'уwр'е* (Су, Ви).

6. Драмско-серските и лагадинските говори ги поврзува и рефлексот на нововската **ɔ* во коренските морфеме, како и рефлексите на прасловенските **ɣ*, **ʃ*.

Во драмските говори **ɔ* > /ā/ во сите видови морфеме, сп.: *w'ādiца*, *wāzā-r'ица*, *w'āīāk*, *w'āzāl'*, *w'āj'e*, *w'āz'лин'*, *z̄'ācka*, *z̄'ābā*, *д̄āy*, *z̄āy* – *z'ābi*, *k'āy'иник*, *māy*, *r'āka*, *ū'ājak*, *skāy*, во флексивните наставки: *ж'ена* – *ж'ен'āīā*, *r'āka* – *рак'āīā*, *карфий'ā*, *сул'ū'ā*, кај глаголите: *јада* – *јад'āy*, *бер'āy*, *дад'āy*, со исклучок на суф. -на-, каде што се генерализирал вокалот /a/: *л'ēz'нал*, *ū'ад'нал* (Пл, ГБ), и наставката -ха : *б'āxā*.

Во серските и лагадинските говори во суфиксна позиција место **ɔ* има континуант /a/, сп.: *д'иz'наxā*, *ūрум'ин'аxā*, *ū'ера* – *ū'ер'āy*, *бир'āy*, *ж̄ен'āīā* (Ви), *н'еа*, *б'ера* – *бер'āy*, *б'āxā*, *ū'ад'нал* (Сек), *б'ера*, *б'ер'āy*, *б'ихā* (Нег), но: *в'āz'ли*, *в'āz'ел*, *д'āb'ица*, *кай'иnā*, *ū'р'āчка*, *м'āka*, *с'āb'ōyā* (Сек, Нег).

Само во струмскиот говор од серската група **ɔ* се рефлектирало во /a/ во сите позиции на зборформите, сп. *вад'ица*, *z̄'аска*, *даy*, *д'āzā*, *заб'о*, *н'еа*, *бер'āy*, и по оваа особеност струмскиот говор се поврзува со петричкото говорно подрачје. Југоисточната изоглоса на рефлексацијата на **ɔ* > /a/ оди по правецот на селата Старошево – Г. Махала – Ветрен – Сенгелово.

Место прасловенските **ɣ*, **ʃ* на сето ова дијалектно подрачје како континуанти се јавуваат секвенците /āl – lā/ и /ār – rā/, сп.: *б'ārc* – *б'ārzi*, *в'ārx*, *в'ārba*, *с'ārna*, *ū'rān*, *ū'rāne*, *ū'r'ācka*, *ū'r'āz'ne*, – *б'āl'wā*, *б'āl'xā*, *z̄'āliā*, *ж'āliy*, *ж'āl-*

ч'ка покрај ж'ел'ч'ка, ј'абалка, к'алне, с'алза, сї'аїлї, сл'анце, дл'ак и длек, дл'е-
 з̄у (Пл, ГБ), к'арф, д'арво, ц'арви, к'рас, п'рас, п'р'ан, вр'асник, – ж'алїи, в'ална,
 п'ални, бл'аха, вл'ак, л'асна, п'лаж'ок, сл'аза, сл'анце (Сек), вр'ах, вр'аза, др'аво,
 драж'иши', – к'алн'а, п'ално, бл'ах'и, 'аблака, сл'анци (Бал), б'аркам, д'арву,
 з'арлу, п'раска, – п'алин, в'ална, дл'анук, сл'аїка, ж'л'ашка, ј'аблака, сл'аза (Ви).

7. Како важен фонолошки признак во областа на консонантизмот покрај звучноста во серско-драмските и лагадинските говори се јавува мекоста. На фонетско-фонолошки план се изделуваат три вида меки согласки.

Фонемите /ц-ч/ и /ж-ш/ во сите позиции се реализираат како меки фониви [ц', ч', ж', ш'], така што тие не влегуваат во корелација по мекост, сп.: ур'ач', ч'еи'а, н'аш'и, ж'ар, ж'ена, ж'уф, ж'р'абѣ (Пл, ГБ), наш', н'аш'и, ч'ув'ак, ч'у-ж'и, ж'оба, кл'уч' (Сек), ч'ај, ч'ес, шуц'ери, даи', д'аж'ц'у, ж'ар, ж'иш'ака (Нег), ч'ин'и, п'ч'ел'и, лаж'а, ж'н'е, ш'арин (Бал).

Тврдите согласки се реализираат пред задните самогласки, пред друга тврда согласка и во финална позиција, сп. маи', м'ор'е, сам, с'ама, с'амо, н'ос, с'ан, б'ал, б'ала, б'ара, п'рас, даи', п'аї, итн.

Пред предните самогласки /e, u/, а особено пред /e/, сите тврди согласки под-лежат на лесна палатализација што води кон факултативна неутрализација со нивните меки корелати, сп. м'исл'и, м'еїла, н'иш'а, н'еб'е, л'ен, л'ице, р'еї, р'иї, з'аб'и, п'еру, сн'ої'и, в'ика, ф'ес, д'иб'ел, з'ем'а, з'има, с'елу, с'ила, к'ин'е, р'ак'и, н'ог'и, бл'ах'и (Пл, ГБ, Сек, Бал, Су, Ви).

Сите тврди согласки имаат соодветни меки корелати. Меките согласки фонолошки се реализираат пред задните самогласки, во финална позиција и пред други согласки, а во сушко-височкиот и во балевачкиот говор и пред фонемата /а/. Пред самогласките /u, e/ нивниот изговор речиси се неутрализира со изговорот на тврдите согласки во таа позиција, сп.: л'ам'а – л'ам'и, др'ам'а – др'ам'иши', к'он'е – к'он'е, б'ан'а – б'ан'и, с'ол' – с'ол'и, сф'ир'а – сф'ир'иши', л'уб'а – л'иб'иши', ц'аї'а – ц'аї'и, п'рав'а – п'рав'и, л'аз'а – л'аз'и (ГБ, Пл, Сек), м'ара, н'ам, л'аха, вр'аїми, б'аїа, п'асук, ч'ув'ак, д'аїду, п'асно, з'аїа, с'аїми, ц'ад'а – ц'ад'иши' (Бал, Ви); во финална позиција: ден', кам'ен', ж'ал', з'осїїи', з'еїи', олув'ар' (Сек), к'он', цар', п'аїи', к'арф', ж'алос' (Пл)³.

Фонемите /к/ и /з'/ во серско-драмските и лагадинските говори се доста ретки, а доколку се среќаваат, тие се претежно од туѓо потекло, сп. кеф, ш'ик'ер, кар, з'ол', з'ум и др. Од дијалектен аспект интерес претставуваат оние примери каде што се јавува /к/ место к во финална позиција, на пример: буб'аїк, ман-дил'аїк, сїан'аїк, мунаф'иќ, ч'ингил'аїк (Драмско), карл'иќ, фарм'аїк, иїс'иќ, ирм'аќ, л'ул'аїк, скуф'аїк, сак'аїк, дир'ејќ, д'уш'ејќ, ил'ек, куї'ејќ (Су, Ви), ка-п'аќ, базан'иќ, инс'иќ, зудин'иќ, знизд'иќ, сїар'иќ (Сек, Нег, Бал).

Место прасл. *tj / k' и *dj фонемите /к, з'/ се јавуваат само во неколку лексеми, сп. в'ејќи, п'овејќи, думаќ'ин, буж'иќ (Бал, Пл), во Горно Броди и во Секавец уште и к'ерка, к'е / ки.

Во другите случаи место споменатите прасл. групи се задржале старите рефлекси /шїї/ и /жд/, одн. /и'ї, и' / и /ж'д, ж' /, сп.: вр'аїиши'їе, з'аїи'їи, к'аїи'їа, л'еи'їа, м'аи'їеҳа, об'уи'їа, п'р'аи'їа, сф'аи'їа, с'р'еи'їа / с'р'аи'їа,

³ Полумекоста ја означуваме само кога е таа фонолошки релевантна.

й'лаиш'ӣа, д'аиш'ӣер'а, зур'еиш', н'аиш' / н'уош', ӣ'уомуш', ӣеиш' – ӣеиш'ӣ'а̄, ш'ӣе / ш'ӣа̄ / ш'а̄, ш'ӣ'ӣ'ах, ј'аг̄неиш'ӣи, ӣ'илеиш'ӣи, ходеиш'ӣ'ем, – в'аж'да / в'аиш'ка, м'еж'да, м'еж'ду, ӣр'еж'да, р'аж'да, с'аж'ди / с'аиш'ки, ч'ус – ч'уж'ди / ч'узди, в'иж'да, с'аж'да, з'о'еж'до, бр'уж'данец (ГБ, Пл, Бал, Ви), одн. в'еж'и'а, ду-х'ож'и'а, и'аж'и'а, р'ож'и'а, с'аж'ца (Нег).

Од другите покарактеристични диференцијални особености заслужува да се истакне билабијалниот изговор на фонемата /в/ и нејзината факултативност пред лабијалните самогласки, сп. *б'ач'ва, з'а'лва, б'и'ул / б'иул, 'ол – 'олуве, 'ода, 'осак, 'ујку, удеиш'ица (Драмско), б'и'ул, ӣу'ар, 'ујна, ул'ови, 'олч'е, ул'у'ар, уриш'уна (форш'уна), ус'и'ан, мр'а'улник, уиш'ӣ'ина (воиш'ина), 'осук, 'ода (Сек), н'и'ва, ч'ув'ек / ч'у'ек, ул'ои (Нег), д'а'ва, мл'и'ву, в'а'ра (Бал), 'ода, ӣр'аву, ж'и'воиш', 'ода, ол, 'осук, н'оу, ӣр'аиш', ун'еиш'ӣ, удиш'ица, уи'ори (Ви).*

8. Во областа на именската флексија сите говори од серско-драмското и лагадинското подрачје ги обединуваат множинските наставки *-ове* и *-е* за м.р. и *-еӣа* за с.р., а во деривацијата деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка*.

Наставките *-ове* и *-е* истовремено овие говори ги поврзуваат и со источниот дел од долновардарските.

Наставката *-е* (со аломорфот *-е* кој може да се редуцира и во *-и*) се задржала кај старите формации на *-ар, -ин, -ӣел* и кај именките од *и*-основи, а потоа се проширила и на серија други именки вклучувајќи ги и заемките, сп.: *кр'ај – кр'ае, сар'ае, д'ене, к'оне, о'ган'е, к'амине, с'елене, риб'аре, д'евере, м'аж'е, дар-м'оне (Пл), ӣрамаи'аре, охч'ере, дури и Г'арце, Турце (ГБ), ӣри'аӣеле, ӣад'аре, како и старите колектива на -је (*-је) од типот: д'а̄и – д'а̄б'е, з'оси'е, сн'ои'е, ӣр'ан'е, л'уд'е (Сек), бр'аиш, сн'оиш – сн'оиш'ӣо (< браиш, сн'ош, Бал).*

Множинската наставка *-ӣња* за с.р. може да се сретне уште во негованскиот говор, сп. *ј'аре – ј'ар'ин'а, в'аж'ин'а, ж'дриб'ин'а, ма'ч'ин'а, ма'зар'ин'а*, многу ретко и во секавечкиот говор, сп. *вр'аме – врем'ина, мул'ина, куч'ина, покрај ӣол'еӣа, ј'аг̄неӣа*. Во другите говори кај именките од с.р. на *-е* добро се држи старата наставка *-еӣа*, сп.: *в'аж'и – в'аж'ӣӣа (< в'ажеӣа), з'арнӣӣа, ж'р'абӣӣа, ј'аг̄нӣӣа, к'уч'ӣӣа, ш'ик'ерч'ӣӣа (Бал), ӣ'оле – ӣол'еӣа, мур'еӣа, дир'еӣа, ј'аг̄неӣа, 'име – 'имеӣа (Сек), б'уре – буреӣа, ј'ареӣа, к'онч'еӣа, ма'з'ареӣа, ӣ'илеӣа, мур'еӣа (Пл, ГБ), и со запазен назализам во сушко-височкиот говор: м'ори – мур'а̄нӣа, ниб'е – ниб'а̄нӣа, к'осми – к'осмин'ӣа.*

Деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка* широко е распространет во овие дијалекти, сп.: *бр'ада – брад'инка, вр'аӣа – вр'аӣ'инка, з'ла'в'инка, н'о'а – н'уж'инка, ус'и'инка, баба – бабинка*, а се шири и на именките од другите родови: *н'ос – нус'инка, н'уош' – н'уж'инка, 'оку – о'ч'инка, уиш'инка (ГБ, Пл), з'ла'в'инка, ж'ен'инка, р'а'ка – ра'ч'инка, уб'а'ва ус'и'инка (Сек).*

9. Глаголската флексија е доста уедначена во сите говори од оваа група и по глаголските основи и по глаголските форми и нивните наставки.

Старите глаголски основи се чуваат релативно добро, сп.: *з'л'ед-а-, 'ид-е- / бер'-е-, с'е-е-, кр'и-е-, ч'у-е-, н'ос-и-, дарж'-и-, с'иу-и-*.

Во 1 л. едн. презент наставката *-м* се генерализирала само кај глаголите од *а*-основа, додека кај другите основи на поширок ареал таа отсуствува или во одделни пунктови се јавува факултативно, сп.: *з'л'ед-а-м : 'ида-а, н'ос-а, д'арж'а-а*, одн. *н'ос'е, д'арж'е* во некои говори.

Доста добро се запазени и старите модели на несвршени глаголи од свршени и старите *iterativa*, сп.: *зѣбр'ава, ѡсѣи'ава* (: *зѣбр'ави, ѡсѣи'ави*), *ѡл'ави'ѡа, р'аж'ѡа* (: *ѡл'ави, р'ѡди*), *исѣи'ѡа, нас'ѡа, нар'ѡа* покрај поновите: *исѣи'ч'а, исѣи'ч'а, нас'ич'а, ѡбл'ич'а* (: *исѣи'ч'е, ѡбл'еч'е*), *зѣи'ар'а, ѡуфѣи'ар'а* (: *зѣи'арѡи*), во дел од овие говори се продуктивни и образувањата со суфиксот *-ов(а)* од типот *к'уѡѡа*, покрај *-ов(а)*.

По однос на глаголските форми како заеднички особини треба да ги истакнеме: отсуството или многу ретката употреба на старите модални облици со *би*, живата употреба на аористот и од несвршени глаголи, чувањето на помошниот глагол во 3 л. едн. и мн. во перфектот (но има и исклучоци), образување на аористна форма од основата *бид-* (*бид'ох, бид'е*), и од старата основа **хѣѣ-* (*хѣи'ах, хѣи'е, хѣи'ахѡе*, или *хѣи'ех, хѣи'е, хѣи'ехѡе*), доста ограничената употреба на глаголските конструкции со 'има / нема'.

10. Како диференцијални црти внатре во рамките на овие говори покрај веќе спомнатите (рефлексите на **ѣ, *ѡ, *ѣ* во некои позиции или видот и карактерот на редукцијата) како покарактеристични ги одбележуваме: реализацијата на акцентираниот */ol/*, отсуството на фонемите */u-s/*, дистрибуцијата на */xl/*, повеќе промени во консонантските групи, во именската флексија: членската морфема за м.р., бројни разлики во системот на заменките и еден број разлики во глаголската флексија и кај службените зборови.

Врз основа на тие карактеристики во рамките на серско-драмската и лагандинската дијалектна група можеме да изделиме неколку помали говорни индивидуалности.

Драмскиот говор

Драмскиот говор со мрвашкиот и зилјаховскиот подговор зафаќа најголемо пространство. На североисток од родопскиот чечки говор го разграничува планинскиот венец Боз Даг, на запад спрема серскиот говор границата оди приближно по планинската височина која го разделува Драмското и Серското Поле на правецот на селата Крушово – Г. Броди – Фраштани – Дервишен. На север тој се прелева во гоцделчевското (неврокопското) говорно подрачје преку денешната грчко-бугарска државна граница.

Овој говор го карактеризираат следните особености:

– рефлексацијата на **ѣ* во */ǎ/* во сите морфемски позиции, сп. *сǎн, сǎн'ǎ, кǎ-к'ǎф, ѡ'еи'ѡк*,

– рефлексацијата на **ѡ* во */ǎ/* исто така во сите морфемски (со исклучок на инфиксот *-на-*): *к'ǎи'ѡа, ѡлǎв'ǎи'ѡа, сǎ (*sǎtǎ), берǎ, бер'ǎи, 'имахǎ*, и со запазен назализам во *ѡл'ǎмби*. Исклучок претставуваат примерите *ѡнус', ѡн'усан, ур'у-ж'е* (стари дублети), *н'еи'ре (фн'еи'ре), ѡлиб'ок*.

Основна замена за носовката **е* е */el/*: *ѡл'еда, зеи', 'еи'арѡа, 'едап, 'еза, ез'ик / из'ик, кл'еи'фа, реи, ч'еѡѡ, фреи* (сите), и со запазен назализам во *ѡени'* (педа), *ѡенѡс'еи', ѡвенѡс'еи', w'ол'е, к'уи'е*, во општата форма кај именките од типот *бан'е – бан'еи'ѡа, д'уш'е, нид'ал'е* (зад мека согласка). Во примерите од типот *ж'ǎдан, ж'ǎи'ѡа* (Пл), *ж'ǎи'ѡа, ж'ǎнǎи, ч'ǎѡѡ, ч'ǎс, ч'ǎсѡи*, во Горно Броди уште и во *ѡл'ǎда, кл'ǎи'ѡа*, има остаток од старата замена на **е* со **ѡ*.

Основна замена на **ě* во акцентиран слог, како што веќе кажавме порано, во драмската потесна област е /*a*/ без разлика на карактерот на следниот слог, а во неакцентирана позиција /*e*/, сп. *б'ал, б'ала, б'али, ж'рабе*, но: *млѣк'оѿу, сн'ак – снѣ'а*. Во северните мрвашки села покрај рефлексот /*a – e*/ може да се сретне и позициониот алофон [ä] пред меките слогови, сп. *б'äли* (: *б'ал, б'ала, б'ало*), *б'äи'е, wr'äме, д'äи'е, нид'äl'е / нид'äли*, а понекогаш се среќаваат и наспоредни форми со двата алофона во истата фонетска позиција, сп. *б'äли* и *б'али, žp'äи'ки* и *žp'äи'ка* (ГБ).

Во зилјаховскиот говор редовен рефлекс за **ě* е /*e*/ во сите фонетски и морфолошки позиции, сп. *б'е'ам, бел, вр'еме, р'ека*, во некои пунктови и /*e*/ : *б'есан, žн'ездо, зв'езда* (с. Скрижово), како и во говорот на селото Зрново во Мрвашко : *д'е'и'е, р'ека, žp'е'шка*.

Во него подоследно е изразена лабајализацијата на /*u, e*/ во /*y, o*/ зад меките согласки, но само како лексикализирана појава, сп. *ж'уф, ж'уw'е, ч'уw'ија, уч'у-м'ен'* и *уч'им'ен'*, *уч'ун'ä* покрај *yч'ин'ä, 'уч'ум – 'уч'иш'*, *л'уw'ада, ü'yü'ерка, с'урм'ах, i'еш'и'ура* (Пл), *ж'о'и, ж'уw'е'а, i'енж'ура, л'ух'уца, ч'уфл'ик* (ГБ).

Рефлексот на старото (јужнословенското) вокално *ǰ* по правило се јавува во секвенцата /*ǰl*/, со исклучок во неколку лексеми кога се наоѓа во позиција зад забновенечна согласка, сп. *б'äл'ва, б'äл'ха, в'äл'к, ž'äл'ица, ж'äл'и, ј'абалки, к'äл'ва, к'äл'к, мал'ч'и, i'äл'ан, i'äл'х*, но *сл'äнице, д'л'ек* покрај *д'л'äk* (ГБ, Пл).

Во областа на консонантизмот како дијалектни посебности во овој говор заслужува да се одбележи чувањето на /*x*/ во сите позиции на зборформите, сп. *ха-д'е'и, х'а'де, х'иш'ар, ž.л'уха, 'ухо, бл'äха, д'их'не, iр'ах, i'äл'х, žp'ах*, во граматичките морфемии: *б'ах, ž.л'едах, ž.л'едахме, х.л'едах'и'е, ž.л'едаха*, покрај *л'а'и*, како и појавата на ново *x* во резултат на аспирација најчесто пред иницијалното /*l*/, сп. *х'има, х'ис'и'ица, х'иž.ла*, во поограничена мера и во други позиции: *н'ехин, хим / хми*, и др.

Поретко може да се сретне /*x*/ добиено и со дисимилација на групата *к'и* во *л'ех'и'е, н'ех'и'е, д'ох'и'ур*, покрај *д'ок'и'ур*, и на согласките /*j, c*/ пред африкатите /*ч, ц*/ на морфемска граница, сп. *јах'и'е / ех'и'е, ј'ахч'инку* (: *јајце*), *бр'ахч'и* (: *брест*), *м'ахч'и* (: *мас*), *н'охч'и* (: *нос*), *iу'ахч'и* (: *iојас*) *м'ех'и'е* (: *месо*), *ф + ц, ч > x + ц, ч : ох'и'е'и'е, охч'ер'* покрај *'оф'ца, офч'ер'*.

Групите /*ш'и'и*/ и /*ж'д*/ остануваат неизменети: *л'еш'и'ица, м'еж'да*.

Драмскиот говор не ги познава звучните африкати /*s, ц*/; сп. *зв'азда, ж'о'и, ж'ам*.

Од другите појави во консонантскиот систем да ги нотираме:

– испуштањето на /*ü, д*/ во секвенците *-с'и'р-*, *-здр-*: *б'исро, 'осро, с'есра, ср'ах, ж'р'аб'е*,

– дисимилацијата на *мн* во *мл* во лексемата *мл'о'о'о*,

– на *жл > зл* : *зл'äч'ка*,

– на *мн > вн* : *с'и'о'овна, i'ewну, i'ewн'ица* покрај *i'ewмну, i'ewн'ица*,

– замената на **č*- во старата група **č*- во *ц*- : *ц'äран, ц'äрф, царл'иф, царwо-ј'аду д'äру* (Пл), и

– на групата **č*- во *чере*- : *ч'ер'е'и, ч'р'awо / ч'ир'awо, ч'р'аи'а / ч'ир'аи'а / ч'ир'еи'а* (Пл).

Старите групи **čj, *dčj* се асимилирале во палатализирани *iü', д'* : *бр'аи'а, сф'аи'а, д'awул, л'уд'е*, како впрочем и во други секвенци со *j*, на пр. *з'ем'а (земја), л'ам'а*.

Уште една фонетска посебност што го карактеризира драмскиот говор е сврзана со реализацијата на /л/ како полумек фон пред задните самогласки, пред согласки и на крајот, сп. *z̄l'awa, l'az'ица, z̄'ol' – z̄'ol'a* (Пл).

Интерес може да побуди и палатализацијата на /л/ пред /ч, ц, к, х/, сп. *v'ǎl'к, ǐǎl'х, b'ǎl'ха, ж'ǎl'ч'ка, мал'ч'и, ǐал'ж'ок, ǐиш'ел'ч'е, мал'це, крил'це*.

Во именската флексија најкарактеристична особина претставуваат членските морфемии на -н- (-ǎн, -на, -но, -не) и прегласувањето на а во членот во е зад меките согласки. Членот со н, кој е карактеристичен за соседните бугарски родопски говори, е констатиран во потесната драмска област, и тоа доста спорадично, сп. *бр'адwана, нуz'ǎна, j'ахцана, д'ǎиџену, аф ǐул'ену* (Пл).

Членската морфема за м.р. со ǐ се јавува во две варијанти: -ǎǐ во зилжаховскиот говор, сп. *брz̄'ǎǐ, син'ǎǐ*, одн. -eǐ зад меките согласки и во неакцентирани позиција: *к'онeǐ, н'ож'eǐ*, додека во мрвашкиот таа се јавува без -ǐ во фонетскиот облик -ǎ : *z̄рад'ǎ, z̄лаc'ǎ, син'ǎ* (под акцент), *л'аба, јун'ака, из'ика* (Пл, ГБ), одн. -е зад меките согласки: *м'ǎш' – м'ǎж'е, уфч'ер'е, кув'ач'е, ǐǎш'е*.

Кај придавките членот -е е регуларен, сп. *сл'ǎǐ – сл'абие, диб'ел – диб'елие, j'ǎz̄нeи'иш – j'ǎz̄нeи'ише*, многу се поретки форми со -ǎ : *z̄ул'амиа, ц'алиа, сѝариа, ч'ул'ак* (ГБ), па така целата членска парадигма гласи: *сл'абие / сл'абиа, сл'абǎѝа, сл'абoѝо, сл'абиие*, таму каде што има член со н : *сл'абѝан, сл'абана, сл'абoѝо, сл'абине*.

Множинските наставки кај именките (-и, -ове, -е, -офци, -ишиа, -а, -еиа, за избројана множина -а) не покажуваат на овој терен посебности, ако ја исклучиме редукцијата кај некои од нив. Извесна неиздиференцираност во функцијата покажува само наставката -е за збирна или за обична множина, сп.: *м'ǎж'е, уфч'ар'е* спрема *к'амење, кл'ас'е, z̄'оси'е, д'ǎб'е, л'исѝ'е*. Јасно е збирното значење во облиците од типот *лисѝ'а* (: *дв'а л'исѝа – л'исѝове*), *циz̄ан'а, Турч'а* (: мн. *Турце*). Кај именките од ж.р. се генерализирала наставката -и : *р'ǎк'и, н'оz̄'и*, освен во *'офца – 'офце, офц'еи'а – офц'еиe* и *охи'еиe* (ГБ).

Во драмските говори особено е богат системот на заменките.

Во групата на личните и личнопредметните заменки поради фонетските особености ги истакнуваме формите: *j'а* покрај *j'ас, н'иe* со аломорфите *н'ија / н'еа / н'еe*, за 3. *ǐǐ'ој, ǐǐ'а / ǐǐ'ија*, мн. *ǐǐ'ие / ǐǐ'е / ǐǐ'еe* и зависните форми: *м'ен / м'ене, ǐǐ'еǐ / ǐǐ'ебе, н'ек / н'еz̄у, н'еа / н'еe / н'ехи, ǐǐ'ах, х'им / хм'и / хн'и*, кратките форми за објект: *ма, ǐа, са, на, ва, z̄и*,

– лично-предметните: *к'ој / к'ок, коj'а, коj'о, ч'ој, ч'оја / ч'еј, ч'еја / ч'еe, с'ак / с'акуј, с'ака / с'аква*, и посебно ги истакнуваме прашалната: *куи'ǎр / куи'р'и, куи'р'ǎ, куи'р'о, куи'р'и* (Пл), одн. *куи'ǎр, кои'р'ǎ* (ГБ), и неопределената *боад'ин, буадн'ǎ, буадн'о, буадн'и / буд'ин, будн'ǎ / буд'ǎн, будн'а*,

– присвојните: *м'ој, м'ојо, ǐǐ'ојо / ǐǐ'ојо, н'ејн, н'ејна и н'ехин, н'ехина, -о, -и, сф'ој / с'ој, су'оја, ǐǐ'ахан, ǐǐ'ахна, -о, -и*.

Многу е богата со форми групата на демонстративни заменки. Овој говор познава систем од три вида показни заменки: *ǐǐ'ос, с'ос, н'ос*, и тие се обично проширени со партикулите -j, -з(и), -в(а), -кана, сп.: *ǐуz̄и, ǐǎс / ǐǎзи / ǐǎја / ǐǎe, ǐоw'а, ǐес / ǐези, – суz̄и, сǎс / с'ǎзи, swа, и суј, сǎј, swа, с'ај, и/или с'оа, с'ǎа, swа, с'ас, с'awa, с'aw'а, – н'ој / н'ос / нуz̄и, нǎс / н'ǎзи, нуz̄и, нес / н'ези, н'о-зи, н'ǎзи, н'ези, ун'ос, ун'ǎс, ун'ес*, и со партикулата -кана : *ǐǐ'ојкана, ǐǐ'ујкана*,

иуз'икана, суз'икана, с'азикана, с'азикана, с'ујкана, с'ајкана, с'акана, с'ејкана, н'узикана, н'азикана, н'азикана, н''ојкана, он''ојкана, итн.

Со количествено значење покрај заменките *с'ич'ки / фс'ич'ки, с'ич'кииѝ*, во жива употреба е и старата определба **врѡдъ** која се јавува во фонетските разновидности *вр'еиѝ, фр'еиѝ, фр'аиѝ*, сп. *иѝа иѝи д'ам фр'еиѝ оѝиѝеѝе, иѝа иуѝл'еда вр'еиѝ х'орѝиѝо, и е исѝ'и фр'еиѝ од'аиѝа*.

Во глаголската морфологија најмаркантна особеност е секако суфиксот *-ов(а)* за образување несвршени од свршени глаголи, сп.: *в'ид'ова, доw'adowa, к'уѝова, л'еѝнова, м'инова, ф'аиѝ'ова, л'иѝсова, иѝрем'ер'ова*, покрај *в'аѝрзува, за-сѝи'анува, изм'акнува*, и др. Суфиксот *-ов(а)* се шири за сметка и на образувањата на *-ува*, кои доминираат во серско-струмските говори, но и за сметка на други имперфективи, на пример, на оние со стариот суфикс *-ј(а)* од типот *в'иѝж'да, доw'аж'да, ф'аш'иѝа*, и др.

Од другите deverбативни формации на дијалектен план интерес можат да претставуваат и следните: *заф'аиѝа* (: *заф'аиѝи*), *иѝрув'ал'а* (: *иѝрув'али*), *сф'ал'а, наw'арw'а*, – *дун'уса* (: *дун'еси*), *фн'уса, в'аскр'уса, иѝреѝир'уса, фл'иза* (: *фл'езе*), *изл'иза, ом'иѝа* (: *ом'еиѝе*), *иѝрим'иѝа, иѝрул'иѝа*, – *обл'ач'а, уѝр'аwа*, – *иуѝѝр'аwа, наѝу'аwа, наcм'аwа, наѝалн'aw а, разбул'аwа, смел'аwа, заѝрѝад'аwа* и др. Некои од нив зафаќаат пошироки ареали во југоисточните, па и во некои од крајните источни македонски говори.

Во парадигмите на простите глаголски форми како понеобични во однос на другите говори од оваа група и за покомплетен увид во парадигмите ќе ги спомнеме:

– факултативната употреба на наставката *-м* во 1 л. сегашно време кај глаголите од *ели*-група, може да се рече дури и отсуството нејзино, сп. *бера, с'еја, и'ија*,

– прегласувањето на *-а* во *-е* зад меките согласки кај глаголите од *и*-група, сп. *в'ид'е, ѝ'ор'е, д'аѝрж'е, кр''оје, л''уб'е, м'исл'е, х''од'е*, и во 3 л. мн.: *ѝур''еиѝ, дарж''еиѝ, кру'еиѝ, м'исл'еиѝ, х''од'еиѝ*;

– во 1 л. мн. наставката *-ме* е стабилизирана кај глаголите од *а*-група, сп. *ѝл'едам – ѝл'едаме, р'укам – р'укаме*, додека кај глаголите од *ели*-група таа се јавува факултативно во зависност од тоа дали во 1 л. едн. се јавува *-м* или отсуствува, сп.: *'ида – 'идем, б'ера – бер'ем, д'аѝрж'е – дарж''им, едн. раб''оѝ'ем – раб''оѝшме*.

Од глаголите **byti* и **xъtѝti* презентските форми гласат: *с'ам, си, е (и), сме, сѝе, са*, негирани: *не с'ам, не с'и, не 'е*, итн., (*да*) *б'идам, б'идеиѝ' б'иде, б'идем(е), б'идеѝе, б'идаѝи, и'ѝ'а / хѝ'а, и'ѝ'еиѝ', и'ѝ'е, и'ѝ'ем, и'ѝ'еѝе, и'ѝ'аѝиѝ*, негирани: *не и'ѝ'а, не и'ѝ'еиѝ*, итн., во аористот: *бех, бе, бе, б'ехме, б'ехѝе, б'еха*, едн. *бид'ох, бид'е, бид'е, бид'охме, бид'охѝе, бид'оха*; *хѝ'ах, хѝе, хѝе, хѝ'ахме, хѝ'ахѝе, хѝ'аха* и/или *хѝ'ехме, хѝ'ехѝе, хѝ'еха*.

Во имперфектот од **byti* се употребуваат две форми: *б''ах* и *б'еиѝ'е*, од **xъtѝti*: *и'ѝ'ах – и'ѝ'еиѝ'е* и *хѝ'ах – хѝ'еиѝ'е*.

Глаголот **xъtѝti* се среќава со старото значење, сп. *Лас ни иѝи'а сѝ'иѝем иѝ'о-кана*. Глаголот *сака* во нашите анкети не е добиен!

Посебност е во овој говор појавата на *-а* место *-о* во аористот кај глаголите од консонантска основа од типот *р'еках – р'екахме – р'екахѝе – р'екаха, д'адах – д'адахме, д''ојдах – ду'ојдахме, из'адах, н'ајдах, фн'есах, и'еках, ч'еѝах* (Пл), и др., која се објаснува со аналогија на глаголите од *а*-раздел (*в'икнах*).

Од начинската категорија посебни форми има само императивот, сп. *ѝл'едај – ѝл'едајѝе, и'иј – и'ијѝе, сеј – с'ејѝе, и'ери – и'ериѝе, и'еч'и – и'еч'иѝе, 'исѝеч'и – 'ис-*

йеч'ийе, со тоа што во 2 л. често се испушта наставката, сп. *'ид, з'ем, д'ари, јаш'* (*јади в'ии' (види)*).

Во негираните форми се испушта *да*, сп. *ним'ој в'икаш', ним'ојйе в'икайе, ним'ој бир'еш', ним'ој н'осиш'*, поретки се форми од типот *ним'о з'о ф'айај* (ГБ), а не се непознати форми и со грчката партикула *ми : ми н'осиш', ми сич'еи'*.

Нереална условност се изразува со формите на минато идно време, сп.: *да зн'ајах и'йе д'ојдах*, негирано: *да зн'ајах н'емаш'и да д'ојда*.

Партикулата за идни временски форми се употребува во фонетските разновидности: *и'йе, и'йа* (ГБ), *сйе / сйа* и *и'йа, и'а : сйа / и'йа р'укам, сйа / и'йа ц'айши'* (Пл).

Глаголскиот прилог се среќава во формите со наставките *-и'йем, -и'йум* и *-и'ком*, сп. *седеш'и'ем, малч'еш'и'ум, ходеш'и'ум, шарч'еш'к'ом* (ГБ, Пл).

Од службените зборови на дијалектен план го привлекуваат вниманието:

– предлозите *в'арх (сйу'али в'арх к'амеңа), в'аз / в'ас (в'ас нид'але, в'аз к'аур-скайа м'ехан'а), изв'ан (изв'ан с'елу'у), к'ам* (со значење *кон*), *најр'еш (најр'еш нид'але), и'рес / и'рез (и'рес и'р'и м'осйа), в'ан, ојр'еш*.

– а од сврзниците *л'у* : сп. ... *и'йа и'и и'л'айем и н'айла'йем, л'у да ни ма ос-и'ави, Нека си з'емех л'у и'й'о'и'о да 'исках...* (ГБ), и *а'а : И шам'ан а'а б'еише на в'раи'айа на и'ешч'ерейа, и наји н'ек од з'оре д'ојде др'узије 'облак*.

Две посебности драмскиот говор покажува и во врска со распоредот на клистиките по однос на глаголот. Во глаголските синтагми каде што има кратка заменска форма и глаголска клитика, заменската клитика може да се јави пред глаголската, сп. *исил'ела з'и с'ам, и'ал'у'у'у з'у си з'елу, уб'или з'у са на з'ур'айа*.

Партикулата за негација *не / ни* по однос на кратките заменски форми може да стои и пред и зад заменката: *Ла не з'и н'ајдах : ами з'и ни д'ава*.

Важна улога во дијалектната диференцијација игра и лексиката. Во драмското дијалектно подрачје можат да се издвојат три поголеми групи лексички дијалектизми: архаизми, грцизми и турцизми. Особено е бројна групата на грцизми. Ке спомнеме неколку архаични лексеми кои имаат доста ограничени ареали, како што се, на пример: *б'арни 'усни, бл'уди 'скита, бл'удо, б'рад'ва, будн'аш', буд'ан 'никој' (люво едн'ъ), бук 'бука, з'в'ос 'клинец' (*gvozdb), з'ран' 'гранка, коз'ел' (*kozьъ), ку'ир'и (*к'торъ), к'узн'а (*кузьн'ја), кузн'ар' 'ковач', к'о'ика 'мачка, ко'ар'ак, кр'ак (*к'рогъ), к'уч'а 'варена пченица за задушници', л'ан'ија, 'обрус, окн'о, иен'и' (*редъ) 'педа, и'есница, р'акла, р'айај, фрей / фр'ай / фру'и (*в' редъ), и'о'ор, и'о'ур'иш'и'е, ч'айал' / ч'айл'е, ч'еса, јадив'о, ж'ени 'жнеє, ч'ерен', јел'айа, ж'ал'ва, и уште ред други примери.*

Драмското говорно подрачје, како што се гледа, е доста компактно. Со неколку црти од централната област се разликува говорот во неколку јужни села околу гр. Зилјахово и во крајните северни села кои гравитираат кон Гоце Делчев (Неврокоп).

Зилјаховскиот говор, судејќи по материјалот претставен во студијата на Јордан Иванов (1977), отстапува од централниот (мрвашкиот) пред сè по рефлексацијата на *џ. Веќе спомнавме дека во овој говор *џ се рефлектирал со /e/ во сите позиции, во одделни пунктови може да се сретне и јекавски изговор. Тој е единствен говор во серско-драмската група каде што има таква замена. Сп.: *бел, брег'ай, време, в'ера, д'едо*, одн. *б'есан, в'ера, з'нездо* (Скрижово). Со

ваквата замена на **ě* во зилјаховскиот говор значително се редуцирал корпусот на примерите со палатални согласки, бидејќи континуантот /*e*/ не ја палатализира претходната согласка.

Во врска со оваа појава стои и резултатот од превојот на *'a*, кој овде е доста раширен, сп. *'ere* / *ǰere*, *ǰol'ena* / *ǰolǰena*, *ǰiǰen*, *č'eri*"*ef*, *č'eui*"*ka*, *ofč'*"*ere*, *ǰ'eika* (: *ǰ'aba*), *ǰ'el'wa*, *ǰ'el'ba*, *ǰ'erin* и *ǰ'eran*, *č'eil'e*.

Во зилјаховскиот говор е поизразен прегласот на /*a*/ во /*ǎ*/ под секундарниот акцент во примери од типот *n'eǰovǎiia*, *ǰ'oiǰovǎiia*, *ǰ'okarǎiie*, *l'eǰnovǎiie*, и др. Прегласот во ваквите случаи станува само во акцентирани слогови, а се објаснува на следниот начин: првобитно /*a*/ се наоѓало во неакентирана позиција и било редуцирано (*n'eǰovaiia*). Новиот акцент придонесол редуцираното *a* уште повеќе да затемни и да се изедначи со акцентираното /*ǎ*/ : *n'eǰovǎiia* > *n'eǰovǎiia*.

Од другите фонетски појави со кои во извесен степен се разликува зилјаховскиот говор да ги споменеме:

- поблагата лабијализација на /*e*, *u*/,
- почестата аспирација на иницијалните *u* и *ǎ*, сп. *ʰide*, *ʰarka*,
- поублажената дифтонгизација на акцентираното /*o*/ во /*ʰo*/, но и случаи со премин на /*ʰo*/ во /*ʰu*/: *nuu*" (*noiu*), *u'us* (*ǰosu*), *u'uiiie* (*šoišie* < *šeišie*),
- јотувањето на иницијалното *e* во акцентиран слог, сп. *ǰ'ela*, *ǰ'elen*, *ǰ'esen*, *ǰ'ešarwa*,
- порегуларната употреба на /*ǎ*/ пред сонантите /*r*, *l*/ во секвенците /*ǎr*, *ǎl*/ како континуанти на старите вокални сонанти, сп. *k'ǎrf*, *ǰ'ǎrs*, *ǰ'ǎrf*, *v'ǎl'k*, *v'ǎlna*,
- рефлексот /*er*/ и чувањето на /*č*/ во старата група **č*:- *č'erf*, *č'ran*, *č'er'ven*,
- пазењето на групата /*mn*/ во примери од типот *šiu*"*omna* (: *šiu*"*ovna* во мрвашкиот),
- фонетските облици *ed'in* (: *ad'in* во мрвашкиот), *č'ul'ek*, *ǰr'imna*, *ǰ'l'am-n'a*, *mluk* (*vnuk*), *ml'uka*,
- и во флексијата:
- членската морфема *-ǎi* : *breǰ'ǎi*, *zab'ǎi*, *ǰrad'ǎi*, одн. *-ei* : *k'on'eii*, *k'oiš'eii*, *ǰ'ǎi'eii*, *b'eliš'eii*, *vis'okiš'eii*,
- фонетските форми на партикулата 'ште': *šia* / *šie*, *sa* (*šia* *n*"*osi*).

Во зилјаховскиот говор членската морфема *-iio* не се генерализирала на полно како што е тоа случај во другите мрвашки села, сп. *sf'aiioveiie*.

Суфиксот *-(e)šii(u)*, познат и во другите мрвашки села, во зилјаховскиот се јавува редовно кај придавки изведени од имиња на животни од типот: *ǰaǰneš'-i*, *k'ozēš'i*, *k'uč'eš'i* и др.

Во драмската говорна област не може да се одмине говорот на една оаза што ја претставува селото **Калајоџи**, кое се наоѓа вгнездено на една коса на планината Боз Даг на правецот Драма – Горно Броди.

Говорот на ова село во рамките на драмската група во извесна смисла е уникатен со повеќе особености.

Тој е единствен по заедничкиот резултат од развојот на двата ера (**ъ*, **ь*), на двете носовки (**ǰ*, **ǰ*) и на вокалните сонанти. Сите овие гласови се изедначиле и дале една фонема – /*ǎ*/, со таа разлика што пред континуантот на предните **ь* и **ǰ* согласките подлежат на палатализација. Сп.:

**ь* > /*ǎ*/ : *вǎн, в'ǎи'кѧ, к'ǎсно, сǎн, с'ǎхнѧ, как'ǎф,*
 **q* > /*ǎ*/ : *w'ǎж'е, ǎ'ǎбѧ, ǎ'ǎскѧ, д'ǎй, з'ǎй, к'ǎи'пѧ, м'ǎкѧ, п'ǎй,* *р'ǎкѧ, с'ǎбѧ,*
 **ь* > /*ǎ*/ : *д'ǎн', л'ǎку, л'ǎсну, п'ǎнку, 'ув'ǎн, уц'ǎй,*
 **е* > /*ǎ*/ : *ǎл'ǎдам, ж'ǎпѧ, з'ǎй, кл'ǎпѧ, м'ǎсо, м'ǎко, п'ǎпѧ, п'ǎр'ǎскѧ,*
фр'ǎй, ч'ǎду, вр'ем'ѧ, 'им'ѧ, j'ǎн'ѧ, п'ел'ѧ и др.,
 **γ* > /*ǎр – рǎ*/ : *в'ǎрх, к'ǎрф', ǎ'ǎрлѧ, м'ǎрснѧ, з'ǎрно, сарѧ, п'арнл'ѧ, но*
п'р'ǎн, п'р'ǎнѧ,
 **ǎ* > /*ǎл – лǎ*/ : *в'ǎл'к, в'ǎлнѧ, ǎ'ǎпѧ, ж'ǎп, ж'ǎп'ѧ, но дл'ǎк.*

Посебен развој во калапотскиот говор, и уште во неколку други оази во Драмско, имал стариот вокал **у*. Неговиот рефлекс се реализира како среден фон меѓу *и* и *ǎ*, понекогаш поблиску до *ǎ*, понекогаш поблиску до *и*, особено во соседство со мека согласка и со веларите (*к, ǎ, х*), сп.: *сын, п'ыкѧ, р'ыбѧ*, или *в'ǎкѧ, кур'ǎйѧ* и др.

Во овој говор се констатирани и случаи со /*ы*/ за **у* најчесто зад веларните /*к, ǎ, х*/, но и во други случаи, сп. *м'ыло, в'ыно, р'ызѧ*, или дури да се неутрализира со /*ǎ*/, но во таков случај овој алофон ја смекнува претходната согласка: *м'ǎл, w'ǎну, ч'ǎсто*.

Редукцијата на *e* > [*a*] во калапотскиот говор се разликува од редукцијата на *ǎ* > [*a*]; алофонот од /*e*/ по правило ја смекнува претходната согласка, сп. *б'ол'ǎн* (< *б'олен*), *х'од'ǎй* (< *х'одеи*), за разлика од *с'ǎн – сǎн'ǎй*.

Со споменативе особености калапотскиот говор повеќе инклинира кон родопските дијалекти.

Серскиот говор

Серскиот говор ја опфаќа областа по долината на реката Струма јужно од Бутковското Езеро и југозападните огранци на планината Али Ботуш. Тоа е претежно рамничарска област во која главни административни и економски центри се градовите Серес и Валовишта (Демир Хисар).

Како основни пунктови за овој говор ги земаме селата Секавец (*С'акавиц, Сакафче*), кое се наоѓа на десната страна на р. Струма западно од Серес, Календра и Савек (*Сав'ак*) во рамничарскиот дел на правецот Серес – Валовишта и Дервишен, кое е гранично со драмското говорно подрачје.

Дијалектните особености на серскиот говор можеме да ги поделиме во две групи.

Едната група ја сочинуваат оние црти што го сврзуваат серскиот говор со драмскиот во потесна смисла на говорното заедништво, како што се, на пример:

– лабијализацијата на /*и, е*/ во /*у*/, иако овде таа е поограничена, сп. *ичум'ен', чурд'ак* (*черд'ак*), *чур'ен, чур'ѧѧ, шул'еж'е, шум'иѧ, шук'ер, шуфин'ер, п'еш-п'ѧѧ, п'уи'еркѧ,*

– рефлексот [*a*] место секундарниот *ь₂* пред сонантите /*р, л*/: *в'ǎйѧр, 'ендар, м'окар, п'екар, р'екар*, како и пред /*м*/: *сам, н'есам, 'осам, с'едам*, освен во *'оѧ'ин,*

– загубата на /*п, д*/ во групите *-спр-, -здр-* : *б'исро*, по аналогија и *б'исар, 'осра, с'есра, с'рѧх, зр'ѧф, зр'ѧв'е,*

– замената на /*ч*/ во /*ц*/ во групата **ѧ-* : *ц'ǎран, царв'ен, ц'арве,*

– промената на групите *вн > мн* : *рамн'ик, ус'ǎмнѧ, п'л'амн'ѧ, мн > мл* во *мл'оѧу*, потоа во *мл'ук, мл'укѧ* (< *мнук < внук*), *жл > зл* во лексемата *зл'ǎкѧ,*

– промената на *-ск-* во *-цк-* зад консонант во суфиксот *-ск(и)* : *'олица к'ожа, кр'авиницу мл'ако,*
 – загубата на *в* пред лабијалните самогласки: *'ол, 'ода, б'иул,*
 – смекнувањето на */ī, d/* во старите секвенци **t̄j, *d̄j* во примери од видот *бр'аӣ'а, сф'аӣ'а, цв'еӣ'е, л'уд'е, д'авол, зр'озд'е,* како и во други групи со *j* : *ӣр'ан'е, сн'оӣ'е, зр'ав'е.*

Во именската флексија одбележуваме:

– множинските форми со наставката *-е* кај именките од типот *к'оне, ӣрија-ӣеле, д'ене, м'аже,*

– множинската наставка *-еӣа* : *ја̄знейӣа,*

– заменките *фр'еӣ 'сите', н'еен / н'ејн и н'ехен, ӣ'ахен,*

– деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-инка* : *к'аӣӣинка.*

Глаголската флексија е во голема мера идентична со флексијата во драмскиот говор.

Ако ги додадеме кон овој број и оние особености што ги набројавме порано како заеднички на целиот серско-драмско-лагадински регион, тогаш сличноста меѓу серскиот и драмскиот ќе биде уште појасна.

Но исто така е значителен и бројот на особеностите со кои се разликуваат овие два говора меѓу себе. Од нив ќе ги истакнеме само најмаркантните кои, по наше мислење, имаат значење за дијалектната географија.

Тука пред сè да ја истакнеме рефлексацијата на големиот ер (**ɤ*) и носовката **ɔ* во формантите и флексивните наставки.

Големиот ер (**ɤ*) во серскиот говор во некоренските слогови се рефлектира во */ol/*, сп. *субр'ал (собр'ал), в'усук, в'аӣук, дѳб'ӣѳок / дѳб'ӣӣук, м'озук, ӣ'еӣук, ӣ'енук, л'акуӣ', н'окуӣ',* во членот: *брѳѳ'о, дѳн'о, б'алиѳ,* спрема */al/* во коренските слогови: *б'ачва, даӣ – дажд'и,* итн.

Слична е положбата и со рефлексацијата на **ɔ*, сп. *в'адица, в'аӣур, з'аба, з'аска, з'асӣу, сад'ица, с'аӣӣо,* но: *'обрач, ӣ'ајак,* и во наставките: *ӣ'аднал, н'еа, ж'ена – жен'аӣа, б'ера – бер'аӣ, б'аха.*

Во серскиот говор се запазиле и неколку случаи со назализам, сп. *в'ансал, к'андрѳф, к'андрисица, к'оса, м'андру, ӣр'амбо, мандр'еи, м'андо,* и од **ɛ* во *'ендар.*

Од старите дублети со */y/* овде се констатирани: *б'убрѳк, з̄н'усно, з̄нусуӣ'ица, н'ужда, ӣ'онуда, р'учук, ӣуӣ, ӣр'удна, ур'узлица.* Не се вклопуваат во регуларниот развој лексемите *ӣ'оиче* 'папук' и *н'еӣре* покрај *н'аӣре.*

Носовката **ɛ* овде има нормален развој во сите позиции, сп. *з̄л'еда, ж'едан, ж'еӣва, кл'еӣва, еӣ'арва, з'аек, ичум'ен, из'ик (ечемен, език).*

Во поглед на редукцијата на неакцентираниите самогласки патем да спомнеме дека */e/* и овде во бројни примери се редуцира во *[a]*, главно во завршокот *-ен,* поретко во други случаи, сп. *б'олан, з̄р'озан, ӣр'азан, с'илан, в'ечар,* но и *б'олен, с'илен,* а најчесто во таа позиција има */u/*: *'есин, к'амин, з̄н'усин, з̄'уӣӣир* итн.

Елизијата на неакцентираниите самогласки овде е многу ретка; констатирани се само неколку случаи и тоа, главно, кога се наоѓаат во непосредно соседство со сонанти: сп. *б'орна (борина), сирм'ах, с'ирне, Бузурд'ица, б'аница, ӣ'ел'ни (ӣелени), к'ислу ма'аку, ӣулв'ина, ӣунд'алник, в'ӣвица, ӣ'ӣвица.*

Во серскиот говор регуларни рефлекси за **tj, *dj* се */īī, жд/*, како во драмскиот, со таа разлика што во првиот има повеќе случаи со */k/*, сп. *в'еке, к'ерка,*

домаќ'ин, ќе, н'еќе, бож'иќ, наставката за глаголки прилог *-јќи* : *рук'ајќи, нус'ејќи*.

Серскиот говор ги познава звучните африкати */s, ʃ/*: *св'азда, св'иска, с'ира, бац'а, уц'ак, лувц'иа*.

Има мали разлики и во врска со дистрибуцијата на */x/* и некои други промени. Во бројни примери во иницијална позиција, поретко и во интервокална, овој глас се загубил или се наоѓа во фаза на губење, сп. *'ајде, 'оро, 'оца, л'адно, л'аи, за'ожда, Вла'инка, м'аиш'еа*, а во неколку случаи *x > /ʃ/*: *з'адуф, куџ'уф, к'уф, з'л'уф, с'уф – с'уфа, 'оф'иш'ка*.

Доста е изразена во овој говор метатезата на секвенцата од *p + вокал* од типот *бруч'иа, бруш'ил', вар'и'ена, з'арм'уда, курм'иш', иш'лиг'аи, ир'окај, з'арди (з'ради), иурд'ава* и др.

За разлика од драмскиот говор во серскиот не се врши преглас на */a/* во */ǎ/* во случаи од типот *и'ур'уџ'ае, д'окар'ај'ије*, не се забележани смекнувања на */l, n/* од видот на драмските *в'л'к, и'л'х*; согласките */v/* и */l/* имаат "нормална" артикулација, сп. *б'ачва, л'абове, л'ани, л'оши, з'ол*; акцентираното */o/* овде не подлежи на дифтонгизација, сп. *м'ос, м'оре* (: драмското *м'ос, м'оре*).

Во морфологијата како диференцијални црти се јавуваат:

– употребата на заменските форми за 3 л. *'он, 'она, 'оно, 'они*, покрај *и'ој, и'а / и'а, и'ија*;

– отсуството на заменката *куи'ар* и демонстративните од групата *сој / сос / с'ози*;

– присуството на множинската наставка *-ина* кај именките од с.р., која се употребува во конкуренција со *-еија*, сп. *бибе – биб'ина, врем'ина, жреб'ина, ма-з'ар'ина, јар'ина, куч'ина, шилеж'ина*, покрај почестите на *-еија* : *иол'еија, мур'е-ија, ј'агн'еија, и'архч'еија*;

– членската форма за м.р. се образува со наставката *-о* : *з'аб'о, ред'о, м'озу-ко*, а множинските форми што завршуваат на *-е* имаат член *-ио* : *м'аже – маж'е-ио, з'оси'еио, бр'аг'ов'еио*.

И во серскиот говор глаголските основи се пазат добро.

Во 1 л. едн. сегашно време кај глаголите од *e/i*-група наставката *-м* се употребува факултативно, а во 1 л. мн. се генерализирала наставката *-ме* кај сите глаголи, сп. *'ида(м) – 'иде'ме, б'ера(м) – бер'еме, д'аржа(м) – дарж'име*, и во 3 л. мн. општа наставка е *-аи* : *'ид'аи, бер'аи, дарж'аи, н'осаи, бр'ој'аи*.

Глаголот 'нејке' се јавува во целата презентска парадигма: *н'ејк'ум, н'ејк'еш', н'ејк'е, н'ејк'еме, н'ејк'еије, н'ејк'аи*.

Во 1 л. едн. на аористот наставката *-х* сè уште превладува, но не се необични форми и без *х*, сп. *рек'о, дад'о*, покрај *рек'ох, науч'их, ишур'их*.

Партикулата за идно време редовно се јавува во обликот *ке* : *ке в'ика, ќе н'оси*, со глаголот 'сум' : *ке с'ам, ќе с'и, ќе 'е, ќе см'е, ќе с'и'е, ќе с'а*.

Определените форми од глаголот **byti* гласат: *бид'ох, бид'е, бид'охме, бид'о-ха* (аорист) и *б'ех, б'еше, б'ехме* итн. (имперфект), а форми од глаголот **хѣти* од типот на драмските *хи'ах, хи'а* не се констатирани.

Во 2 л. мн. императивот кај глаголите од *e/i*-група се среќава со наставките *-ише* и *-ејше*, сп. *д'ојди – д'ојдише* и *дојд'ејше, н'осише* и *нус'ејше*, или дури со наставката *-ајше* : *и'ечи – ишч'ајше, д'онес'ајше*. Формите со наставката *-ејше* се

карактеристични за кукушкиот говор и почести се во западниот дел од серскиот говор.

Во негираните форми со *немој* отсуствува *да*, сп. *немој* 'одиши, *немој* си 'иџ-раши, а се среќаваат и форми со императив: *немој* са 'иџрај, *немој* кр'евај, *немој* ч'еиши.

Глаголскиот прилог во овој говор се образува со наставката *-јќи*, сп. *сиу-ј'ајќи*, *клич'ејќи*, не се непознати и формите со суфиксот *-шком*: *одешик'ом*, *иџарчишик'ом*, додека образувања со наставката *-шиџем* од типот на драмските *ходешиџем* не се констатирани.

Од девербативните глаголски образувања на дијалектен план интерес претставуваат пред сè оние со суфиксот *-ив-* од типот *забур'ави* – *забур'авива*, *иу-џрав'ива*, *расиувар'ива*, кои можат да се сретнат и во формите *забур'авја*, *иу-џр'авја*. Несвршени глаголи со суфиксот *-ов(а)*, кои се многу чести во драмскиот говор, овде се доста ретки. Пофреквентни се несвршените глаголи со суфиксот *-ув(а)*: *куи'ува*, *иџчин'ува*.

Од синтаксичките особености како диференцијални за овој говор можат да се споменат: употребата на кратките заменски форми пред глаголскиот облик и на почетокот на реченицата, сп. *џо в'иде деџ'еиџо*, *му џадн'а и'аџкаџиџа*, и несогласувањето по род кај атрибутските синтагми во примери од типот *џол'амџо к'амџн'*, *б'ало л'аџи* и др.

Лагадинско-богданските говори

Под лагадинско-богдански говори ги опфаќаме говорите на осум села од кои четири се наоѓаат околу Лагадинското Езеро (Ајватово, Балевец или Балавча, Илинец, Киреч Кој или Пазваново / Пајзаново) и четири во висорамнинската област Богданско (Сухо, Висока, Зарово, Негован).

Една поголема говорна целина претставуваат селата Висока, Сухо, Балевец, Илинец и Зарово, иако и меѓу нив има некои не малку значајни разлики, додека говорот на Негован, Ајватово и Киреч Кој се разликува со повеќе особености и од сушко-височкиот, а има разлики и меѓу одделните села.

Сушко-височкиот говор. – Во уводниот дел спомнавме дека во сушко-височкиот говор, вклучувајќи ги тука и селата Зарово и Балевец, место **џ* има два рефлекса – */ǎ/* во коренските морфеме и */ol/* во формантите и во членската наставка за м.р., сп. *в'анка*, *в'аџи'кџа*, *д'аџам*, *сн'аџа*, но: *суб'ирам*, *и'асук* (< *и'асок*), *и'ениџок*, *сан'оџи м'алкајуџи* (Ви), *бџс* – *бџџоџи*, *дџа*, *в'аџџок*, *иџџарџџи*, *крај'оџи* (Бал), *д'аџка*, *дџи* – *дџџ'д'о* (Су).

Два рефлекса наоѓаме и место носовката **џ* – */ǎ/*: *џ'аџка*, *м'аџи'ку*, *м'аџџка*, *н'аџџр'а*, а во некоренски позиции */al/*: *н'еџа*, *б'еџа*, *бер'аџи*, *м'инаџа*.

Во врска со рефлексацијата на **џ* во овој говор има една посебност со која тој се изделува од поширокото серско-драмско говорно подрачје. Се работи за задржаниот назализам во вид на посебна назална согласка – */m/* пред лабијалните согласки и */n/* пред нелабијалните. Подоследно оваа појава се јавува во говорот на Сухо, Висока и Зарово, додека во Балевец е нешто поограничена, сп. *дџми* – *дамб'е*, *дамб'иџа*, *џ'аџба*, *кл'аџбу*, *скџми* – *ск'аџми*, *иџми*, *р'аџб'а*, *-иџи*, *рџми*, *скџми'иџа*, *с'аџбуџа*, *иџ'аџџан*, *за са к'аџмиџа*, *зџми*, */ǎn/* пред нелабијални со-

гласки: др̄анк, ̄р̄анди, кан̄д'а, к'анкул, кан̄и, кра̄нк, л̄анк, ма̄нч' – м'анж'и, м'анч'иши', м'андру, м'анка, ̄ан̄ӣ', ̄ан̄ӣиши'ӣа, ̄ран̄ӣ, ̄р̄анч'ка, р'анка – р'анч'а, ра̄нк'аф, ра̄сӣ'ан̄ӣ', с'ак̄анда, сан̄д'ини, санк, сан̄ӣ – с'анду(̄и), в'ан̄ли-на̀рин, 'ан̄гил, 'ан̄сил, 'анч'и, ж'еланк – ж'елан̄ӣи (Су, Ви), бл'андуа, да б'анда жиф, с'ак̄анд'а, дла̄мб'ока р'ака, ̄ола̄мби, ̄анч (газ), дра̄н̄'о, кан̄д'а̄да, л'анк-а̄ӣа, ̄уранч'ах, сан̄д'уши, в'ан̄чи (Зар), бланд'а̄ј, м'андо, ̄а̄ја̄нч'ӣна, ̄ир'амба, но в'аж'и, да̄и, з'аби, ма̄иш', ̄а̄ӣш' и др. (Бал).

Под истите фонетски услови носовоста се задржала и со рефлексот на *е, сп.: иримбица, бра̄ӣуч'енди, ̄р̄'енда, ̄ӯвинд'арин, ж'ен̄ӣфа, з'ен̄ӣ', 'ендра, 'ен̄ӣрава, кл'ен̄ӣфа, нар'ендувам, ̄ен̄ӣ' – ̄и'енда, ̄ен̄ӣшук, ̄ир'енд'а, р'енд'а, ч'енду – ч'инд'а, и во наставката -ан̄ӣ(а) : (< *-eta): 'им'а – 'им'ан̄ӣа, с'ам'а – с'ан̄ӣан̄ӣа, но: ̄и'е̄ӣ', ̄идис'е̄ӣ, дивидис'е̄ӣ, ја̄гн'а, 'им'а (Су, Ви), бра̄ӣуч'енди, диве̄н̄ӣӣна, ж'ен̄ӣва, з'ен̄ӣ', к'оле̄нда, масе̄нч'ина̄ӣа, са̄ ̄усве̄н̄ӣӣл, ре̄нд'о, е̄н-̄ир'а̄ва (Зар), 'ендро, месинч'ина̄, (о)̄л̄инд'ало, ч'ендо, но ̄л'е̄да, ж'е̄ӣва, з'е̄ӣ', кл'е̄ӣфа, р'е̄ӣ, ја̄гн'е – ја̄гн'ӣӣа (Бал).

Во повеќе случаи се јавува и секундарен назализам при /ǎ/ < њ₂, сп. ба̄нч – ба̄нс'о(̄и), л'анч'а(м) (ла̄жам), ла̄нч'а (ла̄жа), ла̄нч'ица, м'ан̄ла, ра̄нч'и (ра̄жи), с̄ӣ'ан̄г̄лу (с̄ӣ'а̄кло), дла̄н̄га, б'анч'фа (Су, Ви), м'ан̄ла, б'анч'ва, ла̄нч'иф чуw'а̄к, ла̄нч'ица̄ӣа, ла̄нч'ич'арник, с̄ӣ'ан̄клӯӣу са̄ здруб'и (Зар).

Во врска со *е како посебност во овој говор се јавува и рефлексот /'ä/, одн. /'än - 'äm/ во еден број примери, сп. м'асу – м'ас'оӣу (Су), ус'акнувам, м'анка (Ви), во суфиксот -ан̄ӣа : ја̄гн'ан̄ӣа, ја̄р'ан̄ӣа, ја̄гн'а, ја̄р'а.

Сушко-височкиот, заедно со заровскиот и балевечкиот, е единствен во серско-драмско-лагадинското говорно подрачје каде што се запазила фонемата /ä/, т.е. *ĕ, сп.: б'а̄г̄ам, б'а̄л – б'а̄ла – б'а̄ли, б'а̄син, бр'а̄к – бр'а̄ко(̄и), w'а̄ја – w'а̄ш', wr'а̄м'а, д'а̄ду, д'а̄ӣ'а, дw'а̄сӣа, дубр'а, и со алофонот [ʔ] во неакцентирани позиции: м'ах'о(̄и), м'а̄сӣ'а, м'ас'оӣу, л'а̄ӣ'а, др'ан'е : м'ах, м'а̄сӣу, м'асу, л'а̄ӣу, др'ан (Су, Ви), вр'а̄ме, н'а̄мал, ца̄л, ц'ад'а – ц'ад'иш', вид'али, умр'ана, умр'ала (Зар), w'а̄ра, ̄н'а̄здо, д'а̄ца – д'а̄ца̄ӣа, л'ак, м'ара, ч'оw'а̄к, ид'а̄ӣш, ̄о̄гул'а̄ма, фл'а̄зи (Бал), исто и во говорот на с. Илинец: ̄р̄'ах, ̄и'а̄с-на, с'а̄ј̄ӣш'ин'ица.

По однос на редукцијата на неакцентираниите самогласки уште еднаш да нагласиме дека таа се врши во сите позиции на зборформите, вклучувајќи го и крајот каде што по правило самогласките вршат и морфолошка функција, сп. в'ан̄гил (Ви), в'анж'и, инс'ик (Су, Ви), ̄ен̄ӣшук, м'а̄иш'ку, д'а̄ду, с̄ӣ'ан̄г̄лу (Су, Ви, Зар, Бал).

Во консонантизмот како дијалектни посебности за потесното лагадинско подрачје, а кои не се веќе нотирани, ги истакнуваме:

– африкатизацијата на фрикативните согласки /с-з, ш-ж/ во група со /н/ во /ц-s, ч-џ/, сп.: ба̄нч (ба̄нс < *bъъ), в'ан̄сил, инз'ик'к', ̄ан̄с'оӣ (: ̄ас – ̄а̄з'оӣ), ма̄нч' (ма̄иш), л'анч'а(м), ла̄нч'а, ла̄нч'иф, ла̄нч'иши'ник, в'анч'и (в'а̄же), м'анч'и, ма̄нч'о /-оӣ, ̄а̄ја̄нч'ӣна, ра̄нч'и (ра̄жи), х'арц'уши (Су, Ви),

– веларниот алофон на /н/ – [ŋ] пред веларните согласки, сп. де̄ӣк, кра̄ӣк, ла̄ӣк – ла̄ӣк'оӣ, м'а̄ӣка, м'а̄ӣка, ̄ӣ'е̄ӣки, ̄ир'а̄ӣка, ч'ӣӣка,

– прогресивната асимилација по звучност, сп. б'а̄ч'фа, ̄о̄ӣф'а, ж'ен̄ӣфа, ж'ен̄ӣфарин, кл'ен̄ӣфа, н'о̄иш'фа, ч'еркфа, сфа̄ӣ, сфа̄ӣӣ', сфа̄ӣӣилу, кфас, ̄ӣ'ӣкфа, во некои случаи и пред сонантите: фл'ӣза, фл'а̄ва,

– пополнувањето на етимолошките групи *-ср, -зр-* со преградните /ш, д/, сп. *сѝр'ам, сѝрибр'а, сѝр'ада*, дури и *сѝр'аи* (срп), *сѝр'аици* (срце), но *с'арна, здр'ал*,

потоа:

– упростувањето на некои консонантски групи, сп. (*дв > в*), *из'авам, нај'авам* (*најадвам*), *нар'евам, сѝр'авам* (*наредвам, сѝр'аивам*), *и'ојуи* (*и'војуи*),

– честото испуштање на /в/ и /д/ во интервокална позиција, сп.: *уи' н'оу, др'ау, х'убаја* (*хубава*), *'осијаја* (*осијава*), *и'р'аиш'*, *уси'аха* (*осијавиха*), *и'л'ајам – и'л'аи'* (*и'левам*), – *кл'ајаниц* (*кладенец*), *да в'ијми, зв'аја, зв'аи'*, *зв'ајани, зв'ај* (*из-вади*), *уи'иј, и'оја, и'ош'* (*и'ојда*), *кл'ај, н'ај, з'л'еј, и'аи'* (*цедиш*).

Од дијалектен аспект интересни се и некои тенденции во врска со гласот /х/. Најстабилен е тој во грамагичките морфеме (*-х, -хми, -хши, -ха*), додека во другите позиции и случаи веќе се покажува тенденција за негово губење или замена со /ф/, сп.: *л'аи, ф'ал'ам, ф'алба, ф'арл'ам, ф'аи'ша, скаф'ун'*, *ма'уна, к'ифка* покрај *к'ихка, б'уф* и *б'ух, куж'уф*, и др.

Сушко-височкиот говор покажува бројни посебности и во областа на флексијата.

Во именската флексија интерес претставуваат пред сè множинските образувања на именките од м.р. Кај нив особено станала продуктивна наставка *-е*, која се шири за сметка на *-и*, сп.: *сф'аиуфци – сф'аиуфциеиу*, *'облаци – 'облациеиу*, *и'а'асук – и'а'асуци – и'а'асуциеиу*, *бик – бик'о(и)*, мн. *биц'е – биц'еиу*, *б'ук – буц'е* покрај *б'укуи* (< *б'укуве*), *д'ешир'а – д'ешир'еиу* (Су) и *д'ешир'офци* (Ви), *'образ'а – 'образеиу*;

сп. ја и наставката *-ове* (> *-уви*): *бр'агуи – бр'агуеиу*, *к'умуи – к'умуеиу*.

Голема продуктивност покажува и старата мн. наставка **-ета* која се јавува во аломорфите *-анѝа / -'анѝа / -'аниѝа*, добиени по фонетски пат, и *-инѝа, -унѝа / -'онѝа*, настанати по аналогија со проширување на елементот *-ниѝ-* кај други наставки, сп.: *ј'ар'а – ј'ар'анѝа, ј'агн'а – ј'агн'анѝа* и *ј'агнич'анѝа, и'ел'ч'а – и'ел'чанѝа*, *'им'а – 'им'анѝа, м'ори – мур'анѝа, луз'е – луз'анѝа, уран'е – уран'анѝа, и'ад'е – и'ад'анѝа, л'ици (л'ице) – л'ициниѝа, р'аму – р'амунѝа, сѝуј'алу – сѝуј'алунѝа, и'исм'о – и'исм'онѝа*, и др.

Од заменските форми како дијалектно-диференцијални ги истакнуваме: *и'ој, и'а, иуз'и* (Су), *иус* (Ви), мн. *н'и, ви, и'а / и'е* (Су), *н'ај, в'ај* (Ви), клитиките *м'а, и'а (и'а, и'е), с'а, н'а / н'а, в'а / в'а, з'и / ха, и'ах з'и, на и'ах му*, демонстративните: *и'ос (и'а, иус – иуз'и, и'ес)* и *н'ос (н'ас, н'ус – нуз'и, н'ес)*, придавските: *и'акф'ос / и'ак'ос (и'акф'ас – и'акф'ос, и'акф'ес – и'акф'ас)*, прашалните: *и'о, и'и'о, к'ак* (Су), и *к'огу, и'о* (Ви), *куи'ри, -а, -о, куи'ре* (Су) и *куи'рај*, мн. *куи'реја* (Ви), присвојните: *н'ејнију* (Су), *н'ејнајуи* (Ви), *и'ахнију / и'ахнајуи*, неопределените: *идн'о / ин'о, н'аф'иу, н'икакуф / н'икакф'ос, с'акуј, с'акуириј*.

Глаголската флексија во најопштиот дел се слага со системот во поширокиот серско-драмски регион. Отстапувањата во поодделни форми произлегуваат повеќе од фонетските меѓудијалектни разлики и тие, главно, лесно се препознаваат.

Вредно е да се потсетиме дека и во овој говор е жив суфиксот *-ов(a)* за образување на несвршени глаголи и се употребува во конкуренција со *-ув(a)*, сп. *ирак'ова, ѓаз'ар'ова, сирам'ова, нају'ова*, покрај *кују'ува, м'ејнува*.

Во аористот кај глаголите од старата консонантска основа тематскиот вокал *-o-* се чува (со редукција *-y-*): *р'екух, р'екухми, р'екухџи, р'екуха*.

Од **byti* има две имперфектни форми – со основите *б'а-* и *би-*, сп. *б'ах, б'аи'и*, и *бих, б'иш'и*.

Во 3 л. на перфектот помошниот глагол се чува и кога перфектот означува прекажаност, сп. *Пујн'о вр'ам'а и(е) бил ид'ин ч'урбац'ија*.

Кај глаголските придавки се јавува често мешање на родот, како и кај другите придавки. Формата за с.р. се среќава и со именки од м.р.

Формите со 'има / нема' + глаголската *н/и-*придавка се жива категорија, сп. а) *'имам ирумн'аниу, н'емам ј'ахнаниу, 'има сџ'орину, н'емамџи в'ид'ану*, б) *им'ах з'ениу, им'аи'и кл'адину*, и др. Меѓутоа, не се непознати и форми кога глаголската придавка конгруира со родот и со бројот на предметот, сп. *џ'лау-н'аџи ја им'аи'и кл'адина, џ'аџику м'а им'аи'и џукалн'ани*.

Партикулата за идно време редовно се јавува во фонетскиот облик *за* : *за к'аж'а, за д'ојда, за д'аџи', за сџ'ани*.

Императивните форми можат да бидат за диференцијацијата интересни поради наставката за 2 л. мн., сп. *д'укар'аџи, дунис'аџи, в'иш'и – виш'аџи*, и поради честата редукција на наставката во 2 л. едн., сп. *ј'аи', в'иш', сџ'ан', кл'ад'*.

Забраната се изразува со грчката партикула *ми*, сп. *ми вил'иш' ми сл'у-и'аи', ми и'иџи'*, и со партикулата *ним'ој* + 2 л. през.: *ним'ој вр'аџи'*.

Глаголскиот прилог и во овој говор, како во драмските, се образува со наставките *-иш'ем, -ишум* (< *-ишом*), сп. *џ'л'еџиш'ем, с'аџи'кум, ирач'аи'кум*.

Во глаголската придавка се генерализирала секундарната секвенца *-ни-* кај сите глаголи, сп.: *сџ'еџнани, з'ени, хр'ан'ани, умр'ени, зас'ани*.

Погоре истакнавме дека полно единство и во оваа група говори нема. Како диференцијални црти меѓу поодделните говори на лагадинско-богданскиот терен се јавуваат: степенот на редукцијата во некои позиции, рефлексацијата на *у, некои отстапувања во рефлексацијата на *џ и *џ, статусот на /в/ во одделни позиции, степенот на палатализацијата на *и* во старите секвенци **tj* и **tʃ*, статусот на финалните групи *-сџ*, *-иш*, и во флексијата: членската наставка за м.р., множинската наставка кај именките од с.р. на *-е*, некои заменски облици, наставката за 1 л. ед. сегашно време кај глаголите од *e/i-*група, партикулата за идните глаголски форми, наставката за глаголски прилог и некои акцентски посебности.

Според резултатите од споменатите особености поголема сличност покажува говорот на селата Висока и Зарово.

Меѓу најкарактеристичните особености на *височко-заровскиот* говор спаѓа рефлексацијата на *у. Неговиот развој совпаднал со развојот на џ, значи има рефлекс *ја/*, и тоа во сите позиции, сп.: *б'а/л – б'а/џа – б'а/лу (*bylʃ)*, *в'ам'а (*vutʃ)*, *д'а/ра – д'а/раџа, к'а/џа (*kʃtʃka)*, *к'а/сџу (*kʃselo)*, *м'а/и'ка (*mʃʃʃʃka)*, *н'а/ј (*ny)*, *и'а/џам (*ɣʃt-)*, *р'а/ја – р'а'и' (*rʃj-)*, *р'а/џа (*rʃt)*, *сџн – сџн'оџ (*sʃntʃ)*, *сџи – сџи'а (*sʃtʃʃʃ)*, *џ'л'аџику (*ɣlʃtʃko)*, *сџ'анувам (*stʃg-)*, во наставки-

те: *у- : б'а̀ха, бахч'а (бахчи мн. : бахч'а едн.), дам̄'а мн. (дам̄'а едн.), сн'а̀ха – снах'а̀и'а (сна̀хи – сна̀хӣӣе : сн'а̀ха – снах'а̀ӣа едн.), н'е̄гуw'а̀и'а, н'оwа̀и'а (нов'ӣӣе) (Ви), бр'а̀и'а (бриша), влак'о в'а̀ј (*ву), л'а̀бу ск'а̀сна (*кyс-), м'а̀ја (*туј-), риб'а̀и'а ӣлав'а̀ӣ (*ryby plyv-), ч'е̄й̄ари (*četyr-) (Зар).

Во височкиот говор процесот на загубата на /в/ е значително понапреднат особено во иницијална позиција пред лабијалните самогласки, сп. ол, 'олуви, 'ода – уд'а̀ӣа, 'од'а – 'одиш' (водиш), 'он'а, ун'а̀ј, 'он'ак (од основата вон-), 'осук – усук'о̄ӣ, 'осуци, удин'ӣца, ӣ'оудник (ӣоводник), ун'еи'ӣ, уи'ӣ'ӣна, 'ујку, и во група со ӣ : уи'ори, заи'ори, ӣ'ојуи (ӣвојо̄и) и др.

Во поглед на палатализацијата на ӣ во споменатите групи и на финалните -с̄ӣ, -ӣӣ височкиот говор ни се покажува како поархаичен, бидејќи ӣ ја зачувало местата, сп. бр'а̀и'а, з'енӣ' – з'енӣ'у (: з'енӣуф̄це̄ӣу), ӣ'еӣ', ӣ'а̀нӣ' – ӣ'а̀нӣ'ӯӣ, а групите -с̄ӣ, -ӣӣ сè уште се пазат во повеќето случаи со исклучок во суфиксот -ос̄ӣ, сп. ч'ис̄ӣ, ч'ус̄ӣ, м'ос̄ӣ, ӣ'ос̄ӣ, ун'еи'ӣ, но р'адус, м'илус.

Во членската форма за м.р. се чува крајното ӣ : бр'акуӣ, бр'а̀ӣӯӣ, дра̄п̄-г̄'о̄ӣ. Заслужува да се одбележи и членската форма кај придавките, сп. з̄ул'а̀м – з̄ул'а̀ма̄јӯӣ, др'ӯг̄а̄јӯӣ д'ен'. Очигледно во овој говор наставката *џ̄ имала по друг развој отколку во другите околни говори.

Заменските облици: н'а̀ј, в'а̀ј (ние, вие), кӯӣр'а̀ј, кӯӣр'е̄ја и др. се карактеристични, главно, за височкиот говор.

Во говорот на **Сухо (сушки)** за разлика од височкиот *у > /u/, сп. син, бил; гласот /в/ во почетокот на зборформите пред /о, у/ се пази, сп. вол, в'ода, в'он'а, в'осук, в'ујку, во таа позиција во одделни случаи се јавило и секундарно /в/, сп. в'оса – в'оси, в'о̀ни – в'о̀н'уви (: 'оса, 'о̀ни – Висока), а секвенцата ӣв > ӣф : уӣф'арам, заӣф'арам, ӣф'о̄ј, ӣф'о̄јӣа. – Во сушкиот говор /в/ е претежно лабиодентален звук.

Од другите диференцијални особености по однос на височкиот говор карактеристични се: палатализацијата на ӣ' во к во бр'а̀ӣк̄а, испуштањето на -ӣ во финалната група -с̄ӣ, сп. ч'ис – ч'ис̄ӣи, мос, ӣос, членот -о : бр'а̀г̄'о, бр'а̀ӣу, сф'а̀ӣу, генерализирање на наставката -м во 1 л. едн. презент кај сите глаголи, сп. н'осам, ӣ'еч'ам, одн. бир'ем, кус'им, дра̄ж'им – и со промена на тематскиот вокал и на акцентот (: б'ера – бир'еӣ', к'ос'а – кус'ӣи' во Висока).

За сушкиот говор е карактеристична уште една фонетска особеност, која не е непозната и во Висока. Се работи за посебниот развој на т.н. секундарен ѳ₂ во контакт со сонантите во финална позиција во примери од типот на *мокр̄ъ, *рекл̄ъ. Во формите за м.р. вокалот се развил зад сонантот со што дошло до омонимија на формите за м. и ж. род, сп. м'окра (м., ж.) – м'окру (с.р.), м'андра (м., ж.) – м'андру (с.р.), р'екла (м., ж.) – р'еклу (с.р.). Во такви случаи во Висока поради замената на *у со /ä/ со обликот за м.р. совпаднала и множинската форма, сп. м'окра (м., ж. едн. и мн.) – м'окру (с.р.). Спорадично вакви форми се забележани и во Балевец и Илинец: ј'асна г̄лас, 'ендра фас'ул', ч'узда, ж'една (Бал), ч'узда ч'ув'а̀к (Ил). Приведените примери покажуваат дека овој модел се проширил и на други придавки.

5. ГОВОРИТЕ ВО КОСТУРСКО

1. Костурските говори се простираат на четири географски области: Пополе – рамничарскиот дел околу Костурското Езеро, Корешча – северозападната област во изворишниот дел на реката Бистрица меѓу планината Вич и албанската граница, Костенарија – планинската област јужно од Рупишта, и Нестрамско – областа во сливот на р. Белица на правецот Костурско Езеро – Грамос.

Во овие области има околу стотина села во кои живее мешано население – Македонци, Власи, Грци и Албанци. Пред Втората светска војна превладувало македонското население. По граѓанската војна во Грција македонската популација е значително проретчена. Неколку десетици села со македонско население се наполно уништени, а населението е раселено или отидено во емиграција.

Дијалектните особености карактеристични за костурското говорно подрачје според опфатот на територијата можеме да ги поделиме во две групи: а) црти што им се заеднички на сите локални говори во областа, и б) црти што го разбиваат говорното единство.

Меѓу покарактеристичните заеднички особености што го покриваат сето костурско говорно подрачје спаѓаат:

од областа на фонетиката:

– бројни остатоци од стариот назализам во секвенци со вокалниот дел од континуантите на носовките **q* и **e*, сп. *ḡrāndi* / *ḡrāndi* / *ḡrāndi* / *ḡr'andi*, *zāmbi* / *zāmbi* / *zāmbi* / *z'ambi*, – *ḡr'enda*, *i'enda* (в. повеќе примери во партиите за локалните говори);

– протетичкото /*v*/ пред рефлексот на **q* во иницијална позиција, сп. *vāḡlen*, *vāḡok*, *vāḡ'ica*, *vāḡor*;

– замената на /*v*/ во секвенцата **sv̄* со /*y*/ во примери од типот *u'yūi*, *os'uni*, *osun'aiḡje*;

– рефлексот /*a*/ место секундарниот \bar{a}_2 пред финалните сонанти -*p* и -*n*: *b'is-iḡar*, *d'obar*, *v'edar*, *'iḡar*, *'os-iḡar*, *māndar*, *'oḡan* (на сета територија), *v'eḡar* Ти¹, Руп, Нес, но и *v'eḡer* Ез, Доб, Марк, Кум, Гор, веројатно како резултат на асимилација според претходниот слог;

– остатоци од стариот преглас на /*a*/ во /*e*/ зад историски меките согласки, на сп. *ez'ovec*, *i'oec*, *žer*, *č'eḡa* и др.,

¹ Во натамошниот текст се служиме со следниве кратенки: Бап (Бапчор), Брез (Брезница), Вамб (Вамбел), Виш (Вишени), Габ (Габреш), Гал (Галишта), Герм (Герман), Гор (Горенци), Гр (Гратче), Граж (Граждано), Дамб (Дамбени), Доб (Добролишта), Ез (Езерец), Жер (Жервени), Жуж (Жужелци), Заг (Загоричани), Јан (Јановени), Кос (Косинец), Крч (Крчишта), Кум (Куманичево), Лоб (Лобаница), Луд (Лудово), Манг (Мангила), Мањ (Мањак), Мар (Марчишта), Марк (Марковени), Нак (Наколец), Нес (Нестрам), Нив (Нивици), Нс (Новоселјани), Ошч (Ошчима), Поз (Поздивишта), Пс (Псопе), Рад (Радигоже), Рул (Рулја), Руп (Рупишта), Сл (Слимница), Смрд (Смрдеш), Сн (Сничени), Ст (Стенско), Стар (Старошево), Ти (Тиолишта).

– остатоци од редукцијата на неакцентираниите самогласки, сп. *из'еро*, *диб'ело*, *џул'емо*, *к'онуй* (повеќе примери во описот на локалните говори).

Консонантскиот систем на сета костурска територија во голема мера е уедначен.

На сета територија се чуваат старите рефлекси */ич/, ил/* и */жц/ > жж > ж/* место прасловенските групи **tj / *kt', *dj*, сп. *вр'ешче*, *џ'ашчи*, *џ'орешч*, *кашча*, *л'ешча*, *машч'еа*, *ил'ешчи*, *сф'ешча*, *сн'ошчи*, *ич'ерка*, *ил'арашч'ерка*, *од'еешчем / од'ешчи*, *џ'ашник*, *н'ошја*, *сф'анош*, *н'ошви*, *ил'омош*, *сф'ешник*, – *в'ежа*, *в'ижа* (почесто *в'идва*, *в'идви*), *м'ежа*, *џржа*, *џрж'осан*, *с'ажчи*, *ч'ужо* – *чуш*, *чуж'ина*.

Во сите локални костурски говори се чува неизменета старата група **čr-*, сп. *ч'арн*, *ч'арн'ица*, *ч'арвен*, *ч'арвен'ило*, *ч'арвец*, *ч'арв'осан*, *ч'арвл'иф*, *ч'арши*, *ч'арика* (Пополе, Корешча), *ч'арн*, *ч'арвен*, *ч'арвен'ик*, *ч'арвец*, *ч'арвен'ица*, *ч'арши* Сл, *ч'арн*, *ч'арвен*, *ч'арши* Ез, а групата **črč-* се јавува само во фонетскиот облик *чере-*: *ч'ерей*, *ч'ер'ейна*, *ч'ер'ево*, *ч'ер'ешл'а*, *ч'ерв'еник* (месец), *ч'ер'еша*.

Согласничките групи */iij/* и */dij/* (< **tj*, **dъj*) исто така се чуваат неизменети, сп. *бр'аија*, *сф'аија*, *лив'адја*, *д'јавол*, *ил'адја*, *л'удја* покрај *л'удје* и *л'уди*, како и финалните *-сij*, *-ич* во еднословните лексеми, сп. *џ'арсij*, *џросij*, *илосij*, *илросij*, *чисij*, *џл'ушч*, исто и во *џ'орешч*, но *р'адос*, *мл'адос*, *б'олес*.

Согласките */ж, и, ч, џ/* ја чуваат својата мекост, сп. *ил'ч'ерка*, *ж'ер*, *в'еж'а*, *ил'арен / ил'ерен*.

На сето костурско говорно подрачје етимолошкото **n'* затврднало во */n/*, а групата *-nj-* (< **nъj*) не се палатализирала, сп. *кон* – *к'они*, *илен* – *илен'ушки*, *дрен* – *др'енја*, *кам'енја*, *ил'арнја*, *јад'енје*, *ил'орб'енје*, спрема нив мекоста се изделила во */j/* и во *б'анја*, *д'енја*; под влијание на */j/* во повеќето говори */n/* се реализира како лесно палатализиран фон [n']: *д'ен'ја*, *кам'ен'ја* Сл, Гал, Ез.

Во врска со дистрибуцијата на согласките, заеднички особини на сите костурски говори се:

– отсуството на групите */iij/* и */жд/*, кои по правило се асимилираат: *иij > ич*, *жд > жж > ж*, сп. *ич'ица*, *н'ишчо*, *оџн'ишче*, – *д'ожо(ij)* – *дож'ови*, *џл'уч-* *џл'уж'ови*;

– асимилацијата на групата */сч/* во */ич/* на морфемска граница во примери од типот *кл'асче > кл'ашче*, *м'осче > м'ошче*, *ил'ојас > ил'ојашче*, *'обрас* – *обр'ашче*, *лисij* – *л'ишче*;

– пополнувањето на групите *-ср-*, *-зр-*, *-жр-* со плозивите */iij, d/*: *сijрам*, *сijр'еда*, *сijр'ebro*, *здрел*, *здрав* – *здр'аци*, *ждр'ебе*, и др.;

– африкатизацијата на согласките */с/* и */ш/ > /џ/* и */ч/* во групите */iijс/*, */iijш/*, сп. *ил'јува*, *ил'цов'иса*, *ил'чалви*, *сij'иijца*, *ил'еij'ија*, *ил'чен'ица*;

– на */с/* во секвенцата *-ск-* ако претходи согласка: *в'олџки*, *ж'енички*, *к'ос-ил'урички*, *б'иijолочки*;

– потоа на */з/* и */ж/* во соседство со сонантите */л, р, н/*, сп. *м'олси*, *с'алси*, – *џрца*, *џрц'оса*, *џл'ичка*, *д'арци*, *д'арц'ава*.

Групите */вн/* и */бн/* се асимилираат во */мн/*, како во повеќето западни македонски дијалекти, сп. *Гл'амна*, *ил'емна*, *од'амна*, *р'амно*, *оџл'амник*, *Сл'имница* покрај *Сл'ибница* и *Шл'ибница*, *др'емно ж'иijо*, *заџ'имна*, *сн'омник*, во повеќето говори и во *мнук*, *мн'ука*.

Во бројни примери групата *-дн-* се упростува со редукција на */д/*, сп. *'ено*, *'ена*, *ил'ана* (*ил'адна*), *с'ена* (*седна*).

Доста се уедначени на сето костурско подрачје и граматичките особености.

Во именската флексија сите локални говори ги обединуваат множинските наставки: *-ови*, која се проширила и на двосложните именки од м.р. што означуваат роднински односи, сп. *лебови*, *син'ови*, *зей'ови*, *џаџк'ови*, *вујк'ови*, *дед'ови*; *-нишча* кај двосложните именки од с.р. на *-е (-је)*: *џ'иле – џилен'ишча*, *џелен'ишча*, *кучен'ишча*, *м'орје – морјен'ишча*, *џ'олје – џолјен'ишча*, *ждр'ебе – ждробен'ишча*, додека кај повеќесложните превладала наставката *-ина* : *маџа-р'ина*, *офчарч'ина*, *водарч'ина*.

Особено е продуктивна во сите костурски локални говори наставката *-ја*, сп. *к'амен – кам'енја*, *кор'енја*, *џајр'енја*, *сн'ојја*, *л'исџ'ја*, *бр'аџја*, *џ'аџи / џ'аџи – џ'аџија*, *н'ива – н'ивја*, *лив'адја*, *оџ'адја*, *џлан'инја*, *ленд'инја*, *џрам'адја*.

Збирната наставка *-ишча* има поограничена употреба, сп. *џроб'ишча*, *рид'ишча*, *сон'ишча*, *кресџојџ'ишча*, од с.р. *џаџне – џаџн'ишча*, *џар'ишча*, *џил'ишча*.

Од именката *д'еџе* превладува множинската форма *д'еџи*.

Категоријата избројана множина костурските говори не ја познаваат, сп. *два лебови*, *џири син'ови*, *два дев'ерја*, *џири џајр'енја*, *двајца бр'аџја*, *џири маџи*.

Во вокативната форма има тенденција да се генерализира наставката *-о* : *браџи – бр'аџо*, *с'ино*, *маџо*, *воденич'аро*, *чов'еко*, ж.р. *Мар'ико*, *лис'ицо*, *маџа-р'ицо*, *ласџов'ичко*.

Сите костурски говори познаваат само членски форми на *-џи* : *л'ебо (л'ебоџи, л'ебуџи)*, *каџичаџи*, *д'еџеџи*, *џ'ениџе – џ'енеџе*, *џолјен'ишчаџи*.

На сето костурско говорно подрачје директниот објект кај одушевените именки граматички се изразува со предлогот на : *џо џр'аџа на кафеџијаџи*; *џарџкоџо деџе џрави брак и е џок'ани на ч'уџаџа да 'оди на бр'акуџи*; и *џо 'оџи-џа џ'аруџи на д'еџеџо*, *џа 'оџиџа на џ'енаџа* Нес; *џо в'иду на В'анеџа*; *е в'иду на Мара Гр*, *џо в'икна на Јанеџо*; *џо џ'иџифи сџ'арџо на д'еџеџо* Манг; *џо збр'ае на џој ч'овек Жер*; *џ'оџо џо уџиџа на д'еџеџо* Заг; и кај заменките: *џо з'ева на н'еџо на Горџеџо* Сн; *на н'и и в'иду* Ез; *'осџај џо на н'еџо*, *з'евај ме на м'ене* Сн; *на н'ими и в'иде* Поз; *џр'еска на м'ене ме џр'есе* Сл; *на џ'ие и в'иде* Сл; *на н'их и в'ид'о* Манг.

На поширок ареал во Костурско можат да се сретнат остатоци од старата дативна флексивна форма во посесивна функција, сп.: *џар'уџоџу џч'ерка*, *џо-џ'оџоџу к'аџаџа* Нес, *џосџ'оџоџу раб'оџа* Ти, *џосџуџ'оџу* Вамб, *санџеџ'оџу 'око* Гор, и од лични имиња: *'Ово е Маркоџ'оџу д'еџе* Руп, *Кол'џ'оџу ч'уџа* Ти, *Насеџ'ом д'еџе*, *Переџ'ом каџича*, *Горџе – Горџеџ'ом*, *Ил'о – Ил'оџ'ом*, *Илеџ'ом* Ез.

Како граматички сигнал за дативен објект за сите три рода во едината и множината се употребува клистиката *му* : *му р'ече на с'ино(џи)*, *му р'ече на џ'ена-џа*, *му р'ече на деџеџо*, *му р'ече на м'аџиџе / џ'ениџе / д'еџиџе*.

Кај заменките како дијалектна посебност за сите костурски говори се јавуваат формите: *џел*, *џ'ела*, *џ'ело*, *џ'ели*, покрај *све*, *сф'иџе*, сп. *џ'ели ч'уџе*, *џ'ели вол'ови*, и: *сф'иџи џ'ене дојд'оје*, *сф'иџи маџи се вајр'аје* Нес, *џ'ел н'ароџи* Марк, – неопределените: *'еркој*, *ерк'оја*, *ерк'оџе*, посесивните: *џ'еен*, *џ'ејна*, *џ'ејно*, и *џ'емен*, *џ'емна*, *џ'емно*, *џ'емни*, демонстративните: *џој*, *џас*, *џос*, *џес*, – *џ'ојџ'уа* (овој), *џ'ас-џ'уа*, *џ'осџ'уа*, *џ'есџ'уа*, потоа *џ'ојџ'ам* (оној), *џ'асџ'ам*, *џ'осџ'ам*, *џ'есџ'ам* Манг.

Во областа на глаголската флексија бројот на дијалектните особености што им се заеднички на сите костурски говори е значително поголем во однос на именската флексија.

Кај глаголите од старите *и-* и *е-* основи извршено е прегрупирање според видот на гласот на кој завршува општиот глаголски дел; кога тој завршува на самогласка, тематскиот вокал е *-е-*, сп. *зн'а-е-*, *ѿк'а-е-*, *ѿ'и-е-*, *ш'и-е-*, *ѿ'е-е-*, *с'е-е-*, *ч'у-е-*, *бр'о-е-*, *кр'о-е-*, а кога завршува на согласка тематскиот вокал е *-и-*: *бер-и-*, *с'еч-и-*, *ѿ'адн-и-*, *умбр-и-*.

Во 1 л. едн. на сегашното време наставката *-м* се генерализирала само кај глаголите од *а-*група, додека кај глаголите од *е-* и *и-*група таа отсуствува, со исклучок на глаголите *дам* и *јам*. Во 3 л. мн. сите глаголи завршуваат на *-е*. Комплетната презентска парадигма гласи:

в'икам, в'икаш, в'ика, в'икаме, в'икаѿе, в'ике;
н'оса, н'осиш, н'оси, н'осиме, н'осиѿе, н'осе;
б'ера, б'ериш, б'ери, б'ериме, б'ериѿе, б'ере;
ѿка, ѿк'аеш, ѿк'ае, ѿк'аеме, ѿк'аеѿе, ѿк'ае;
ѿ'ија, ѿ'иеш, ѿ'ие, ѿ'иеме, ѿ'иеѿе, ѿ'ие;
ч'уја, ч'уеш, ч'уе, ч'уеме, ч'уеѿе, ч'уе;
бр'оја, бр'оеш, бр'ое, бр'оеме, бр'оеѿе, бр'ое.

Отстапување од оваа парадигма покажува само костенарискиот и нестрамскиот говор кај глаголите од *а-*гр. во 1. л. едн. и мн.

Посебно на костурските говори се презентските форми од глаголите **byti* и **xъtĕi*.

Од првиот на поголема територија се употребуваат покрај кратките и полни форми, сп. *'еса, 'есе, 'есѿи, 'есме, 'есѿе, 'есе* Сл, Рад, *'еси, 'еси, 'есѿи, 'есме, 'есѿе, 'есе* Марк, негирани: *не 'есе, не 'еси, не 'есѿи* Нес. Стариот облик со основата **bǫd-* гласи: (*да*) *бǫнда, бǫндиш, бǫнди, бǫндиме, бǫндиѿе, бǫнде*, одн. *банда, бǫнда* итн. зависно како се рефлектирала носовката **ǫ*.

Од глаголот **xъtĕi* се употребува само негираната форма и се јавува во фонетскиот облик: *н'ејѿа, н'ејѿиш, н'ејѿи, н'ејѿиме, н'ејѿиѿе, н'ејѿе* (на сета територија).

На поголем ареал уедначена е и парадигмата на минатото определено свршено време. Кај глаголите од старата согласничка основа во 1. л. едн. како наставка се оформила *-у* (добиена од *о* во резултат на редукција), сп. *д'ојду, до-н'есу, р'еку, ѿрес'еку, изм'ǫлзу*, а 3. л. мн. завршува на *-е*: *дојд'о(ј)е, рек'о(ј)е, од-нес'о(ј)е, сѿан'а(ј)е*. Целата парадигма на ова време гласи: *р'еку, р'ече, р'ече, рек'о:ме, рек'о:ѿе, рек'о(ј)е; сѿ'ана, сѿ'ана, сѿ'ана, сѿан'а:ме, сѿан'а:ѿе, сѿан'а(ј)е; ѿл'аѿи, ѿл'аѿи, ѿл'аѿи, ѿлаѿ'и:ме, ѿлаѿ'и:ѿе, ѿлаѿ'и:ѿе, ѿлаѿ'и(ј)е; зве, зве, зве, зве:ме, зве:ѿе, зве(ј)е*. Од оваа парадигма отстапуваат нестрамскиот и делумно костенарискиот говор.

Нешто е посложена положбата во одделните локални говори со образувањето на минатото определено несвршено време (в. поодделно во секој говор).

На сето костурско говорно подрачје кај глаголите од *и-*гр. во 2 л. мн. на заповеден начин се генерализирала наставката *-иѿе*, сп. *н'оси – н'осиѿе, б'ери – б'ериѿе, ј'ади – ј'адиѿе* (: *к'оѿај – к'оѿајѿе, ѿ'еј – ѿ'ејѿе, ѿк'ај – ѿк'ајѿе, број – бр'ојѿе, бл'ујѿе, ѿ'ијѿе*).

Во врска со глаголската именка костурските говори покажуваат две посебности. Едната посебност ја претставува наставката *-ије*, сп. *осун'аије, жен'еије, колн'еије, леѓнув'аије, сѿан'аије* Нес, *осунв'аије, жн'аије, ѿуклѣн'аије, вѣрнув'аије, ѿразнув'аије, ѿѣлн'еије, сѿемнув'аије* Чер. Во костурските говори со наставките *-нје* и *-ије* глаголски именки можат да се образуваат и од свршени глаголи, сп.: *венч'енје, ѿоѣреб'енје, ѿросѿ'енје, умбр'енје* Нес.

Глаголскиот прилог најчесто се образува со наставката *-(e/a)ишем*: *вик'аишем, сед'еишем, нос'еишем*, но се среќаваат како конкурентни и форми со наставките *-ничким*: *седен'ичким, ѿлачен'ичким, -(e/a)ишчум*: *сед'еишчум, нос'еишчум, и -ничкум*: *седен'ичкум, ѿлачен'ичкум*.

На костурското говорно подрачје глаголската *л*-форма се загубила, со исклучок во граничните села со леринскиот и на север со преспанскиот говор. Со загубата на *л*-партиципот се загубиле и сите сложени облици од класичната словенска конјугација што се образуваат со него (минатото неопределено време, предминатото, можниот начин, соодветните конструкции со *ќе*). За сметка на тие форми превладале облици со помошниот глагол 'има / нема' во сегашно и минато определено несвршено време + глаголската *н/и*-форма во среден род од свршени и несвршени и од преодни и непреодни глаголи, сп.: а) *'имам дојд'ено (ид'ено, нос'ено, донес'ено), 'имаи дојд'ено, 'има дојд'ено, 'имаме дојд'ено, 'имаиѿе дојд'ено, 'име дојд'ено*, б) *'име, 'им'аише, 'им'аме, 'им'аиѿе, им'ае / 'имее + дојд'ено*, првото со значење на минато неопределено, второто со значење на предминатото, и двете резултативни.

Со промените на структурата на сложените глаголски облици настанале и некои промени во глаголските категории. Така, на пример, костурските говори немаат посебни форми за категоријата прекажаност.

Промени претрпеле и конструкциите со *ќе (за)* за изразување на идни дејства споредени со некој минат момент и/или со други модални значења. И кај овие конструкции помошниот глагол 'има' со партикулата *ќе (за)* ги презел функциите на формите со *л*-партицип во другите македонски дијалекти, сп.: а) *ќе 'имам дојд'ено (вид'ено, реч'ено), ќе 'имаи дојд'ено, ќе 'има дојд'ено, ќе 'имаме дојд'ено, ќе 'имаиѿе дојд'ено, ќе 'име дојд'ено*, и б) *ќе 'име дојд'ено, ќе 'им'аише дојд'ено, ќе 'им'аме дојд'ено, ќе 'им'аиѿе дојд'ено, ќе 'им'ае / 'имее дојд'ено*.

Со загубата на можниот начин со *би* се оформила нова конструкција со глаголот *сака* како помошен, сп.: а) *с'ака* (во сегашната парадигма) + сегашно време на матичниот глагол со *да (сакам да ода, сакаи да одиш, сака да 'оди,...)*, и б) *сака* во минато определено несвршено време + сегашно време со *да* на дадениот глагол: *с'аке да н'оса, с'ак'аише да н'осиш, с'ак'аише да н'оси, с'ак'аме да н'осиме, с'ак'аиѿе да н'осиѿе, с'ак'ае / с'акее да н'осе*.

Интересен материјал костурското говорно подрачје ни нуди во врска со образувањето на несвршени глаголи од свршени. Овде е формиран нов модел со суфиксот *-в-* кој се додава на општиот (коренскиот) дел од свршениот глагол, сп.: *к'аж-и : к'аж-в-а* и/или *к'аж-в-и, к'уи(и) – к'уи-в-(а)и, ѿл'аиѿви, ф'аиѿви, в'идѿви, з'ајдѿви, ѿоѣ'одѿви, на'одѿви, р'од(и) – р'од-в-и, н'ајд(и) – н'ајдѿви, м'ен(и) – м'енѿви, расѿѿов'ар(и) – расѿѿов'арѿви, ѿ'ур(и) – ѿ'урѿви, сѿѿ'ор(и) – сѿѿ'орѿви, ѣр'е-ш(и) – ѣр'ешѿви, р'еиш(и) – р'еишѿви, исѿѿ'еч(и) – исѿѿ'ечѿви, заѿѿл'еиѿ(и) – заѿѿл'еиѿѿви, соб'ер(и) – соб'ерѿви, умбр(и) – ум'ирѿви (основа *умир-а*); кај глаголите чиј општ дел завршува на *-в-* од типот *наѿр'ав-и, оѿдр'ав-и*, во некои пунктови се задржал*

стариот модел со суф. -а, сп. *осѝ'ав(и) – осѝ'ав-а, исѝр'ав(и) – исѝр'ав-а* Поз, Жуж, но во повеќе говори и кај овие глаголи се наложил суф. -в- но проширен со инфиксите -ив- или -ов- за да се избегне удвојувањето на в, сп.: *забор'ав(и) – заборав-'ив-а, ѝоѝр'ав(и) – ѝоѝрав'ива, наѝр'ав(и) – наѝрав'ива, расѝр'ав(и) – расѝрав'ива, осѝ'ав(и) – осѝ'ав'ива, исѝрав'ива*, поретко и *наѝр'ав(и) – наѝрав-'ов-а, осѝ'ав(и) – осѝ'ав-'ов-а* Жуж, или *оздр'ав(и) – оздрав'ев-а* Манг. Кај глаголите што завршуваат во свршената форма на -н- од типот *с'едн-и, л'еѝн-и*, во некои пунктови се чуваат старите несвршени образувања, сп.: *ѝр'еѝн(и) – ѝре-ѝ'ина, с'едн(и) – сед'ина, ѝад'ина* Поз, или со суф. -ув-: *леѝн'ува, соѝн'ува* (во источните пополски села), додека на поголем ареал и кај овој тип глаголи се генерализирал суф. -в- проширен во -ив-, сп.: *сѝ'емн(и) – сѝ'емн'ив-а, л'еѝн(и) – леѝн'ива, с'оѝн(и) – соѝн'ива*, или -в- се додава на проширената основа: *с'оѝн(и) – соѝ'ин-в-а, леѝ'инва, ѝад'инва, сед'инва* Марк.

Кај глаголите чиј тематски дел завршува на самогласка се чува стариот модел на -в-: *ѝокр'и(е) – ѝокр'и-в-а, нав'ива, зав'ива, обу(е) – обува*, и др.

На овој начин се ликвидирани старите модели од типот *фаѝи – фаѝиѝа / фаќа, роди – ражда / раѓа, ѝреѝи – ѝрешава, собере – собира, ѝури – ѝура, куѝи – куѝува / куѝова, забораѝи – заборава, оѝѝвори – оѝѝвора / оѝѝвара* и др. Создаден е нов и поекономичен модел.

Само за костурското говорно подрачје во целина карактеристични се и следниве предлози: *кај* (со значење како): *Сфеѝ'иѝиѝе кај сѝнѝе* Гор, *ѝој кај зм'ија се вл'ечи* Сл; *кам / каму* (во значење правец и време): *'ојде каму с'есѝра ми* Сл, *'оди каму К'осѝур, ќе 'ода каму ѝ'аѝко ми, каму р'учок са вѝрна* Ти, *'оди каму с'елоѝо* Лоб, *ќе д'ојде каму Вел'ден, д'ојде каму 'обеѝ* Вамб, *ке си д'оди кам М'иѝуруф, 'оди кам с'елоѝо* Мак; *оѝќаму* : *ѝом'ина оѝќаму с'елоѝо* Гор; *крс / крѝс / крес* : *ѝ'омина крес н'ива* Ошч, *изл'езе кѝрс вр'аѝа* Лоб, *крѝс лив'адаѝа* Габ, *ѝом'ина крес р'ека, крес с'елоѝо* Ти; *ѝара* (со значење 'отколку'): *Подобро да д'ој бр'аѝ ми ѝара чуѝ ч'овек* Сл; *ѝрес*: *ѝрес ѝ'уриѝко време* Вамб; *ѝроѝи* (со значење 'спрема') *ѝроѝи ѝонд'елник* Лоб, Крч; *ѝрекај* ('покрај'): *еден сѝар ч'овек ор'аѝе ѝ'уа ѝр'екај ѝаѝо* Жер; *ѝроѝи / ѝреѝи / ѝерѝи* ('спроти'): *ѝреѝи сѝмб'оѝа, ѝроѝи Вел'иден* Ти, *д'ојде ѝр'еѝи фѝ'орник*, ('отколку'): *Поарно бр'аѝ ми да д'ој со м'ене ѝ'ерѝи др'ук* Гор; *сур* ('врз'): *ѝом'ина сур к'аѝчаѝа* Рад; предлогот *со* во некои костенарски села се јавува и во обликот *са* : *ѝо удри са сѝ'аѝ, са н'оѝ, са рѝка, са моѝ'ика* Марк; предлогот *во* најчесто се јавува во обликот *о* : *ој о с'ело, 'ојде о Б'иѝола* Ошч, *ѝој 'оди о с'елоѝо на ѝ'осѝи* Габ, *'оде о К'осѝур* Лоб, *оѝ'иде о Лерин, оѝ'иде у 'ено с'ело* (со редукција на *о > у*) Сл. – Предлогот *на* има многу поширока дистрибуција отколку во другите македонски дијалекти, бидејќи се употребува и со значење на место и правец наместо предлогот *во*, сп. *се вѝрна на Лерин* Смрд, *оѝ'иде на с'елоѝо* Гор, *'оди на Р'уѝиѝа, на ѝѝрква, беше на кѝѝчаѝа, м'есоѝо се в'ари на к'оѝело* Руп, *ѝреј сеѝа на Н'есѝрам* Јан.

Важна диференцијална особеност на костурските говори по однос на долновардарските, со кои тие граничат на исток, и на преспанските, делумно и на леринскиот, претставува акцентскиот систем.

Во сите локални костурски говори на север до с. Рулја, на пограничјето со преспанскиот, коегзистираат два акцентски модела: а) модел со морфолошки фиксиран акцент, кој е карактеристичен за долновардарските, но со тенденција

да се стабилизира на пенултима и антпенултима, и б) модел со фонетски фиксиран акцент на пенултима, но со некои ограничувања.

Лексичкиот акцент во принцип може да се јави на секој слог во збороформите, но со некои ограничувања.

Во домашни зборови тој не се јавува на отворена ултима. Меѓутоа, во туѓи лексеми може да се сретне и во оваа позиција, сп. *будал'а, бин'а, кацар'а, душем'е, чекмец'е, скол'о, нис'и, сџил'ја* Нес, Ез, Сл.

На затворена ултима акцентот се јавува претежно во повеќесложните збороформи, и во ограничен број во двосложни именки и придавки.

Кај именките на последниот слог тој стои, главно, кај дел од суфиксните образувања на *-ак, -ек, -ок, -ник, -ар, -ач, -ец*, сп. *един'ак, ѓодин'ак, желанд'ек, ѓаџаал'ек, ѓазар'ек, самар'ек, бибер'ок, мачор'ок, мисир'ок, намеџ'ок, џаџор'ок, армасн'ик, вечерн'ик, власен'ик, ечмен'ик, корен'ик, мисерн'ик, масалн'ик, џџџерн'ик, рабоџн'ик, солен'ик, чџрвен'ик, волов'ар, ѓовенд'ар, левич'ар, лоџаџ'ар, мамлич'ар, улишч'ар, куџов'ач, џокрив'ач, желанд'ец, ѓребен'ец, кисел'ец, џоџов'ец, слаџов'ец, шушлав'ец*, кај жителските имиња на *-ар* од типот *долен'ар, жужолч'ар, лудов'ар, несџрам'ар* (жители на селата Долени, Жужелци, Лудово, Нестрам), речиси редовно кај сложенките од типот *браџуче(н)џ – браџуч'енди, ѓроздоб'ер, водоџ'аџ, лисџоџ'аџ, водовр'ик, кресџоџ'аџ, средор'ек, домаз'еџ, вџрџоџ'ом, џесноџ'оџ*, и други именки со три и повеќе слогови: *сиром'ах, домак'ин, ѓулем'ин* (јануари), *ѓолоѓ'ин, боѓаџ'аџ, џахџаџ'аџ*. – Од придавките образувања на затворена ултима најчесто се акцентираат изведенките со суфиксите: *-ав, -лив, -ан, -џџ*, скоро редовно трисложните и повеќесложните, сп. *болнич'аф – болнич'ава, белик'аф, белич'аф, белун'аф, дебелк'аф, жџлџџник'аф, зеленк'аф, кашлич'аф, кафеџ'аф, чџрник'аф, болезл'иф, џесукл'иф, рабоџл'иф, армас'ан – армас'ана, мул'џос'ан, џрџос'ан, мухлос'ан, чџрвос'ан, варов'џџ, зборов'џџ, асџел'џџ, манѓлов'џџ, леков'џџ, џечал'џџ*, кај сложенките од типот *белол'ик – белол'ика, чџрно'ок, ѓолоѓ'л'аф – ѓолоѓ'л'ави*, во нестрамско-костенарискиот и костурско-беличкиот и кај повеќе двосложни придавки, сп. *ѓџрб'аф, белк'аф, ѓлиб'аф, красџ'аф, кел'аф, веџир'иф, ѓорчл'иф, зборл'иф, лен'иф, маѓл'иф, вис'ок, ѓол'ем, ѓор'еџч, лак'ом, диб'ел, боѓ'аџ, ламб'ок, џџр'ок, зел'ен*. Сите овие примери се забележани во јужниот дел на костурската област, главно, во Нестрам, костенариските села (Ез) и во селата што спаѓаат во рамките на костурско-беличкиот говор.

Како се оди по на север кон Корешчата бројот на примерите со акцент на затворена ултима опаѓа. Во костурско-корешчанскиот говор кај двосложните именки и придавки акцентот наполно се стабилизира на пенултима, сп. *џунак – џунаџи, 'език – езџиџи, ч'овек – чов'еџи, ѓ'алаџ – ѓал'аџи, 'офчар – офч'ари, р'ибар – риб'ари, 'орач – ор'ачи*, кај придавките: *боѓаџ – боѓ'аџа (боѓ'аџо, боѓ'аџџи), в'исок – вис'ока, ѓл'џмбок – ѓлџмб'око, ѓ'џрбаф – ѓџрб'ава, з'елен – зел'ена, ч'џрвен – чџрв'ена, к'исел – кис'ела, с'олен – сол'ена, џ'инок – џџр'ока*, итн.

Не се ретки овде и примери со пренесен акцент на пенултима и во повеќесложни збороформи, сп. *браџџ'учед – браџџуч'енди, ѓов'ендар – ѓовенд'ари, дом'акин – домак'ини, ман'асџџр – манасџџ'ири, сир'ома(х) – сиром'аси, рабоџн'иџи, чџрв'еник*, и др. Габ.

На овој начин во костурско-корешчанскиот говор кај двосложните зборформи во именската флексија се оформил модел со фиксиран акцент на пенултима.

Другата тенденција што е особено изразена во костурските говори е да се одбегне акцентирањето на слоговите понапред од третиот.

Речиси сите многусложни именки со старото место на акцентот на четвртиот слог на овој терен се парокситони, што значи дека акцентот се повлекол надесно со тенденција да се стабилизира исто така на пенултима (во неопределените форми), сп. *бивол'ица, вервер'ица, ѓушчер'ица, јалов'ица, кисел'ица, крас'иав'ица, кукав'ица*, а во одделни лексеми тој се преместил на пенултима и од третиот слог, сп. *Буџ'арин, ез'овец, из'еро, вар'иво, ѓренд'иво, маич'еа, ох'иика, бур'ина, ѓал'ица, коз'ина, пел'ена, оџ'рада, ѓоѓ'ара*. Пропарокситоничен акцент се задржал само во ограничен број лексеми во одделни локални говори, сп. *з'абица, ѓ'азува, 'оф'иика, з'узела, к'оленда* (главно во јужните костурски села), на поширок ареал и во деминутивно-хипокористичките образувања со суфиксот *-ичка*, сп. *б'абичка, ѓ'лавичка*, и кај еден број придавки со суф. *-ов, -ин* (во формите за ж. и с.р.), сп. *ј'алова (оф'ца), в'алкова (кожа), ѓ'ос'ова (раб'оѓа), ѓ'аѓ'кова, бр'аѓ'ова (каш'ча), б'абино, м'ај'чино, кр'авино (млеко)*.

По однос на морфолошко-парадигматските особини на акцентот во костурското говорно подрачје се оформиле два акцентски модела – модел со неподвижен (парадигматски фиксиран) акцент и модел со подвижен акцент.

Парадигматски фиксиран акцент во именската флексија имаат, главно, именките и придавките што имаат акцент на затворена ултима, сп. *ѓовенд'ар – ѓовенд'ари – ѓовенд'аро(ѓ) – ѓовенд'ариѓе, ечмен'ик – ечмен'ици – ечмен'ико(ѓ) – ечмен'ициѓе, каменл'иф – каменл'ива – каменл'иво – каменл'иви, чл. каменл'ивоѓа – каменл'иваѓа – каменл'ивоѓо – каменл'ивиѓе*, потоа придавките што имаат акцент на коренската морфема од типот *ѓ'аѓ'икоф – ѓ'аѓ'икова – ѓ'аѓ'иково – ѓ'аѓ'икови*, или *б'абин – бабина – бабино – бабини*, чл. *бабинио(ѓ) – б'абинаѓа – бабиноѓо – б'абинѓе*, сите именки што завршуваат на вокал: *ж'ена – ж'ени – ж'енаѓа – ж'ениѓе, лив'ада – лив'адаѓа – лив'ади – лив'адиѓе, с'ело – с'елоѓо – с'ела – с'елаѓа, кол'ено – кол'ена – кол'еноѓо – кол'енаѓа*, а во глаголската флексија презентската и императивната парадигма, сп. *в'икам / в'икум – в'икаѓи – в'ика – в'икаме – в'икаѓе – в'ике, н'оса – н'осѓи – н'оси – н'осиме – н'осѓѓе – н'осе*, императив: *н'оси – н'осѓѓе, д'онеси – д'онесиѓе*, во нестрамско-костенарискиот говор уште и имперфектот: *н'осе – н'осѓѓе / н'осѓѓѓи – н'осѓѓѓе – н'осѓѓѓе – н'осѓѓѓе*.

Фиксиран акцент на пенултима во именската флексија имаат во единската и множинската неопределена форма именките што образуваат множина со двосложни наставки (*-овци, -овци // -офци, -ишча, -нишча, -ина*), сп. *брек – бре-ѓ'ови, ден – ден'ови, в'ујко – в'ујк'ови, д'едо – дед'ови, крадл'о – крадл'офци, м'ешко – мешк'офци, р'иѓ – рид'ишча, ј'аѓне – јаѓн'ишча, ј'аре – јар'ишча, маѓ'аре – маѓар'ина, м'орје – морен'ишча, ѓ'еле – ѓелен'ишча*, потоа именките од м.р. што завршуваат на консонант и имаат акцент на пенултима, сп. *бивол – бив'оли, д'евер – дев'ери, м'есец – мес'еци, р'учок – руч'оци, 'оф'ар – оф'ари, ѓовенд'ар – ѓовенд'ари, 'орач – ор'ачи, к'амен – кам'енја, дом'акин – домак'ини, браѓ'учеѓ – браѓ'уч'енди*; кај придавките акцентот алтернира меѓу неопре-

делените форми за м.р. и другите форми, сп. *ѝ'олем* – *ѝол'ема* (*ѝол'емо*, *ѝол'еми*), *з'елен* – *зел'ена* (-о, -и), сп. и *н'еѝоф* – *неѝ'ова* (-о, -и) и др.

Меѓутоа, во определените форми акцентот го задржува истото место како во неопределените, сп. *л'еи* – *леб'ови* : *л'ебо(ѝи)* – *леб'овиѝе*, *к'амен* – *кам'енја* : *к'амено(ѝи)* – *кам'енјаѝа*, *ѝоле* – *ѝолен'ишча* – *ѝ'олеѝо* – *ѝолен'ишчаѝа*, *ѝ'олем* – *ѝол'ема* – *ѝол'емо* – *ѝол'еми* : *ѝ'олемѝо(ѝи)* / *ѝ'олемјо(ѝи)* – *ѝ'олемаѝа* – *ѝ'олемоѝо* – *ѝ'олемѝе*. Членските морфеме, како што се гледа, не влијаат врз местото на акцентот.

Во областа на глаголската флексија овој модел доследно се реализира во парадигмите на аористот и на глаголската придавка, сп. (аорист) *ѝл'аѝи* (1–3) – *ѝлаѝи'ѝе* – *ѝлаѝи'ѝе* – *ѝлаѝи'ѝе*, *дон'есу* – *дон'есе* – *донес'оѝе* – *донес'оѝе* – *донес'оѝе*, (гл. придавка) *дојден* – *дојд'ена* – *дојд'ено* – *дојд'ени*, *умбрена* (-о, -и), а во говорот на Корешчата уште и во парадигмата на имперфектот: *в'ике* – *вик'аѝе* – *вик'аме* – *вик'аѝе* – *вик'аѝе*, *бере* – *бер'еѝе* – *бер'еме* – *бер'еѝе* – *бер'ее*.

1.1. Не е незначителен и бројот на особеностите со кои се диференцираат меѓу себе одделни локални говори. Меѓу најмаркантните диференцијални особености во рамките на костурскиот дијалект спаѓаат континуантите на носовката **q* и на старите **j*, **r*. Тие одат заедно на сета македонска западна и јужна јазична периферија и во голема мера придонесле во конституирањето на современите вокални фонолошки системи. Sprema резултатите од нивната рефлексација на костурскиот терен појасно се изделуваат три помали говорни целини: 1. костурско-корешчански говор–со рефлексите *ǎ*, *ǎn-ǎm* за **q* и *ǎp*, *ǎl* за споменатите сонантски групи, 2. костурско-белички–со рефлексите *ǎ*, *ǎn-ǎm* и *ǎp*, *ǎl*, 3. костурско-костенарски говор–со рефлексите *ǎ*, *ǎn-ǎm* и *ǎl*, *ǎp-ǎp*.

Нема единство на костурскиот терен исто така во рефлексацијата на секундарниот *ɔ*₂ пред финалното -м, во степенот на редукцијата на неакцентираниите самогласки, во дистрибуцијата на фонемата /x/ и нејзината честота, во употребата на звучните африкати /s-ɟ/ и нивната дистрибуција; во областа на морфологијата разлики се покажуваат во фонетскиот облик на членската морфема за м.р. (-о, -оѝи, -уѝи), во множинската наставка кај именките и придавките на -а (*жени* – *жене*), кај цела редица заменски форми; во глаголската флексија нема единство во употребата на полните форми на старите помошни глаголи **вѝти** и **ѝт'ѝти**, во наставката за 1. л. едн. сегашно време, во наставките на минато определено несвршено време, заповедниот начин и глаголскиот прилог, во географската дистрибуција на партикулите *ке* и *за*, потоа во местото на акцентот во одделни глаголски форми.

5.1. КОРЧАНСКИОТ ГОВОР

Овој говор е застапен во периферната оаза во Корчанско – селата Бобошчица и Дреновени.

Како континуант за **q* се јавува /a/ односно /am/, /an/ со запазен назализам, сп. *ѝнасен*, *каѝча*, *ваѝлен*. Назалниот изговор се зачувал до денес како посебен глас издвоен од вокалот и тоа: назално /m/ се јавува пред лабијален консонант, додека пред другите се јавува назално /n/, сп. *самбоѝа*, *дамб*, *замб*; *ѝранди*, *санди* (*суди*), *сандач* (*судија*).

Секундарниот τ_2 во сите позиции покажува идентичен развој како и $*\rho$, а исто така се однесува и придружниот вокален елемент на некогашните вокални $*\gamma$ и $*\beta$. Така, во коренот на зборот (*манџла*), во финалните групи $*\text{тѣ}$ (*седам, осам*), $*\text{-тѣ}$ (*јадар, Пејџар*); $*\beta > \text{ал}$, сп. *вална, ѝалн*; $*\gamma > \text{ар}$ сп. *царква, чарв, чарн*.

Извесен архаичен изговор се забележува кај стариот вокал $*\epsilon$ и носовката $*\epsilon$. Во акцентирана позиција и двата гласа дале широко *le/* (*lä/* → изговорот е близок на $*\epsilon$), сп. *вр'аме, л'аб, б'ал, џов'андо, џр'анда*; а во неакцентирана позиција дале обично *le/*, сп. *ч'овек (но чов'ако), в'ара (но вер'аџа)*. За $*\epsilon$ без акцент: *ленд'ина, ѝенд'есе*. Со ваквиот изговор се совпаднал и изговорот на вокалот *la/* кога ќе се најде зад мека согласка, сп. *ж'ба, в'рба, дренов'а* итн.

Како заклучок се наметнува дека основниот број на вокалите во текот на развитокот се стремеле кон широк изговор. Затоа и $*\rho$ и секундарниот τ_2 и придружните елементи на вокалните $*\gamma$ и $*\beta$ се изговараат како *la/*. Под акцент, вокалниот систем е шесточлен, освен познатите 5 вокали како шести се јавува *lä/* кое што ги продолжува $*\epsilon$ и $*\epsilon$, но само кога се под акцент. Во неакцентирана позиција има петочлен вокален систем, бидејќи кога *lä/* не е под акцент се изговара како обично *le/*.

Резултатот *lj/* наместо *lx/* во финална позиција и пред консонант претставува една од диференцијалните одлики, сп. *с'ирај, н'осеј, р'екој, рек'ојме*. Ретки се примерите во кои *lx/* се загубило без трага, сп. *џра, ѝра*; а интересно е дека во иницијална позиција пред вокал *lx/* се чува, сп. *харно, хамал, хоџа*.

На морфолошки план во корчанскиот одн. бобоштанскиот говор има доста архаични карактеристики. Во врска со падежниот систем, кај некои именки, како што се личните и роднинските имиња се среќаваат и во определена и во неопределена форма дативни и акузативни форми со падежи (синтетичко искажување на падежните односи). Кај сите именки од м.р. како дативна се јавува наставката *-у*, сп. *му рекој Р'исџосу, Пејџку, брајџу џи, с'иарџуџ'ому, арамиџуџ'ому*. Акузативните форми се јавуваат со наставката *-а* сп. *џо срејнав (на) Р'исџоса, брај'а ми, с'иарџаџ'оџо*. Кај именките од ж.р. во датив е обопштена наставката *-е*, сп. *џ реков сесџре, мајке*.

Меѓу особеностите кои се строго регионални е дативната флексивна форма во мн., иако само со член, сп. *с'иарџиџим* (падежна наставка + заменка во падеж), *арамиџиџим, бракаџам (-џем)*.

Именките од ср.р. што завршуваат на *-е* во мн. се јавуваат со старата наставка *-еџа*, сп. *внуч'аџа (внуч'аџа)*; што се јавува паралелно со наставките *-иња* и *-ишча* (добиена со вкрстувања *на+ишча*) сп. *'име – имен'ишча; вр'аме – времен'ишча*.

Кај именките од ж.р. во мн. се обопштила наставката од меките основи, сп. *мајке, сесџре*. Истиот резултат го има и во атрибутивните зборови, сп. *џол'аме сесџре*.

Кратките заменски форми за 1. и 2 л. мн. во акузатив се јавуваат во архаичен облик *ни, ви*, сп. *нас ни виде; вас ви виде*.

Наместо показната заменка *овој* за означување блиски предмети овде се употребува заменката *сој* за м.р., *сази (саз)* за ж.р. и *сози (соз)* за ср.р., а во акузатив *соџва*, во датив *саму* и *сиџа* во мн. Од истата заменка *сој* има изведено

и заменки со посвојно значење *со̄зов* (со значење: *ове̄зов, на овој*), како што од *ӣој* има *ӣо̄зов* (*не̄зов*), а во ж.р. *ӣојен* (*нејзин*).

Партикулата /з/ (*зи*) освен во заменката *соз* (*сози*) и *саз* (*сази*) се јавува и во заменката *ӣоз, ӣози* за м.р., *ӣаз, ӣази* за ж.р. и *ӣјаз, ӣјази* за мн. Кај личните заменки 1 и 2 л. едн. покрај формите *ја̄, ӣи* има и *ја̄с-кај, ӣис-кај*.

Со својата архаичност се истакнуваат и презентските форми од глаголите **byti* и **xъtĕti*.

Презентот од **byti* има 2 форми: полна и кратка.

<u>долги форми:</u>		<u>кратки форми:</u>	
'еса	'есме	с'ä	см'ä
'еси	'есѿе	си	сѿ'ä
'есѿи	'есе	је	с'ä

Зачувани форми се среќаваат и од глаголот **xъtĕti* :

'ӣѿа	ӣѿ'име
'ӣѿѿи	ӣѿ'ӣѿе
'ӣѿи	'ӣѿе

Глаголите од *e-* група се среќаваат со пенетриран основен вокал /e/ и во формата за 1 л. едн. Така, наспроти: *ӣѿеи, ӣѿе* има *ӣѿѿем*.

Наставката *-м* за 1 л. едн. се јавува кај глаголите од *a-* група и *e-* група, додека глаголите од *u-* група се без неа, сп. *носа, бера*.

Има и други диференцијални карактеристики на говорите во Бобошчица во однос на другите костурски говори и тоа во најголем број случаи на фонетски план. Така, место /x/ се среќава /j/ во формите на минато определено време во 1. л. едн. и во 1 и 2 л. мн., сп. *р'екој, рек'ојме, рек'ојѿе*.

Идните времиња се образуваат со партикулата *жа* која е добиена по фонетски пат *иче + да ⇒ жа*, сп. *жа барам (ќе барам), жа ба"ди (ќе биде)*.

5.2. ЛЕРИНСКИОТ ГОВОР

Дијалектните особености на леринското подрачје можеме да ги поделиме во три групи.

Една група сочинуваат оние црти што се јавуваат на сета леринска територија. Меѓу покарактеристичните од нив на прво место се наложува акцентскиот систем. Леринскиот говор, како што веќе видовме, има ограничено слободен акцент, и таа особина леринското подрачје го поврзува на североисток со мариовскиот, на југозапад со костурскиот говор. Леринскиот говор не ги познава членските морфеме на *-в* и на *-н*. Членската морфема за машки род се јавува во фонетската разновидност *-о* (*лебо*). Именките 'рака' и 'нога' множина образуваат со наставката *-и* (*раци – рѿци, носу*). Дативниот објект кај заменките се изразува аналитички – со предлогот *на* (*на не̄го му рече*). Заменската клитика *му* се употребува за сите лица и во едината и во множината (*на не̄го му, на неа му, на ни му рече*). Општата замена се јавува во фонетскиот облик *с'ѿи* (*с'ѿѿа, -о*). Несвршени глаголи од свршени се образуваат со суфиксот *-в(а)* (*куѿва*). Наставката *-м* во 1. л. едн. на презентот

ограничена е само на глаголите од *a*-група (*викам*). 1. л. едн. на аористот кај глаголите од *o*-раздел на сета територија завршува на *-y*, одн. *-уф* во неколку крајни северозападни села. Од фонетските појави сето леринско подрачје го покриваат: испуштањето на */v/* во множинската наставка *-ови* (*лебој*) и во ред одделни лексеми, замената на *x* со */v/* во меѓувокална позиција зад вокалот *y* (*злуво*, *уво*), палатализација на веларите */k, ɣ/* во *k', ɣ'* пред предните вокали (*к'иџика*, *сак'е*, *оџ'ин*), африкатизацијата на */c/* во */ɟ/* во секвенцата *-ск-* кога ѝ претходи консонант (*леринџки*), пополнувањето на групите */cɾ/* и */zɾ/* со соодветните пловиви */i̯, d/* (*сџрам*, *здрел*), испуштањето на пловивот */i̯/* пред африкатите */ɟ, ɟ/* на почетокот во примери од типот *џи* (*џици*), *џојсан*, *ченка*, испуштањето на */v/* во почетните секвенци */vni/* и */vd/* (сп. *наџре* – *наџре*, *довец*, *довеца*). Меѓутоа, овие црти не се типични само за леринскиот говор. Повеќето од нив се јавуваат на поширок ареал во југозападните говори (во битолскиот, воденскиот, костурските).

Една бројна група диференцијални црти ограничени се на северниот дел на леринската територија. Меѓу покарактеристичните од таа група спаѓаат: образувањето на фонетски долги вокали по пат на контракција (*сна*: < *снаа*), дифтоншките секвенци со *[i̯]* како втора компонента [*e̯i, ai, oi, yi*], вокалното */ɾ/* со статус на одделна фонема (*кџф*, *вџој*), континуантот *la/* место носовката **ɔ* (*рака*), протетичното */j/* пред континуантот на почетното **ɔ* (*јаже*), вокалот *l̥a/* како континуант на вокалното **i̯* (*вак*, *саза*), замената на секундарниот *ɥ₂* со *la/* пред крајното *p* (*иџар*), консонантските групи */iɟ, ɟi/* и отсуството на групите */iɟi, ɟdi/*, замената на *x* со */v-f/* на крајот на слогот во бројни примери (*џреф*, *оџџика*), личната замена *џој* (*џаа*, *џоа*), демонстративните заменки (*о*)вој и (*о*)ној, предлогот *во/в*. Јужните изоглоси на приведените црти одат полукружно во правецот на селата Попадија (во полите на планината Нице) – Г. Котори и преку Нередската планина еден дел од нив продолжуваат кон Преспанското Езеро, а дел свртуваат на север кон планината Баба. Овие црти леринскиот говор (неговиот северен дел) го поврзуваат со битолското дијалектно подрачје и преку него пошироко со централните и со западните македонски дијалекти.

Третата група диференцијални црти се распоредени на југоисточниот дел од леринската територија на правецот Чеган – Горничево – Баница – Зеленич. Тој е граничен појас со воденскиот и со кајларскиот говор. На тој простор завршуваат западните изоглоси на неопределениот парадигматски акцентски модел, на вокалот *l̥a/* како континуант на носовката **ɔ* (*рака*), на секвенците *l̥aɾ/* и *l̥a.l/* место вокалните **ɣ* и **i̯* (*иџрџи*, *иџлно*). Во тој дел на леринската област среќаваме бројни примери со извршена редукција на отворените неакцентирани вокали (*џул'ем*, *м'озук*, *к'оџџа*, *сџеџар*). Како протетички глас пред рефлексот на иницијалното **ɔ* се јавува */v/* (*ваџлен*). Секундарниот *ɥ₂* пред крајното *p* е заменет со вокалот */e/* (*иџер*). За тоа подрачје карактеристични се консонантските групи */iɟi – ɟdi/*, заменските облици *он* (*она*, *оно*), *ма*, *иџа*, *са* (*ма*, *иџа*, *са*), *ниџа*, *виџа*, прилошките образувања со суфиксите *-ничкум*, *-нички*, и *-иџен* (*виканичкум*, *виканички*, *викаиџен*), предлогот *y* (*y* *Воден*) и уште ред други поситни особености. Со тие црти разгледуваното подрачје од леринската област тесно се поврзува со долновардарските говори.

Како лерински иновации можеме да ги сметаме следните црти: иницијалниот и двојниот акцент во некои северни лерински села, појавата на вокалот /e/ место носовката *ɔ во секвенцата *jɔ (сп. *ејџок, ежица*), гласовниот комплекс *цере-* (во примери од типот *церево, церейна*), промените на основниот вокал извршени кај глаголите од *e-li*-група во некои села (сп. *носиш, носи : носеме, носеише*), и неколку суфиксни образувања (сп. *Србен, Доневиџа*). Сите овие црти се распоредени по говорната периферија, каде што и настанале во резултат на меѓудијалектниот контакт, и тие не играат поголема улога во дијалектната диференцијација на леринското подрачје.

Од ова произлегува дека на леринскиот терен можат да се изделат два говорни типа. Една покомпактна целина претставува говорот на потесното леринско подрачје околу градот Лерин. Тој говор и географски и по својата структура се поврзува со западното македонско наречје и уште потесна целина образува со говорите во Пелагонија, пред сè со битолскиот. Говорот на селата покрај Островското Езеро источно од линијата Чеган – Негован по своите најважни дијалектни карактеристики спаѓа во долновардарските говори. Според тоа леринското говорно подрачје претставува преодна зона меѓу битолскиот дијалект, од една страна, и долновардарските и мариовските, од друга, а тоа на поширок план значи преоден појас меѓу западното и југоисточното наречје.

3. СЕВЕРНИ ГОВОРИ

1. ОПШТ ПОГЛЕД

Под *северни македонски говори* ги подразбираме говорите на целиот северен појас од нашата територија од Шар Планина па до државната граница со Бугарија на исток. Тука спаѓаат говорите во Долни Полог и Скопска Црна Гора во северозападниот дел, и на североисток говорите во Жеглиговската област, Славиште, Кривопаланечко, Кратовско со Злетовско, Овче Поле и Которлак.

Граници. – На југ тие граничат со кочанскиот, шттипскиот и велешкиот говор. Граничната линија во најгруби црти оди (по правецот исток – запад) по вододелницата меѓу Брегалница и Злетовска Река, ја сече последнава јужно од Злетово и излегува на селото Судиќ. Ова е истовремено и границата меѓу кочанскиот и кратовскиот говор. Меѓу шттипскиот и овчеполскиот говор границата оди по линијата Судиќ – Врсаково – Богословец. Овие се најјужни села каде што доминираат црти од овчеполскиот говор. Од Богословец границата оди кон северозапад по правецот на селата Кнежје – Трстеник – Цидимирци, кои се наоѓаат западно од Свети Николе, а спрема скопската говорна област по правецот Цидимирци – Дивље – Горно Коњаре – Миладиновци (Адалар) – Бујковци. Во последниве две села готово подеднакво се употребуваат кумановски и скопски црти. Спрема Скопската Црногорија граничната линија поминува северно од Скопје. Во селата Стајковци, Црешево, Горно Оризари, Волково и Кучково, кои се наоѓаат сите на една линија, преовладуваат црти од црногорскиот говор, негде повеќе, како на пример во Кучково и Горно Оризари, негде помалку. Областа меѓу Вардар до неговиот завој северозападно од Радуша и Лепенец населена е со албански елемент.

На север овие говори граничат со српската јазична територија. Јазичната граница оди приближно по линијата Шар – јужно од Качаник – Скопска Црна Гора – Козјак – Широка Планина – вододелницата меѓу Крива Река и Горна Пчиња – бугарската граница. Последни македонски населби спрема прешевската област се: Думановце, единствено македонско село меѓу албанските населби во кумановскиот дел на Црногоријата, Табановце, Алгуња, Пелинце (јужно од манастирот Прохор Пчињски), а спрема Горна Пчиња: Буковљане, Длабочица, на кумановскиот дел, и Герман, Нерав, Огут, Подржи Коњ, Луке на кривопаланечкиот.

Источната граница на северните говори оди по државната граница меѓу Македонија и Бугарија.

Сите овие говори во својата основа претставуваат еден посебен дијалектен тип. Од другите наши дијалекти со кои граничат на југ се разликуваат со ред и фонетски, и морфолошки и синтаксички особености. Но исто така тие се раз-

ликуваат и од призренските и јужноморавските српски дијалекти со кои граничат на север и со коишто имаат повеќе органски врски.

Најважна дијалектна особеност на ова подрачје е рефлексот на етимолошките полугласки. Во својот историски развиток овие два гласа (**ь*, **ѣ*) гласовно потполно се изедначиле во сите случаи и позиции и дале еден рефлекс. Тој е, како и во соседните српски дијалекти и некои северозападни бугарски говори, среднојазичен темен вокал, кој се изговара при висока положба на јазикот и по својата артикулација најблиску стои до вокалот *a*, во кој под извесни услови и преоѓа. – Поинаков резултат од другите наши дијалекти на целиов овој појас имаме и место носовката од заден ред. Таа се развила во *y*. – Старото вокално **ʃ* имало свој посебен развиток. Зад лабијалните согласки на целата територија имаме рефлекс *y*, додека зад денталните – *lǎ* (согласничката компонента се запазила, а зад неа се развил темен вокал кој ја презел слоговната функција). Овој глас по својата артикулација еднаков е со рефлексот на етимолошките ерови. Во соседните српски говори има речиси секаде *y*, со исклучок на некои примери каде што има рефлекс *ly*, а во граничните македонски говори *ol*, *ǎl* и *ǎ*. – За прасловенските согласнички групи **tj*, **dj*, **kt* во сите случаи има *ќ*, *џ*. – Согласката *x* како фонема не постои. – Покрај тврдото и средното *l* во поголем дел од овие говори има и мек латерален глас за чија гласовна вредност ќе кажеме подолу. – Согласката *j* има еднаква вредност на целиот појас. – Акузативната форма од личната замена за машки и среден род едн. завршува на *-a* (*његѧ ѧа* : *неѧо ѧо* во другите говори). – Личната наставка за 1 л. мн. гласи *-mo*, со исклучок на некои крајни источни села покрај бугарската граница и кочанскиот говор каде што таа гласи *-me*. – Именките од среден род на *-e* освен со наставката *-иња* множина образуваат и со наставката *-ики*. Покрај приведените има уште бројни јазични особености што им се заеднички на сиве овие говори, особено од синтаксата и морфологијата, но кои немаат така голема важност за утврдувањето на заемните односи на разгледуваната територија со околните дијалекти.

Но и покрај тоа што оваа дијалектна област има многу заеднички црти, не можеме сепак за неа да зборуваме како за една апсолутна говорна целост. Има црти, и тоа не помалу карактеристични, што се познати само во еден крај, а во другите не ги наоѓаме. Тргувајќи од нив, разгледуваната територија можеме да ја делиме на помали говорни единици.

Спрема местото на акцентот целава оваа јазична област можеме да ја поделиме на две поголеми говорни целисти: I кумановско-кратовска и II црногорско-полошка.

Во првата акцентот е неопределен, може да стои на секој слог, иако се забележува тенденција да се установи тој на последните три слога. Во црногорско-полошката група говори, која е подложена на поголемо јазично влијание од западните македонски говори, со кои граничи на југ, имаме и западномакедонски акцент. Меѓу овие две групи говори има и други некои разлики, на пример, во членот, образувањето на некои глаголски форми (имперфектот, партиципите, некои сложени времиња), во изговорот на некои вокали и др. Затоа нив и ќе ги разгледаме секоја поодделно.

2. КУМАНОВСКО-КРАТОВСКАТА ГРУПА ГОВОРИ

Во оваа група влегуваат сите североисточни говори на запад до вододелницата меѓу Вардар и Пчиња. Централно место меѓу нив заема кумановскиот говор како поради својата положба, така и по големината на територијата на која се простира. Тој ја опфаќа целата стара Жеглиговска област, Козјачијата, Средорек, северниот дел на областа позната под името Которлак и Славиште. Последнава област ни географски ни административно со кумановскиот крај не сочинува единство, но во јазичен поглед од него не се разликува многу. Јужната граница на овој говор ја сочинува линијата: Миладиновци – Горно Коњаре – Винце – Колицко – Пезово – Шопско Рудари – Топаловиќ. На исток спрема кривопаланечката говорна област границата оди од планината Стража преку селата Длабочица и Мождивњак (кои остануваат на славишка страна) и излегува на Осоговската Планина која го дели Славиште од кратовскиот говор.

Во споредба со другите северни говори кумановскиот ни се претставува како најкомпактен. Во него имаме и релативно најискристализирана положба на јазичните појави, макар што има и такви што се наоѓаат уште во процесот на превирање и сталожување. Најкарактеристични црти негови кои во другите североисточни говори не ги наоѓаме се: множинската наставка *-e* кај именките што завршуваат на *-a* и наставката *-ja* за машки род во глаголската *л*-форма.

Со кумановскиот говор на југ граничи овчеполскиот. Освен Овчеполието овој говор ги опфаќа и которските села на север до споменатата погоре линија: Винце – Колицко – Пезово, понатаму Татомир – Сакулица, а на исток спрема кратовскиот говор приближно до линијата Сакулица – Барбареве – Судиќ. И во овој говор имаме прилична хомогеност и сталоженост на јазичните појави. Но во него се забележува и знатно влијание од штитскиот говор, особено во јужните села.

Најблиску до овчеполскиот говор стои кратовскиот. Нив ги сврзуваат повеќе заеднички црти кои во кумановската и кривопаланечката говорна област не се познати, како, на пример, полумекиот изговор на старото меко **l'*, отврднувањето на старото **n'*, губењето на *и*-група кај глаголите, образувањето на глаголскиот прилог и др.

Од кривопаланечкиот говор и од Славиште го дели Осоговската Планина. Најсеверни кратовски села се Кнежево и Нежилово. За границите со кочанскиот, овчеполскиот и кумановскиот говор споменавме погоре. Северозападните села: Шопско Рудари, Вакав, Топаловиќ, Кетеново, Талашманце, Крилатица, Трновац, Куклица, Пендаќ, Ветуница, расположени по долината на Крива, кои порано спаѓаа во Кратовската околина, во јазичен поглед стојат поблиску со славишките села и Страцин, та затоа ги земаме во кумановскиот говор.

За разлика од кумановскиот и овчеполскиот говор, кратовскиот се одликува со поголемо јазично шаренило. На оваа територија можеме да изделиме две помали јазични целисти кои меѓу себе не се така реско одделени. Градот Кратово и селата што се наоѓаат северно од Црни Врв, Пониква и Буковац, на исток заклучно со Кнежево и Емирица, имаат поблизок говор со Славиште и

Крива Паланка, додека селата по Злетовската Река и во рударската област се наоѓаат под поголемо влијание на кочанскиот говор. Така, на пример, во нив во наставките готово редовно имаме *o*, *e* за полугласките, во бројни примери истите гласови ги наоѓаме и во коренските слогови, додека во посеверниот дел за **o*, **ь* има темен вокал и во афиксите, освен во членската форма за машки род. Вакви разлики има уште, но ја приведуваме само оваа црта што ја определуваме како најкарактеристична за разгледуваната територија.

Две говорни целисти можеме да изделиме и на кривопаланечката област, не земајќи ги предвид крајните северни села (Луке, Подржи Коњ, Метежево, Огут, Нерав) кои имаат ист говор со Горна Пчиња.

Селата што се наоѓаат од десната страна на Пчиња: Тламинце, Градец (славиштани го викаат *Градац*), маалото Река во Конопница, Осиче, Габар (или *Габар*), и граничните Трново, Жидилово (*Џидилово*, *Џедилово*, *Џадилово*), Узем, Костур – претставуваат посебен говорен тип кој знатно отстапува од другите наши северни говори. Главна одлика на овој подговор е непренесениот акцент од апсолутниот крај кај некои именки од женски и среден род. Во афиксите за полугласките има *o*, *e* апсолутно редовно; 1. лице мн. завршува на *-ме*, а 3 лице на *-аӣ*, и кај некои глаголи на *-аӣ* и др. По овие, а уште и по некои други црти, говорот на спомената област покажува некои врски со кустендилскиот и кочанскиот со кои граничи на исток и југоисток.

Меѓутоа, оној дел што останува од левата страна на Крива, по Осоговијата, земајќи го тука и градскиот говор, има поблизок говор со кратовскиот, со некои помали отстапувања.

Акцентӣ.– Погоре рековме дека најкарактеристична црта на североисточната група говори, со која се изделуваат тие во посебен говорен тип, е акцентот. Освен во крајните североисточни паланечки села, на целата територија акцентот е пренесен од последните отворени слогови кај именките, како и во другите источни говори од штипско-струмичкиот тип. Само во некои заемки може уште да се сретне акцентот на апсолутниот крај на зборот. Особина е на акцентот во овие говори да не се префрла на предлогот, освен во некои сложени зборови и синтагматски изрази. Исто така тој не се префрла и на префиксите кај сложените глаголи, ниту во императивната форма, која во штипско-струмичките говори во префиксираните глаголи има акцент на почетниот слог. Значи, правило е во разгледуваните говори акцентот да не оди понапред од основата. Друга негова особина е тенденцијата да се задржи на еден ист слог, т.е. морфолошки да се фиксира, да не го менува местото макар колку да се продолжува зборот. Сп. *м'ајсѝор* : мн. *м'ајсѝори* : членувано *м'ајсѝораӣ* : *м'ајсѝоройо̄га*, или: *ц'аревица*, *ц'аревицӯиу* (Страцин). Во глаголските форми: *'имам* – *имамо* : имперфект *'имаше* – *'имашемо* – *'имаамо* итн.

Во суфиксните образувања прашањето со акцентот стои поинаку. Кај глаголите тој редовно се пренесува на суфиксот, сп. *сѝамн'ује се*, *ш'аин'ује*, *сѝом'ења*, *с'аӣ'иња*, *лег'иња*, *мен'ава* спрема *ш'аине*, *с'аине*, *м'ени*. Тодор Маневиќ во неговите "Забелешки за овчеполскиот говор", овие образувања ги зема како посебен акцентски тип кај глаголите. Кај именките и придавките, меѓутоа, вакво генерализирање не е извршено. Има суфикси што задолжително го повлекуваат акцентот кон крајот, како на пр. туѓите *-ицја*, *-ија*, *-лаќ*, а и други.

Други пак воопшто не влијаат на местото на акцентот. А има и такви изведенки кај кои во едни случаи акцентот се пренесува од основата на суфиксот, а во други со истиот суфикс такво пренесување не се врши. По споменативе особености се сложуваат сите говори од разгледуваната група. Извесно неслагање меѓу поодделни говори има само при акцентирањето на некои изведенки со суфиксите *-џк*, *-џл* и *-џц*. Во овчеполскиот и кумановскиот говор на исток до Страцин кај овие образувања акцентот редовно паѓа на коренскиот слог, на пр. *р'учак*, *м'омак*, *м'еџак*, *'орал*, *м'ољац*, *к'олац*. Во кратовската и кривопаланечката област, и во Славиште, се среќаваат вакви образувања и со непренесен акцент, сп. *коџ'аџ*, *џеџ'аџ*, *ор'аџ*, *квас'аџ*, *јун'аџ*, *мук'аџ*, *руч'аџ* (Паланечко), *кол'аџ*, *кон'аџ*, *џуџ'еџ*, *џаџ'еџ*, *коџ'аџ*, *ор'аџ*, *џеџ'аџ* (Кратовско). Кај некои одделни примери се забележува колебање во акцентот, на пр. *р'абоџа* : *раб'оџа*, *н'ароџ* : *нар'оџ*.

Интересна е една појава во врска со местото на акцентот што се јавува во некои овчеполски села, а која штитскиот говор не ја познава. Тоа е тенденцијата да се установа акцентот на претпоследниот слог. На пример, спрема множинските форми *кол'ани*, *леџ'ени*, *овч'ари*, *слав'еџ*, *сир'аџи* во еднина имаме: *к'олар*, *л'еџен*, *'овчар*, *сл'авеј*, *с'ирак*. Ваков сооднос има и кај оние форми од машки род што имаат акцент на кореновиот слог: едн. *'извор*, *џ'арван*, а во множина: *изв'ори*, *џарв'ани* (сите примери се од Живење). Дали оваа појава се јавила на овој терен со мешање на разни акцентски типови, на пр. *џ'арван* : *џ'арвани*, и *кол'ан* : *кол'ани* = *к'олан*, *џ'арван* : *кол'ани*, *џарв'ани*, или се јавила под влијание од надвор, сега не можеме да кажеме. Потребно е да се испита нејзината географска распространетост и да се установа дали и каква врска има со тиквешките говори.

Кај глаголските форми акцентот е генерализиран спрема основите. Формите што се образуваат од презентската основа го носат и презентскиот акцент, сп. презент: *бере-џ*, *беремо*, *берейџе*, *берев*, заповеден начин: *бери* – *берейџе*, *изб'ери* – *изберейџе*, имперфект: *береше* – *береемо* (*береамо*, *берешемо*), глаголска *н/џи*-форма: *џечен*, *исџ'ечен*, *-а*, *-о*, *-и*. Само во овчеполските села оваа форма може да се чуе и со акцент на последниот слог, како во штитскиот говор: *кан'еџ*, *џадн'аџ*, *закл'ан*, *умр'ен* (с. Кашање), покрај: *к'анеџ*, *в'икан*, *џџ'еџан* (Павлешенци). – Во аорист и глаголската *л*-форма акцентот паѓа на вокалот од основата: *им'а*, *им'амо*, *им'аа* – *им'ал*, *-а*, *-о*, *-е*. Кај глаголите што им завршува аористната основа на консонант: *рек'о*, *реч'е*, *рек'омо* итн., но: *р'екал*, *оџ'иџал*, *-а*, *-о*, *-е*. Во источниот дел, источно од Страцин и Талашманце се среќаваат и форми со акцентот на наставката: *рек'аџ*, *џџ'аџ*, и *џџ'а*, *џџ'о*, *џџ'е*, *рекл'а*, *рекл'о*, *рекл'е*, *обиџл'е* (Славиште). Таму дури и од помошните глаголи се употребуваат форми со непренесен акцент: *бил'а*, *бил'о*, *бил'е*; *џел'а*, *џел'о*, *џел'е*. Глаголската именка и глаголскиот прилог имаат свој посебен акцент. Треба уште да нагласиме дека на негацијата акцентот никогаш не преоѓа, со исклучок во негираните форми од помошниот глагол *сум* : *н'е-си*, *н'е-е*, *н'е-са*.

Во североисточните паланечки села од Градец до Узем имаме знатно поархаична акцентуација. Таму наоѓаме уште именки со непренесен акцент од последниот отворен слог.

Двосложните именки од женски род на *-а* спрема местото на акцентот можеме да ги поделиме на две нееднакви групи.

а) Помала група именки имаат акцент на последниот слог: *бу'а, врб'а, жен'а, змија, иџр'а, ив'а, коз'а, кос'а* (за косење : *к'оса* на главата), *кум'а, му'а, овиц'а, ос'а, ран'а* (храна), *свињ'а, сесџир'а, слан'а, џрл'а* (= трло, во Градец), *усџа* (Река), *цен'а* (Трново). На истиот слог акцентот останува и во општата форма, а членот не влијае на местото на акцентот: *бу'аџа, жен'аџа, коз'аџа, свињ'аџа, усџаџа*. Како овие именки се акцентира и *деџа – деџаџа*. Во множинската форма акцентот редовно паѓа на почетниот слог: *ж'ени, к'ози, 'овци, р'ани, св'иње*, и членувано: *'овциџе, св'ињеџе* (Градец), освен во граничните села Трново, Жидилово, Узем, во кои се среќаваат и форми со акцент на последниот слог, на наставката: *коз'и, овиц'и*, членувани: *коз'иџе, овиц'иџе, ос'иџе, жен'иџе, џлав'иџе, сесџир'иџе* (Узем). Во овие села и бројот на именките со непренесен акцент е знатно поголем одошто во селата што се наоѓаат западно од Дубровница. Така се акцентираат, на пример, и: *враџа, вод'а, џред'а, џлав'а, ноџа, рек'а, рук'а, џправ'а, сџрел'а* – кои веќе во Дубровница имаат акцент на почетниот слог.

б) Бројот на именките со акцент на почетниот слог е знатно поголем. Такви се: *баба, б'орба, б'ачва, бр'азда, в'уна, ж'аба, књ'иџа, к'ожа, р'иба, сл'ама* итн., како и именките од типот: *џ'ора, з'емња, з'ора, л'оза, м'еџа, сл'џа, сџр'ана, сл'аа*, кои во соседните српски и бугарски дијалекти имаат акцент на последниот слог.

И кај именките од среден род има два акцентски типа: 1. тип *деџе – деџеџе*, со акцент на последниот слог, и 2. тип *в'ино – в'иноџо*.

Како *деџе* се акцентираат: *џел'е*, деминутивите на *-е, -ле* и *-че* : *вуч'е* (од *вук*), *ваџе* (од *вошка*, одн. *ваџка* во овој говор), *бич'е* (*бикче*), *лисџе, мосџе*, и *моиџе*, спрема него е образувано *носџе* (од *нос*), *џрџе* и др.; *брџе* (од *брџи*), *к'осл'е* (*кос*), *џџл'е*, топоним *Чукл'е* во Конопница, *џройч'е*, во Борово топоним *Гройч'е, џранч'е, дворч'е, јунч'е, коч'е* (од *кош*), *риџч'е, снойч'е, сџолч'е, сџокч'е, џоџч'е*, или *меџе* (од *месо*). Во Трново со акцент на последниот слог има и неколку примери на *-о* : *сел'о, млек'о, мес'оџо, сен'оџо, месџоџо, џлей'оџо*, секако и други, кои веќе во соседното село Дубровница имаат акцент на почетниот слог: *с'елоџо, с'еноџо*. Во западните села кај именките на *-о* акцентот паѓа на почетниот слог: *брдо, џнездо, дрво, ж'џо, л'еџо, м'еџко, 'око, р'ебро, цр'ево; вл'акно, бр'аино, с'ено, с'едло, кр'ило, цр'есло* и др. Вака се акцентираат и именките од типот *'име, вр'еме*, и именките на *-џе* : *јаџе, с'рџе, 'окџе*, или *м'оре, џ'олџе, јаџње* итн.

Кај именките од машки род акцентот е како во кратовскиот говор и тоа во неговиот северен дел. Само во граничните села Трново, Жидилово, Узем има извесен број еднословни именки кај кои акцентот во множинската форма паѓа на наставката, сп. *кључ'евџе, сџол'овџе, ноќ'евџе* (Жидилово), *коњ'евџе* (Трново), веројатно и други. Примерите *џоџ* и *вол*, мн. *џоџ'ове, вол'ове*, како што споменаваме погоре, со таков акцент се употребуваат далеку на запад.

Овој говор не се согласува со другите наши североисточни говори ни во поглед на акцентот кај глаголите. Отстапувања има во сегашно и минато определено свршено време и во заповедната форма.

Во сегашното време има извесен број првични глаголи што го пазат акцентот на последниот слог. Тие се главно глаголи од I Лескинова група, неколку глаголи од III група, и оние од IV група што им завршувала инфинитивната основа на **џ*, одн. **а*. Така денеска кај глаголите од *е-* и *и-*група разликуваме два акцентски типа:

1) со акцент на почетниот слог, како во:

'идем	'идеме	ḡ'инем	ḡ'инеме	или	н'осим	н'осиме
'идеи	'идеӣе	ḡ'инеи	ḡ'инеӣе		н'осии	н'осиӣе
'иде	'идаӣ	ḡ'ине	ḡ'инаӣ		н'оси	н'осаӣ

и 2) со акцент на последниот слог, како:

б'ерем	берем'е	или	сед'им	седим'е
бер'еи	берей'е		сед'ии	седии'е
бер'е	бер'аӣ (бер'а̄ӣ)		сед'и	сед'аӣ

Како 'идем (*ḡинем, носим*) се акцентираат сите глаголи од *a*-група, глаголите на *-не-* во презентската основа, и уште неколку глаголи од *e*-група (мислиме на првичните) и сите глаголи од *и*-група што им завршува аористната основа на *-и-*.

Како *бер'ем* се акцентираат: *бодем, влечем, ḡребем, дерем, једем, ḡњей̄ем, зобем, ковем, кољем, крадем, музе̄м, мей̄ем, оре̄м, љечем, љерем, љасем, љо̄ем, љлеш̄ем, љредем, речем, скубем, сечем, с̄ирижем, сновем, љеч̄е, љресем, цр̄јем, дадем*; како *сед'им* : *боим се, бо̄љи, вр̄иш, вис̄и, ḡорим, др̄жим, лежим, ле̄иш, лич̄и, мр̄зим, љишӣи, свей̄и, с̄иоим, љр̄чим, љр̄иш, ц̄в̄иш* (Дубровница, Трново).

Вака се акцентираат овие глаголи, како што рековме, само кога се прости, без префикс. Меѓутоа, штом ќе добијат префикс, се менува и местото на акцентот: тој се пренесува на коренот, сп. *ḡреб'ем* : *изḡр'ебем, изḡр'ебеш, изḡр'ебеме, изḡр'ебей̄е, изḡр'ебай̄и*; *дад'ем* : *љред'адем, музе̄м* : *изм'узем, љеч'ем* : *исљ'ечем, љрей'ечем, исљр'еде, љрес'ече, зас'ече, љо̄й'ече ми рука, ќе ми о̄й'ечай̄ руц̄ей̄е, зак'ољем, зб'ерем* (: *бер'ем*) итн. Последниов пример покажува дека бројот на слоговите не игра никаква улога за префрлањето на акцентот. Тука се гледа јасно дека се образувале две категории глаголи: префиксирани – со пренесен акцент, и непрефиксирани – кај кои се пази старото место на акцентот. Овој сооднос на префиксирани и непрефиксирани форми при акцентирањето го наоѓаме и во североисточните кочански села (источно од линијата Пресека – Блатец – Лакки), како и во говорите во Пијанец и Малешевијата, во кои исто така споменативе погоре глаголи го чуваат старото место на акцентот. Разлика меѓу овие говори и разгледуваниов има само во 1 и 2 лице множина. Во пијанечко-малешевските говори во овие две лица акцентот паѓа на вокалот од основата (*љеч'еме, љеч'еӣе; леж'име, леж'иӣе*), додека во кривопаланечкиве села, како што видовме, тој стои на наставките. Овој е единствен наш говор, колку што ни е познато од досегашните испитувања, во кој во 1 и 2 лице множина акцентот стои на наставката, на апсолутниот крај. Од околните српски дијалекти таков акцент има во лужничкиот и заплањскиот – и тоа во нив само кај глаголите од типот *лежим*, а од бугарските неколку примери приведува Тодоров од говорот на Кустендилското Краиште кој граничи со нашата територија (сп. *ковем'е, да дадем'е*). Само што во сите нив префрлањето на акцентот кон почетокот во префиксираниите форми не е задолжително, како што е случајот во говорот на

источните кривопапанечки села. Сп. *расковем'е, прейечем'е, донесем'е, доведет'е*, покрај *довед'еи* во Ќ. Краиште, или *извр'им'о, поседит'е, изр'еб'еи, иср'едеи* во нашиов говор.

Не е еднаков акцентот кај сите глаголи ни во заповедната форма. Во 2 лице едн. кај сите три групи тој стои на основата, било да е глаголот прост или со префикс, сп. *б'ери, наб'ери, п'ечи, иср'ечи, др'жи, подр'жи, сит'ани, поит'ит'ани, к'оит'ај, ит'рај*. На истиот слог паѓа и во 2 л. мн. кај глаголите од *a*-група: *в'икај-и*, *ит'раји*, *л'едаји*, *с'укаји*, *ит'ов'араји*. Меѓутоа, кај глаголите од *e*- и *и*-група тој се генерализирал на претпоследниот слог, како и во околните српски и бугарски говори. Така, спрема глаголите од типот *бер'еи, п'еч'еи, јед'еи*, или *жор'еи, ир'еи*, се акцентираат и оние од типот *ит'ин'еи, бр'ит'еи* и сл.

Два вида акцентски форми имаме и во аористот. Оние глаголи што имаат во сегашно време непренесен акцент, а кај кои 3 лице едн. на сегашно време совпаѓа со 3 л. аорист, во аористот имаат акцент на основата. Сп. *р'еко, р'ече, р'ече, р'екоме, р'екои*, *р'екоа*. Така се акцентира и: *п'ече, даде, ир'есе, с'ече, вл'ече* : сегашно време *п'еч'е, дад'е, ир'есе*. Но *жреб'а, жреб'аме, сед'о – сед'е, сит'о-ја* : сегашно време *сед'и, сит'и*. Овде е очигледно дека до вакво повлекување на акцентот кон почетокот на зборот во аористната форма дошло за да се разликува аористот од сегашната форма, и тоа во 3 л. едн. По аналогија предметот станал после и во другите лица. Во такви случаи акцентот служи како морфолошки знак.

Во сите други случаи каде што вакво совпаѓање со презентот нема, во аористот акцентот стои како и во другите источни говори – на вокалот од аористната основа.

Другите форми акцентираат како во кратовскиот говор.

Сличен акцент, со некои помали отстапувања, имаат и северните кривопапанечки села што граничат со трговишкиот говор. Сп. *овц'а, овц'аи*, *овц'у, овц'уи* : *овце, овцеи*; *деи'е деи'еи*; презент *бер'еи, бер'е (п'еч'е, сеч'е, сед'и)*, 3 л. мн. *бер'ев, ир'ев, сеч'ев*. Но во 1 л. едн., кое овде завршува на -у, акцентот паѓа на почетниот слог: *б'еру, ир'еру, с'ечу*, а во 1 и 2 л. мн. на претпоследниот: *бер'емо, ир'емо, п'еч'емо*; со суфикс: *наб'ери, иср'ечемо, ир'есечев*; аорист *п'еко, п'екомо, п'екои*, *п'екоа* : *вик'а, вик'амо, сит'ан'а* и сл.

Вокали. – Вокализмот во овие говори е главно ист. Освен вокалите *e, и – o, у – a*, и вокалното *р*, како што споменавме погоре, има и еден среднојазичен вокал – *ѝ*, кој се јавува во две варијанти зависно од тоа дали се наоѓа во акцентирани или во неакцентирани слог. Сп. *д'ѝн* : *дан'ѝс, ит'ѝмно* : *сит'амн'и се, в'енац* : *слет'ѝц*.

Местото на акцентот во североисточните говори игра прилично важна улога и во изговорот на другите вокали. Неакцентираниите вокали обично се изговараат пократко, нешто малу поредуцирано. Колку што се оди пона југ оваа појава станува сè позабележителна, така што веќе во овчеполскиот и кратовскиот говор таа е јасно изразена особено во членуваните форми. На пример: *к'рпичеи, уч'илиицеи, к'амењеи, сас 'овцие* (Шлегово – Кратовско), *бабаи, др'узѝи, нед'ел'ѝи, жр'аницѝи, л'ојзѝи, с'есит'раѝи, д'ушѝи, ч'аѝмаѝи, жр'обит'ѝи* (Г. Кратово). Но ова не е особина само на овие говори, туку е општа појава во источниот дел од нашата територија.

Во северниот појас, во кумановскиот и кривопаланечкиот говор, нагласените *o* и *e* се изговараат нешто поотворено од нормалните македонски акцентирани *o* и *e*. Во некои случаи тие се изговараат како дифтоншки гласови ('*o^a*', '*e^a*'), сп. *к'о^aза*, *к'о^aса*, *л'е^aпио*, *мл'е^aко* (Страцин), а во други степенот на отвореноста е толку мал што едвај може да се забележи.

Една од најглавните одлики на вокализмот во нашите североисточни говори е, како што рековме, замената на старите полугласки. Во слоговите од основата на целата територија место нив има темен вокал за чија гласовна вредност споменавме погоре. Сп. *б'ачва*, *д'аи*, *д'ан*, *дан'ас-ке*, *н'акви*, *кайи* (кога), *с'ак*, *с'аке*, *исан'ала водаи*, *и'акмо*, *и'акнеи* (Кр. Паланка), *лаи*, *и'амно*, *и'ага*, *ои'анци*, *и'ај*, *ов'ај*, *он'ај*, *с'ас* (Кратово), *в'ашка*, *з'алва*, *д'анье*, *в'аздан*, *л'ако*, *л'асно* (Овчеполско, с. Стањевци) и др. Во оваа позиција ретки се примери со друга замена. Примерите *сн'аа* (< **спѣха*) и *с'обор*, покрај *с'абор*, кои се употребуваат на целата оваа област, или: *б'очва*, *дои*, *в'ошка*, *вел'иџден*, покрај *в'ашка*, *б'ачва*, во паланечките села што се наоѓаат покрај границата сигурно е дека се внесени однадвор. Во јужните и југоисточните кратовски села, кои се наоѓаат во непосредно соседство со кочанскиот говор, примери со *o* и *e* за **ъ*, **ь* се среќаваат знатно повеќе, сп. *б'очва*, *з'оџва*, *дои*, *сон*, *с'оика*, *и'емно* (Злетово), *в'ошка*, *дои*, *н'окви*, *с'оика*, наспоредно со *в'ашка*, *б'ачва*, *н'акви* (Стрмош). Дали и овде примерите со *o* и *e* се внесени отстрана, или се тие основни, само врз денешнава положба не може да се суди.

Ваков рефлекс за полугласките имаме и во морфемите, но веќе во таа позиција отстапувањата се знатно побројни.

Сп. -*ак* : *р'учак*, *'ушак*, *наи'рсѣак*, *и'еишак* (Кратово), *и'еишак*, *и'исак*, *и'анак* (Кр. Паланка), *сн'исак*, *р'еишак* (Славиште); -*ал* : *кои'ал*, *и'еи'ал*, *ор'алои* (Кр. Паланка), *и'еишак*, *'ораџ*; -*ан* : *ж'едан*, *и'разан*, *л'адан* (Кр. Паланка), *и'есан*, *и'ресан*, *м'ушан*, *и'осан*, *с'ишан* (Кратово); -*ац* : *јун'ац*, *квас'ац*, *клин'ац*, *в'енац* (Кр. Паланка), *и'алац*, *м'олац*, *и'рг'овац*, *слей'ац*, *јад'ац* (Кратово), *браи'анац*, *уд'овац*, *ј'арац* (Куманово) итн.

Меѓутоа, во оваа позиција има примери со вокалот *a* место обата ера, и тоа само во неакцентирани слогови. Таков рефлекс наоѓаме во тесниот граничен појас меѓу оваа област и појужните **ъ*, **ь* > *o*, *e*-говори. Сп. *'ушак*, *наи'ршњак*, *в'ишак*, *св'рдаџ*, *к'ошак*, *држ'аван коњ*, *н'ојан*, членската форма: *и'разниш*, *б'елиш*, *м'окриш* во кривопаланечките села; *и'еишак*, *дес'еишак*, *св'рдаџ* (Кратовско, с. Мушково), *ср'едан*, *скои'анац* (с. Кнежево), *ср'екан д'ан* (Лесново), *м'ол'ац*, *г'ркл'ан* во граничните овчеполски села со штипскиот говор. Географската распространетост на оваа појава доволно зборува дека вокалот *a* во приведените и други примери се добил во резултат на гласовен процес што се извршил на овој терен. Погоре споменавме дека неакцентираниот *а* може да премине во вокалот *a*. Понатаму ќе видиме дека во црногорско-полошките села оваа појава е многу пораспространета.

Во граничните села со кочанскиот и штипскиот говор, и тоа на целиот појас од бугарската граница па до границата со скопската говорна област, во оваа позиција има бројни примери со *o*, *e* место **ъ*, **ь*, кои се јавиле под влијание на штипскиот и кочанскиот говор. Особено се чести вакви примери во јужниот дел на кратовскиот говор и во североисточните паланечки села. Во последниве, како што споменавме еднаш порано, во суфиксите готово редовно за

полугласките има *o*, *e*. Сп. *жѣи'ец*, *ов'ес*, *ед'ен*, *мук'ок* (Стрмош, Кратовско), *Бл'аговец*, *Грбавец*, *й'ейок* (Пробиштип), *ов'ес*, *руч'ок*, *йуи'ец* (Добрево), *йей'ело*, *џлуи'ец*, *клуи'ец*, *јазовец*, *овесн'ица слама*, *жел'езен*, *м'уиен*, *џладен* (Лесново, Злетово), *болен*, *ечм'ен*, *ор'ел*, *йей'ел*, *уд'овец*, *йџџ'овец*, *ср'еџен*, покрај *ед'ан*, *дан'ас*, *'аран*, *й'амейан* (Кнежево), *ј'арец*, *мри'овец*, *Л'исец*, *болен*, *ед'ен*, *йей'еу* (Мушково) и др.

Ваква двојна замена на еровите: *ѣ* во коренските слогови и *o*, *e* во суфиксите во означениве места, јасно е, по фонетски пат не можела да стане. Некои од овие замени мора да се внесени отстрана, и тоа најверојатно оние што ги наоѓаме во суфиксите.

За замената на полугласката во членските форми види подолу.

За носовката од заден ред (**o*) имаме *y*, и тоа во слоговите од основата на целата територија: *м'ука*, *џр'уди*, *куи'и'аци* итн. Во кумановскиот говор ист резултат има и во наставките, со исклучок на наставката *-на-* кај глаголите (*йадн'а*, *сиан'а* – *йадн'але*, *сиан'ало*). Сп. општата форма: *к'уку*, *к'укуйу*, *н'ашуиу* *к'уку*, *йи'уј џол'емуиу* *к'уку*; во 1 л. едн. сегашно време: *н'осу*, *раб'оиу*, и 3 л. мн.: *'имав*, *'иџрав*, каде што *в* е добиено од *y* фонетски. За географската распространетост на овие наставки ќе споменеме подолу.

Со поинаква замена се јавуваат само примерите: *џн'асно* во кратовскиот и кривоаланечкиот говор, *џас* (на целата територија) и формите изведени од овој корен: *џ'азачки*, *џ'азови* (Г. Кратово), *наз'адџазум*, потоа: *ои'аде*, *одав'аи*, *едн'аи* (во кратовските села Шлегово, Јамиште, Добрево). Повеќе примери има со вокалот *a* и тоа главно во јужните кратовски села. Така во Злетово, Лесново и Стрмош забележени се: *ваи'ок*, *в'азел* (со секундарно *в*), *'еднаи*, *ои'аде*, *одав'аи*, *даи*, *д'аџа* (: *дуџа* во Крива Паланка и Куманово), *даб'ица*, *йаи*, *йодџ'азник*, *й'оџрак*, *йодџ'азница*, *майен'ица*, *кай'ина* (во Добрево и *кои'ина*). Во јужните овчеполски села: *мака*, *йаи*, *йраи'че*, *садове*. Токму овие примери со *a* се употребуваат и во источните паланечки села: *кай'ина*, *кад'е*, *ваи'ок*, *џн'асно* и *џн'асно*, *даи*, *џ'азо*, *йадџ'азник*. Покрај *јайор* се јавуваат и формите *'оџар* (Мушково), *'оџур* (Злетово, Лесново), *'оџор* (Јамиште, Којково), *'уиури* (Пробиштип), *јайор* (Кнежево; сите села се во Кратовско), *јай'ор* во источните паланечки села. Покрај *ун'уиџра* во паланечките и кратовските села се употребува и формата со *e*: *ун'еиџре* (Мушково, Злетово, Пробиштип), *ун'еиџра* (Сакулица), во која некои гледаат остаток од некогашното мешање на носовките, а според други *e* се добило во резултат на асимилационен процес. Интересни се формите: *'обрич* во паланечките села и *об'рч* – *об'рчо* – *об'рчи* во Лесново, покрај *'обруч*.

Остатоци од некогашното мешање на носовките зад *j* во овие говори нема: *(i)ез'ик*, *(i)ечм'ен*, *(i)ей'рва*, *з'аек* (во најсеверниот појас и *зајац*, каде што *a* може и поинаку да се објасни). Формата *ј'анса*, позната на целата оваа област, за стсл. *ъса*, во овие говори е внесена од југ, како и сите други примери со *a* место **o*.

Погоре веќе споменавме дека развитокот на вокалното **l* во северните наши говори бил условен од карактерот на претходната согласка. Зад лабијалните согласки имаме *y*, а зад денталните *лѣ*. Во некои кумановски и кривоаланечки села зад денталите во неколку случаи има и *-лу*, како во јужноморавскиот дијалект. Тодор Маневик од јужните овчеполски села дава и примери со вокално *л*: *сднице*, *ждчка*, *сдзи*, *дџни*, *кдне*. Меѓутоа, јас ваков изговор нигде

немам чуено. Во сите приведениве примери зад *л* има темен вокал: *слӑнце, слӑзи, дӑлжни*, покрај *дужни, жл'ӑчка* но *кӑлне*. Во југоисточните кратовски села и во јужниот дел на Овчеполието спорадично се употребуваат и примери со *ӑ* место **л*: *жӑй'ец, жӑй'ица, ж'ӑчка* (Злетово), *к'ӑца, жӑй'о, ӑӑй'а, ӑӑй'ка* (Мушково), *сӑнчӑл'ей* (Стрмош) – како во штитскиот и кочанскиот говор.

Вокалното **г* се изговара како во литературниот јазик, освен во кратовскиот говор. Во него, особено во говорот на селата по Злетовска Река, вокалниот призвук пред *р* е поизразит, понекогаш и сосем јасен среднојазичен вокал кој ја презел слоговната функција од *р*. Сп. *свек'арва, ӑр'л'ашче, вӑрле, мӑр'и'овецо, в'ӑрзи му, в'ӑр'ичка, дӑр'је, пӑр'л'ак, ос'арка, ц'арква, ӑр'и, с'ӑр'иско, св'ӑрши* (Мушково), *ей'арви, в'ӑрземе, д'ӑрикийе* (Јамиште), *ис'ӑр'џ'ал се, мӑрк'ало, не мӑрд'наӑ, свек'арва* (Злетово), *ш'ӑрма, Цӑрни Вӑр* (Лесново).

Соӑласки. – Консонантизмот во овие говори не покажува некои особени појави. Согласката *ј* се изговара поинтензивно одошто во централните говори, а појавите сврзани со овој глас се готово исти како и во другите дијалекти на нашиот јазик. Меѓутоа овде новото јотување се извршило и во групата *лј* која дала *љ*: *зе'ље*. Остатоци од старото јотување на групите *усна соӑласка* + *ј* имаме во *саб'ља* и во имперфективно-итеративните глаголи на *-ја*: *ос'и'ав'ља, забр'ав'ља* и др. кои се употребуваат на целата оваа територија.

Фонемата *х* се губи во сите позиции. Во некои осоговски села и од кратовска и од паланечка страна пред консонантите може кај постарите да се чуе еден сосем слаб грлен елемент: *кре:'ко, ве:'шо, вие не ш'о:'ше да работи'ше, из-ве:'ш'ело* (с. Дурачка Река, Паланечко). Или кога се губи остава должина на претходниот вокал: *изд'и:на, к'и:на* (Кр. Паланка). Ова удолжување особено е изразено во кривопаланечкиот говор, и тоа во градскиот и во говорот на оние села што се наоѓаат лево од Крива Река па негде до Кратово: *б'а:ча, в'е:шо, из-ве:ш'ело, ме:л'ем, ду:н'а, б'о:ча* (Паланка). Приведениве примери се доста поучни да се види како се одвивал процесот на губењето на *х*, низ какви стадии тој глас минал додека не се загубил напoлно како фонема.

Замената на *ф* со *в* на оваа територија е сосем обична појава, особено е доследно спроведена во овчеполскиот и кратовскиот дел. Но сè уште *ф* како посебна фонема се одржува.

Меконепчените *к ӑ* во јужниот дел пред вокалите од преден ред се артикулираат знатно понапред во устата: *ј'абук'и, рак'ија, в'арош'анк'ише, рук'и себ'наш, с'енк'ише* (с. Јамиште), *к'ишени, вис'ок'и, пешк'ири, свак'и дӑн, дев'ој-к'и, вошк'и* (Лесново), *цур'ајк'и, драк'и, рук'и, забрави ӑ'и, блаӑ'и, оӑ'ин, иӑли ш'ӑнк'и* (Железница), *ноӑ'и, рук'и, шреск'и* (Кратово). Треба да се одбележи дека во поглед на степенот на палаталноста овие гласови се разликуваат од велешките *к' ӑ'* во истава позиција. Тие се наоѓаат негде на средина меѓу "нормалните" *к, ӑ* и велешките *к', ӑ'*.

Групата *шш* само во градот Кратово се изговара меко (*ш'ш'*) или пак *ш'ч'*, и тоа претежно кај младото поколение, додека кај постарите се слуша и *шш*. Сп. *ш'ч'иш, шчичка, ш'ч'о, ш'ш'ш'ајка, шелиш'ч'а, с'ӑдиш'ч'а, р'амниш'ч'а, покрај оӑн'иш'иешо, зашшо, ӑр'адш'иша*. Самиот факт што ваков изговор се среќава претежно кај помладите, говори дека е ова нова појава во кратовскиот говор.

Најинтересна црта од консонантизмот во оваа област е изговорот на тврдо-то *л* во некои локални говори. – На оваа територија разликуваме три вида латерали: *меко* – *љ*, кое е различно по потекло (од старото **l'*, добиено по новото јотување, во некои примери стои место *л*), *средно* – пред вокалите од преден ред, *тврдо* – нормално македонско тврдо *л*, покрај нив има и неслоговно *љ* – на крајот на зборот и во средината кога зад него следи друга согласка, освен *ј*. – Последниов глас се јавува, како и во тетовскиот говор во две варијанти, зависно од тоа колку е изразена артикулацијата на усните. Ваков глас имаме во кратовскиот говор, и тоа на целото негово подрачје, во славишките села и во криво-паланечкиот говор, и тоа само во оној дел што останува од левата страна на Крива. Така северната и западната изоглоса на оваа црта оди по реката Крива од нејзиниот изворишен дел до селото Крилатица, кое се наоѓа северозападно од Кратово, а оттука продолжува на селата Талашманце – Сакулица. Тие се најзападни села каде што се среќаваат примери со ваков алофон на *л*. Веќе во соседните овчеполски села Татомир и Стројманци *л* се изговара како во литературниот јазик, а само во одделни примери имаме *љ* (*шољку*, *кољку*). Јужната изоглоса оди приближно по границата меѓу кочанскиот и кратовскиот говор. По некој пример со билабијален изговор може да се сретне и пона југ длабоко во кочанскиот говор. На исток оваа црта се протега и на северните кочански села. Таму дури и пред вокалите од заден ред владее изговор со заокружување на усните: *сјама*, *јакишо*, *чељо* (Ново Село, Костин Дол). – Во кратовскиот говор билабијалниот изговор е поизразен. Затворот што го образува врвот на јазикот со предниот дел на небото при изговорот на нормалното македонско тврдо *л* овде го немаме. Еден старец во Пробиштип овој глас го предаваше со *у*: *Гавриу*, доу место стандардното *Гаврил* и *дол*, што значи дека нему крајното *љ* слухово му е поблиску до *у*. Сп. *маљку*, *аљва*, *бељки* (Кратово), *сељски*, *понедељник*, *кељчо* (Мушково), *заљва* (Јамиште), *цед'иљка*, *печ'аљба*, *маљко* (Злетово), *жељка*, *сипарос'ељски*, *пал'иљо*, *шољко* (Стрмош), *дољ*, *уч'ишељ*, *вид'ељ*, *џољ* (Железница), *даскаљ*, *каљ*, *сокољ*, *бељ'аљ*, *из'ељ*, *дои'ељ*, *цељ дан* (Злетово), *озд'ољ*, *бивољ*, *браљ* (Лесново), *Гавриљ*, *чек'аљ*, *ожн'аљ*, *цен'иљ се* (Пробиштип). Во Славиште и во криво-паланечкиот говор процесот на изменувањето на *л* во *љ* се наоѓа на средина; имаме еден вид лабијализирано *л*, но карактеристичната препрека за латерали уште се пази, само значително поослабена.

Старото меко **l'* во посеверниот дел, во кумановскиот и криво-паланечкиот говор, со исклучок на градот Крива Паланка, се пази и по изговорот еднакво е со српското *љ*: *куд'еља*, *п'олје*, *п'ол'ана*, *нед'еља*, *м'оља тие* (с. Мушково, Кратовско), *кључ*, *љуйи*, *п'ријаишељ* (Градец, Криво-паланечко). Во Овчеполието и во кратовскиот говор, на север приближно до линијата Винце – Градиште – Татомир – Железница – Јамиште, тоа се изговара полумеко, како во другите источни говори: *л'убов*, *ч'ел'аиљ*, *нед'ел'а* (с. Стројманци, Овчеполско), *п'ол'ак*, *с'ел'ак*, *зай'ал'аиљ* (Злетово). Така се изговара овој глас и во градскиот криво-паланечки говор, но во него не се сосем исклучени и примери со *љ*.

Во градот Кратово процесот во затврдувањето на овој глас отишол уште подалеку. Таму, како и во централните говори, отврднало не само старото меко **l'*, туку и она што се добило во поново време на нашиов терен. Сп. *нед'ела*, *клуч'ар*, *лубовник*, *м'елаши*, *п'олак*, *с'елак*, покрај *бос'ил'ак*, *нед'ел'а*, *сел'анише*, *ф'арлаа*, а пред согласка и на крајот на зборот *љ*: *уч'ишељ*, *ч'ешељ*, *мајрс'ољ*, *род'и-*

ијеу, иријаијеу, врз'ајка, сук'ајка, ионед'ејник. Дури и кога зад *л* следи согласната *ј* може да се чуе тврдо *л*, на пр. *колја, белја* (од *белио-и*).

Во северниот дел од оваа област се пази доста добро и старото меко **н'* : *њ'ега, њ'ива, њ'ума, књ'иџа* и сл. Но таму во бројни примери наоѓаме меки *њ* и *љ* и место *н, л*, како на пример: *бр'ашњо, з'орњо, чк'оља, цок'оља, жљ'еб'иња, ир'њов'аче крушке, ск'ажња, ир'вњо*, или кај глаголите од *и*-група што им завршува основата на *н*, одн. *л*, сп. *бр'ањи к'ањи, кањ'ил, да се м'ењим, и'уњим, иром'ењи, р'ањиш, р'оњи, цењ'ил се, иде да се ц'ењи, м'ењи лика, ир'азњим, нар'ањи, с'ењи ми дрво, з'оњи – б'ољи, в'аљи, ж'аљи се, м'ољи, м'исљиш, с'ољим, ќе се с'ељи, ие'гљи* (сите примери се од Дубровница и Дурачка Река, Кривоаланечко). Со поголема доследност вакви примери се употребуваат во кривоаланечкиот говор и во Славиште. Оваа појава ја знаат и соседните српски и бугарски дијалекти.

Именки. – Множинската наставка кај еднословните именки *-ови* се јавува во две форми: со *и* на крајот (*-ови*), и со *е* (*-ове*). Вторава се употребува во источните кривоаланечки села, и тоа во сите села преку Крива од Градец па до Узем, во маалото Река во Конопница, а од осоговските во Кркља и Дренак; потоа на целата југоисточна половина од кратовската област на запад до Мушково, Шлегово и Стубол. Примери: *д'анове, с'инове, в'ирове, вол'ове, ир'аџове* и др. – Во кривоаланечките села и во југоисточниот дел на кратовскиот говор множинската форма од *муж* гласи: *мужја* (Кр. Паланка) и *мужје* (Проштип, Стрмош), како во кочанскиот, а од *коњ* : *коње* (Жидилово, Трново – Кривоаланечко, Стрмош – Кратовско). – Во селата Дурачка Река, Бас, Кркља (Кр. Паланка) од именките на *-ин* спорадично се употребуваат множински форми на *-ње*, како во граничните српски и бугарски дијалекти: *белогр'аиџање, све с'а ил'анчање, кусиенд'илчање* (кај постарите), покрај пообичните *ил'анчани, б'ајзани, с'ианч'ани, дрен'акчањи*; *њ* место *н* овде можело да се јави спрема колективните именки на *-ње*, од типот *камење*.

И кај именките од женски род на *-а* имаме две наставки: *-е* во кумановскиот говор на исток до Псача, на пр.: *илемње, њиве, књиџе, свек'рве, овце*. На целата друга територија јужно од линијата Пчиња – Пезово – Шопско Рудари и источно од Псача – Талашманце, со исклучок на граничните села спрема Горна Пчиња (Луке, Подржи Коњ, Метежево, Огут, Нерав) множината кај овие именки се образува со *-и*.

Од деклинацијата интересно е да се одбележи општата форма кај личните имиња од машки род што завршуваат на *-о* и *-е*. Во кривоаланечкиот говор и во северните кратовски села тие завршуваат на *-ије* : *Видо з'о Павлеије, Миљеије, Сил'олеије, Јанкоије, Б'ожоије, Сил'ироије* (Кр. Паланка), *Пеи'реије, Миљеије, Трајкоије, Маркоије* (Јамиште, Кратовско). Во јужните кратовски села така завршуваат само именките на *-о* : на *Маркоије, Сил'анкоије, Пеи'коије* (Лесново), *Трајкоије* (Стрмош), додека именките на *-е* во општата форма имаат *-ија* : *Пеи'реија, Ми'иреија* (Злетово, Лесново), *Милеија виде ли з'о?* (Стрмош). Во овчеполските села, така барем во северните, на *-ија* општата форма завршува и кај именките од машки род од типот *Илија, Блаџоја* : *видо з'а Ил'и'еија, дај му на Ил'и'еија, Андр'еија, Блаџ'оеија* (Павлешенци). Формите на *-ије*, од типот *Маркоије*, кои се познати и во бугарските говори во Самоковско, Кус-

тендилско и Дупничко, во нашиве говори фиксирани се доста рано. Сп. *Ниноѿе* во еден запис од 17 век во црквата св. Никола во кривопаланечкото село Трново.

Заменки. – Личните заменки за 1 и 2 л. едн. гласат *ја, ѿи* – на целата територија. Само во јужните кратовски села јужно од Пробиштип и Добрево наспоредно се употребуваат и формите: *јазе, јазека, ѿише* (Стрмош, Пробиштип), кои се карактеристични за кочанскиот говор од каде секако се и внесени. – Во номинатив мн. имаме неколку форми: *ми, мија* – се употребуваат само во кумановскиот говор на целата територија, *нија* – во Овчеполието, и *ние* – во кривопаланечкиот и кратовскиот говор; *ви* – во кумановскиот, *вија* и *вие*. Многу ретко ќе ја сретнеме формата *мије*. – Во акузатив: *нас, вас*, кратки форми: *не, ве*. Но овде се пазат и старите енклитични форми *ни, ви*, и тоа само во кумановскиот говор и северните кривопаланечки села: *нас ни виде* (Дубровница), *ни збраа у војску, и вас ли ви викн'аа?* (Ранковце). *Не* и *ве* се употребуваат на целиот појас јужно од Пчиња и Крива.

Старата ортогонска дативна форма во овие говори се среќава сосем ретко. За датив обично служи старата акузативна форма, како општа падежна форма, со предлогот *на*. Така е и во источните говори. Сп. *на нас ни даде, на вас ви;* исто и во еднина: *на мене ми, на ѿебе ѿи*.

Лични заменски форми за 3 л. се: *он, он'а, он'о, он'и*, во кумановскиот говор за ж.р. *он'е*. – Општата форма од заменката за машки и среден род гласи *неџа* – во кумановскиот, *неџа* – на другата територија. Јужната изоглоса на оваа црта спрема штипскиот оди приближно по говорната граница меѓу Овчеполието и Штипско, а спрема кочанскиот говор оди нешто посеверно од говорната граница: Пробиштип – Лесново – Јамиште. Јужно од овие места се употребува формата со *о* на крајот – *неџо, џо*. Оваа последнава форма наспоредно со *неџа-џа* се употребува и во јужните овчеполски села. На исток формата *неџа-џа* ја наоѓаме сè до бугарската граница и на кратовската и на кривопаланечката страна, со исклучок на селата што се наоѓаат на десната страна од Крива, каде што се употребува втората форма: *неџо, џо* : *доведи џо деѿ'еѿо* (Градец), *среѿна џо Пеѿре* (Дубровница), *неџо џо* (Трново, Жидилово). Датив: *на неџа (неџа) му*, едн. *на неџо му*, сосем ретко *нему (њему)*. Кратката акузативна форма од заменката за ж.р. гласи *џу* на целата територија, а полната: *њум, њума, нум, нума* и *не(ј)а*. Последнава се употребува во јужниот појас спрема штипскиот и кочанскиот говор јужно од линијата Судик – Пробиштип – Лесново – Јамиште, и во североисточните паланечки села, значи таму каде што се употребува и формата *неџо џо*. Истиве форми со предлогот *на* се употребуваат и за датив. Дативната форма *њојзе* се сретнува доста ретко и тоа во граничните места. Кратката форма во кумановскиот, кривопаланечкиот и северниот дел од кратовскиот говор гласи *ву*. На југ оваа форма се употребува до Јамиште – Шлегово – Шопско Рудари – Градиште. Јужно од оваа линија имаме во датив *и* : *кажи ѿ на Персу, на њума ѿ* (Кокошиње), *на неа ѿ* (Злетово). Во јужните овчеполски села Маневик ја бележи и формата *ји*. Акузативни форми во мн. се: *њија (нија), ѿи, поретко ѿим(а), клит. џи*. Формата *њија* се употребува претежно во Кумановско, Паланечко и во северниот дел на кратовската територија северно од Железница и градот Кратово. Веќе во Овчеполието, каде што

нија се употребува како множинска форма за 1 л., имаме *њи* или *њима* – *ни, нима*, сп. *њима ѓи ван'але* (Кокошиње), *ним ѓи сѝрел'аа* (Шлегово). Овде имаме случај кога дативната форма се употребува и во акузатив, што за источните говори е доста необично. Сп. *сѝс ни* (Јамиште), *ни ѓи ѝовик'аа* (Стрмош), *њи ке ѓи викам на веч'ера* (Борово). Истиве форми се и за датив. Интересна е овде кратката дативна форма. Покрај старата *им*, која во јужните овчеполски села се јавува и со *ј* – *рабоѝил јим*, се употребуваат уште *и* : *на нима ѝ дад'о* (Кокошиње), *една каѝа дајѝе ѝ ним* (Павлешенци), *дадо ѝ на ни кило ѓра, не су ѝ дал на ни ѝарѝѝе* (Стрмош) – и акузативната *ѓи* : *он ѓи ѓовори на људи, ѝонаѝреѝ коњи ѓи бева овде* (Кумановско). Последнава ограничена е главно на кумановскиот и кривоаланечкиот говор, а поретко ќе ја сретнеме во северните кратовски села.

Глаголи. – Во кумановскиот и кривоаланечкиот дел на југ до линијата Винце – Мургаш – Шопско Рудари – Талашманце – Нежилово – Дренак – бугарската граница добро се пазат сите три глаголски групи: I *викал*, II *ѝоје, бере, ѝадне*, III *носи, брои, крои, види, ѝрави, рабоѝи*. Меѓутоа, во оној дел што се наоѓа јужно од споменатава линија, во целата кратовско-овчеполска област, глаголите од *и*-група преминале во *е*-група, несомнено по аналогија. Имаме, значи, спротивна тенденција од онаа што се јавува во западните говори каде што се губи *е*-група за сметка на *и*-група. Така во овој дел од североисточната група говори имаме, како во штипскиот и кочанскиот говор, две големи групи глаголи: *а*- и *е*-група. Сп. *мере, раб'оѝе, носе, саде, врше, месе, ѝросе* (Кокошиње), *носеи, да се ослоб'оде, нар'едеш* (Д. Ѓуѓанце), *ол'аде се, кѝѝ ѓу ваѝеи, да се ѝодм'аде* (Павлешенци); во кратовскиот: *ѝраве, да се обесч'есѝе, ѓ'рчемо рам'ена* (Кратово), и *он ѝеч'але, сѝоје* (Г. Кратово), *ке се роде* (Железница), *вода се не бране, ке нас'адеш, у сечко ке се јаве, сака да им наѝр'авеш месѝо* (Пробиштип). Во овчеполските села само спорадично се јавуваат форми од *и*-основа.

Во 1 лице во презентот имаме две наставки: *-м* кај глаголите од *а*-група и тоа на целата територија, и *-у* кај глаголите од другите основи: *не можу да се ѝоѝ'урчу, ке ви кажу, да на'учу, знају, сѝану* (Кратово), *куѝ'ују, занавеѝ'ују* (Стањевци, Овчеполско), *не м'оѓу да знам, не м'оѓу да ѝ'омним* (Бас, Кривоаланечко). И вторава наставка (*-у*) се употребува на целата оваа област со исклучок на кривоаланечкиот говор во кој и кај овие глаголи 1 л. едн. завршува на *-м*. Во овој говор карактеристичниот вокал од основата се проширил и во 1 лице, па имаме: *сечем, идем, калим, мољим, седим*. – Во источните кратовски села покрај формите на *-у* кај овие глаголи спорадично се употребуваат и форми на *-а*, без *м*, на пример: *моља, да соља, не можу, бољен су, ке ви кажа, ја и од вас неѝѝо да заѝ'аза, сакам да бида* (Мушково), *уча, се чуда* (Којково).

Прво лице множина, со исклучок на североисточните паланечки села од Градец па на исток, и во некои крајни источни кратовски села, каде што личната наставка гласи *-ме*, на целата друга територија завршува на *-мо* : *ке рабоѝѝимо, имамо, идемо* (Кр. Паланка), *чинемо, сиѓурни смо, ѝкаемо, куѝ'ујемо, сѝоємо, како да се сѝасемо* (Кратово), *делемо, носемо, да се наѝ'иемо* (Д. Ѓуѓанце), *до'аѓам, славимо, једемо* (Куманово); *-ме* : *носиме, ѝоеме, береме, коведе* (Градец), *обл'ечеме, не см'ееме* (Дубровница, Кривоаланечко), *ке зимаме, ѝеч'аље-*

ме (Мушково), *вѣрземе, љледаме, да се лѣжеме* (Јамиште, Кратовско). Но во последниве две места во употреба се и форми на *-мо : куи'уемо, имамо*.

3 лице множина. – Во поглед на наставката за 3 л. мн. разгледуваната област не е единствена. Во кумановскиот и овчеполскиот говор, а спорадично и во некои западни кратовски села до Железница на исток, оваа форма завршува на *-в*, кое се добило од *у* по гласовен пат кај глаголите од I – III група по Лескиновата поделба, а по аналогија кај глаголите од *и*-основа. Сп. *имаѿ, дон'асав, коѿав; береѿ, лељнеѿ : молив, сениѿ, раб'оѿив*. Во овие говори интересно е обопштувањето на карактеристичниот вокал од основата и во 3 л. мн. Спрема *лељне-иш, лељне-мо, лељне-ѿиѿ*, вокалот од основата се проширил и на 3 л.: *лељне-ѿ, седне-ѿ, бере-ѿ*, одн. спрема: *моли-иш, моли-мо, моли-ѿиѿ* и: *моли-ѿ, раб'оѿиш-ѿ* итн., како и кај глаголите од *а*-група кај кои карактеристичниот вокал е еднаков во сите лица и во еднина и во множина. – На *-ѿ* 3 л. завршува и во северните кривопаланечки села (од Луке па до Герман). Во овчеполските села, каде што *и*-група се загубила, во 3 л. уште можат спорадично да се сретнат примери на *-иѿ*. Така во селата Кашање и Татомир покрај: *носеѿ, дрљев, раб'оѿиѿ*, забележив: *седѿиѿ, ѿриѿиѿ, дос'адѿиѿ*, а редовно: *седемо, ѿриѿемо*. Во славишките села пак, каде што *и*-група добро се чува, имаме обратна појава: 3 л. завршува на *-ѿѿ* и кај глаголите од *и*-група: *ѿречек'ореѿ, смрдеѿ, ѿељлеѿ* (Одрено). Јасно е, тука имаме влијание од појужните села каде што е оваа појава доследно спроведена.

Во кратовскиот и кривопаланечкиот говор на запад до линијата Тламинце – Мождивњак – Железница формата за 3 л. мн. завршува на *-ѿиѿ : ѿкаѿиѿ, обесеѿиѿ, ѿунеѿиѿ* (Кратово), *ѿраѿиѿ, седаѿиѿ, ѿиѿиѿ* (Кр. Паланка). Разлика меѓу овие два говора е само во вокалот пред наставката кај глаголите од *е*- и *и*-група. Во кривопаланечкиот говор кај овие глаголи пред наставката имаме *-а-* : *ѿдаѿиѿ, седаѿиѿ, берѿиѿ, одљ'учаѿиѿ, сѿиѿиѿ* (Кр. Паланка), *дон'есеѿиѿ, разд'ељаѿиѿ* (Дурачка Река). Така и во источните кратовски села: *ѿреб'ераѿиѿ, канаѿиѿ љи* (Мушково), *зуби ме бол'аѿиѿ, земаѿиѿ* (Злетово), *ѿос'ољаѿиѿ, ѿражаѿиѿ, ѿѿѿиѿиѿ* (Кнежево). – Во градот Кратово и северозападните села 3 л. завршува на *-ѿиѿ : броеѿиѿ, двоѿеѿиѿ, одбр'анѿиѿ, водеѿиѿ, збореѿиѿ, ож'енеѿиѿ, зак'анѿиѿ, наљ'уѿиѿиѿ, да сѿаѿеѿиѿ, знаѿиѿ, сеѿиѿ, ѿиѿеѿиѿ, ѿереѿиѿ, зѿѿреѿиѿ, речеѿиѿ, оѿдеѿиѿ* (Кратово), *ќ-ѿдеѿиѿ да крадеѿиѿ, наѿр'авеѿиѿ, ис'к'очеѿиѿ, здрав'ујеѿиѿ* (Туралево). Образовања на *-ѿиѿ* во 3 л. мн. можат да се сретнат и во славишките села, само што таму тие не се основни.

Во кривопаланечките села преку Крива Река забележив во 3 л. мн. и неколку примери со темен вокал пред наставката *-ѿиѿ : ѿреѿ'аѿиѿ, јаѿ'аѿиѿ, сеѿ'аѿиѿ, ѿѿѿиѿ'аѿиѿ* (Градец), *ѿеч'аѿиѿ, реч'аѿиѿ* (Река). Овие форми интересни се до толку што во другите наши источни говори не се познати, не се барем досега забележени, а второ – што ги наоѓаме нив баш на теренот каде што за носовката од заден ред основна замена е *у*. За да се установи потеклото на овие форми треба да се види во кои сѐ случаи тие се јавуваат, дали само во акцентирани слог или и во други позиции, и на кое пространство се употребуваат. Овде само ќе напомена дека неколку примери со темен вокал забележени се во кратовското село Мушково.

Во имперфект сите три лица во еднина се изедначиле, како и во аористната форма, и така е на целата територија: *ја 'имаше, ѿиѿиѿ 'имаше, он 'имаше; ја с'еде-ше, ѿиѿиѿ-он с'едеше* итн.

Проширената основа со *-ше* во граничниот појас спрема Горна Пчиња се јавува и во множинските форми, како во јужноморавскиот дијалект. Така имаме:

'идеше-мо, 'идеше-ѿе, они 'идеше-а; викашемо, 'орешемо, ѿ'ечешемо – в'икашеѿе, 'орешеѿе, с'едешеѿе – в'икашеа, 'имашеа, н'осешеа (Луке), д'авашеме, д'ељашеме, б'ерешеме – д'авашеѿе, б'ерешеѿе – д'авашеа, б'ерешеа (Дубровница, Трново). Колку што се оди кон југ вакви образувања се сè поретки, а преку Крива готово и не се употребуваат. – Таму во 1 и 2 л. мн. пред личната наставка по загубата на *x* вокалот се удолжил. Но само удолжувањето на вокалот не било доволно да се разликуваат овие форми од 1 и 2 л. мн. на сегашното време. Од потребата за едно такво диференцирање на споменатите форми, во имперфектот се развил нов вокал. Сп. 'имаамо – 'имааѿе, д'аваамо – д'авааѿе, н'осеемо – н'осееѿе, до'одеемо – до'одееѿе, ѿ'иеемо – ѿ'иееѿе (Кр. Паланка). Во кратовскиот говор процесот отишол уште понатаму. Таму имаме: н'осеамо – н'осеаѿе, с'едеамо – с'едеаѿе, б'ереамо – б'ереаѿе, 'одеамо – 'одеаѿе итн. – со *a* место *e*, одн. *ц*, кое можело да се јави по аналогија на глаголите од *a*-група: -амо и -аѿе се сфатиле како наставки (сп. *има-ше* : *има-амо*, *има-аѿе*, *има-а*) и после се пренесле кај глаголите од другите групи.

Глаголскиот прилог се јавува во две форми: на -еќи и на -еќе. Образувањата со наставката -еќе се употребуваат на целиот појас од бугарската граница па на запад до границата со скопските говори. Јужната изоглоса на оваа црта оди приближно со граничната линија меѓу овчеполскиот и штитскиот, одн. Кратовскиот и кочанскиот говор. На север формата на -еќе преовладува до Крива Река во кривопаланечкиот дел, а во Славиште до Страцин и Радибуш. Во градскиот кривопаланечки говор пообични се образувањата на -еќе. Сп. *дељ'аеќе*, *вѿжув'аеќе*, *жн'ајеќе*, *ков'аеќе* (Бас), *ор'аеќе*, *ѿој'аеќе*, *ѿлеѿ'ееќе* (Борово, Кривопаланечко), *нем'аеќе*, *им'аеќе*, *рабоѿ'аеќе*, *од'еќе* (Г. Кратово), *дав'аеќе оружје*, *ѿцов'аеќе оѿише си*, *коѿ'аеќе бунар ѿадна* (Павлешенци, Д. Ѓуѓанце – Овчеполско). Северно од споменатата линија Крива – Страцин и северниот дел на кумановскиот говор глаголскиот прилог се образува со -ќи (-еќи), а само споредно се среќаваат форми на -еќе.

Глаголската *л*-форма се образува како и во другите наши говори (-*л*, -*ла*, -*ло*, -*ле*), освен во кумановскиот говор во кој формата за машки род завршува на -*ја*, како во јужноморавскиот дијалект: *оѿѿ'иѿија*, *рекн'аја*, *им'аја*.

Од сложените глаголски форми за одбележување се оние што се образуваат со помошниот глагол **хѿѿѿи*.

За искажување дејства што требало да се извршат во минатото а не се оствариле се употребува глаголската форма што се образува од помошниот глагол **хѿѿѿи* во имперфект и сегашното време со партикулата *да* :

<i>ѿеше да ѿаднем</i>	<i>ѿе:ме да ѿ'аднемо</i>
<i>ѿеше да ѿаднеш</i>	<i>ѿе:ѿе да ѿ'аднеѿе</i>
<i>ѿеше да ѿадне</i>	<i>ѿеа да ѿаднаѿ</i>

(Кр. Паланка).

Во западниот дел од овчеполскиот и кумановскиот говор помошниот глагол се употребува и во формата *ќеше*. Во овчеполскиот говор се забележува тенденција да се генерализира формата *ќеше* во сите лица, како што е на пример во велешкиот или во скопските говори.

Формата со *ќе* + *имѿерфектѿ*, која е карактеристична за говорите од западното наречје, се употребува само во кривопаланечкиот говор – во градскиот

и североисточните села, и тоа наспоредно со првата, и само спорадично се јавува во западниот дел на кумановскиот и овчеполскиот говор. Сп. *ја (ѿи, он) ќе ѿ'аднеш, ние ќе ѿ'аднешеме, вие ќе ѿ'аднешете, они ќе ѿ'аднеа* (с. Дубровница, Трново), или од свршен глагол: *он ќе л'еѓнеш, ние ќе л'еѓнешеме* итн. (Жидилово). Појавата на овие форми во кумановскиот и овчеполскиот говор е јасна – тука имаме влијание од централните говори. Меѓутоа, во кривоаланечкиот говор вакво директно влијание е исклучено. Утврдувањето на географската распространетост на оваа црта и во граничните говори со кривоаланечкиот, до колку се употребува во нив, би можело да укаже на нејзиното потекло.

За прекажување на минато-идните дејства се употребува формата што се образува со минатото време на помошниот глагол:

<i>ѿел сѿм да ѿ'аднем</i>	<i>ѿеле смо да ѿ'аднемо</i>
<i>ѿел си да ѿ'аднеш</i>	<i>ѿеле сѿе да ѿ'аднете</i>
<i>ѿел (е) да ѿ'адне</i>	<i>ѿеле (сѿ) да ѿ'аднаѿ</i>

(Крива Паланка).

Стариот л-партицип се јавува во западните овчеполски и кумановски села и во формата со *к*: *кел, -а, -о, -е*.

Од *зборообразувањето*. – Најпосле ќе споменеме и некои суфиксни образувања што се необични за другите наши дијалекти.

Супстантивните суфикси *-уѓа, -аѓа, -уша* и *-оќа*, кои во западното македонско наречје готово наполно се загубиле, во овие говори се уште живи но не и продуктивни. Сп. *бреш'уѓа, чевр'уѓа* (Кр. Паланка); со суфиксот *-аѓа* забележлив само еден пример – *шуй'аѓа* (Дурачка Река). Можеби е внесен од западните бугарски говори во кои вакви образувања се доста обични. Со *-уша*: *водар'уша, јајчар'уша, џубар'уша, џојкар'уши, уѓлар'уши*. Во една песна забележена во селото Тламинце имаме: *ѿејрал'ичкиѿе кожуи'арки – ѿ'ачкиѿе маѓар-и'арки – можд'ивњачкиѿе џубар'уши – кон'ојничкиѿе џојкар'уши – барѿил'искиѿе уѓлар'уши – марѿиничкиѿе дрв'арки...* Нешто се почести образувањата со суфиксот *-оќа* (< *оја): *мрсн'оќа, сѿар'оќа, ѳол'оќа, ѳолема ѿросѿ'оќа* и др., кои се употребуваат наспоредно со образувањата на *-оѿија*: *ѳолоѿ'ија, ѿросѿоѿ'ија*. – Наставката *-ина* се употребува и со аугментативно значење: *ѿуѿина, ридина*; сп. и *-еѿина*: *бабей'ина, кравеѿ'ина, кукеѿ'ина сѿара, девојчеѿ'ина* (Кр. Паланка).

Од глаголските образувања вреди да се споменат несвршените (повторливите) глаголи кај кои вокалот *е* во коренскиот слог се изменува во *и*. Тоа се образувањата од типот **рицати, тицати** во старословенскиот јазик, кои во западното наречје главно се загубиле. Во кумановско-кратовската група говори тие не само што се пазат добро, туку станале во извесна мера и продуктивни. Така спрема глаголите: *ѿреѿ'ича, доѿ'ича, ѿрор'ича, исѿ'ича вода, ѿроѿ'иче река, оѓр'иба*: *ѿече, ѿече, ѳребе* итн., се образувале и: *нар'иѓа, ѿреѓ'ида, ѿреѓ'иѓа, со ѿакви ѳуди се расѿор'иѓа, ѿоѓ'иѓаѿ, или зал'иќа, дол'иѿа и дол'иќа, ѿреѿ'иќа, расѿл'иќа, ос'иќам* и сл. (сите примери се од кривоаланечкиот говор).

3. СКОПСКОЦРНОГОРСКИОТ ГОВОР

Една група особености ограничени се на скопскоцрногорскиот терен. Во таа група спаѓаат: широкиот изговор на акцентиранието вокали /e, o/, фонемата /ǎ/ како континуант на јаките ерови (*ъ, *ъ), замената на сек. ъ₂ со /ǎ/ во сите позиции, замената на секвенцата *vъ, *vъ со /y/, замената на секвенцата *je со /jel/, континуантот /y/ место носовката *ǝ, замената на старото вокално *I со /y/, зад забновечните согласки со /лу/ или /лǎ/, прегласот на старата група *ja во /jel/ во *једе*, замената на *ě со /a/ во лексемата *ора – ораси*, непрегласеното /a/ во зборот *права*, појавата на протетичко j во лексемата *јучер(a)*, пазењето на палаталното *I' во сите позиции (*поље, недеља*), јотувањето на групата лj (*lj) во *љ (зеље)*, пазењето на епентетското *I' во повеќе случаи (*поправаља, сабља*), чувањето на палаталното њ во сите позиции на зборформите (*њива, њеџа*), консеквентната замена на прасловенските *tj, *dj во /ќ, џ/ во апелативната лексика, загубата на фонемата x во иницијална, финална позиција и пред консонант и нејзината замена со /v/ во интервокална позиција (*снава*), редуцирањето на в во секвенци со л (сп. *лакно, ладика, лас, лачи*), асимилацијата на с со ш пред африкатот ч на морфемската граница (*мошче < мосче*), пазењето на категоријата одушевеност кај именките од м.р., пазењето на старата флексивна форма на -а кај одушевените именки од м.р. (*уваџи џоџа џеџла*), како и нивните определени форми (*уваџи џеџлоџоџа, џеџловоџа, џеџлоноџа*), множинската наставка -е кај именките на -а (*жене, членувано женее*), множинската наставка -ики кај именките од с.р. на -е (*џилики*), пазењето на избројаната множина на -а кај именките од м.р. (2, 5, 10 *леба*), кај заменките: облиците *њојзе* за датив, *њума* во акузатив од 'она', кратката дативна форма *је*, кратките акузативни множински форми *ни, ви* (*нас ни виде, вас ви виде*), наставката -а кај заменската флексија (*њеџа, свакоџа, нашеџа*), фонетските варијанти на заменките *свак(и), свакој, овај, онај, овакав, онакав, оволики, џолики, онолики*, посесивните форми *њојан – џојна, џин*, кај глаголите: наставките -мо во 1 л. мн., -в во 3 л. мн. презент (*викамо, викав*), аористните наставки -смо, -сџе, -ше (*дојдосмо, дојдосџе, дојдоше*), генерализирањето на наставката -ше во сите лица во едн. на имперфектот (*ја викаше, џи викаше, он викаше*), негде и проширувањето на имперфектната основа со елементот -ше- (*имаше, имашемо, имашее, имашев*), футурско-модалните конструкции со *ќеше (ќеше викам, ќеше да викам)*, потоа предлозите *више, из, џроз, исџод*, и уште неколку зборобразувачки типови. Сите приведени особености карактеристични се за целата Црногорија. Нивните јужни изгласи во густ сноп допираат приближно до селата Кучково, Радишани и Црешево. Од Црешево и Стајковци изгласниот сноп продолжува по правецот на селата Бујковци – Дивље – Џидимирци на скопско-кумановското пограничје. Овој изгласен сноп ја сочинува јужната граница на скопскоцрногорскиот говор.

Со по неколку црти од правиот скопскоцрногорски говор отстапуваат само јужните села Волково, Орман, Ново Село, Г. Орizare, Радишани, Црешево, Стајковци и Булачани. На тој појас во суфиксните и флексивните морфемни места *ъ, *ь има рефлекс /a/, сп. *јуџиак, ручак, конац, болан, ражањ, виџал, чеџал', какав, човекаџи, сџаријаџи*, како и место секундарниот њ₂: *огањ, рекал, ведар, сам*, освен пред *м* во броевите 7, 8 каде што се јавува редовно /y/: *седум, осум*. Во таа фонетска позиција поинаков резултат наоѓаме и место носовката *q, сп. *на рука, џа виде Вера*. Во споменативе села се почести и дифтоншки секвенци со *и* од типот [eј, ај, ој], сп. *лојца, удојца*. Место вокалното *j зад забновенечните согласки има рефлекс /lā/: *длāго, длāбок, слāза, слāнце, слāзбица, џлāчник*. Етимолошкото палатално *l' се реализира како алвеоларно /l': *л'уди, џријаџел', они мел'ав*. Во областа на морфологијата исто наоѓаме во овие села неколку отстапувања од правиот црногорски говор. Така, на пример, во нив кај именките на *-а* општата форма е еднаква со номинативната, сп. *имам сесџира удовица*. Множинската форма кај тој тип именки се образува со наставката *-и*: *џодини, куќи, џиви*. Кај именките од среден род на *-е* множината почесто се образува со наставката *-иња*: *дечиња, џилиња*. Кај одушевените именки од м.р. општата определена форма е еднаква со номинативната, сп. *Јани џа коњаџи*. Кај глаголите во 1 л. едн. на презентот наставката *-м* се генерализирала кај сите три групи глаголи: *носим, берем, викам* (: *ношу, беру* во посеверните села). Кај глаголите од *e-и*-група основниот вокал се изедначил во сите лица во презентската парадигма: *носи-м, носи-ш, носи-џ, носи-џе, носи-џе, носи-в; бере-м, бере-ш, бере-џ, бере-џе, бере-в*. Со настанатите измени во основниот вокал кај глаголите од *и*-група е отклонето и редувањето на консонантите /л, н, џ, д, с, з/ во 1 л. едн., сп. *молим, каним, џлаџим, видим, носим, џазим* (: *мољу, кању, џлаќу, виџу, ношу, џажу* во посеверните села). Во јужниот појас на Црногоријата не се среќава веќе наставката *-ше* во 3 л. мн. аорист, превладува наставката *-ва*: *дојдова*. Во Кучково, Волково и Радишани можат да се сретнат и аористни форми со наставките *-в, -вмо, -вџе*: *дадов, дадовмо, дадовџе* Рад. Не се необични и имперфектни форми со наставката *-ва* во 3 л. мн.: *берева* Рад, Ст, *бева* Кучк.

Во југоисточните села на правецот Раштак – Булачани – Црешево – Стајковци бројот на диференцијалните црти во однос на посеверните црногорски села е уште поголем. Во нив егзистираат два акцентски модела – со утврден акцент на пенултима и парадигматски, сп. *јунак – јун'аци, 'унук – ун'уци, мај-сџор – мајсџ'ори, сџи'уден – сџиуд'ена – сџиуд'ени, џ'олем – џол'емо, џок'анеџи – џокан'еџи, н'осил – нос'ила – нос'иле; нош – нож'ови, џрод'ава – џродав'амо – џродав'аџе, н'оси – нос'еџе*. На овој дел од Црногоријата значително е помал бројот и на случаите со загубено /в/ во интервокална позиција. Дативниот однос кај личните имиња се изразува аналитички, сп. *Му рече на Сџојана*. Демонстративните заменки таму се јавуваат во формите: *ов'ој, џој, он'ој*, ж.р. *ов'ај, џај, он'ај*, с.р. *ов'оје, џ'оје, он'оје* (: *овај, џај, онај – оваја, џаја, онаја* на другата црногорска територија). Единството на овој говорен ареал го нарушуваат уште фонемата /ф/ и наставката за глаголскиот прилог. Фонемата /ф/ во слободна позиција се јавува спорадично во југоисточните села и тоа најчесто во туѓи лексеми, сп. *фењер, фрониџ* Цр, додека на другата територија од разгледувањив говор таа може да се сретне само како алофон. Туѓото *ф* се заменува со *в*:

виџил, вуџа, венер, вурна. Исто така *в* редовно се јавува место групата *хв: *ваџи, уваџи, се вали*. Глаголскиот прилог овде се образува со наставката *-еке* (*-ке, -јке*): *беџаеке* Цр, *коџаеке* Ст, *рабоџаеке* Кучк.

Поголемиот дел од приведените диференцијални дијалектни особености јужните скопскоцрногорски села ги доближуваат до блатскиот говор. Такви се: вокалот /у/ место сек. њ₂ пред *м* во броевите *седум, осум*, множинската наставка *-и* кај именките на *-а*, глаголските наставки: *-м* во 1 л. едн. презент, *-а*, одн. *-ва* во 3 л. мн. во минатото определено време, *-еке* (*-ке, -јке*) во глаголскиот прилог. Отсуството на фонемата *ф* е исто така една особеност која пошироко ги поврзува блатскиот и црногорскиот говор. Има, меѓутоа, и неколку иновациони појави коишто настанале на овој терен во резултат на меѓудијалектниот контакт, како што се: замената на еровите *џ, *џ со *а* во суфиксните морфемии, замената на вокалното *ј со /лј/ зад забновенечните согласки, депалатализацијата на *л' во алвеоларно /л'/, како и промените извршени во акцентскиот систем.

Сите приведени особености во јужните скопскоцрногорски села карактеристични се и за говорот на скопските села во долината на Пчиња на граничниот појас со кумановско-овчеполското говорно подрачје. Нивните изоглоси од с. Црешево и Стајковци продолжуваат по правецот на селата Бујковци – Г. Коњари – Дивље – Цидимирци.

4. ДОЛНОПОЛОШКИ (ТЕТОВСКИ) ГОВОР

Теџовскиоџ говор ни се претставува како преоден говор меѓу гостиварскиот и вратничкиот. На неговата територија се вкрстуваат горнополошки, а тоа значи и западномакедонски, и северномакедонски црти. Само неколку особености можат да се сметаат сопствено тетовски.

Северномакедонски црти во овој говор се:

1. замената *у < *q* во слоговите од основата (*џулуби, џусенца, јуже, обруч* итн.);
2. немешањето на носовките (*језик, јеџиро, једро*);
3. замената на *џ со *у*: *иде у џраџи*, како и во почетокот на зборот: *'удојца, унуџра, удене, уџера* (Челопек, Сиричино, Тетово);
4. вредноста *џф*:- *џфџи* (Тетово, Челопек);
5. рефлексот *лј* место вокалното *ј зад денгалните согласки: *длџо, слџнце, слџица, џлџчник* (Сиричино, Челопек);
6. примерите *џрава, ораф*;
7. силната палатализација на *к, џ* пред предните вокали: *к'исел, рук'е, дру-џ'и, ног'е*;
8. пазењето на групите *сч, сџ, шч*: *фесче, џрасци, маџиче*;
9. дисимилацијата на *мн > мл*: *млоџо, млозина* (Тетово, Сиричино, Челопек);
10. префрлањето на акцентот во случаите од типот *М'аркојца, в'икајки* итн.;
11. множинската наставка *-е*: *џлаве, кошуле*;
12. заменката *он* (покрај *џој*);
13. дативната форма *њојзи је*;

14. промените во основниот вокал во 1 л. на сегашно време кај глаголите од *e-* и *i-* група: *молим, сѝоим, речем*;
15. множинските наставки *-мо* и *-вмо* : *имамо, имаваммо*;
16. отсуството на *-ӣ* во 3 л. едн. на сегашното време;
17. сврзникот *буди* : *Буди сум сиромав ѝа сум и болен* (Тетово);
18. отсуството на суфиксот *-уле*.

Приближен е и бројот на цртите што го сврзуваат овој говор со гостиварскиот:

П 1. **ъ*, **ь* > *о*, *е* : *бочва, вошка, дождој, зоўва, коџај, моф, ѝокмо, – ѝењушка, сеџа, шейне*, и редовно така во суфиксите и префиксите. На тетовското говорно подрачје поинаква замена (*ǎ*) се среќава само во поодделни примери. Колку што се оди на југ од Теарце нивниот број стално се смалува, така што на просторот меѓу Тетово и с. Челопек вокалот *ǎ* се среќава уште во зборовите: *дǎн, вǎздан* спрема *Велиџден, лǎсен, лǎн, ѝǎмно, оǎнок, лǎска, сǎн* и во некои нивни деривати.

2. Сек. *ъ*, пред крајното *л* е заменето со *о* : *рекоў, ѝекоў*;
3. пред *м* со *у* : *седум, осум, сум*;
4. а пред *р* со *е* : *вейер, вејер, иѝер, модер*.
5. Место *њ* во почетокот на зборот обично има *н*: *нива, неџо, ниф*.
6. Еднаков развиток со горнополошкиот говор имала и согласката *х*: *дувна, мавна, нивно, чевре, кожуфче, моф, ниф, џреф, џлуф, суф, ораф, сиромаф, ѝраф, сраф*, покрај *сра*, но *џра*;
7. како и согласничката група *бн* > *мн*: *демне* (Сиричино).

Од морфолошките особености овие два говора ги сврзуваат:

8. акузативните форми на *-џо* кај заменките: *неџо (њеџо), коџо, некоџо*;
9. заменката *свекој, свекоа*, итн.;
10. дативната наставка *-и* кај личните имиња од женски род: *Злаѝи, Мирјани, Киски*;
11. наставката *-ӣ* во 3 л. мн. на сегашното време: *носай̄, земай̄*, покрај *носа* (в. подолу);
12. глаголските образувања од типот *куй̄уе, бендисуе, седнуе*;
- 13–14. образувањето на минато-идно и идно прекажано време: *ке викаше, ке викаў*;
15. образувањата како *сум дојден* и *имам дојдено* овде се знатно почести, пообични отколку во подгорските села.
16. За дијалектните граници кај нас има важност и прилогот *уиѝе*. Во овој говор се јавува во формата со *у* како во горнополошкиот, додека во вратничкиот го имам забележано со *о* : *јошѝе*.

Овде нема потреба да ги набројуваме и оние западномакедонски црти што се општи за сите говори во Полог и коишто веќе беа истакнувани порано.

Најпосле можеме да изделиме и трета група црти кои се карактеристични за тетовското подрачје а коишто горнополошкиот (гостиварскиот) и вратничкиот говор не ги познаваат или пак се јавуваат во нив спорадично.

III 1–2. Во вокализмот на тетовскиот говор се забележуваат две тенденции: прво, лека редукција на неакцентираното *a*, и второ, повишување артикулацијата на вокалите *a*, *e*, *o* пред палаталните консонанти, особено пред *j*. Меѓутоа, треба веднаш да се нагласи дека и едната и другата појава се реализираат само во одделни случаи. Сп.: *дејче*, *појке*, *џојдо*, *в'олојџие*, *боџ'оројџа*, *џрај*, (прави), *бр'адајџа*^a, *к'укајџа*^a, *с'абајле*. Во врска со оваа појава стои и промената на *o* во *y* во примерите *чуек*, *куше*.

3. Зад неденталните согласки место вокалното **j* на целата територија од Чelopeк до Лешок има вредност *ol* или *oŷ*: *воџк*, *воџна*, *џоџџа*, *жоџџо*, *коџк*, *моџзе*, *џоџно*, *џоџжав* (Тетово, Чelopeк, Сараќино), со исклучок на *буа* и *јабука*, кои со *y* се среќаваат, како што видовме, и во некои гостиварски села. Северната изоглоса на оваа црта оди по правецот Лешок – Ратае. Во Прeљубиште и во Теарце во приведените случаи има замена *џл*.

4. Веларното *l* на крајот на слогот се изговара со поактивно учество на двете усни и без преградата карактеристична за овој глас: *биџ*, *рекоџ*, *воџна*, *воџ*, *зеџ*. Северната изоглоса на оваа црта оди по правецот Варвара – Лешок – Сараќино, значи во истиот правец со изоглосата на рефлексот *ol < *j*. Spreма гостиварскиот говор таа минува меѓу Чelopeк и Стенче.

5. Во гостиварскиот говор, видовме, групите *сџпр*, *здр* се пазат. Во тетовскиот говор, како и во подгорските села, *џџ*, *д* во оваа позиција се губат: *срана*, *срико*, *зравје*. И на оваа црта изоглосата поминува под Чelopeк.

6. На еден тесен појас во јужниот дел на тетовскиот говор се губи крајното *-џџ* во членската форма за машки род: *лебо*, *чуеко*, *носо*, *бреџо* (Чelopeк). Оваа црта зафаќа и еден дел од северните гостиварски села, сп. *умо*, *џџџо*, *чоeko* во Стенче.

За тетовскиот говор типични се и две морфолошки црти:

7. заменската форма *неџа*, кратката *џа* во акузатив од 'она' спрема гостиварските *неа*, *је* и вратничките *њу(a)*, *џу*;

8. и губењето на наставката *-џџ* во 3 лице множина на сегашното време: *они бера д'рџа* (Лешок), *се мол'а* (Ратае), *коџаа*, *врџа* (Сиричино), *чекаа*, *јада*, *се'а* (Чelopeк, Тетово). Примери без *-џџ* имам запишано и во Теарце, каде што се среќава во оваа форма на крајот и *џ*, дури и *y*, на пр.: *викаа*, *седа* покрај *викаџ*, *седеу*. Со ова ние укажавме и на северната граница на разгледуваната црта. На југ таа се среќава до Милетино.

9. Таму каде што се губи *-џџ* во 3 л. мн. на презентот кај глаголите од *a*-група, во 3 л. мн. во имперфектот се јавува пред наставката *-а* гласот *j*: *коџаја*, *викаја* (Сиричино, Прeљубиште), *викаја арџаџџи* (Теарце), *даваја*, *џледаја*, *имаја* (Тетово, Чelopeк). Негде пак ова *j* се проширило и во другите глаголи: *броеја*, *носеја* (Ратае).

ДЕЛ II

ВЕЖБИ

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

ДИЈАЛЕКТНИ ТЕКСТОВИ ЗА АНАЛИЗА

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

На македонската јазична територија можат да се изделат *пир* основни дијалектни *зрупи*.

*
* *

I. Посебна дијалектна целина претставуваат говорите во Западна Македонија во литературата познати како *западномакедонски* говори или *западно наречје*. Нив ги сврзуваат повеќе од триесетина фонетско-фонолошки и граматички особености, кои се јавуваат истовремено и како диференцијални црти по однос на говорите во Југоисточна Македонија. Такви диференцијални црти од фонетиката се:

1. замената на групата **sv̄* во *cy* : *cȳī, cȳīī(īī), ras̄cȳīī*;
2. замената на **zv̄* со *sy* : *sȳīī, sȳnkōī, sȳmkāī*;
3. преодот на **sv̄* во *cy* : *ocȳna, oc̄ȳnuvānje*;
4. промената на **ǰ* во *e* во сите позиции, и зад согласката *ц*: *цена, цедило, цeȳī, цевка*;
5. остатоците од некогашната замена на **j̄q* со **j̄e* : *јазик, јай̄рва, јачмен, зајак*, одн. *јозик, јазик, јазик* итн.;
6. појавата на протетичко *ј* пред рефлексот на иницијалното **q* : *јаже, јай̄ок, јаглен*, одн. *јоже, јаже* во поодделни говори;
7. потоа третосложниот акцент: *вод'еница, воден'ица̄īa, воден'ицава*;
8. и неговиот синтагматски карактер: *н'е-дојде, не-с'е-г̄леда, не-г̄'о-сака, нем-у-с'е-г̄леда* и сл.;
9. јасниот изговор на неакцентирани вокали;
10. губењето на интервокалното *в*: *Јоан, осноа, јаор, биол, с̄иолој*;
- 11–12. отсуството на гласот *х* и неговата замена со *ф(в)* пред консонант и на апсолутниот крај на зборот: *јавна, бeф̄ӣe, чевли, нивно - нифно, ӣиф̄ӣӣја, офка(īī), врф, ӣраф*;
13. и промената на спирантите *с, з, ш* пред *ц, ч* преку *х* во *ф(в)*: *мофче, круфче, г̄рофче, мафца, ӣрафци* (од *ӣрасе*).

Повеќе црти има и од областа на морфологијата, синтаксата и зборообразувањето:

14. кај именските зборови треба да се одбележи разликувањето на општата од номинативната форма кај личните и роднинските имиња од машки род што завршуваат на консонант, на *-о* и *-е* : *С̄иојан - со С̄иојана, Марко - на Марка, ӣаӣко - на ӣаӣка му, Кр̄сӣе - на Кр̄сӣеӣа, ба̄ӣе - од ба̄ӣеӣа*;

15. множинската наставка *-ови* > *ој* > *ој*: *волој* (*волови*), *долој*, *сѝолој*, *клучој* (*клучеви*);
16. тројниот член: *човекоѝ*, *човеков*, *човекон*; *женаѝа*, *женава*, *женана*; *деѝеѝо*, *деѝево*, *деѝено*; *луѝеѝо*, *жениѝе*, *децаѝа* итн.;
17. личната замена за 3 л. *ѝој* (*ѝаа*, *ѝоа*, *ѝие*);
18. кратката множинска заменска форма *и* : *и виде луѝеѝо*;
19. дативната форма за женски род *нејзе* (*нејзи*, *нези*), од која е образувана и посесивната *нејзин* (*незин*);
20. употребата на синтетичката дативна форма кај заменките: *мене ми*, *ѝебе ѝи*, *нему му*, *нејзе - нејзи и (је)*, *нам ни*, *вам ви*, *ним - ними им*, *кому, некому, никому*, дем. *овему, онему*;
21. и кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *Сѝојану*, *Марко(в)е* или *Маркоѝу*, *Пеѝре(в)е* или *Пеѝреѝу*, *Илију*, *Мари* или *Маре*, *ѝаѝко(в)е*, *ѝеѝки - ѝеѝке* и сл.

Во глаголскиот систем се јавуваат како дијалектно-диференцијални за ова подрачје:

22. наставката *-ѝи* во 3 л. едн. на сегашното време: *имаѝ*, *носиѝ*, *јадеѝ* (*јадиѝ*);
23. обликот *се* во 3 л. мн. од глаголот ‘сум’;
24. партиципската форма *донесол* (: *донел* во северните и југоисточните говори);
25. широката употреба на конструкциите со ‘има / нема’ и глаголската придавка во среден род: *има рабоѝено*, *имаше рабоѝено*, *имал рабоѝено*, *ке има рабоѝено*, *ке имаше рабоѝено*, *ке имал рабоѝено*;
26. честата употреба на формите од типот *е дојден*, *беше дојден* (глаголската придавка од непреоден глагол со формите од помошниот глагол ‘сум’);
27. на целото западно дијалектно подрачје предлогот **въ* се среќава само во формите *в*, *во* : *во Скопје*, *в ѝраѝ*, *в село* (или *ф село*);
28. предлогот *со* не се удвојува: *со сила*, *со мака*;
29. додека *врз* не се употребува воопшто;
30. поголем дел од овие говори го познаваат и предлогот *кон*;
31. а *од* може да се употреби и за искажување посвојност: *деѝеѝо оѝ сесѝра ми*, *кукаѝа од мајка ми*;
32. од суфиксите само за западното наречје е карактеристичен деминутивниот *-уле*, кој може да се комбинира и со некои други деминутивни суфикси (*-че+уле*; *-це+уле*) : *деѝуле*, *женчуле*, *крфчуле*, *брадичуле*.

Бројот на синтаксичките особености не е голем, но тие се доста забележливи.

33. Најкарактеристична особеност е местото на кратките заменски форми: тие по правило стојат пред глаголот дури и во почетокот на реченицата: *ѝо викнав неѝо*, *му реков Марко(в)е*;

34. во 3 л. во сложените глаголски форми со ‘сум’ помошниот глагол се губи редовно: *ѝој дошол*, *ѝие дошле*, *ке дошол*, *ке додел*;

35. презент од перфективен глагол со повторливо значење во независни реченици овде не се употребува;

36. употребата на двојниот објект во западното наречје е регуларна појава.

Не е мал ни бројот на лексички и фразеолошки особености со кои се разликуваат западните говори од југоисточните и северните, но тука нив не ги земаме предвид, бидејќи не сме во можност да ги одредиме поблиску нивните изгласи.

*
* *

II. Втората дијалектна група ја репрезентираат говорите во источниот и јужниот дел на географска Македонија, или *југоисточно наречје*. Во оваа група влегуваат говорите што се наоѓаат јужно од линијата Скопје – Св. Николе – Злетово, вклучувајќи ги тука и солунско-воденските говори во Егејска Македонија и македонските говори во Пиринска Македонија.

1. Во сите овие говори место старата група **svъ* има вредност *цав-* (*цаф-*): *цафѿе, ѿрецафѿело*;

2. место **zvъ* има *сво-* : *своне-свони*;

3. и место **svъ* – *сав-*, одн. *сам-*: *осамнало – осавнало, самнушка*;

4. групата **сѣ* е заменета во овие говори со *ца* : *цаде, цало, цаѿе, цалина*;

5. на ова подрачје не среќаваме остатоци од мешањето на носовките, што значи југоисточните говори не ја познавале оваа појава, сп.: *език, ечмен* или *ичимен, ече, еѿрва, заек*;

6. пред рефлексот на почетното **q* како протетички глас овде се развило *в*: *ваѿлен, ваѿнок, ваѿнор*, одн. *ваѿнок, ваѿнор*, и др;

7-8. акцентот по место е неопределен: може да стои на секој слог со помали ограничувања во некои говори и кај некои категории зборови, па следствено тој нема ни синтагматски карактер;

9. во овие говори акцентот во голема мера влијае и врз артикулацијата на вокалите: неакцентираниите вокали обично се пократки и позатворени, а во јужниот дел од југоисточното наречје тие дури и преоѓаат во соодветните затворени гласови, сп.: *ѿол'ем* или *ѿул'ем*; *м'есеѿ* или *м'есиѿ*; *кол'ибѿѿа, кол'ибѿѿа*, *кул'ибѿѿа* и др;

10. интервокалното *в* се пази редовно во сите југоисточни говори: *ѿоведар, јавор, ѿлава, јазовеѿ*;

11. а на поголемо пространство од ова подрачје егзистира и фонемата *х*: *бех, кожух, бехме*;

12. таму пак каде што овој глас се загубил имаме поинаков резултат отколку во западното наречје: на крајот на зборот обично се губи без трага (*ме, вр, кожу*), а пред консонант до колку не се загубил сосема, тој е заменет со *ј*: *чејли, нијно*;

13. поинаков резултат во однос на западните говори овде има и место консонантите *с, з, ш* пред африкатите *ч, ѿ*: тие обично се пазат неизменети: *мосче, масѿа, месѿе*, или пак првите два гласа се измениле во *ш*: *мошче, кришче, како крушче, ѿушче*.

Југоисточните говори од западните знатно се разликуваат и по морфолошко-синтаксичките особености.

14. Кај имињата од машки род овде се генерализирала номинативната форма и како *casus generalis*: *Јован – на Јован, сос Јован; Марко – на Марко; Миле – на Миле*;

15. еднословните именки од машки род во множината завршуваат на *-ове* : *волове, сѝолове, вирове, кл’учове*;

16. членски форми на *-ов* и *-он* нема;

17. како лична заменка за 3 лице се употребува само *он* (*она, оно, они*);

18. кратката акузативна форма од ‘они’ гласи *ѝи*;

19. посесивните заменски форми за 3 л. женски род се употребуваат без партикулата *-зи* (*-зе*): *нејн, нејна, нејно, нејни*;

20. дативниот однос се искажува редовно со *на* и кај заменките: *на мене ми, на ѝебе ѝи, на неѝо му, на нас ни, на коѝо му рече*;

21. и кај личните имиња: *рече му на Сѝојан, на Марко, на Мара*;

22. во 3 л. едн. на сегашното време на целото југоисточно подрачје отсуствува наставката *-ѝи*: *вика, сече, носе - носи*;

23. 3 л. мн. од глаголот ‘сум’ гласи *са*;

24. место западномакедонскиот облик *донесол*, (*донесла, донесле*) овде имаме *донел* (*донела, донеле*);

25. формите од конјугацијата со ‘има’ се среќаваат во овие говори доста ретко, особено оние во составот на кои влегува глаголот ‘сум’ или партикулата ‘ке’;

26. необични се исто така и конструкциите од типот *е дојден, беше дојден, бил дојден*;

27. кај предлозите треба да се истакне употребата на *у* место стариот предлог **въ*: *у ѝраѝи, у село*;

28. удвојувањето на *со* – како *сос* (*сус*): *сос нош, сос рака (сус раќа)*;

29. употребата на предлогот *врз*, кој може да се сретне негде и во обликот *врес*: *врс камен, врз неѝо*, или: *ѝадна врес камено*;

30. отсуството на *кон* (или пак се употребува мошне ретко);

31. предлогот *од* овде не врши присвојна функција; присвојноста се изразува исклучиво со *на*;

32. од суфиксите како диференцијален белег меѓу југоисточните и западните говори се истакнува деминутивниот *-уле* со дериватите *-чуле, -уле*, за кој веќе нагласивме дека е ограничен само на западното наречје, додека во југоисточните говори не се среќава;

33. во врска со местото на кратките заменски форми во југоисточните говори има едно ограничување: тие не можат да стојат на почетокот на реченицата и обично идат зад глаголот: *караа се, рече му на Марка, расѝа се рабоѝаѝа*;

34. во нив сè уште се пази, иако не доследно, помошниот глагол во 3 лице во перфектот: *он е донел, они са донеле (донели)*, или во сложените форми од типот *ке е донел, рабоѝил е бил, ке е иѝрал бил*;

35. интересна е во ова наречје и употребата на перфективен презент во независни реченици со повторливо значење. Сп.: *Шчом флезе баѝчаѝа ф каѝчи, деѝеѝо се уѝлаѝи, земе книѝаѝа и зафана да рабоѝи* (Берово). Во западни-

те говори во такви случаи се употребуваат формите со *ке*, особено обликот за идно-минато време;

Зб. и најпосле треба да ја одбележиме во говорите во Југоисточна Македонија недоследната употреба на двојниот објект.

*
* *

Границата меѓу Југоисточното и западното наречје оди приближно по долината на реката Пчиња (јужно од с. Горно Коњари), Вардар и Црна. Во тој правец поминуваат изоглосите на најголем број од дијалектните особености што беа приведени погоре.

Во крајниот југозападен дел од нашето јазично подрачје – меѓу Корча, Преспанското и Островското Езеро, се испреплетуваат црти што се карактеристични и за западното и за југоисточното наречје, па иако овие говори (костурско–леринските) на некој начин се како *преодни* меѓу југоисточното и западното дијалектно подрачје, сепак според новите сознанија (в. стр. 9), спаѓаат во југоисточното наречје.

*
* *

III. Една дијалектна целост сочинуваат говорите во Северна Македонија, т.н. *северномакедонски говори*. Во оваа група влегуваат поточно говорите во северните полошки села и во Скопска Црногорија, а во Североисточна Македонија говорите во Кумановско, Овчеполско, Кратовско и Кривопапанечко. На север тие граничат со српската јазична територија на целиот појас од Шар Планина па до бугарската граница. На еден тесен простор се допираат и со бугарските северозападни дијалекти. Од другите македонски говори северните се разликуваат со околу четириесет и пет-шест фонетски и граматичко-структурни особености.

Диференцијални фонетски црти се:

1. изедначувањето на етимолошките ерови во еден глас - *а* : *ба́чва, да́ш, за́вре, ве́йаќ; да́н, ла́н, ко́йа́л, ко́на́ц, ја́рџм, оца́и*;

2. вредноста *а* место секундарната полугласка во сите позиции: *ла́же, ма́гла, ма́ска; бисџа́р, веџа́р; оса́м, седа́м; џа́кал, џека́л, река́л*;

3. развојот на **въ, *вѣ* во *у* : *иде у Скопје; унесе, улезе, унуџира*, или *унук, удовица, удовица*;

4. замената на **џ* со *у* готово во сите позиции: *мука, рука, обрuch, џонуда, на руку, иду – иџу, сољу, имау (имаџ, имаџ)*;

5. замената на старото вокално **ј* со *у* : *вуна, вук, јабука, жуџо, кук, џуно, сџузне*;

6. а зад забновенечна согласка со *лу* или *ла* : *длуџо, слуза, слуба*, односно *длаџо, слаза, слање, џлаче (клаче)*;

7. непрегласеното *а* во *џрава* и обликот *ора (ораф)*;

8. широкиот изговор на акцентираниите *е, о* : *бело, леџа, месо, мера; кеса, нџа, џса, џџа, џсџа, џсџа, џсџа*;

9. отсуството на протетичко *в* во примерите како *ујко, ујна*;

10. чувањето на мекото *n' пред предна самогласка: *њиџа, књиџа, њеџа, њеџово*;
11. чувањето на старото меко *l' во сите позиции: *љуџи, недеља, кошуља, џоље*;
12. прејотацијата на иницијалното e : *јеи, јелен, језик*;
13. губењето на гласот x во сите позиции: *ладно, соа, дуна, њино, ѓра, сирома*;
14. јотувањето на групата л+ј во случаите од типот *зеље, коље* (во јужниот појас од оваа област: *зеле, коле*);
15. пазењето на консонантската група бн: *дебне, себне*;
16. дисимилацијата на мн во м.л.: *млоџо, млозина*;
17. промената на мј во мњ: *земња, ламња*;
18. и полувзвучниот изговор на крајните звучни согласки: *дуџ, длаџ, муж, суд* и др.

Знатен е бројот и на морфолошко-синтаксички особености и црти од областа на зборообразувањето:

19. именките на -а множина образуваат со наставката -е : *јабукe, куќe, судијe*;
20. како и атрибутските зборови кога се употребени со овој тип именки: *џолеме куќe, беле кошуље, црне сливе*;
21. именките од среден род на -е множина образуваат обично со наставката -ики (-иќи): *џилиќи - џилиќи, џрасиќи - џрасиќи, џтелиќи - џтелиќи*;
22. избројана множина со наставката -а;
23. единствено во овие говори во Македонија се пази разликата меѓу општата и номинативната форма кај одушевените именки од машки род што завршуваат на консонант: *човек – човека*, со атрибутски збор: *добар човек – доброџа човека*.

Од другите македонски дијалекти северните говори ги изделуваат уште:

24. заменките *сваќи (сваќоџа, сваќаќав)*;
25. заменските форми *њојзе, њојно* (спрема *нејзе, нејзино - нејно* во другите наши говори);
26. кратката заменска форма за женски род *џу* (поретко *џа*);
27. потоа формите *њеџа, џа*;
28. како и наставката -оџа : *сваќоџа, некоџа, никоџа, доброџа*, итн.,

а кај глаголите:

29. изедначувањето на презентската основа во сите лица: *вика, вика-в; носи, носи-м, носи-в; иде, иде-м, иде-в*, покрај *носу, иду*, одн. *ношу, иџу* во 1 л. едн.;
30. множинската наставка -мо : *имамо, носимо, сечемо*;
31. наставката -в (џ) во 3 л. мн. на сегашното време: *имав, носив, идев*, одн. *имаџ, носиџ, идеџ*;
32. имперфектно-аористните наставки за 1 и 2 л. мн. -смо, -сџе покрај -мо, -џе : *викасмо, викасџе, покрај викамо, викаџе*;
33. наставката -ше во 3 л. мн. во аористот: *рекоше, дојдоше*, покрај *рекоа, дојдоа*;

34. образувањето на конструкциите од типот *ӣеше (кеше) да иде, ӣеше (кеше) да рабоӣи*;

35. или *ӣел (е) да иде, ӣел (е) да рабоӣи*, одн. *кел (е) да иде*;

36. партиципската наставка *-ја*, која се употребува во еден дел од ова подрачје: *доија (и доија̄ја, дошаја), имаја, носија*, покрај *доӣл, имал*.

За овие говори карактеристична е и употребата на предлозите:

37. *уз: ӣојде ус куку, оӣиш̄л уз реку, уз не̄га ӣојде*;

38. *више : замина више село, више ӣуӣ се накачи*;

39. *ӣроз: ӣројде ӣрос село, ӣроз ниву идеше*;

40. *из: врнаја се ис Скоӣје, ка̄д оӣидоше из Врање*.

Употребата на сврзниците:

41. *буди : Буди сам сирома ӣа сам и бол̄н*;

42. *не̄оли* со компаративно значење: *ӣоарно је да ко̄ам у рудник не̄оли да седим без рабоӣу*.

Употребата на именските образувања со суфиксите:

43. *-ача : вам̄ирача, мрсо̄ача, ӣроме̄ача, дебе̄ача, крс̄ӣача*;

44. *-уша : водаруша, овчаруша, козаруша, свӣаруша*;

45. *-оња : лӣгоња, сивоња*;

46. *-ока : лошока, глувока, с̄ӣарока, ӣрос̄ӣока, слабока, самока*,

47. и *-иња : добриња, јакоӣиња, лошоӣиња, самоӣиња, убавиња*.

Треба да се истакне дека сите приведениве особености се карактеристични и за граничните српски призренско-јужноморавски говори. Тој факт пак доволно јасно укажува и за односот и врската на нашето северно дијалектно подрачје со јужниот појас од српските торлачки дијалекти.

Границите меѓу северните говори и другата македонска јазична територија се движат приближно по правецот Тетово – Скопје – Свети Николе – Злетово. Така земено во општи црти. Но точна слика за јужната граница на северната говорна зона ни покажуваат изгласите на споменатите дијалектни особености.

ДИЈАЛЕКТНИ ТЕКСТОВИ

I Западно наречје	број на страна
Централни говори	
<i>Прилејско-бийолски</i>	194
<i>Кичевско-поречки</i>	196
<i>Скојско-велешки</i>	198
Западни периферни говори	
Горнополошки говори	
<i>Госпivarски</i>	199
Дебарски говори	
<i>Дебарски</i>	200
<i>Дримколско-џолобрдски</i>	202
<i>Малорекански (џалички)</i>	203
Охридско-струшки говори	
<i>Охридски</i>	203
<i>Спрушки</i>	205
<i>Вевчанско-радошки</i>	206
Преспански говори	
<i>Горнојресјански (ресенски)</i>	208
<i>Долнојресјански</i>	209
II Југоисточно наречје	
Штипско-струмички	210
Малешевско-пирински	212
Тиквешко-мариовски	213
Јужни говори	
Долновардарски говори	
<i>Гевџелиски</i>	215
<i>Дојранско-кукушки</i>	216
<i>Воденски</i>	218
Серско-лагадински говори	
<i>Серско-драмски</i>	220
<i>Сушко-височки</i>	222
Костурско-корчански говори	
<i>Косиурски</i>	223
<i>Корчански (бобошкенски)</i>	225
<i>Лерински</i>	226
III Северни говори	
Североисточни говори	
<i>Кумановско-крајовски</i>	228
<i>Овчејолски</i>	230
Северозападни говори	
<i>Скојско-црногорски</i>	232
<i>Долнојолошки (шејновски)</i>	233

I Западно наречје

1. Централни говори

1.1. Прилепско-битолски говори

Прилеп

(Господ и Нојо)

Му-к'ажал Г'оспо на-Н'оја, ќе-б'иди п'отоп. Н'ојо р'екол: Кога-ќ'е-биди п'отопо да-зн'ам. Кога-ќ'е-биди, ко^а-ќ'е-ј'адиш на-ж'елезна с'инија, т'огаш да-се-с'етиш, да-се-с'етиш оти-ќе-б'иди. Ама-да-син'апрајш к'орап п'оголем, да-з'емиш от-с'еко^а л'ишка по-дв'е да-не-се-з'агуби с'емето. Било л'ете, жн'ијале. 'Озгора в'рни, 'оздола в'ода 'извирај. И-кл'але спр'ојте в'ака, и-ск'рстиле, и-кл'але л'еб да-ј'адат, и-т'огаш се-с'етиле оти-ќе-б'иди п'отоп, како-шо-р'екол Г'оспо. Се-нас'обрале от-с'ите л'ишки по-дв'е, по-дв'е, вл'егле во-к'орабо и-на-некој-р'ид н'ајголем шо-б'ил на-св'етот, н'ајвисок, т'аму ќе-го терал Н'ојо. Се-ск'инал п'усти к'орап н'егде, вл'егло в'ода, зм'ијата со-оп'ашката го-з'атнала. И-ко^а -'излегле т'аму в'еќе на-суво, р'екла зм'ијата: от-која крф је-н'ајблага 'од-не^а да-п'ијат. Па-чоечкат'а-крф б'ила н'ајблага. Г'арванот з'инал да-к'ажи, дури-р'екол г'а, ласт'ујцата му-го-ск'инала ј'азико со-кл'унот, 'останал г'аврано б'ез-јазик в'ек и-с'ут. А-пак-ласт'ојцата з'ела ч'ес, с'е^а з'ато^а во-к'ука пр'ај с'едела.

Дунавка Конеска (Блаже Конески)

Мајсторот што го турнал оцакот

"Еден м'ајстор му-н'аправил на-н'екој ч'оек 'еден 'оцак. На-битис'уање в'ечерта в'атил 'оцакот да-се-нав'алуа за-да-п'аѓа, и м'ајсторот му-опирал пл'еките за-да-го-п'отпират да-не-п'адни. 'Арно 'ама плит'арите т'ешќи б'иле и в'атиле да-се-нав'алаат, ч'унќи н'акриво б'еше го-н'апраил. Св'икал по-ст'опанот от-к'уката: "'еј ч'орбаци, 'еве 'оцакот го-н'апраив, 'ела д'ај-ми г'унлукот, 'оти ќе-го-турнам, в'ака да-зн'аиш." – "'Арно, м'ајсторе, ќе-ми-ти-пл'атам, сл'ези д'олу ќе-ми-ти-н'аплатам." – "М'оре ј'а 'овде ми-н'осиш п'ари, ј'а ќе-го-турнам", му-р'екол м'ајсторот. Бр'е го-м'оли ст'опанот, бр'е го-к'оли, 'арно 'ама м'ајсторо не-му-сл'егуал н'ишто ж'иво и н'ајпосле 'одвај го-кр'епе и в'иде 'оти ќе-п'аѓат 'оцако, се-по'истајл и п'аднал. Тики му-р'екол

ст'опанот: "м'оре, 'оти го-г'урна 'оцакот, м'ајсторе бр'е, да-би-'аир н'е-видел?" – "'Ами коа-ти-в'елев дон'еси-ми ģ'унлукот 'овдеа, му-р'екол нал'утено и т'ој на-ст'опанот – т'и 'ич баре н'еќеше да-ме-зн'аиш. Лел'и ј'ас сум-го-пр'аил, ќе-го-г'уркам, 'ем ќе-го-н'аттуркам." Едн'ипати и л'агата п'окрива страм'отата. С'ам м'ајсторот беше-се-п'овалил пред-др'узи м'ајстори, оти т'ака 'излагал.

(Марко Цепенков)

Битола

Качка Каличка

Си-б'еше шо-не-с'и-беше. Си-б'еше една-б'аба и еден-д'едо. Си-н'емале д'еца. Си-н'ашле едно-ч'упе и му-го-кл'але името К'ачка К'аличка. Еден-д'ен д'едото и б'абата 'ојдоја ц'рква и му-р'екле на-ч'упето да-не-т'арашва ф-к'уќи, да-с'еди м'ирна дури-да-д'о^ат. На-м'ангало 'имало едно-г'рне со-гр'а да-се-в'ари. К'ачка К'аличка в'идела на-п'олицата на-с'идо едно-ј'аболко и се-к'ачила на-ст'олето да-го-з'еми. Се-сл'изнала и п'аднала во-г'рнето со-гр'а и се-поп'арила. Ко-се-вр'атиле б'абата и д'едото 'от-ц'рква, тр'опале, тр'опале на-п'ортата да-му-'отвори К'ачка К'аличка, 'ама н'икој не-му-'отвори. Ја-ск'ршиле п'ортата и вл'егле д'ома. Ч'екале, ч'екале да-д'ој ч'упето да-р'учаат, ама н'е-дошло. С'еднале да-р'учаат. Си-т'уриле гр'а во-п'ајнцата да-ј'адат. Ко-си-г'уриле по-фт'ор-пат, оти-б'иле н'огу гл'адни, во-п'ајнцата шл'уп! п'аднала К'ачка К'аличка. Ф'атиле да-пл'ачат, да-пл'ачат и од-ж'ал' 'умреле. Кога-сл'ушнала к'уќата, од-ж'ал си-и-ист'урила ģерам'идите. Д'ошла стр'ачката и ја-пр'ашала к'уќата з'ошто и-'истурила ģерам'идите. К'уќата му-р'екла: "К'ако да-не-и-'истурам? Н'е-знајш шо-с'е-стори? К'ачка К'аличка в-г'рне се-п'опари. Ст'арите пл'акаја и 'умреја и 'ете ј'ас ģерам'идите." Кога-сл'ушнала стр'ачката, од-ж'ал му-п'аднала оп'ашката и л'етнала. 'Ошла кај-кр'ушата и му-р'екла "Ш'о-е 'ова н'а-тебе, с'амо кр'уши р'аѓаш а н'е-знајш шо-с'е-стори?" Кр'ушата ја-пр'ашала шо-с'е-стори. Стр'ачката му-р'екла: "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите пл'акаја – 'умреја, к'уќата – ģерам'идите и 'ете ј'ас оп'ашката. "Кога-го-сл'ушна т'о^а кр'ушата и ģrrr! – с'ите кр'уши и-'истури н'а-земи од-ж'ал'. П'отаму стр'ачката в'идела едно-б'ајче кај-шо-си-п'аси тр'ева и му-р'екла: "Ш'о-прајш т'и, само-п'асиш, а н'е-знајш шо-с'е-стори?" И му-к'ажала сè по-р'ет. Т'огај на-б'ајчето од-ж'ал' му-се-изр'онале с'ите з'аби. П'осле стр'ачката 'ошла ц'рква кај-шо-п'ејше п'опо и му-р'екла: "Т'и, п'опе, само-п'ејш, а н'е-знајш шо-с'е-стори?" И му-к'азала сè по-р'ет: "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите

плаќаја – 'умреја, к'уката – ќерамидите, стр'ачката оп'ашката, кр'ушата кр'ушите, б'ајчето з'абите, а т'и само-п'ејш." Т'огај п'опо си-го-'извај н'ож'ето од-ц'ебо и тр'ак! си-го-пр'есече мали'о-прс од ж'ал'. 'Ошол д'ома и поп'ајата го-пр'ашва з'ошто си-го-пр'есекол п'рсто. П'опо му-р'екол: "'Е к'ако да-не-си-г'о-сечам! "К'ачка К'аличка г'рне се-п'опари, ст'арите плаќаја и 'умреја, к'уката ќерамидите, стр'ачката оп'ашката, кр'ушата кр'ушите, б'ајчето з'абите, ј'ас п'рсто, а т'и с'амо пр'едиш." Т'огај поп'ајата како-шо-пр'едела со-ф'урката, ја-з'ела и ја-ск'ршила н'а-две и ја-ф'рлила.

Христина Димоска 75 г. (Божидар Видоески)

1.2. Кичевско-поречки говори

Кичево

Цароф син се жена

Си-б'ил еден-ст'ар ч'ојк. Т'ој си-'имал тр'и к'ерки. К'ерки-му ст'ално тк'аеле пл'атно, а т'ој го-б'елел. 'Еднуш т'уа п'оминал с'ин-му от-ц'арот и му-р'екол: "Ког'а-падна сн'егот и кога-прок'опнеа? До-в'утре ако-не-м'и-кажеш, ц'елат ќе-те-ст'ора". Го-преч'екала к'ерка-му, пост'арата и-го-пр'ашала: "Шт'о-си 'олку, б'або: , н'апукан?" Т'ој й-к'ажал какв'а-му-е м'аката, 'али т'аја не-зн'аела шт'о-значит т'оа и не-м'ожела да-му-к'ажет. Други'од-ден п'ак д'ошол с'ин-му от-ц'арот и с'еа му-д'ал м'увлет до-други'од-ден. Ко-се-вр'аќал н'азат, го-преч'екала посреднат'а-ќерка. И-т'аја го-пр'ашала како-и-пост'арата шт'о-е н'апукан, 'али 'и-таја не-зн'ајла да-му-к'ажет како-да-одг'оорит прет-с'ина-му от-ц'арот. На-треќи'од-ден п'ак з'аминал да-б'елил пл'атно. Д'ошол с'ин-му от-ц'арот и п'ак му-д'ал уште-еден-д'ен м'увлет. На-вр'аќан'е го-преч'екала најмалат'а-ќерка и го-запр'ашала: "Шт'о-си 'олку н'апукан, б'або?" Т'огај т'ој й-р'екол: "Шт'о дека-ќе-ти-к'ажа, ко-н'е-мојш да-ми-п'омогнеш. Не-м'ожеа да-ми п'омогнат пост'арите да-т'и". Отко-й-к'ажал в'о-што-е работата, т'аја му-р'екла: "Ќе-му-р'ечеш на-с'инот от-ц'арот оти-'има три-г'одини откако-п'адна сн'егот, а с'ега прок'опнојт, оти-т'ој с'акат да-те-пр'ашат кога-ј'а-пуште бр'адата, а ког'а-почна да-поб'елојт".

Коа-му-одг'оборил ст'ариот на-с'ин-му от-ц'арот, т'ој го-з'апрашал кој-го-н'аучил т'ака да-одг'обори. Ко-му-р'екол оти-му-к'ажала најмалат'а-ќерка, т'ој му-е-п'обарал за-ж'ена. Т'ака најмалат'а-ќерка се-ом'ажила за-царски'от-син.

Рушан Пишлевски (Христо Маџоски)

Порече - *Требовле*

Колку ќе работиш толку ќе имаш

Си-б'ил еден-ч'оек мн'огу 'умен. Т'ој 'имал тр'ојца изм'екари. 'Едниот 'измекар з'емал пл'ата двест'е-гроша на-г'одина, др'угиот петстотин'и-гроша, а тр'етиот з'емал 'ил'јада. Т'ие измек'арите се-к'арале меѓ'у-себе. 'Едниот 'измекар му-в'елит на-др'угиот: "З'ашто т'и да-з'емаш ил'јад'а-гроша, а ј'а само-дв'есте? И т'и си-ч'оек, и ј'а су-ч'оек. З'ашто т'и п'ојќе з'емаш?" Т'ој што-з'емал петстотин'и-гроша и т'ој в'елел: "Ами-ј'а з'ашто да-з'ема петст'отини, а-т'и 'ил'јада гр'оша? Н'ели 'и-ја су ч'оек како-и-т'и?" Еден-д'ен м'ајсторот и-ч'ул и ништо не-им-р'екол, ст'орил н'иет т'ие с'ами да-р'азберат к'ој колк'у-чинит 'од-ниф. Една-в'ечер т'ој, м'ајстороф, 'имал г'ости. И го-в'икнал т'ој изм'екарот што-з'емал двест'е-гроша, му-р'екол: "'Ај п'ојди, д'онеси една-п'ен'ушка." Изм'екарот дон'есует една-п'ен'ушка, му-ја-н'осит пр'ао на-м'ајсторот и го-пр'ашал кај-да-ј'е-клает пен'ушката. "Ост'ај-а т'аму – му-р'екол м'ајсторот – и-п'остој м'алку, п'очекај т'ука." После го-в'икнал другиот-'измекар, т'ој што-з'емал петстотин'и-гроша. 'И-нему му-р'екол да-д'онесет една-п'ен'ушка. "'Ајде, д'онеси една-п'ен'ушка" – му-р'екол н'ему, на-'измекароф. И т'ој 'ојт, дон'есует една-пен'ушка и ја-кл'ал н'а-срана. 'И-нему му-р'екол да-п'остојт м'алку. Тогај го-в'икат тр'етиот 'измекар, што-з'емал 'ил'јада гр'оша пл'ата, да-д'онесет една-п'ен'ушка. Т'ој, изм'екароф, з'ел една-п'ен'ушка, вл'егует во-од'аата кај-што-с'еделе г'остите, в'идел оти-б'иле ф'итилите од-св'еќата заг'аснати, и-з'апалил наб'рзина, је-н'аместил п'ен'ушката пр'ао на-'огнот кај-што-тр'ебало. "Е гл'едате – им-р'екол дом'аќинот, м'ајстороф, на-'измек'арите – в'ие б'адиала се-к'арате к'ој колк'у-земал, з'ашто 'едниот з'емал п'оќе, др'угиот п'омалку. Гл'едате с'ега к'ој колк'у чинит! 'Ете з'ашто 'едниот з'емат п'оќе, а др'угиот п'омалку. Уште-'еднаш да-не-в'е-чуа да-се-к'арате." Така 'умниот м'ајстор им-д'ал да-р'азберат измек'арите к'ој колк'у-пари ч'инит.

Андре Стојоски (Божидар Видоески)

1.3. Скопско-велешки говори

Скопје

Кел'чо најсилен

Биле тр'ојца бр'ака. 'Еднијот е-к'ел'чо. У-некое с'ело д'алеку мн'огу 'имало л'амн'а. И т'аја л'амн'а мн'огу п'акос пр'аела, ј'ала л'уѓе. И тр'ојцата бр'ака се-догов'ориле д-идат да-ја-т'епаат. И тр'гнал пост'ариот. И 'одел, 'одел по-п'ут. Т'ова б'ило д'алеку. Го-ср'етнал н'екој со-с'имиди и-му-в'ика: "К'аде бре-ј'уначе?" Е, т'аму д'алеку у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, к-идам да-ја-т'епам". Е, к'олку ј'унаци от'идоа и н'асат не-се-вр'атија. И-з'еми 'овој с'имит, из'еди-го, ако-го-изедеш и ќе-ја-утепаш л'амн'ата. И-он ј'ал, н'е-можел да-г-ујзеде. И-му-в'ика: "Вр'ати-се". А-он в'ика: "Не, ќе-'одам ќе-ја-т'епам". И кога-'отишол т'аму, прет-к'уката 'имало една-ј'абука. И-се-к'ачил на-јаб'уката. И-иск'очило ламн'ичето и-в'ика: "И, м'амо, какоф-ср'ашен ј'унак 'има на-јаб'уката". "К'ако ги-ј'аде, к'ерко, јаб'уките, 'али со-све-л'истот, 'али ги-'одбира?" "Не-ги-'одбира, не". "Е, н'е-е ср'ашен за-н'ас, в'икни-го- в'аму". Коа-го-в'икнале т'аму, и-'она т'урила сл'ама да-з'апали 'огин да-му-н'апраи в'ечера, и му-в'ика: "Нав'едни-се, ј'уначе". Он се-н'аведнал и-'она го-г'алтнала. И-'исто и-со-фт'оријот бр'ат т'ака. И-к'ел'чо ч'екал, бр'акава ги-н'ема. К'инисал да-'иде и-он. И-го-ср'етнал симиц'ијата и-му-в'ика: "К'аде, бре-к'ел'чо?" "Е, у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, к-идам да-ја-утепам". "Е, к'акви ј'унаци от'идоа и-не-се-вр'атија – му-в'ели симиц'ијата – пај т'и, к'ел'чо, ќе-ја-утепаш! З'еми овој-с'имит из'еди-го, ако-г-ујзедеш ќе-ја-утепа-ш л'амн'ата". Он зел ј'ал, ј'ал и друк п'отражил. И-му-в'ика симиц'ијата: "Оди, ти ќе-ја-утепаш. И пон'атаму го-ср'етнал 'еден со-м'асло, м'аслар б'ил. И-тој му-в'ика: "К'аде бре-к'ел'чо?" "Е – му-в'ика к'ел'чо – у-т'ова с'ело 'има една-л'амн'а, к-идам да-ја-т'епам". "Е, к'акви ј'унаци от'идоа и-не-се-вр'атија, па-с'ега т'и, к'ел'чо; з'еми ова-м'асло из'еди-го, ако-г-ујзедеш ќе-ја-утепаш л'амн'ата". И-он ј'ал, ј'ал, и друг'а-мас п'отражил. Пон'атаму го-ср'етнал н'екој сос-м'ет. И м'едот г-'ујзел и-др'ук п'отражил. И 'отишол кај-л'амн'ата, се-к'ачил на-јаб'уката. Иск'очило ламн'ичето и-в'ика: "Е, м'амо, какоф-ср'ашен ј'унак 'има на-јаб'уката". "К'ако ги-ј'аде, к'ерко, 'али со-све-л'истот, 'али ги-'одбира?" "Со-све-л'истот", р'екло д'етето. И-л'амн'ата р'екла: "Опасен-је за-н'ас, к'ерко; В'икни-го в'аму". Ламн'ичето го-в'икнало. И-'она (л'амн'ата) пак т'урила сл'ама, зач'урела, и-му-р'екла да-се-н'аведне да-д'ува. А он й-в'ика: "Е, ј'а-сум г'ос, нав'едни-се ти". И-'она коа-се-нав'еднала, он ја-б'утнал и й-ги-'извадил бр'аката ж'иви и им-в'ика: "Уш-'еднаш к'ел'чо да-не-ме-в'икате, з'ашто ја ве-сп'асиф".

Траја Угринова (Рада Угринова)

Велес

За вампирот

У-т'аја к'уќа к'ајшто 'има в'ампир не-д'одева – у-т'ова м'аало к'ајшто-је, т'аму по-к'уките д'одева. З'имал врчв'ичин'а м'ас 'от-куќи и н'осел у-к'уката к'ајшто с'едел. Се-'ис... у-п'екмезот и м'едот. Да-си-н'ајдел р'абота, маг'арето го-ч'ешал у-т'аја к'уќа, к'ајшто 'отишол, низ-дв'орот го-раз'одуајал или го-ј'аал. "Се-н'асластил како-в'ампир на-п'екмес, 'има 'една р'еч. На-ж'ени кад'елќите им-ѓи-з'имал, ѓи-вл'екол по-чард'аците и по-дв'орот, и на-ср'ет-соба си-ѓи-нав'оѓале. "М'ори, гл'едајме на-св'еката н'оќеска се-трк'алаше кл'опчето, ч'орапот се-вл'ечеше и с'аани испрев'ртени на'опаку си-ѓи-н'ајдојме". С'офра, с'ито, сè што-му-д'ојде д'о-рака ќе-т'ури на'опаку и многу др'узи п'акости пр'ави. У-'еден п'етелот 'от-куќа му-го-'извадил 'от-потон и го-'оставил на-дв'орот, с'акал да-го-'однесе на-н'екаде з'ар. Вл'езуе и ф-с'оба, к'ајшто 'има м'аш и ж'ена, и з'а-гуша н'оќно време ѓи-ф'аќал. За-да-н'е-идел, на-вр'атата му-ст'авиле т'рн'е. Др'уѓи-пак и-'околу л'еглото ст'авале, оти-то-т'рн' го-стр'аело н'огу. Вамп'ирите им-ја-п'ијат к'рфта на-д'ецата от-п'алците на-н'озите од-н'октите. К'ајшто 'има в'ампир, со-д'ајрин'а, со-ќем'анин'а (и т'амбура) му-св'иреле, 'он ќе-д'ошол да-'игра, вампириц'ијата ќе-го-'утепал и п'ихтија к'рф ќе-ст'ане. Со-вр'ела в'ода ќе-го-п'опарат да-не-се-повамп'ирила к'рфта. Ч'умата кога-б'ила, к'ажујат ст'ари, многу в'ампири 'имало – т'огај еѓ'упците се-повамп'ир'уеле. В'ампир ќе-те-н'алегне к'рфта да-ти-ја-'испие, и ч'овек 'умира. Н'еде Б'елје 'откај К'ојник б'еше к'ажујал: "н'оќеска 'еден в'ампир ме-н'алегна, та-т'ежина, т'ежина вр'и 'у-мене и н'е-можеф да-се-п'омрднам и 'издишам, го-б'уцнаф со-т'рн' и п'ихтија ст'ана".

(Т. Ецов)

2. Западни периферни говори

2.1 Горнополошки (гостиварски) говор

Маврово (М'авро:)

Еден обичај за Велигден

Во-п'еток е-најж'алосно и н'ајт'ажен-је н'ародот. Во-с'абота го-сарап'уа:т Кр'иста, се-м'ол'ат б'огу, му-р'едат цв'етќе, п'ари му-р'едат, п'оклони му-р'едат, б'акшиши – к'ој ш'ами:, к'ој в'ална, к'ој ч'орапи, к'ој како-с'аќат ќе-п'оклонит. Во-с'абота н'авечер се-спрем'уа:т за-Велигден. 'Одат ф-ц'арква во-н'едел'а саб'але. Од-дван'аесет с'а:тот

почнуат сл'ужба. После, ко:-ке-з'авършит сл'ужбата, в'артат окол'у-ца̀рка тр'и-па̀ти. И после 'одат д'ома и се-в'икат "Кр'исто в'оскресе", а ја ке-р'ечам "ва'истина в'оскресе". Мл'адите и тија 'идат д'ома и се-в'есел'ат. П'арво 'одат ке-к'умот, а после по-приј'атели. Ко:-ке-д'ојдат от-ке-пријат'елите, к'-одат н'а-оро. Н'а-оро ке-се-в'есел'ат, ке-т'арга:т к'оло. Највише се-в'есел'ат н'е:стите. М'ашките з'асебно се-в'есел'ат, ке-т'арга:т к'оло, а ж'енските з'асебно. Ка̀де-н'ас св'ирен'е, со-п'есни 'игра:т п'овише. Та̀ке, ко-сум-б'ила млада, се-п'е:ле п'есни, с'ега не-и-пам'етоам с'ите. За-'една се-с'ека:м само-м'алу:

Ф'арлила М'ара ј'аболко,

Ф'арлила, ми-преф'арлила, мл'ад-јунак 'удрила...

Наталија Угриновска 63 г. (Аритон Поповски)

Вруток

Петлето и мачорокот

Си-б'ил ен-д'едо и-ена-б'аба, б'иле м'аш-и-ж'ена. Си-н'емале т'и'е д'еца. Си-се-под'елиле, 'еден си-з'ел п'етлето, 'еден си-з'ел мач'орокот. Та̀ја р'екла: "Мач'орокот ке-го-пр'атам н'а-гурбет". Д'едото 'и-тој р'екол: "И-ја ке-го-пр'атам п'етлето н'а-гурбет, на-п'ечал'ба". И г-испратил д'едото п'етлето н'а-гурбет. И 'ете-го п'етлето 'идет 'еднуш 'од-гурбет и-в'икат: "П'остели, д'едо, ш'арен к'илим и спр'еми ш'арена пр'ачка". И д'едото п'ослал ш'арен к'илим и с-'извадил ш'арена пр'ачка". И п'етлето р'екло: "Удри-ме, д'едо". И д'едото г-'удрил п'етлето. И ко:-изб'ал'вало п'етлето св'е зл'ато. А ко:-в'идела б'абата ал'-му-д'онело п'етлето зл'ато, г-испр'атила 'и-та̀ја мач'орокот н'а-гурбет. Тој 'ојшол вод'ејнца, 'ама тој св'е јал гл'уфци и-гушт'ерици. 'И-тој ко:-се-вр'акал 'од-гурбет в'икал: "Излези б'або, п'остели ш'арени к'илими и-з'еми ш'арена пр'ачка". Б'абата п'ослала, мач'орокот д'ошол и б'абата г-'удрила со-пр'ачката. Ко-п'овратил мач'орокот св'е гушт'ерици и гл'уфци. И-д'едото на-б'абата му-се-ш'егал.

2.2. Дебарски говори

2.2.1. Дебарски говор

Дебар

Двоица браќа

Б'иле дв'оица бр'аќа. 'Еднијот 'одел н'а-дорва, друг'ијот с'едел д'ома. Тој шчо-'одел н'а-дорва б'ил б'удала, а тој шчо-с'едел д'ома 'арен. Му-р'екол буд'алата на-'арнијот: "Да-с'еда да-је-п'очина 'измет

м'ајк'е". И т'ака с'едел до-м'ајка-си, а друг'иот 'ошол н'а-дорва. Буд'алата згр'ел еден-к'отел в'ода, је-т'урил во-едно-к'орито. Тамо је-кл'ал и м'ајка-си и ф'атил да-м'аат н'а-неја. От-кор'итото је-'однесол во-ј'аслите, је-д'ал една-ф'урка да-пр'едит. Д'ошол 'умнијот, је-н'ашол 'опрана м'ајка-си. Му-р'екол буд'алата: "Одај, к'опај гр'оп", а т'ој је-з'ел м'ајка-си. 'Одел, 'одел до-една-ч'ерешна. На-чер'ешната н'ашол една-м'омичка, и је-в'елит буд'алава: "Ф'орли едно-в'етче". Мом'ичката му-не-ф'орл'ала. Т'ој ф'орлил со-едно-д'орво и је-'урнал д'олу 'опрана. А 'арнијот 'одел да-к'опат гр'оп. Буд'алата му-в'икат: "Бр'ате! к'опај дв'а-гроба, ти-н'оса дв'е-мајки".

... 'Иделе, 'иделе и се-скр'иле во-една-вод'ејнца. В'елит буд'алата: "Овеја-је врет'еното м'ајк'ино со-пр'ешленот, ка-го-з'ема". Му-в'елит бр'ат-му: "Не-з'емај-го, ка-н-'оперит вод'ејнчарот". Т'ој в'елит: "Н'е, ј'а ка-го-з'ема; 'овеја-је-врет'еното м'ајк'ино и пр'ешленот м'ајк'ин. Го-з'ел и 'одел, д'ошол до-една-ј'асика, и си-се-к'ачил на-јас'иката и му-в'елит на-бр'ата-си: "Ми-т'ежит врет'еново м'ајк'ино, да-го-б'увна д'олу?" Под-јас'иката 'имало к'арван к'ир'ации. Г-'отпушчил; к'аменот 'од-ветка н'а-ветка п'аднал д'олу, а к'ирац'иите поб'егнале 'оттује. К'ирац'иите 'имале то'арено к'арванот т'емјан. Буд'алата му-в'елит на-бр'ата-си: "Ка-го-з'апал'а т'емјаноф". И го-з'апалил. На-Г'оспода му-б'олело з'оп, а от-т'емјанот му-'оздравел, и пушчат Г'оспот: "К'ој ми-'оздрај з'обов, н'ека д'ојт 'амо". Буд'алата 'ошол т'амо. Г'оспод му-в'елит: "Шчо-с'акаш, одб'ери-си 'овде". Т'ој с-'опулил и в'идел едно-ш'упел'че и го-п'осакал. Г'оспод в'елит: "Н'ешо друг'о з'емај, н'е-земај 'овеја". Т'ој р'екол: "Н'е, 'овеја го-с'акам." Г'оспод му-р'екол: "К'ој ка-те-в'идит, сф'е да-р'азиграт, ко-ка-з'асфириш". Буд'алијот 'одел, 'одел и го-стр'етил еден-п'оп. П'опот го-з'ел за-'измекар, да-му-п'асит к'озите. Го-пушчиле буд'алијот 'измекар со-к'озите да-и-п'асит. Т'ој ф'атил да-св'ирит. К'озите ф'атиле да-'игрет. На-в'ечерта д'ошле 'ослабени. Му-в'елит п'опот: "Шчо-'ол'ку осл'абени к'озиве?" А поп'агата му-в'елит на-п'опот: "Да-п'ојш, да-в'идиш шчо-сл'абет 'ол'ку к'озиве?" П'опот п'ошол да-в'идит. Ко-ф'атил буд'алата да-сф'ирит со-шуп'ел'чето, к'озите пак ф'атиле д-'игрет. В'елит п'опот на-поп'агата: "'Имале м'ок'и 'овје, шчо-'идет 'ол'ку гл'адни". Т'ога поп'агата му-в'елит: "Н'ека д'ојт в'ечер да-ни-п'освирит; д'ецата к-и-кл'ајме в-'амбар, а м'ије, г'оре н'а-греди". В'ечерта буд'алијот з'асвирил; д'ецата в-'амбар с-из'опрале, а п'опот и поп'агата ск'окнале д'олу. Му-в'елит п'опот на-буд'алава: "Ко-ка-к'укнит кук'ајцата, да-си-'ојш". К'ачиле едно-м'омиче на-едно-д'орво. П'опот му-в'елит: "К'укна

к'укајцата; да-си-'ојш". Буд'алата му-в'елит: "К'оде-је, да-је-в'ида ј'а?"
Ф'орлил со-едно-д'орво и је-'урнал д'олу.

2.2.2. Дримколско-голобрдски говор

Себишча

Девет браќа и ламјата сестра

Си-б'иле д'евет бр'аќа, една-м'ајка и т'атко-им. С'естра н'емале н'иедна. 'Еднош м'ајка-им р'екла: "Еј Г'осподи! Д'ај-ми 'едно м'омиче, та-м'акар и-л'амја нека-да-ј'е". Г'оспод ја-п'очул и му-д'ал едно-м'омиче. На-петте-г'одини мом'ичето се-ст'орило л'амја, и-'изело св'ите бр'аќа; 'останал саде-'еден. Т'атко-му р'екол с'ину-си: "Одај, б'егај, с'инко, от-'и-тебе ка-те-'изеет!" С'ин-му ј'авнал к'ојн'от и т'атко-му му-д'ал тр'и сл'иви и си-'отишол с'ин-му. 'Одел, 'одел, н'ашол една-к'учка со-к'учин'а и је-р'екол: "ка-т-'опера, 'или д'ај-ми едно-к'учуле". Т'аја му-р'екла: "Избирај, з'емај". Т'ој з'ел едно-к'уче, си-го-кл'ал на-к'ојн'от и си-'отишол. П'ак 'одел, 'одел, н'ашол една-м'ечка. "Ка-т-'опера, је-р'екол, ја-д'ај-ми едно-м'ече". Т'аја му-р'екла: "Избирај, з'емај". З'ел т'ој и т'еја и го-кл'ал на-к'ојн'от. 'Одел, 'одел, му-се-сп'ило в'ода, 'изел една-сл'ива 'овде, 'едната п'опреку, ишч-'едната-п'опреку, бл'изу до-с'елото, кој-ка-с'едел.

П'ошол во-с'елото. Т'амо се-'оженил. Му-фт'екнало за-м'ајка-му и за-т'атко-му и је-р'екол ж'ене-си: "Ја к'-ода при-т'атка, кога-ка-ти-в'икна ј'а, да-и-п'ушчиш куч'ин'ата". Т'аја (м'ајка-му) не-бил'а-тука. Т'амо (д'ома-си) н'ишчо н'е-нашол, а с'аде с'естра-му. Вл'егол ф-к'уќи, и му-го-з'ела с'естра-му к'ојн'от, му-го-в'арзала н'а-јасли и д'ошла г'оре, при-бр'ата-је. П'ошла да-го-н'агледат к'ојн'от. "Уре-бр'ате, му-р'екла, к'ојн'от-је на-тр'и-носе". Је-р'екол бр'ат-је: "Т'еја г'ајле за-к'ојн'от! П'ошла ишч-'еднош". Ич-н'емат от-к'ојн'от, му-р'екла. Бр'ат-је п'ак је-р'екол: "Т'еја г'ајле за-к'ојн'от!".

Пос'едела ишч-м'алу, му-р'екла брат'ое-си: "Ја го-ј'изедоф к'ојн'от; ми-се-ј'адет; и-т'ебе ка-те-ј'ада!" Бр'ат-је је-р'екол: "Измети и да-п'остелиш еден-м'утаф, ка-п'ојда, ка-с-'избан'а, та-п'осле ј'ади-ме, каде-да-п'аднет бр'атова к'арф, на-чисто м'есто да-п'аднет". Т'ој 'излегол да-'одет н'а-бан'а и си-п'обегнал. Т'аја му-се-фт'екнало з'а-него, прит'арчала 'угоре, го-фт'асала и му-в'икат: "Ч'екај, ка-ти-к'ажа т'ебе!" Т'амо 'имало тр'и сл'иви. Се-к'ачил на-'едната; т'аја ф'атила да-је-с'ечет. Т'ој 'отишол на-др'угата; т'аја ф'атила и-н'еја да-је-с'ечет. Му-в'икнал на-куч'ин'ата, куч'ин'ата д'ошле и ја-'изеле.

Босилка Стрезоска 60 г. (Божидар Видоески)

2.2.3. Малорекански (галички) говор

Галичник

Како се правит кашкавал

Кога-ќа-го-'измјзет мл'екото, ќа-го-'испедит во-една-к'аца и-ќа-му-кл'ает м'аја да-се-п'отсирит. Штом-ќа-се-п'отсирит, ќа-го-ц'едит и-ќа-го-кл'ает н'а-тезгаф во-ц'едило и-ќа-му-кл'ает 'озгора т'ешко, за-да-се-'испедит 'убаво. Ако-се-р'аботат н'а-место, ќа-му-го-пр'едает на-м'ајсторот шо-го-пр'авит кашк'авалот. М'ајстороф ќа-го-пр'егледат сир'ен'ето, ал'-је-фт'асано за-да-се-пр'авит к'ашкавал. Ако-је-фт'асано, ќа-го-изл'ежае во-корито и-ќа-го-р'едит во-к'ошници и-со-сè к'ошница ќа-го-в'арит во-к'азан врен'а-вода за-да-се-ст'орит како-т'есто. 'Отује го-изв'аѓает, го-р'едит н'а-тезгаф, го-м'есит и-го-пр'авит како-с'омуни и-го-р'едит во-к'алапи за-да-се-ст'орит кр'авајче. И-таке-ст'оит дв'аесет и-ч'етири с'аати во-кал'апите за-да-се-здр'авит. П'осле го-изв'аѓает од-кал'апите и-го-с'олит п'о-мрва и-п'осле с'екој-ден го-потсол'увае и-го-р'едит едно-н'а-друго т'аке с'екој-ден дур-да-се-ст'орит с'едом кр'аваи едно-н'а-друго. Кога-ќа-се-п'осолит 'убаво, го-м'иет со-студен'а-вода и-го-ф'рча и-го-суред'увае едно-п'о-едно, за-да-се-'исушит. Кога-ќа-се-'исушит, п'ак го-собер'увае и-го-наред'увае едно-н'а-друго по-с'едом кр'аваи. Кога-ќа-д'ојет вр'емето за-кр'еван'е ('околу К'рстовден) го-б'ерет во-вр'еќи, по-два-д'енга во-едн'а-вреќа, ја-сош'ивае и-ја-врз'увае со-ј'оже. И-т'аке је-г'отов за-кр'еван'е.

Го-н'осит со-к'оли до-Г'остивар, а-от-тујека го-тов'арае в-жел'езница и-го-пр'аќае д'о-Солун. С'о-него 'одит и-трг'овците да-го-прод'авае како-ќа-н'ает. Н'екогаш уше-н'а-место го-прод'авае т'оптан, а-н'екогаш-пак по-н'екол'ку вр'еќи. Ако-не-им-се-пр'одае и-и-ф'ати л'ето, за-да-не-се-р'асипет од-гор'ешчина го-кл'авае во-С'олун во-буз'аана. 'Овије г'один'е кашк'авалоф најп'овеќе го-ја'деле н'аши луѓе шо-се-во-Ам'ерика, се-н'осел и-во-'Египет, во-Скенд'ерија, з'ашчо го-ја'дет и-Ар'апите.

2.3. Охридско-струшки говори

2.3.1. Охридски говор

Охрид

На риби со коча

Пред-неколку-г'одини н'ие риб'арите р'азбрафме оту-н'а-море ф'ашчет р'иби со-к'оча и-с'акафме и-к'ај-нас со-т'аква к'оча да-ф'ашчаме р'иби, з'ашчо со-к'оча се-ф'ашчаше и-п'ојќе и-п'олесно. 'Арно-ама 'овде к'ај-нас н'емафме п'ампури, а-со-к'очата се-ф'ашат с'амо со-п'ампури.

Јас 'ојдоф н'а-море и-в'идоф риб'арите како-ф'ашчет со-к'оча. 'Овде ми-в'елеа риб'арите оту-ејз'ерово н'аше е-с'амо пл'амин'е и-чк'арпи, ј'ас ко:-'ојдоф н'а-море м'ене ми-ф'ати 'умоф оту-ке-м'ожит да-се-ф'ашчет р'иби со-к'очата. И-п'омолиф риб'арите да-ми-д'адет една-к'оча т'аква. Ми-је-д'адо^а к'очата сосе-ф'ортоми и-дв'а-дни с'о-ними б'еф на-к'оча. Ко:-је-д'онесоф 'овде к'очата, с'ите р'ибари се-с'обра:. 'Едни в'елеа: Ж'иво ако-ф'атиш, ж'иво ке-г-'изедам. – 'Арно-ама п'отем неколку-д'ена 'овдека п'ампурот го-напр'ајфме со-овд'ешниве п'ампури да-раб'отаме. Т'ака еден-д'ен се-с'обрафме с'ите р'ибари и-'ојдофме со-к'очата, је-ф'арлифме; т'аргај, т'аргај, 'онамо кон-Кр'ивина је-изв'адофме, ж'иво не-ф'атифме. Ко:-ф'атија риб'арите да-в'икет: "'Ај-бре в'ие м'лади н'ишчо не-зн'ајте, ви-се-ч'инит св'е шо-л'етат се-ј'ајт. В-ова-ејзеро какви-м'ажи 'имет пом'инато, ама-н'ишчо не-напр'ајле. Потем-дв'атри д'ена п'ак 'ојдофме, 'ојдофме кун-Свети-Н'о:м. Је-ф'арлифме т'амо, п'арви'от-па:т ф'атифме некој-три'есетина к'ила б'ел'вици. С'едне је-ф'арлифме от-П'ешчани к'он-вака. Колку-д'ојдофме до-Г'орица, је-изв'адофме, н'екој двест'е-к'ила б'ел'вици ф'ативме. Ко-к'ин'иса: риб'арите с'едне да-в'икет: "Леле: м'ајко, ш'о-је ова-р'абота, ејз'ерово ке-г-'исц'арпите, ни'шчо жив'о не-к'останит". И-в'истина, потем-дв'етри г'одини с'амите н'ејкеме да-'ојме да-л'ојме со-к'очата.

(Божидар Видоески)

Ко го опраа Јакимета камнарот

'Имафме к'алфа од-Алб'анија, се-в'икаше М'ихаил. Комит'етот б'ереше м'ладежи за-пл'анина, а т'ој с'акаше да-'ојт пл'анина. Н'ие не-го-п'ушчафме. Ј'ас го-м'олиф комит'етот да-го-н'е-земат, пошчо-е-с'иромаф. А комит'етот б'ереше п'ари, к'ој како-'имаше, за-да-к'упет од-Алб'анија 'оружје. 'Ојде комит'етот и на-Јак'имета му-п'обара п'ет напол'они. Ст'ана Ј'акиме, го-пр'едаде комит'етот на-Т'урците. "Да-зн'ајте оту-комит'етот п'ари б'ерет, ми-б'арет п'ет напол'они." Т'ога Т'урците му-д'але на-Јак'имета д'есет напол'они, п'ет з'а-него, п'ет за-комит'етот. 'Арно-ама Т'урците му-к'азале на-еден-р'исјанин пр'ијател' оту-раб'отата н'е-је 'уба:. Р'азбрал и комит'етот и р'ешиле Јак'имета да-го-оп'ерет да-не-ст'орит некој-п'акос. Ст'ана комит'етот б'араше ч'оек Јак'имета да-г-'оперит, ама н'емаше 'ујгун к'ој да-го-'оперит. Т'ога к'алфата от-стр'ика-ми 'Андона р'екол: "Ако-ме-п'ушчите м'ене пл'анина, ј'ас ке-г-'операм." И се-р'еши Јак'имета да-г-'оперит к'алфата од-'Андона Кан'ефчето. Ст'ана н'едел'а н'а-утро еден-с'а:т пред-д'ејна,

'ојде кај-Јакимчета и му-в'елит: "Мајсторе Јаким, ме-пушчи мајсторот 'Андон да-д'ојш К'анио, 'умре ж'ена-му", со-т'а: п'омамка. А Јакиме му-р'ече: "Ш'о 'олку р'ано, чекај да-се-р'азденит." А к'алфата му-р'екол: "К'-ојме да-в'идиме ако-ч'инет пл'очите от-К'анио за-к'арс да-н'апрајш, ако н'е, ќе-дон'есиме от-Пограец и з'ато: те-в'икам р'ано да-д'ојш." И Јакимче ст'анал да-ојт. И така от-кај-Филефци с'окакот ф'атија по-т'емници до-кај-Уз'унчета. Тога Алб'анецот му-р'ече: "Ш'о-ти-је, Јакиме, ц'арвена устата?" И Јакиме е-'отвори 'устата за-да-в'идит и т'ој, Алб'анецот, пр'аво в-'уста к'амата. Јакиме п'аднал, а т'ој ушче-дватри-п'ати в-с'арце. И к'алфата пр'аво пл'анина избегал.

2.3.2. Струшки говор

Октиси

Неспособниот

Бил еден-чв'ек. Бил ж'енат. Н'е-бил сп'особен за-да-је-р'анит ж'ена-му и-ж'ена-му г-ист'ерала 'от-куќа. Т'ој п'обарал во-атлите од-куќата и н'ашол една-с'абја; је-з'ел и-'отишол ф-пл'анина. Н'ашол ч'ешма т'амо. С'еднал покрај-ч'ешмата и-з'аспал. А-т'аја пл'анина б'ила з'азета од-зм'еој и-н'иедна жива д'уша не-м'ожела да-п'ојде т'амо 'од-ними. Биле двајца-зм'еој, 'имале една-с'естра. С'естрава 'отишла да-п'алнит в'ода. Го-в'идела н'его, чв'екот, кај-сп'ијет, је-в'идела и-с'абјата. На-с'абјава п'ишвит: 'едно ма:не дев'етмина. Така т'аја се-потпл'ашила, се-вр'атила кај-бр'аќа-је и-им-к'ажвит оту-је-д'ојден еден-ј'унак кај-ч'ешмата. После т'ије р'екле: "'Одај п'олесно да-го-р'азбудиш и да-му-р'ечиш да-д'ојдит к'ај нас". Ко-д'ошол т'ој к'ај-ними, го-'опитвет али-си-ж'енат. Т'ој им-р'екол: "Н'е-су ж'енат". "Је-с'акаш с'естра-ми да-ти-је-д'ајме за-ж'ена?" "Је-с'акам-зер!" "'Ајде, 'ерлија н'ека-је", и-му-је-д'але. П'очнале да-си-сп'иет з'е:дно. Едно-'утру му-в'елет: "Ст'ани, з'ету, з'еми-је к'ожана за-в'ода, д'ојнци в'ода". 'Отишол т'ој, је-н'ап'алнил к'ожава со-в'ода, а-н'е-можел да-је-кр'енит. З'ел п'осле да-је-'откопвит ц'елата ч'ешма. Кога 'ете-је ж'ена-му и-му-в'елит: "К'ај-си, те-ч'екет бр'аќа-ми, н'еме:т в'ода". Т'ој је-в'елит: "Ако-н'еме:т в'ода, з'еми-је к'ожава, одн'еси-је, ј'а ц'ела ч'ешма ка-је-кр'ена". 'Ова-је-'однесла в'одата и-им-р'екла на-зме'ојте: "М'ажот-ми с'акат да-је-д'ојнит с'ета ч'ешма". Нека-не-ј'е-носит, нека-си-д'ојт", р'екле т'ије. После неколку-дн'и се-п'ојавил некој-ц'ар со-в'ојски да-се-б'иет со-зме'ојве. Му-в'елет: "'Ајде, з'ету, с'ега ка-'о:јме н'а-битка, одб'ери-си еден-к'он". Т'ој си-вл'егол во-к'ералот кај-к'оните, н'ашол к'они г'олеми,

зад-вр'атата н'ашол еден-м'ал к'он 'и-него го-з'ел. Т'ој-кон 'одел н'апрет пред-другит'е-кони. И-р'екле зме'ојве: "Бр'е, как'оф-јунак, го-п'озна и-к'онов што-ојт н'апрет". Ко-кин'исале за-да-одве:т, т'ој се-н'апрај б'олен. Ж'ена-му го-з'еде к'онот и-с'абјата и-т'арнае со-бр'акаа-им, а-и-облече нег'ојте р'утишта. От'идве:т т'амо, п'очнал да-се-биет и-п'обедвет. С'естрава је-р'аниле во-б'итката. Бр'акава м'ислеле да-н-је-р'анет з'етот. П'осле ко-се-св'арши б'иткава, т'аја п'орано д'ошла д'ома, н'агоре едно-ж'елезо и-кога-идвее бр'ака-је, т'аја го-ж'ижна со-жел'езото м'ажа-је да-офне за-да-го-ч'ујет бр'ака-је оту-је-р'анат. П'осле д'ошле т'ије: "Ш'укур оту-курт'улифме, н'ема з'ијан". П'очнале да-си-живет ср'екно з'е:дно.

2.3.3. Вевчанско-радошки говор

Вевчани

Имало и побудали

Б'иле мајка-'и-ќерка. Ќ'еркава б'ила тр'удна. 'Имале ск'епар на-п'олица кл'ајно и-пл'ачеле с'екој-ден, си-м'ислеле: ка-се-р'одит д'ете, ка-п'аднит ск'епарот и-ка-го-'оперит д'етето. Д'ошол з'етоф и-н'ашол к'ај-пл'ачет. И-'опитвит: "Што-пл'ачете? И-т'ије му-к'ажвет оту-ск'епарот ка-п'аднит и-ка-г-'оперит д'етето. Т'ој се-з'ачудил, н'емал што-да-'им-прајт, се-ч'удил д'ал' д-и-б'ијет али-н'е. "С'ефте – р'екол – к'-ода да-б'ара поб'удали 'од-ними и-ако-н'ајда не-'и-бија". 'Одел, 'одел, и-н'ашол тр'ојца бр'ака на-прајле к'ука бес-п'енцере, вн'атре т'емница. Т'ије з'еле к'ошници д-ј-'испадет темн'ицава. Т'ој им-в'елит: "Што-пр'ајте, бре-др'угари, т'ака?" И-т'ије му-р'екле "Да-ј-ист'ајме темн'ицава". Т'ога т'ој им-р'екол: "Ј'а-ка-ви-је-'иста: темн'ицава, што-ка-ми-д'ајете?" Т'ије му-р'екле "Колк'у-пари с'акаш, ка-ти-д'ајме, с'амо да-ј-'истајш темн'ицава". И-т'ака т'ој се-з'апрегнал, д'упи в'амо, д'упи т'аму и н'апрајл п'енцери и-им-д'ошло в'идело. "К'-ода – р'екол – ка-б'ара 'уште да-в'ида". 'Одел п'отака, н'ашол дв'ајца бр'ака к'ај-в'озет гр'еда; ф'пр'егнале п'етел и-м'ачорок, ама-н'икако н'е-может т'ије да-п'ом'арднет. Т'ој им-р'екол: "Што-пр'ајте в'ака, бре-др'угари?" – "Је-в'озиме гр'едава" – му-р'екле т'ије. – Д'обро – р'екол – м'ожет 'овје в'ака да-ј-'ист'аргет?" "'Ату што-да пр'ајме – р'екле т'ије – како-да-ј-одн'есиме?" – "Ј'а ка-ви-је-'однеса, колк'у-пари ка-ми-д'ајте?" И-се-спог'одиле. Т'уркај, т'аргај, т'уркај, т'аргај, им-ј-'однесол гр'едата, п'арите им- з'ел и-з'аминал. Се-вр'атил д'ома и-ж'ените не-'и-гибал.

Мали Влај

Лошата свекърва

Една-д'евојка била д'алеку м'ажена. Била л'оша мн'огу свек'арвата и-св'екорот. Л'еп не-ја-д'авале и-мн'огу је-т'ерале да-р'аботат, и-н'оке. Дур-да-с'еднела т'аја, св'екоров и-свек'арвава ке-р'екле: "Ајде, н'есто:, кр'ени с'ега". И-н'а-вечер ка-је-р'екле: "Сукн'и-колач, та-л'егни-си"! Ф'атила да-сл'абејт. Бр'ака-је р'екле: да-в'идиме што-ј'е-слаба с'естра-ни. И-т'ака т'и'е 'отишле. Ст'авиле да-ј'адет. На-веч'ерава к'аснале св'екорот и-свек'арвата два-три-п'ата и-р'екле: "Кр'ени, н'есто:, н'и'е нај'адени, приј'атели 'уште понај'адени". Ост'анале без-ј'аден'е и-бр'акава и-с'естра-им. А-ст'арците н'оке ст'анвеле за-да-ј'адет. Другат'а-вечер б'ил само-фт'ориоф бр'ат и-т'и'е п'ак т'ака, и-п'ак 'останал гл'аден. После 'отишол само-тр'екиоф, најм'алиоф бр'ат. 'И-нему 'исто т'ака му-в'елет. 'Арно т'ој р'екол: "Н'е, н'е, ј'а н'е-су 'уште н'ајаден; ј'ади и-т'и, с'естро: – р'екол – ј'а-ј-ти н'е-сме 'уште нај'адени. Св'атов и-св'акава ако-се-нај'адени, нек-се-т'аргет". И-т'ака ст'арите се-н'ашле стр'амни и-се-т'аргнале. После бр'атоф р'екол: "М'ене да-ми-пост'елете н'а-ношви, ме-ј'адет б'алви". Ст'анале ст'арциве н'окта да-ј'адет, како-с'екој-п'ат. Ст'ариоф в'елит: "Ж'ено:, ми-се-ј'ајт". – Што-да-т'и-пра: – му-в'елит ж'енава – л'еп не-м'ојме да-з'ејме". – "Оди з'амеси едно-кр'авајче – в'елит т'ој – и-кл'ај-го да-се-п'ечит, ка-к'асниме об'ајцата". Т'ој (бр'атоф) им-се-п'улит из-р'абот од-г'уната и-ск'окнал од-н'а-ношви. "Св'ату:, св'аке: – им-в'елит – л'ош с'он в'идоф. Т'атко н'асоне н'е-д'елеше (ф'атил из-'огног и-п'окажвит) в'ака н'е-д'елеше" и-им-го-н'апрајл крав'ајчето п'уздера ис-п'епелта. "Арно п'ак ми-се-ј'ајт, што-д'а-пра: с'ега?" – је-в'елит ст'арецот. "М'алчи, п'укни – му-в'елит ст'арата – 'и-мене ми-се-ј'ајт, ама-што-д'а-пра:". "Ст'ани кл'ај-го к'отлено н'а-огон да-напрајме пит'улица да-ј'ајме". Т'ој (бр'атоф од-н'естава, п'ак им-се-п'улел 'из-ракаф от-г'унава. Кога-го-кл'але к'отлето н'а-оган, и-т'ој ст'анал. "Ме-ј'адет б'алви мн'огу" – в'елит т'ој; и-ст'анал и-ст'урнал г'аштите, и-ст'егнал ф-к'отле кашто-б'иле петул'иците. "И т'аке све-'имале к'отле – р'екол – б'аре да-си:-п'опара г'аштиве". И-п'ак на-ст'ариве им-се-ј'ајт. Ст'арата му-в'елит на-ст'ариоф: "Оди во-б'афчана во-з'елјено да-ј'ајш од-з'ел'кине. И-т'ој 'отишол, а-бр'атоф и-в'идел и-л'етнал "Св'ату:, св'аке:, ви-г-'изеде в'ол з'елјето". И-з'ел еден ст'ап, та-г-'опрал св'атот.

2.4. Преспански говори

2.4.1. Горнопреспански (ресенски) говор

Горно Дупени

Брачето, сестричето и мајштитата

Си-б'иле еден-т'атко и една-м'ајка и 'имале две д'ечина, 'едно м'ајшко и 'едно ж'енцко. Т'аткото б'ил л'овција, а м'ајката с'едила д'ома и пр'ела ј'адејне шо-ке-д'онесел м'ајжот. Ко:-пор'астиле д'ецата, м'ајкаму 'умрела, а т'атко-му с'а-пр'еженал. З'ел многу л'оша ж'ена. Т'а: г'отвила с'е шо-ке-д'онесел м'ајжот, 'ама на-д'ецата му-д'авала с'амо по-еднуш да-ј'адат на-еден-д'ен и т'о: с'амо л'еп. Бр'ачето и с'естричето б'иле многу 'уба:ј и м'ајшт'јата в'езден и-б'ијала. Еден-д'ен дури-б'ил т'атко-му на-д'ецата н'а-лоф, а м'ајшт'јата в 'авчана, бр'ачето ја-р'екло на-с'естра-му шо-т'ога с'а-ч'ешл'ала: "Ц'ецо, т'и з'еми-го в-р'аце ч'ешлето, ј'ас ќе-го-з'ема с'апунов и ќе-б'егаме". Ко:-шо-р'екло бр'ачето, т'ака напр'еле и п'очнале да-б'ега:т.

Т'атко-му на-д'ецата т'ој-ден си-д'ошол п'об'аргу 'од-лов и ја-н'ашол м'ајшт'јата зам'ислена. Ја-'опитал ш'о-је зам'ислена, а т'а: му-к'азала оти-изб'егале д'ецата. Т'атко-му п'очнал да-р'онит с'олзи и наб'арзина го-в'јавнал к'ојнот и с'а-вдал по-д'ецата. По-еден-с'а:т греб'инајне на-к'ојнот и з'автасал д'ецата. Т'ога бр'ачето је-р'екло на-с'естра-му: "Ц'ецо, в'арли-го ч'ешлето з'ад-нас". Сестр'ичето го-в'арлило ч'ешлето з'ад-ними и с'а-ст'орило една-г'олема к'орија со-б'ујата ш'ума. Дури-ја-п'оминал кор'ијата т'атко-му с'а-ст'орило вр'еме ик'индија и п'очнал да-т'арчат по-д'ецата. П'ак и-з'астигнал и п'очнал да-му-в'икат да-з'астанат, 'ама т'ие не-заст'анвие. Му-б'ило ж'ал' за-т'атка-му, ама му-б'ило п'ојке стр'а од-м'ајшт'јата да-ни-б'ијат п'ак. Бр'ачето го 'в'арлило з'ад-ними с'апуноот и с'а-ст'орило едно-г'олемо м'оре. Т'атко-му п'ојке-н'е-можил да-'ојт п'о-ними и с'а-вр'атил д'ома многу н'ажален. Од-ж'ал' за-д'ецата по-некој-д'ен 'умрел, а м'ајшт'јата ост'анала во-к'ујката и з'ела др'уги м'ајш.

Бр'ачето и сестр'ичето 'одиле многу вр'еме низ-една-пуст'елија. Ј'адиле д'ивјачки шо-'имало низ-пустел'ијата. Му-се-п'ијало многу в'ода, 'ама б'иле 'одени д'алеку од-м'орето и н'икаде н'емало в'ода. Ко:-шо-'одиле, д'ошле до-едни-л'ивајге, от-ко:-ја-пом'инале пустел'ијата.

2.4.2. Долнопреспански говор

Герман

Свадба

Свадбата п'очва во-саб'отата кај-'ужина. Са-б'ереа пријат'елите и д'ецата мл'ади и 'одеа да-и-ч'еке тап'аните. Коа-ке-збл'ижва: до-с'елото тап'аните заф'атва: да-св'ире. Гр'едеа, вл'егва: во-дв'оро и са-ф'атва: да-'игре 'оро л'удјето. Свек'рвата со-п'огача н'а-гла: к'-играше п'рва, а с'етне пријат'елите. 'Одвечер со-св'ирките 'одеа по-к'умо и по-побрат'имите и бл'изните р'однини. С'анош 'игра:, ј'адеа, п'иеја. На-'утрото во-н'е:л'ата о-з'ева: з'ето, (г)о-кл'ава: во-дв'оро н'а-стол и (г)о-бр'ичеа к'умо и побрат'имите и п'ееја б'абите: "З'ето ми-са-бр'ичи//та к'ој ми-(г)о-бр'ичи", а св'ирките св'иреа. Бр'ич'ен'ето о-св'ршваше б'ербер. З'ето 'обричен 'одеше д'ома да-са-сл'ечи, а св'ирките 'одеа п'о-куки к'анеа л'удје. Са-б'ереа пријат'елите и 'одеа по-н'е:стата. Пр'ед да-т'ргне кл'ава: п'огача на-ст'оло во-дв'оро, а нат-п'огача ч'еша в'ино. Пријат'елите ф'рл'а: п'ари во-ч'ешата и в'елеа: "Да-са-к'ердоса". К'умо о-ист'урваше в'иното н'а-земја, а п'арите му-ј-ф'рл'аше во-п'олата на-з'ето. Кин'исва: по-н'е:стата со-к'ојнте. Ако-б'еше н'е:стата д'алеку, 'одеа с'ите со-к'они, ако-б'еше бл'изу 'одеа ч'етири. На-едни'о-кон фк'ачваше св'екоро, на-д'ругио з'ето, на-т'р'етио к'умо, на-четв'ортио које да-б'еше. На-к'ојнте му-беа-в'рзани оп'ашките, на-б'ул'ката ш'ами: в'рзано (на-к'оно, на-н'е:стата, на-з'ето и на-к'умо). 'Еден о-н'осеше б'арјако, а дв'амина к'артата со-в'ино. На б'арјако на-в'рво 'имаше ј'аб'ако нак'ачено, а на-к'артата 'имаше цв'етја в'рзано н'а-к'рс. Деч'ињата шо-а-н'осеа к'артата по-п'ато с-ја (си-ја) исп'ива: пол'ојната. 'Одеа н'апре и з'ева: с'ијарик: "Гр'еде сват'ојте". Ако-беше-н'е:стата д'алеку, стр'ојнич'арите и-граб'ина: к'ојнте, ч'иј к'он к'-излези п'рф. Коа-'одеа, на-ч'ардако б'абата (м'ајката на-н'е:стата) (г)о-преч'екваше з'ето. З'ето му-б'ацваше р'ака и му-ф'рл'аше ч'ели на-рам'ената. Б'абата (г)о-б'ацваше з'ето и (г)о-д'арваше п'ари. 'Одеа во-к'уката да-ј'аде, да-п'ије. 'Одеше с'естрата на-н'е:стата при-з'ето, (г)о-стр'есваше, му-п'икваше к'ошул'а во-п'ојасо, а з'ето а-д'а:ше ј'аб'ако и н'екоа п'ара на-св'еската. 'Одеше н'екое д'ете, а-ф'атваше н'е:стата за-ш'амиче за-да-р'одва мајшк'и-деца. 'Одеше н'е:стата н'а-строј при-св'екоро да-му-б'аци раќа. Св'екоро а-ф'рл'аше к'оприна н'а-гла:, а дар'ојте н'а-рамо. С'етне 'одеа ч'упите при-к'умо да: (да а)-к'рше пог'ачата, к'ој да-з'еми п'ојке. К'умо кл'а:ше п'ари на-пог'ачата. Ч'упите а-з'ева: пол'ојната п'огача и а-д'елеа д'олу. Д'ругата пол'ојна а-ј'адеа на-т'р'еза. На-кинисв'ан'ето пријат'елите на-н'е:стата кл'ава: п'огача со-ч'еша и пр'аеја како-кај-з'ето.

II Југоисточно наречје

1. Штипско-струмички говори

Кочани

Свети Ѓорѓи и ламјата

Едн'о вр'еме им'ало н'екоја н'огу стр'ашна л'амја. 'Она излав'ала с'ека година од-м'орето и траж'ила од-бл'искио гр'ат по-едн'а м'ома годишно курб'ан. 'Арно 'ама граѓ'аните едн'а година забрав'иле да-й-д'аат и куг'а излегн'ала л'амјата од-м'орето н'огу се-настр'дила оти-н'ема курб'ан, улегн'ала у-гр'адо и из'ела стот'ина м'оми. Оттог'ај уплаш'иле-се граѓ'аните и одред'иле з'акон с'ека година да-й-ф'рл'ат на-л'амјата по-едн'а м'ома. И так'а д'ошло р'ед да-ја-д'аат м'омата на-едн'а удов'ица. 'Она си-нем'ала др'уго ч'едо, с'амо т'оа дев'ојче й-б'ило едн'о у-м'ајка. Удов'ицата ок'ела-нек'ела мор'ала да-ја-одв'еде к'ерка-й-п'окаре м'орето. Чек'аеки-ја л'амјата плак'але и вик'але на-с'ет глас. Доч'ул-ги св'ети Ѓ'орѓи и ведн'ага дош'ел да-в'иде ш'о-е т'аа раб'ота. 'Он нос'ил со-н'его ед'ен гул'ем буздог'ан. Пит'ал-ги зашт'о плакат и в'икат т'олку ж'ално. Удов'ицата му-р'екла: "Как'о да-не-в'икам и плакам ј'а завал'ијата? С'амо ов'аа м'омичка-ми-е от-ч'елат и на-н'еа й-дојд'е р'ед да-ја-из'еде л'амјата, та ев'е довед'о-ја куг'а ке-изл'егне л'амјата да-ја-ост'аам н'ека ја-из'еде ч'им так'а са-наред'иле гр'ацките з'акони". Тог'ај св'ети Ѓ'орѓи й-реч'ел: "Нем'ој да-се-б'оеш, ј'а ке-куртулисам м'омата от-тав'а зл'о. Ти 'иди-си д'ома, а 'она н'ека ост'ане м'алку да-ме-поп'оска, дод'ека не-изл'егне л'амјата од-м'орето". Удов'ицата си-от'ишла, а м'омата остан'ала т'ам да-го-п'оска св'ети Ѓ'орѓи. 'Он й-нарач'ал: "Ако-засп'ијам, а-л'амјата д'ојде, ведн'ага да-ме-разб'удеш да-ја-ут'епам". Так'а поск'аеки-го 'он засп'ал и у-т'оа вр'еме л'амјата фан'ала стр'ашно да-р'ика и да-изл'ава пол'ека од-м'орето. М'омата от-стр'а забрав'ила да-го-разб'уде св'ети Ѓ'орѓи и почн'ала ж'ално да-пл'аче и да-в'ика. К'ако-шо плак'ала, падн'ала-му едн'а с'аза на-св'ети Ѓ'орѓи. 'Он от-тов'а се-расон'ил, стан'ал и утеп'ал с'ас-буздог'ано л'амјата. Ведн'ага п'осле т'оа св'ети Ѓ'орѓи исчезн'ал, па м'омата си-отид'ела д'ома. Ц'аро куг'а науч'ил 'оти м'омата се-куртулис'ала и л'амјата б'ила утеп'ана, зем'ал-ја на-с'ин-му за-ж'ена и так'а от-сиром'ашка м'ома стан'ала цар'ица.

Штуп

Мојата младос

Род'ена-сам у-Шч'ип и-м'омчето ми-е-шчип'анец; од-д'едо, пр'едедо ст'ари б'иле шчип'ани. Ког'а б'е^x дев'ојче, с'еде^x на-ч'ардако, 'имаше ст'ари б'аби и-ј'а-ги ст'арите б'аби п'оска^x на-с'анце. И как'о-да-ме-в'идат ерг'ените, свик'аа и ј'азека с-излаж'а, стан'а и посрн'а от-ч'ардако да-в'идам к'ои ерг'ени-са. И туг'ај р'екло м'ојто м'омче (шо-ме-зем'а): "Ј'а ќе-а-изл'ажа, ќе-гл'едам да-а-з'емам". 'Он как'о-ќе-напр'аве: викн'ал една-ж'ена, друг'арска м'ајка, како-стројн'ик на-т'атко-ми да-к'аже. И-туг'ај т'атко-ми реч'е: "Ќе-п'итам у-гр'адо к'ако-е м'омчето, да-н'е-е пијан'ица или-комарц'ија (н'ие б'е:ме у-Н'ово С'ело, а-м'омчето с'едеше у-гр'адо)". Ојд'е т'атко-ми у-гр'адо, пит'ал дву'ица св'ет, приј'атели: к'ако-е м'омчето. 'Они му-р'екле: "Д'обро-е м'омчето, н'ема-си м'ајка, 'има-си п'арички, 'има-си к'уќичка". И туг'ај т'атко-ми одобри. Б'е^xме на-една-св'адба, б'ехме т'амока на-св'адбата и в'ечерта фан'аме-се да-игр'аеме ш'ирто (ф'алс) и-так'а се-запозн'аме. И м'омчето усигур'и-се оти ќе-б'иде в'аа р'абота. И-оп'ел д'ома, каж'ал на-т'атко-му: "Т'ате, ј'а бендис'а едн'о дев'ојче уб'аво, ќе-го-з'емам, 'утре стројн'ик ќе-пр'атам". И т'атко-му соглас'ил-се. И-дојд'оа една-в'ечер и-направ'име год'еш. 'А се-год'име, стан'а в'ојна, Т'урците коа-бег'аа. Дојд'оа Б'угарите и го-зем'аа војн'ик. Венч'аме-се и-п'осле ојд'е војн'ик. И-ме-остав'и тр'и н'едели нев'еста. Војн'ик бид'е д'евет м'есеци. И-п'осле кога-дојд'е д'ома, д'етето се-род'и. 'Он дојд'е в'ечерта и д'етето се-род'и. Т'оа 'има с'ега четир'иесе и п'ет год'ини.

Струмица

Лопата снаа

'Едан чув'ек им'ал н'ого л'оша ж'ена. Ут-к'о: дујд'ела д'ома, м'ајка-му почн'ала н'ого да-слаб'ее. Д'ен из-д'ен станув'ала сè п'осл'аба. С'ин-й с'екуј д'ен ја-питув'ал: "М'амо, к'ак та-гл'еда сн'аата?" М'ајка-му вик'ала: "'Арно ма-гл'еда, с'инко!" 'Арно-ама с'ино усет'ил 'оти м'ајка-му кр'и: н'ешто од-н'его. И-едн'ајч куг'а п'а кути-с'екога ја-пит'ал: "К'ак та-гл'еда сн'аата?", м'ајка-му реч'ела: "Ак-с'акаш да-зн'ааш к'ак-ма-гл'еде, 'остаи д'ома скр'ишно, ќе-в'идаш". И с'ино 'едан д'ен ут-ка-са-јав'ил на-ж'ена-му 'оти к'-оде на-р'аб'ота м'есто да-'оде поврн'ал-се и са-скриј'ал на-тав'ано. Помин'ало м'алко вр'еме, на-м'ајка-му й-се-пр'ајад'ело и потер'ала от-сн'аата л'еп. А-сн'аата каж'ала: "П'укни, тр'есни, дод'ека не-испр'едаш тр'и врт'ена, н'ема да-ти-д'а:м да-ј'адаш".

И к'а-ги-испред'ела тр'ите врт'ена, п'а потер'ала да-ј'аде. А сн'аата каж'ала: "А-сег'а м'алку пуигр'ај 'оро и исп'еј една-п'есна, п'осле ќе-ти-д'а:м да-ј'адаш". М'ајката почн'ала да-й-са-м'оле на-сн'аата: "Ам'ан, мури-сн'ао, к'ак да-игра'ам ка-сам-стара, н'оизте н'е-ми-д'ржат г'аре!" А сн'аата каж'ала: "Аку-с'акаш да-ј'адаш, ќе-игр'ааш!" И м'ајката почн'ала да-игр'аа и да-п'ее: "Так'а, бре-с'инко, так'а, так'а, игр'аам с'екуј д'ен!" А сн'аата ка-чуј'ала оти-так'а п'ее, зем'ала сук'алто и почн'ала да-а-т'епа оти-так'а пеј'ала. И м'ажо не-муж'ел г'аре да-т'рпа и слегн'ал и почн'ал да-а-т'епа с'ас-сук'алто на-ж'ена-му сè дод'ека не-такс'ала оти-н'ема да-пр'аа г'аре так'а.

2. Малешевско-пирински говори

Берово

Женски поседенки

Жен'ите фоф-н'ашчо м'есто са-меракл'ик'и на-г'оске. Н'огу п'ати се-соб'ираа на-муаб'ет и на-едн'о каф'е. Шч'ом ќе-се-на'учат за-н'екоа сед'енка фоф-ма:л'ата, з'имаа-си од-д'ома кој'а ф'урка, кој'а чор'ап и б'рже трч'ат т'ам да-си-пос'едат, да-пораб'отат и да-апнат н'ешчо. Н'екуи од-н'их н'огу зн'аат см'ешки да-каж'уваа, та друг'ите се-св'искаа и д'игаа нагар'а кат-куг'а са-ст'о. Едн'и па гледа'еки да-не-и-в'идат с'ал ма'чат и по'апнуваа ма'чичк'ата по-н'ешчо. Пон'екугаш ќе-нам'ине на-сед'енката и н'екуј м'аш седенк'ар. Так'а и пом'инуваа жен'ите д'азите н'ошчи през-зим'ето, а утр'ото куг'а ст'анат ф'еднак заф'атаа н'екоа раб'ота укул-к'ашчи: едн'и са-перар'ии, др'узи месар'ии, тр'ети готвар'ии. 'Арно-ама през-лет'ото н'е-е так'а. Тог'ај 'одсаран д'овечер раб'отат по-н'ив'ето и по-лив'ад'ето да-приб'ерат по-н'ешчо зим'овишче. Едв'ај ч'екаа мр'ачка да-с-идат, да-повеч'ераа и да-сил'егнат да-исправат к'ости. Прес-т'иа д'енове н'ема ни-сед'енки, ни-попр'елки. С'ал н'екугаш-н'екугаш ќе-се-соб'ерат на-н'екоа пог'ача или на-престап'ул'ка. Тог'ај-са 'ошче пов'есели 'от им-д'аваа п'овече јад'авишче и пиј'авишче, а ни-м'ажје н'ема, та шч'о 'искаа си-прават. От-ка-се-нај'адат и нап'ијат, зап'овјаа н'екоа п'есна, а едн'и при-нем'ање тапањ'е 'играа и 'оро на-п'есната.

Пог'ачата се-пр'аи н'аскоро от-ка-се-р'оди дет'ето, а престап'ул'ката куг'а про'оди. На-престап'ул'ката сефт'е се-гошч'аваа с'ите сос-јад'ен'е и пи'ен'е, садн'ие кр'ај т'урат на-едн'о столч'е по-н'ешчо (мол'иф и кн'ига, п'ари, н'екуј ал'ат), та дет'ето шчо-е-проод'ило д-иде до-т'ам и да-си-з'еме н'ешчо. Жен'ите вер'уваа 'оти б'оже от-тов'а

шчо-ке-да-ф'ане дет'ето ке-се-в'иди шчо ке-да-ст'ане он'о куг'а ке-пор'асне: дал'и ке-е-'учено, дал'и ке-е-бог'ато или ракотв'орно.

Разлошко – *Долно Драглишта*

Сватосване

Ф-с'ело Д'олни Др'аглишта, Разл'ошко, ерг'енето се-ж'енаа ут 17-22 год'ина. Д'ое-ле на-т'аа в'озрас мумч'ето, м'ака-му и башт'а-му з'емаа да-му-подд'умкуваа, ке-е време в'еки да-гу-уж'енаа. Ут-т'иа подд'умкувания м'аката и башт'ата разбер'а на-как'ов ак'ал е-син'о-им. 'Аку в'идаа, ке-син'о-им е-ск'онен на-тов'а, соб'ираа-се ед'ен д'ен и си-под'умаа за-тов'а: м'аката и башт'ата предл'агаа на-син'о-им за-т'аа, за-он'аа мум'а и т'ој, ако-е-пу-в'ол'ата, удгув'аре-им: "Е 'убаво". К'ату са-сугл'асаа в'еки да-'искаа н'екоа мом'а, пр'аштаа едн'а жен'а у-м'омине да-в'иди на-как'ов ак'ал-с'а па-т'иа. Пр'аштането на-такв'аа жен'а ут-стран'а на-м'омкове се-каж'ува пр'аштане згод'атици – "прат'ихме згод'атици". Кату 'иде жен'ата у-'избраната мум'а, каж'ува на-м'оминиа башт'а и м'ака: "Ја-с'ам душл'а згод'атици (от-ед'и к'ад'е-си) да-'искам шт'ерка-ви... (името ѝ) за... (името на-момч'ето). В'ие какв'о м'ислите: ке-ни-а-дад'ете-ле, 'ели не-к'ете? – Пуп'итајте-се, па ми-каж'ете: да-д'оеме-ле с ниш'ањ, ел'и нем'ој". М'оминиа башт'а и м'ака, к'ату си-пуд'умаа сам'и, пувик'уваа н'астрана шт'ерка-им, та-а-п'итаа, 'иска-ле д'ие (за ед'и кое си момче) 'иле не-ке. Тј'а удгув'аре: "'искам" 'ели "н'еку, па-в'ие гл'еајте". Ако м'аката, башт'ата и шт'ерката се-согл'асаа за-т'аа м'ешка (от дете е допратено), удгов'араа на-жен'ата: "Дојд'ете, добр'е дошл'и! Н'ие не сме и вредни за-тов'а м'есто, ама ел'е не-с'а-милув'али, та-'искаа, добр'е дошл'и". 'Аку-ле м'аката, башт'ата, па и мом'ата не-к'а тав'а м'есто, удгув'араа на-жен'ата: "Мум'ата-ни е 'оште м'алка, н'е-е за-жен'ене, че'из не-'и-сме приготв'или" и др'уги такв'иа, ут-ко'ито жен'ата разбер'е, ке-не-си-д'аваа мум'ата на-тав'а м'есто и си-ут'ива.

(Божидар Видоески)

3. Тиквешко-мариовски говори

Конопиште

Поп и слуга

Си-б'еше едно-време еден-п'оп. 'Он како-чорбаџ'иа у-с'ејто н'е-му се-работ'еше, па-се-договор'иа сос-попад'иата да-гл'ават еден-м'омок. К'аа шо-се-излаф'иа т'ака и направ'иа. М'омокот к'ојку б'еше к'адер си-работ'еше, ги-пас'еше гов'еата и-пом'ајко ор'еше на-гол'емта

н'ива; м'адко по-м'адко од-д'ен на-д'ен 'он а-с'еа пчен'ица. Коа-д'ојде време за-жни'ење, м'омокот с'екоа д'ен од'еше на-н'ивата да-жн'ие. 'Ама пр'ед-да-п'очне сос-раб'ота, 'он п'рво ќе-седн'еше пот-с'енката на-една-кр'уша горн'ица у-ср'ет н'ива и-ке-а-пит'аше горн'ицата: "Е, ден'еска ќе-жн'ијме ил-ке-сп'ијме?" "Чекај п'рво да-в'идме ш'о 'има у-т'орбата тур'ено за-јад'ен'е" – ќе-реч'еше кр'ушата. Ш'о-ке-в'иде, к'аа с'екоа д'ен т'ака и-ден'еска л'еп и-кр'омит и у-една-к'рпа п'ипер, па-и-т'ака му-удгов'оре на-м'омокот: "Е, ќе-сп'ијме". Т'ака м'омчето ц'ала н'едел'а се-врв'еше на-истата н'ива и-н'икогаш не-жн'иеше. С'екоа в'ечер п'опот го-пит'аше: "К'ако 'оде жни'ен'то?" Ама-м'омокот 'уго 'исто му-одговар'аше: "Па, п'опе, 'оште кра'иштата и-ср'ејто". 'Еден д'ен п'опот р'екол: д'ај да-'идам ј'а, да-в'идам ш'о раб'оти м'ојот м'омок. От'иде на-н'ивата и-се-к'ачи на-кр'ушта пот-к'оа м'омокот спи'еше с'екоа д'ен. 'Ете-го м'омокот каде-'иде, па-си-с'една пот-кр'ушта и-'истото и-го-в'ика на-кр'ушта. П'опот ч'у сè шо-а-п'ита кр'ушта. Отк'оа з'аспаў м'омокот, п'опот пол'еко сл'езнаў на з'емјата и-си-от'ишол и сè распр'авил на-попад'иата шо-работ'еше м'омокот. 'Утрото му-д'але п'одобро јад'ен'е. П'а от'ишол на-н'ивата и-п'а 'истото й-го-в'еле на-кр'ушта; в'анал да-жн'ие оти-у-т'орбата им'аше д'обро јад'ен'е. И-т'ака м'омокот за-дв'а-дни а-'ожна пчен'ицата на-к'оа й-се-врв'еше ц'ела н'едел'а со-кр'омит и-п'ипер у-т'орбата.

Мариово – *Дуње*

Тровица браќа

Им'ало н'екој тров'ица бр'аќа, кинис'але да-од'аја на-п'ат. Од'иле, од'иле, и н'ашле н'екој др'аки. П'остарио бр'ат р'екол: "О, г'осподи, д'ај-ми 'овие др'аки л'озје да-б'идат, на-с'е шо-ке-пом'ини ќе-му-д'ада гр'озје". Г'оспо др'аките му-и-ст'орил л'озје. Ср'еднио р'екол: "Д'ај-ми, г'осподи, ов'ие гарв'ани да-ми-ст'анат к'ози. Ш'о ќе-пом'ини, на-сè ќе-д'ада мл'еко да-с'рка. Му-и-ст'орил г'оспо к'ози. Г'оспо 'одел со-н'иф. На-п'омалијо му-р'екол: "Т'и, с'инко, ш'о с'акаш?" Т'ој р'екол: "Ј'ас с'акам да-ми-д'аде г'оспо нев'еста да й е-ср'цето к'ако м'ојто". Г'оспо р'екол 'оту ќе-му-д'аде т'аква нев'еста. Ка:-от'ишле кај-ч'упата, т'а: б'ила сврш'ена и в'ечер к-а-зем'аа сват'ојте. Ко:-с'еднал г'оспо с'ете си-прикаж'увале. Т'ие му-р'екле: "'Оти, д'едо, т'и н'ишчо не-каж'уваш?" Т'ој му-р'екол: "'Ами ј'ас шо-зн'ам да-каж'увам. С'амо да-ми-н'ајте 'една пр'ачка лоз'ова от-тр'и год'ини скин'ата". Му-н'ашле и а-пос'адил д'едото. Ват'иле 'облок со-сват'ојте, ако-р'оде л'озата гр'озје, нев'естата да-му-а-з'емат, ако-не-р'оди л'озата гр'озје, гл'а:та да-му-а-з'емат на-

д'едото. Ко:-стан'але 'утрото, л'озата б'ила п'олна гр'озје и му-а-з'ел д'едото нев'естата. Му-а-д'ал на-н'ајмадио бр'ат. Уб'аво си-живе'ал со-нев'естата. 'И-дал г'оспо д'ете. По-вр'еме се-вр'атил г'оспо кај-ни: и т'аткото го-пр'ашал: "Д'едо, шч'о-си-ув'илен?" Му-р'екол т'ој: "К'ако да-не-б'ида ув'илен ко:-ми-с'акат д'ете от-тр'и год'ини печ'ено?" Г'оспо с'амо го-обид'увал ш'о ќе-р'ечи. 'Овој р'екол: "И, д'едо, н'ие 'имаме д'ете, н'его ќе-го-оп'ечеме". А-угор'еле в'урната, го-кл'але д'етето да-се-п'ечи. Ко:-п'ошле да-го-изв'адат исп'ечено, вид'еле кн'ига ка:-др'жи и ч'ита во-в'урната, н'е-изгор'ело. Го-благосл'овил б'ок да-не-изг'ори.

(Милица Конеска)

4. Јужни говори

4.1. Долновардарски говори

Гевгелиски говор

Мачуково

Враг Чедо

'Един м'аш и ж'ена ним'але д'еца. Фт'ората ж'ена му-б'ила на-т'оа. Ут-п'арвата им'ал д'ете и м'ома. "Б'оже, б'оже, вил'але, вр'ак ч'едо да-'имум, ч'едо да-в'идум". Г'оспут и-пр'аслуш'ал и р'ек'ал: "Д'ил'ми с'акте"... Му-д'ал. Т'оа д'етто, шо-с'а-руд'ило, ф'ат'ило жив'ина да-ј'аде. С'ат инс'ан гу-изд'ело – и м'ајк'ата и т'аткуто. Душ'ел р'ет на-бр'атчито и на-с'естрата. "'А да-б'егме, с'естричко, рич'ел бр'атут". "Да-з'емиш ст'омната и ч'ешил'ут – т'иа тр'и ш'е'аве". И – кинис'але да б'ег'ат. Ф'ат'ила да-и-пр'афт'ас'аве т'аа, м'омта шо-ј'аде. Ф'арл'ила ст'омна'та – с'а-чин'ила в'ода – на-муж'ала да-ј-фт'асе. Пр'апл'ув'ала п'а пумин'ала в'одта. Чин'ила да-ј-пр'афт'асе. "Бр'ате, ф'арли", р'екла с'естрата, "бр'ичут, да-с'а-ч'ине 'остри к'ам'ајне, да-на-м'ож да-на-ст'игне". 'Они п'а б'ег'ат. К'оа да-в'идат – п'а зад-них 'иде. 'Они "л'амја" не-в'икат – туку "с'естра-ми 'иде" – с'естра п'уста! К'оа с'а-з'ав'арт'ав'ат, 'а да-ј-фт'асе, к'оа гл'еат п'а пу-них. "Ф'арли", в'еле, с'естро, "ч'ешил'ут, да-с'а-ч'ине г'аста г'ора – да-не-на-ст'игне м'ојта с'естра". Д'ур да-и-ст'игне н'их гл'едат на'з'ади и-стрит'уве ад'ин ст'ар д'едо. И д'е:то и-п'ита: "д'ек так'а, бре-д'еца?" Д'еуто б'ил Г'оспут. Му-д'ал-едн'о 'остро н'охче. Ду-ч'естата г'ора ка-д'ошле... "Јас к'и-ти-пуштум дв'а аршл'ана"... Устан'ало 'уше едн'о д'арво... "З'астани с'ега, с'естро. Ус-н'ози ид'ејте, и с-кр'ил'ја да-л'етте (лит'ајте) и ж'ивут н'ема г'ајре на-н'ас. Застан'але т'иа аршл'ајнто. На-н'еа й-в'ел'ат с'ега: "'А ш'о 'има да-'има – с'ите да-и-

избл'увиш, да-ј-иск'ариш!" Избл'ув'ала и ж'иви и умр'ени. 'Ен на-кус'урут, м'ајка-му и т'атко-му-ж'иви. Мр'афката, шо-н'осе м'арвите и-направ'иле.

Дојранско-кукушки говор
Дојран

Тарговџо и наречниците

Им'ало 'едно време н'екуј тарг'овац к'ој шат'ал уд-гр'ат на-гр'ат. Шат'ајќи дуд'ел на-н'еко: прист'анишче, испадн'ал уф-н'еко: с'ело. Било д'оцкана и т'о: тарг'овацо вид'ел д'ека сват'е уф-н'еко: к'ашча свит'ило (туг'ај нам'ало л'амби, сад'еле на-канд'ила, на-св'ешчички) фл'аз'ел уф-дв'оро и-чукн'ал на-вр'а:тта. Т'и: испадн'але г'аздите и-о-праим'але на-г'осте. Т'а: в'ечар 'они-па ки-прав'иле парж'ешка, им'але р'одано д'ете, ж'енцко. Прав'иле шо-прав'иле т'амка, в'ечарта, ад'етто и-направ'иле и-си-л'агн'але. 'Оти с'елцка к'ашча, сирум'ашка, уф-'една удај'а с'ите спиј'але, и т'о: л'агн'ал пра-н'их. 'Ама н'е-о-фат'ило с'он, рач'ел: "Ст'ој да-в'идум в'а: в'ечар шо-ки-д'ојдат, на-'та: м'ома шо-ки-к'ажат!" Там'ам са-чин'ило пул'унуш дуд'еле нар'ечниците и-пучн'але да-каж'уват. П'арвата рач'ела: "Е, д'е-ј-ж'ива и здр'ава, да-пур'асне гул'ема, 'убуф к'асм'ет д-'има." Др'угата: "К'а ки-пур'асне, т'о: шо-ј-д'ојдан на-г'осте м'аш да-ј-б'иде". Тр'етта па-рач'ела: "Уф-гул'ем гр'ат д-'оде". Ут-т'ам стан'але т'и: си-удд'еле.

Т'о г'осто си-рач'ел: "Т'а: м'ома 'енус са-р'ојде, ј'ас-сум дв'ајсе гуд'ини и-'ошче дв'ајсе да-ч'екум, ј'ас с'аке да-устар'ем. Ш'о-не-б'иват раб'оти. Туку д'ај да-з'ем, да-н'осум в'онка". Зим'уве, кути ка-б'ила уф-пал'е:нте а-дигн'уве (м'ајката и т'аткуто си-засп'але), а-над'енуве на-к'ол в'онка. Са-кач'уве на-бр'одо, с-изб'егуве. 'Они ка-стан'але саб'ајле, гл'едат – н'ема м'омичка. Д'ека ка: н'ајдат? 'Едно време сл'ушат ка-пл'аче в'онка, на-к'оло над'енна. Ка-вид'еле от-'еј ж'ива, а-развиј'але, с'амо на-кур'емо м'алце б'ила суд'ерана. С-ја-прабр'але. В'арв'еле гуд'ини, м'омата пурасн'ала. Ус-с'елцките м'оми на-'о:рто уд'иле, шат'але, раст'ела кути-с'ите с'елцки д'еца.

Ут-ка-пумин'але дв'ајсе гуд'ини, са-дукар'ало р'ет т'о: тарг'овацо да-д'о: п'а уф-т'о: с'ело. И 'иде. В'ечарта си-н'ојде акр'ано, уф-каван'ето пусад'еле и удд'еле на-'о:рто. Туг'ај, 'едно време, сè на-п'аго са-бр'але играј'але н-'ејн т'апан, н-'една г'ајда, гл'авно играј'але. 'Оришча им'ало. 'Одат и на-'о:рто нај'убава т'а: м'ома, с'елцката, на-сјурм'ашко: чув'ек. И рач'ел на-т'и: пубр'атимто: "Т'а: м'ома в'а: в'ечар да:-з'емум, н'ишчо не-

с'акум". Пубр'атимо му-удгувур'ил: "Ти т'арг'овац, т'а: с'елцка м'ома, н'ајалч'ак, н'а-гувад'ар 'еј, к'ак ка:-з'емиш? Сл'уши, рач'ел, ј'ас м'ојта кит-ја-д'а:м, т'а: ним-га-з'ими". "Н'е, рач'ел, 'или 'она 'или др'ук н'икуј".

Е, кандис'уват, 'одат. Т'аткуто фат'ил да-кр'ачке. "К'ак да:-д'а:м м'ојта м'ома н'а-т'арг'овац, ко: н'и:-сме с'јурм'аси, дур-не-л'иче". "Ј'ас – рач'ел – 'и:м пар'и и-да:-убл'ечум и-д-иј-к'упум с'а'то". Удд'еле, удук'а:нто, накуп'иле, сприм'иле. Извик'але с'е:лто, направ'иле 'една в'ечар цимб'иш, стан'уват уд-над'ел'та си-'одат. Там'ам си-удд'еле д'ома, кут'и мл'ади си-л'агн'але, з'ела т'а: да-с-субл'ече. 'Он й-рач'ел: "Ти 'имиш ниш'ан, удд'ека т'е-ј т'о: ниш'ан?" "М'ајка распр'авише, н'еко: време, н'екуј т'арг'овац дуд'ел н'а-тр'етта в'ечар, ка-вид'ел 'оти баб'ек 'има, зам'ал ма-надан'ал в'онка н'а-к'оло, баг'ал. И- так'а, ут-т'о: ми-б'ил т'о: ниш'ан". "Е, м'ур – рач'ел – нав'есто, ми-ј'ас б'их т'о: ш'о-та-надан'ах. Не-с'ака:х да-та-з'е:м, 'оти нар'ечниците каж'а: "Д'а-пур'асниш, к'а: ки-б'идиш гул'ема м'ома да-са-в'арнум да-та-з'е:м. Зард'и т'о: ј'ас та-надан'ах н'а-к'оло, да-н'е-та-з'е:м. 'Ама ш'о-са-напиш'ало т'о: ки-б'иде, па-ј'ас дуд'ех да-та-з'е:м. 'Ајде – рач'ел – с'а: нас'ад д-'одаме, пра-д'едо и пра-б'аба, п'а пу-н'ово св'адба да-пр'ават". И-так'а, ш'о рач'ели нар'ечниците, т'о: му-са-испалн'ило н'а-т'арг'овацо.

Мара Кречова 1931 (Коста Пеев)

Планица

Детто и учитало

Т'о: д'ете с'ак'ало да-уче. Мајк'а-му гу-пуштув'ала н'а-ука д-'оде. Е, д'ек к-'оде? Гу-пушт'или уф-н'екуј бун'ар д'етто. Уф-бун'аро гу-пушт'или. Им'ало д'ол н'ар'от. Так'а прик'ажуве прикажница, над'олн'о св'ет. Е к'а уд'ели ду-бун'аро, мајк'а-му р'екла: "Ки-та-н'осум, р'екла, з'ан'аат да-с-'учиш". А бре-с'ино, з'абр'авум бре-с'ино, н'а-м'ожум 'ас да-ви-к'ажум. Е, к'а гу-нус'ила ду-бун'аро "ох" р'екла мајк'а-му. Е, 'она к'а р'екла "ох", изл'ег'ал "Ох", чув'ек изл'ег'ал уд-бун'аро. К'а изл'ег'ал т'о чув'ек уд-бун'аро: "Е, ш'о б'або, з'а-ш'о п'итиш?" "Н'е, бре-с'ино, с-ум'ар'их, 'ох рич'ех". "А-а, н'е, т'ук-еј 'Ох. Т'ук 'Ох, к'а с'а-в'еле, т'ука-ј 'Ох. Д'ек го-н'осиш син-ти?" "Е, пр'а-'Ох к-о-н'осум, н'а-з'ан'ат да-уче". "Е, 'ас-сум 'Ох". Гу-з'име д'етто, гу-пуштув'е уф-бун'аро и он ут'иве уф-бун'аро. Б'апта ш-ут'иве дома. "Уд-гуд'ина, р'ек'ал, б'або, к'а ки-д'ојш, п'а т'ук да-д'ојш, 'Ох к'а ки-р'ечиш, п'а к-изл'езум 'ас, к-о-иск'арум с'ин-ти. К-о-иск'арум д-о-в'ијш. 'Ак-с'а-н-уче з'ан'аат к-о-з'ак'ариш, ак-н'е с'е-ј-н-уч'ил з'ан'аат п'а к-о-з'ем". Т'а ж'ена к'а дуд'ела

гуд'инта, удд'ела п'а т'ам. К'а р'екла "'Ох", изл'егъл "'Ох" и д'етто гу-
јскър'ал. 'Арно 'ама д'етто н'е н'-учино. "'Ас – р'екъл-м'але н'е-с-нџуч'их
нџ-зџн'аџт, 'оште ки-с'учум". П'а гу-з'име т'о 'Ох. П'а гу-з'име, п'а фл'еве
у-бун'аро. "Уд-гуд'ина, б'або, п'а ки-д'ојш". Др'угџта гуд'ина б'абџта п'а
дујд'ела, а'ма т'о удд'олце му-рџч'ел: "Дџ-н'е-кџж'увиш 'оти зн'ајш, дџ-
н'е к'ајш 'от сџ-н'-учи. Ки-в'икиш "н'е зн'ам н'ишто, т'еле дујд'ех, в'ол
ки-с-ј'одум, ки-л'џжиш от-ки-т-из'едум". Д'етто рич'ел "'арно", 'ама
с'етне гу-јзлџж'ове. Ричел: "Т'еле дујдех" ... и изб'егуве ус-мџјк'а-му.

Е-е, н'е зн'а б'аба, г'ајре ут-т'ам нџ-тџк'а. Н'е зн'ам. 'Има 'оште,
'ама н'е зн'ам дџ-к'ажум.

Ана В. Вангелова 1897 (Коста Пеев)

Воденски говор

Воден

К'ак Г'оспут испит'ал м'џжут и ж'ентџ

Излиз'ел џдн'џш д'еду Г'оспут дџ-си-изв'иде л'ујту нџ-з'емјџтџ.
Кџ-вџрв'ел пукр'џј-џдн'а-н'ивџ, вид'ел џдну ур'ач – си-'орџ; Г'оспут гу-
дуближ'ил и му-в'еле: "Дубр-'утру, јун'аче!"

– Д'ал-ти Б'ок д'обру, д'еду!

– К'а ти-'оде рџб'отгџ, с'инку, ти-сп'оре?

– 'Ех, д'еду, сџ-м'џчџм, џмџ-и-Б'ок к'и-пум'оже!

– Тџк'а, с'инку, тџк'а! 'Ај дџ-в'идџм к'ак 'орџш т'и!

В'о ур'ачут извџд'ил џдн'а-бр'џздџ, дигн'ал р'алту, вџрн'ал
вол'овте нџ-др'угџтџ стр'анџ, дим'ек нџ-т'а стр'анџ, утд'екџ зџфџт'ил
п'џрвнџтџ бр'џздџ, и зџур'ал др'угџ бр'џздџ. Тџк'а, кџ-џ-свџрш'ил и в'а
бр'џздџ, п'ак вџрн'ал вул'овте и зџур'ал уд-др'угџтџ стр'анџ нџ-н'ивтџ.

Гу-п'уле Г'оспут, к'а сџ-мџче в'о ур'ачут, сџ-см'илувџ нџ-н'егу и
му-в'еле: "'Оти, бре-с'инку, сџ-м'џчиш тџк'а, м'џчиш и вол'овте, кџј-
вџрн'увџш зџ-с'екуџ бр'џздџ".

– џми-к'ак, бре-д'еду? му-рич'е в'о ур'ачут.

– 'Обџрни-ј, с'инку, п'а уд-в'а стр'анџ и з'аурџј. Кџ-к'и-ст'игниш
ду-кр'џјут, нџ-н'ивтџ, п'а 'обџрни ут-т'ам и 'орџј.

Ур'ачут сџ-чуд'ил – чуд'ил и си-р'џкол нџ-'умут: "Ај дџ-в'идме и
в'о мураф'ет нџ- д'еу'ту" и зџур'ал тџк'а, к'а му-кџж'ал ст'арицут; кџ-
извџд'ил три-чет'ири бр'џзди, д'еду Г'оспут гу-пупит'ал: "'Е, му-в'еле, и
сџ-нџсмиј'увџ, к'а ти-сџ-п'уле с'егџ ур'џјниту?"

– Спул'џј-ти, д'еду, н'огу л'есну и н'огу сп'орну в'џрве с'егџ.

– 'Ајде, с'инку, утс'егă сè така дă-си-'орăш – му-рич'ел д'еўту и си-зăмин'ал.

Кă приближ'ил адну-с'елу, зăч'ул уд-ăдн'а-к'ужкă шкр'ип-шкр'ип уд-н'екуј р'ажзбуј: "Ч'екăј, си-рич'ел д'еду Г'оспут, дă-видăм к'ак тк'ае т'а ж'ента т'аму" и влиз'ел у-дв'орут нă-к'ужкăтă: "Пом'ожи Б'ок, нив'есту!" – В'а ж'ентă тк'алă т'ам, нă-гр'емут.

– Д'ал б'ок д'обру, ст'ару! Шо-п'алăш т'укă? и сă-нăсмиј'алă.

– Пул'ăм к'ак тк'ажш, нив'есту, и с'акăм дă-тă-питăм, к'а ти-'оде рăб'оттă.

– К'а к'и-ми-'оде? – к'а с'акăм тăк'а ми-вăрве.

– Ăмă-кă гл'едам, ч'еду, не-ти-сп'оре... 'Оти с'е уд-ăдн'а стр'анă тк'ажш и к'иниш к'оницут – в'ăтукут?

– Ăми-уд-дв'ете?

– Уд-дв'ете ј'а! 'Ету к'ак: ф'ърли сув'ал'кăтă су-д'еснăтă р'ăкă, ст'егни-гу н'апкум к'онцут! Ă-тăк'а! Ă-с'егă ф'ърли суф'ал'кăтă су-л'евăтă р'ăкă удлев'у и п'а ст'егни к'онцут!

Зăтк'алă нив'естăтă, к'а ѡ-нăуч'ил д'еўту и сă-ч'уде, к'олку л'есну и сп'орну сă-тк'ае пл'атнута! Зăйгр'алă сув'ал'кăтă у-р'ăцту нă-мл'адăтă ж'енă, и нишч'елките зăпиј'але кăту-кук'ошкă, к'огă куткудј'акă. Пуглид'ал д'еду Г'оспут, пуглид'ал и си-тăргн'ал. "'Остани су-здр'аве, нив'есту!"

Ду-год'интă д'еду Г'оспут п'а тăргн'ал пу-з'емјăтă и пр'аво нă-т'а н'ивтă при-ур'ачут: "Дубр'утру, јун'аче!"

– Д'ал-ти б'ок д'обру, д'еду!

– К'а ти-в'ăрве, с'инку, ур'ажнту?

– Ми-сп'оре, д'еду, н'огу ми-сп'оре; зă-д'ен изур'увăм дв'е пург'они!

– 'Арну, ч'еду, 'арну! Ăми-к'ој тă-нăуч'и тăк'а сп'орну дă-'орăш, с'ине? Ур'ачут убăрн'ал 'очи нă-н'ебту: "Г'оспут, д'еду, Г'оспут мă-нăуч'и: 'он е-вр'един зă-с'е н'ешчу. И адну-ст'ару кăту-т'еп ми-пукăж'а.

– Тăк'а, с'инку, Г'оспут тă-науч'и и с'егă тă-блăгус'ове; д'ен дă-'орăш, год'инă дă-р'аниш ц'ала к'ужкă! И си-зăмин'ал.

– К'а стигн'ал у-т'о с'елту, д'екă тк'алă ж'ентă, ѡ-питă: "К'а ти-'оде, нив'есту, тк'ажниту, – сп'оре?"

– 'Ем ми-сп'оре тк'ажниту, 'ем ми-сă-д'ăлже пл'атнута!

– Ă-тăк'а, к'ерку, ѡ-тăк'а! Ăми-к'ој тă-нăуч'и тăк'а л'есну и сп'орну дă-тк'ажш, нив'есту?

– 'Их пă-т'и! к'ој к'и-мă-'уче? му-рич'е в'а будăл'атă ж'енă: с'амă-сăм'ичкă кăту-мл'адă нивист'ичкă.

– Ђма-к'а с'а-науч'и с'ам'а, бре-к'ерку? – му-в'еле Г'оспут, з'а-д'а-му-уп'ит'а 'умут.

– 'Ет т'ак'а: с'ам'а с'ам'ичк'а к'ату-мл'ад'а нивист'ичк'а – му-в'еле п'а в'а буд'ал'ат'а.

– Ђма-н'икуј н'е-ти-пук'аж'а – му-в'еле п'ак Г'оспут.

– 'Ех и т'и, ст'ару-'ару! ти-к'аж'ах; ст'иг'а вик'е ми-збур'ув'аш: д'а-н'а-м'ислиш п'а-'оти т'и м'а-н'а'учи?

– Д'обру, д'обру, нив'есту. 'Ај с'еј-си су-здр'аве; ѿ-ма-ут-С'ечку ду-Вил'икдин д'а-тк'ајш, пуд-м'ишк'а д'а-гу-н'осиш!... му-рич'е Г'оспут и ѿ-устав'и.

Трпче Гувидарчев (Васил Думев)

4.2. Серско-лагадински говори

Серско-драмски говори

Драмско – Горно Броди

Киндизм'ушка Мар'ушка

Ђдн'а ж'ена си-им'ала гул'аму мум'иче – Мар'ушка. В д'ора си-им'али х'уб'ава град'ина и в-град'ин'ата гул'аму д'ару. С'аки д'ан' мум'ата ут'ив'ала на-с'енка пуд-д'ар'оту да-кинд'иса. Ђдн'аш на-д'ар'оту к'ац'налу п'иленци'а изр'ук'алу: "Киндизм'ушку, Мар'ушку, 'умр'ал м'аш шта-з'емеш".

Т'а утишл'а при-м'ајка-си и са-упл'ак'ала. М'ајка-хи рекл'а: "'Ид 'утре п'ак да-кинд'исаш, п'илету м'ожи да-ни-д'ојде".

На-др'угија д'ан' Мар'ушка п'ак с'еднала пуд-д'ар'оту и п'илету п'ак душл'о и з'ар'ук'алу: "Киндизм'ушку, Мар'ушку, 'умр'ал м'аш шта-з'емеш". В'ар'нала-са т'а плач'ашт'ем при-м'ајка-си. На-тр'етија д'ан' п'ак ст'ан'алу с'аштуту. М'ајката са-мн'огу з'ач'удила и з'ав'ела Мар'ушка да-п'ит'аш буд'ан от-т'ај р'ука п'илету. В'арв'али, в'арв'али и ст'игнали ду-Ђдн'а гул'ама к'ашта с'ас- ж'ел'азни п'орти. На-д'ора им'алу ч'ешма. Мар'ушка к'аз'ала на-м'ајка-си: "М'ају, мн'огу ми-са-п'ие 'ода. Шта-'ида да-п'ија ут-т'ас ч'ешма".

Шт'ом к'ат'о фл'ала и п'ортите са-з'ат'орили. М'ајката уст'ан'ала в'анка. Мар'ушка уст'ан'ала фн'етре. М'ајката з'ав'ик'ала ут-в'анка, Мар'ушка ут-фн'етре а п'ак п'ортите ни-са-ут'орили. Мр'ак'налу-са и жен'ата си-утишл'а. Мар'ушка фл'ала в к'ашт'ата. Там им'алу четр'и'асте ст'аи. Т'а утв'ар'ала и з'атв'ар'ала с'ички вр'ати, н'ијде

н'ишту ни-нашл'а. Најс'етне, к'ат'о ст'игнала ду-с'етнаџа ст'аја, в'ид'ала на-ср'ет ст'ајаџа ист'егнали, умр'ал м'аш. На-р'ак'ите-му им'алу гул'ама кн'ига и на-кн'игаџа бил'о нап'исану: "К'ат'о пруч'ат'еш т'ас кн'ига, ј'а шта-ст'ана и шта-са-'ожан'а за-т'еб'а". Ч'ела, Мар'ушка тр'и дн'и и тр'и н'ашти. Аг'а ја-исч'ела, умр'алија м'аш са-с'ажув'ил и ст'анал. П'ортите са-ут'орили. Т'ој з'ав'ел Мар'ушка при-м'ајка-хи, р'укна'ли мн'огу рудн'ини и на'р'ад'или гул'ама св'адба.

(Екатерина Белева)

Серско – *Календра*

Дв'а сесри

Едн'о вр'аме са-бил'и дв'а с'есри. Едн'ата бил'а 'ас с'есра, едн'ата дук'араџа. Машт'еџа бил'а к'ат'ил' ж'ена. Ун'а га-пусн'ала да-га-из'едат в'алц'ето дук'арануту мум'иче. Машт'еџа й-каж'ува: "Н'а-ти едн'о кутл'енце, едн'о м'аче и ед'ин пит'ел. "Мум'ичето ги-з'ала и ут'ишла в-гур'ата и вл'агла в-едн'а к'ашта. Вл'агла фн'етрека и ги-з'ала мач'енцето, куч'енцето и кутл'ето. З'ала мум'ата да-јад'е и мач'ето зам'ака, куч'ето пучн'а да-л'ај. Т'а ги-нај'ала и-легн'ала да-сп'и. Куг'а са-ст'емни, дуд'оа калик'анзи. Ун'и пучн'али да-тр'опат. "Ут'ори, дев'ојко, да-та ј'ада!" Ун'а са-исплаш'ила и каз'ала: "М'аченце, к'ученце, к'ак да-к'ажа?" – "К'ажи, дук'арај-ми че'ис". Мом'ичето каз'ало и т'оа ут'ува и дук'ара че'ис. Зев'ал п'ак да-в'ика: "Ут'ори, дев'ојко, да-та-ј'ада!" Мач'енцето и куч'енцето й-к'азаха: "К'ажи да-т'и-дук'ара алт'ани". Ги-дук'арал и ги-уостав'ил и алт'аните. П'ак зев'ал да-в'ика: "Ут'ори, дев'ојко, к'е-ти-ј'ада, к'е-ти-пул'а". Ун'а каз'ала: "Ут'ивај и дук'арај ед'ин к'он'". 'Он га-дук'ара к'он'у и зев'ал п'ак да-в'ика. Мач'енцето и куч'енцето й-к'азаха: "К'ажи да-ти-дук'ара в'ода с'ас-реш'ето ус-Ср'ума". 'Он ут'ишал на-Ср'ума да-нал'еј в'ода. Т'а си-тув'ари на-к'он'о че'иза и алт'аните и си-одн'ала дум'а. К'ак ја-вид'ала друг'ата с'есра и машт'еџа и са-зачуд'или. М'ајката р'акла на-к'ерка-й: "Е мар'и к'ерко, ј'а к'е-ти-напр'аја от-ч'исто бр'ашно пит'инки и т'ебе к'е-та-п'усна да-дук'араш алт'ани. й-дал'а м'аче, к'уче, петл'е и си-ут'и т'амока и га-из'е сам'а ид'енето. Н'е-му-д'ава н'ишто на-петл'ето, мач'енцето и куч'ето. "М'ене м'ајка ми-га-направ'и само за-м'ен" – рекл'а. Куг'а са-стемн'и, л'агнаха да-сп'иат. Дуд'е калак'анзар и в'ика: "Тр'ас, тр'ас, дев'ојко, от'ори, к'а-та-ј'ада, к'а-та-пул'а!" – "К'ак да-к'ажа, м'аченце, к'ученце?" – "К'а ид'е, т'ак к'ажи". Вл'азе калак'анзаро фн'етре и га-изед'е мум'ата. Черв'ата й-ги-зак'ачиха на-дир'ека. Ч'ека

м'ајка да-си-д'ојде к'ерка-й и к'ак не-дох'оди т'ајгн'ала да-ја-преср'етне.
Ут'ишла в-гур'ата и вл'агла в-к'аштата. К'ак ги-вид'ала черв'ата по-
дир'еците, падн'ала и умр'ала. Мом'ичето остан'ало да-си-жив'еј с'амо
сос-м'ачето, к'учето и п'етлето.

(Божидар Видоески)

Сушко-височки говори
Сухо

(Александар Велики јава на коњ)

Пујн'о вр'ам'а на-мак'ед'онскију ц'ар' на-Ф'илип'ата му-п'усна
ид'ин ц'ар', – ам'а гу-ни-зн'ам кутр'и б'аши – ид'ин к'он' с'ас-в'олска
глава. К'он'у гу-в'икаха "Вук'ефалус"; му-гу-п'усна бакш'иш'.

Ид'ин д'ен' с'а-субир'аха ш'ич'кију аск'ер ут-Филип'упул
напру'авли'оту на-ц'ар'у, с'а-м'ан'ч'аха да-гу-ј'ахнат к'он'у, к'он'у с'а-
пл'аш'иш'и ут-с'а'а'а'а'а-му и-пуид'ин ни-м'ож'иш'и да-гу-прибл'иж'и;
дур на-миш'им'ер с'а м'а'а'а'а'а, ни-муж'а да-гу-ј'ахни пуид'ин.

Искул'аса Ал'ександр'оту ут-скул'оту – и тој б'иш'и на-ц'ар'у
д'ат'а – и д'ојди и т'ој пукр'ај ипс'ик'у и гл'еда, к'ак с'а-м'ан'ч'ат за-да-
гу-ј'ахнат к'он'у; и му-вил'и: "јаз'ак б'а на-в'ас, ид'ин к'он' да-ни-
м'ож'ити да-гу-ј'ахнити!" Т'атку-му с'а-тим'оса мр'ава и му-р'еч'и:
"ј'ала, 'аку-си т'и 'акш'иус, ј'ахни-гу!" и т'ој му-вил'и: "трајгн'ати-с'а
ут'ам!"

И с'а-тр'агнаха т'ес, му-гу-д'адуха к'он'у на-н'егу; гу-з'ева т'ој
к'он'у, гу-вр'атнува кум'у сл'ан'циту да-гл'еда и ст'апнува на-
изи'а'а'а'а'а, испр'аснува к'он'у да-б'ага; б'ага, б'ага, б'ага... с'а-загуб'и
ут-ш'ич'ки утпр'ат' ут-уч'ит'а и ш'ич'ки р'екнуха: "за-гу-уклав'е
туз'и д'ат'а т'ос к'он'!"

Куг'а ут-мр'ава вр'ам'а с'етн'а гу-гл'едат 'иди нас'ам с'ас-к'он'у
п'ак и ш'ич'ки ф'ат'аха да-си-пл'ескат ранц'ат'а и да-в'икат: "ж'иту о
Ал'ександрус!" и д'ојди т'ам пукр'ај инс'ану и сл'ази ут-к'он'у и му-гу-
д'ади на-т'а'а'а'а да-гу-зак'арат у-ах'ур'у. И т'атку-му туг'ас му-д'ади
дув'ата и му- р'еч'и: "б'ракај ш'ар'ока з'ем'а, Мак'едун'ија т'а ни-
з'ева т'еб'а!"

(Мјечислав Малецки)

Зарово

(Цар и плиматик)

Н'акуј вр'ам'а им'алу ед'ин цар. Тој н'амал тајф'а и за-г'ус ч'есту с'а м'олил на-Г'оспуд'а да-му-дад'е бари-идн'а м'омичка. 'Ут-м'ара с'етн'а душ'ел ид'ин плимат'ик. Цар'у р'екал на-плимат'ику да-с'а-пум'оли на-Г'оспуд'а да-му-дад'е ч'енду. Плимат'ику му-р'екал: "Г'оспуд' да-ти-дад'е идна-м'омичка, ам'а да-умр'а на п'атнајситу гуд'ина". Цар'у р'екал: "Нека ми-дад'е Г'оспуд' ч'енду, ат-нека умр'а". Наск'ору му-с'а руд'ила м'омичка. Т'а мл'огу с'а-ја-чув'али, а-н'ајпујки са-ја-чув'али на-п'атнајситу гуд'ина. Ид'ин д'ен и зан'ели гр'озди. Т'а ф'атила да-јад'е, ам'а н'а з'арну пу-з'арну, л'у сас-ц'ал грузд'ак. Идн'о ф'атила да-јаде, т'а п'аднала на-зим'ата умр'ана. С'ичкаџ'а шту-б'али т'ам с'а-уплашили и с'а-ч'удили, з'ашту умр'ала. З'ели грузд'аку, шту-ј'ала и вид'али идн'а зм'ијчка миџ'у з'арнаџ'а. Т'а умр'ала ут-зм'ијчката шту-б'ала у-н'етр'а у-грузд'аку.

5. Костурско-корчански говори

Костурски говор

Дамбени

Мара Пепелашка

Ка-си-б'ее тр'и с'естри и-ена-м'ајка. М'ајка-му б'еше мн'огу б'олна и-му-умбре. Отка-му-умбре м'ајка-му, дв'ете п'огодеми с'естри н'е-прав'ее нишчо во-кашчата т'уку ја-клав'ае М'ара пепел'ашка да-и-прави раб'отите: да-в'ари м'анца, да-му-п'ери пл'ачки, да-му-бр'иши. Му-вик'ае М'ара пепел'ашка, заш-т'аја сед'еше св'е при-огн'ишчето во-п'епелта. С'естрите дв'е му-им'ае 'инат заш-т'аја б'еше мн'огу л'епа и-д'обра. Тија с'амо си-од'ее во-ц'рква, а-н'еја н'е-ја остав'ае да-изл'ези от-вр'атата. 'Енаш М'ара 'ојде 'отскрим от-с'естрите, кога-т'ие б'ее во-ц'рква, на-гр'обо при-м'ајка-му. Т'аму ф'ати да-пл'ачи и-да-му-к'ажва на-м'ајка-му шчо пр'аве с'естрите. М'ајка-му ст'ана от-гр'обо и-му-даде ена-каст'ица и-му-в'ели: "Н'а-ти-ја та-т'ука и каст'ица и аку-ке-ти-тр'еба н'ешчо д'уни 'еднаш и-ке-ти-изл'ези. Т'аја си-д'ојде д'ома, и-п'а си-с'ена докри-огн'ишчето. Утред'ената б'еше пр'азник во-с'елото и-М'ара се-р'еши да-'оди о-ц'рква, т'уку да-не-разб'ере с'естрите. Д'уна во-каст'ицата и-му-изл'езе ен-ф'устан мн'огу л'еп и-др'уг'и н'ешча за-да-се-обл'ечи. Кога-'ојде о-ц'рква, с'ите се-исчуд'ие шчо-б'еше т'еку л'епа и-н'икој н'е-ја п'озна. О-ц'рквата б'еше и-на-ц'аро с'ино и-на-н'его

много му-се-бенд'иса, ама-не-префт'аса да-ја-ф'ати. М'ара пепел'аша 'ојде и-вт'орп'ат о-ц'рква и-б'еше облеч'ена 'ешче п'ол'епо. С'естрите кога-си-глед'ее д'ома, ја-најдв'ае во-п'епелта и-му-кажв'ае за-л'епата ч'упа шчо-му-гр'еди во-ц'рквата за-да-ја-п'уке од-ј'ат. Царут'ому с'ино не-зна'а к'а да-ја-н'ајди, и-се-см'исли да-кл'ади п'иса на-вр'атата на-ц'рквата за-да-се-зал'еџи, к'ога ќе-ја-г'урни вр'атата да-ја-от'ори. Тр'етио п'ат д'ојде време да-'оди М'ара о-ц'рква. С'ега му-изл'езе от-каст'ицата и-ено-к'онче многу л'епо и-с'илно. Ка'шчо-си-зам'исли царут'ому с'ино, т'ака се-ст'ори. Кога-ст'ори да-изл'ези от-ц'рквата, ја-г'урна вр'атата со-н'огата и-му-се-зал'еџи ч'ело и-не-мож'еше да-го-отл'еџи. О-ост'ави ч'ело от-шчо-се-вјас'аше да-си-'оди д'ома да-се-преобл'еџи да-н'е-ја-разб'ере с'естрите. На-ц'аро с'ино о-зв'е чело и-т'арна от-к'а'шча да-му го-м'ери на-ц'ели ч'упи и-на-к'оја ќе-му-ч'ини, т'аја 'ести л'епата ч'упа, и-да-ја з'ева за-ж'ена. Ка-д'ојде р'ендо да-'оди о-к'а'шчата на-тр'ите с'естри, дв'ете погол'емите ја-скр'ие М'ара пепел'аша во-'ен с'ендук шчо-си-го-д'арж'ее на-ч'ардако. Ц'аро д'ојде и-с'ена на-с'ендуко и-ф'ати да-му-го-м'ери ч'ело на-т'ие дв'ете. М'ара итра се-пог'оди. Го-д'упна со-'ена 'игла и-т'ој ст'ана, о-отв'ори с'ендуко, кога-п'ули, ц'ела ч'упа скр'иена. Му-о-м'ери ч'ело и-п'ули да-му-'ести т'окмо. Дв'ете с'естри почн'ае да-се-п'уле 'очи во-'очи и-да-се-ч'уде. М'ара пепел'аша д'уна о-каст'ицата, му-изл'езе п'а ф'устано и-к'ончето. Ц'аро си-ја-зв'е М'ара, си-вјан'ае на-к'ончето дв'ата и-си-ојд'ое. И-д'ен ден'ес си-ж'иве.

*Нестрамско-костенарски говор
Езерец*

Селото Езерец

Н'ашчо с'ело 'ести б'едно, план'инско с'ело. Ма'жите л'етото не-с'едее д'ома. 'Одее на-чуж'ина, по-керамн'ици, по-водан'ици. Н'ија, ж'ените, д'ома си-раб'отеми. Ј'ас си-'оре н'ивјата са-вол'ојте и-л'арото. Рам'ената 'ешче ме-б'оле, шчо-го-н'оси л'арото о-н'ива на-н'ива. Л'етото вол'ојте штр'еке, зат'ос ст'авеме н'ошја на-тр'и с'аатут и-'ореме д'ур-да ос'унвише, д'ур-да пост'елише с'анцето. Л'арото б'еше д'ерв'ено. Ј'ас е-д'ерце ра'чката, а-главатн'ицата вл'еваше на-з'емата. На-главатн'ицата 'имаше л'арник цел'езен. Л'арникут 'ореше з'емата. К'олокут вл'ева на-ј'аремут, а-ј'аремут го-кл'авеме на-тил'ојте на-вол'ојте. Ј'аремут го-в'ерзве са-цигл'инте. Цигл'инте и-пр'авеме од д'ерво. К'ога вол'ојте и-к'ершее, н'ија и-пр'авеме цил'езни. Ј'ас с'аде 'ерш, пчин'ица. Т'ија 'есе

зимни. Пр'олетта с'аде 'уруф, 'ечмен, м'исир, пат'ати, ф'асул', гр'а: Тија се-к'ажве лет'ошни. Нија на-ж'етвар жн'еме са-лел'еци. Са-лел'еци жн'атјето ни-фт'урише многу б'ерзо. Тија 'есе кај-н'ош со-гол'ема п'ашка и-г'оре зав'ерт'ени. И-пр'авеме на-ј'уптите. Нија са-с'ерп'ови не-жн'еме, 'ала 'имеме. Пол'osite и-в'ерсвеме, сн'опја и-пр'авеме. Сн'опјата и-в'ершеме са-к'они и-м'аски. Сл'амата е-кл'авеме на-пл'емната за-вол'ојте. Ж'итото го-б'ереме к'уп, го-в'ееме, с'етне го-д'ермон'исвеме и-го-кл'авеме на-вр'ешчата. С'етне го-тов'арвеме на-м'аските и-пр'аво на-амборут.

К'ога дојд'оје анд'арите на-н'ашчо с'ело да-к'оле, ј'ас б'е на-дв'ајсет гуд'ини. П'ерво в'ујка-ми П'етро го-закл'ае отос'ади на-т'илут. С'етне вид'оје шчо-'ести гре'ота т'ака да-и-к'оле к'ај вол'ови, фат'ие да-ф'ерге са-т'уф'јакут. Умор'ие 'осум м'ажи. На-дв'а д'уши му-и-извад'ие прешлен'ишчата от-кул'ената и-му-и-клад'оје на-цеп'овите. Туг'ас са-н'иј н'ајно и м'ојут т'атка го-закл'ае. И-утеп'ае, з'ашчо н'е-се-к'ажвее Г'ерци.

Тана Насковска (Благој Шклифов)

5.1. Корчански (бобоштенски) говор

Бобошчица

Смртта на Крали Марко

Кр'али М'арко б'а б'олен кл'ате. Им'аше 'ена с'естра. Т'а сестр'а-му јо-пит'аше за-нев'аста 'еден с'л'ап ч'овек. Кај-шчо-б'а л'енјат во-постел'ата, сестр'а-му плач'аше нат-н'его, салс'ата му-панв'аје нат-убр'азо М'арко Кр'алу. И т'ој р'ече: "'Ајде, 'ајде, 'ешче не-'умрен ј'аскај, ми-к'апи кашч'ата". Сестр'а-му му-р'ече: "Не-к'апи кашч'ата, не-к'апи кашч'ата; к'апе салс'ата м'оје". – "З'ошчо?" ј-уп'итви т'ој. – "Ишчи да-ме-з'еми фил'ано со-з'ор, бес-да-г'у-јта ј'а".

Т'ој й-в'ели: "З'ем к'оно, 'оди у-налбат'ино да-к'ови к'оно". Го-зв'а к'оно сестр'а-му, от'иде у-налбат'ино: "Н'а, р'ече, с'ој к'он да-го-к'овиш". – "Д'обре, ји-р'ече налбат'ино, го-к'ова 'ако те-з'ема т'ебе нев'аста". Т'ас чуп'ата го-зв'а к'оно н'азат нек'ован.

От'иде плач'ашчем при-брат'а-је. И р'ече бр'ат-је: "З'еми сабј'ата, 'оди да-ти-јү'ст'очи т'ој шчо-т'очи с'абје". Јо-зв'а сабј'ата, от'иде е да-јү'ст'очи. Т'ој шчо-точ'аше й-р'ече: "Д'обре, 'ако-те-з'ема нев'аста, т'ү'ст'очва". Зв'а сабј'ата н'азат бес-да-јү'ст'очи.

От'иде 'опет при-брат'а-је плачен'ичк'им, му-к'аза св'е шчо-гјан'иса. Т'ој й-р'ече: "З'ем ен-в'илар пл'атно да-ми-зав'ијеш тр'упо".

Го-з'ави в'есјо тр'уп. В'ан'а к'оно, зв'я сабјата в-р'аце, от'иде у-т'ој шчо-точ'яше с'абја, му-р'ече: "Д'яј-ми лев'ата р'ака". Т'ој му-д'аде, и му-см'ан'а десн'ата: "Сас-р'ака не-јт'яше д-ист'очи сабјата". От'иде у-налбат'ино и т'ому му-см'ан'а десн'ата р'ака, зо'ошчо не-јт'яше да-к'ови к'оно.

С'етни от'иде, 'уби и т'огва шчо-јт'яше да-з'еми сестр'а-му занев'яста со-з'ор. Отк'ен бит'иса св'я, от'иде д'ома, г-отв'арса от-платн'ото и 'умре, му-с-изрон'аје коск'яте.

Кателина Германова (Андре Мазон)

5.2. Лерински говор

Лерин

Коза и бумбар

Б'еше 'еден т'атко и 'една м'ајка. Им'аја 'едно д'ете и 'една ч'упа, им'аја и 'една к'оза. От'иде ч'упата да-п'аси к'озата: а-дон'есе т'а на-в'ечерта д'ома. А-клад'оа у-керало; им'аше и к'умур т'амо. Т'а к'озата јад'еше от-к'умуро. От'иде т'атко-му; му-в'ели: – Шчо ј'ајш т'уа? – "К'умур, в'ели, 'оти не-ме-р'ани ч'упата". Ч'упата зак'оли т'атко-му.

От'иде д'етето да-а-п'аси. П'ак а-дон'есоа на-в'ечерта, а-в'рза п'а на-м'естото, и т'а ј'аде к'умуро, и му-в'ели т'атко-му: – 'Оти ј'ајш к'умур, в'ели, п'ак? – "'Оти не-ме-р'ани д'етето". Т'ој зак'оли и д'етето.

С'етне п'ушчи ж'ената. 'Оди ж'ената да-п'аси. А ж'ената с'еди и а-п'аси дор'и да-се-ст'емни. И с'етне а-дон'есоа д'ома к'озата; п'ак јад'еше к'умур. – 'Оти, в'ели т'атко, ј'ајш к'умур? – "'Оти не-ме-р'ани ж'ената". А-з'акла со-н'ош и ж'ената.

С'етне от'иде с'ам да-п'аси. Ка:-п'аси, а-дон'есе д'ома: п'ак т'а: јад'еше к'умур. В'ели: – 'Оти ј'ајш к'умур? – "'Оти не-ме-р'аниш т'и с'ега". И с'етне з'ева б'алтако а-'удри, по-пол'оината а-с'ече, и к'озата поб'егна.

'Оди по-п'ято 'еден в'олк и му-в'ели к'озата: – "'Очи к'ато пл'очи, з'яби к'ато д'икли, г'ас к'ато т'ас!" В'олко се-упл'аши и поб'егна. С'етне 'оди лис'ицата да-ј'ади, и му-в'ели к'озата: – 'Очи к'ато пл'очи, з'яби к'ато д'икли, г'ас к'ато т'ас! Ако-те-ф'атам, парч'ин'а ке-те-напр'аам".

'Оди лис'ицата, му-в'ика на-бумб'арчето. Бумб'арчето му-се-п'икни... и не-изл'егваше бумб'арчето. С'етне бумб'арчето изл'езе. Лис'ицата се-ск'ачи на-'една кр'уша. Му-в'ели лис'ицата на-бумб'арчето: – "Да-б'ериш, бумб'арче, кр'уши". П'адна 'една кр'уша, бумб'арчето се-от'епа.

С'етне пом'инва з'ет со-нев'еста. Лис'ицата сл'езе и го-зак'опа бумб'арчето. Го-з'е з'ето у-ц'епо; 'одат на-г'ости з'ето и нев'естата. Седн'аа на-с'офрата да-р'учат. Му-в'ели з'ето: "Д'ајте вил'ушката". Му-в'ели и бумб'арчето: – "Д'ајте в'ије на-м'ене. – Д'ај-ми л'еп, в'ели". И бумб'арчето в'ели: – "Д'ај-ми л'еп".

И с'етне з'ето зл'егва д'олу, го-изв'ада бумб'арчето, го-ф'рли у-тенц'ерето. Си-'отиде.

'Оди б'абата да-изб'оричка, и бумб'арчето му-в'ели: – "Нем'ој, б'або, 'оти ќе-ми-ск'ршиш к'оските!" Б'абата з'ева п'ипер да-му-кл'ај у-тенц'ерето. В'ели бумб'арчето: – "Б'або, не-ф'рлај п'ипер, 'оти ќе-ми-нар'асиш оч'ината!".

Лени Хазиламбо (Андре Мазон)

Буф

Елена и Костадин

Т'ије б'еја бр'ат и с'естра. Т'атко-му б'еше л'овција. Т'ој 'отепал две јар'ебици. И д'ашол на-ж'ената да-ги н'аправи в'ечера. 'Ама 'едната јар'ебица ја-з'ешла м'ачката. И т'аја, ж'ената се-испл'ашила од-м'ажо и си-ја-с'екла 'едната гр'ада. Ја-н'апрајла в'ечера. С'еднале да-веч'ераа. Је-в'ели м'ажо на-ж'ената: "Шо-сл'атка в'ечера си-н'апрајла". Т'аја н'апоследно му-к'аза оти-од-гр'адата е-сл'атка в'ечерата. 'Елена и К'остадин сп'иеле. "Д'елим т'олку б'ило сл'атко м'есото от-ч'оек, 'ај да-го-зак'олиме К'остадин", р'екол м'ажо. Ама 'Елена н'е-спиеше. И с'абајлето ст'ана и му-в'ели на-бр'ато: "Б'ате, т'ате је-р'ече на-м'ама да-те-к'ол'ат. Ама-ј'аска ќе-с'една да-те-плета, т'и ќе-ми-го-з'емиш ч'ешело, и ќе-изб'егаме". Т'ака и направиле. Од'ејќи по-п'ато му-се-пр'ипи в'ода на-К'остадина и т'ој је-в'ели на-'Елена: "Ќе-се-н'апија од-'ова в'ирчето в'ода". А т'аа му-в'ели: "Н'емој, бр'ате, ќе-ст'анеш в'аќ". Го-прод'олжиле п'ато. На-К'остадина му-се п'иело в'ода. Н'ашол др'уга тр'аталка. "Ќе-се-н'апија в'ода", је-р'екол на-'Елена. "Н'емој, бр'ате – р'екла т'аа – ќе-ст'аниш м'ечка". К'остадин п'ослуша и т'ие го-прод'олжиле п'ато. П'онагоре н'ајде уште-'една тр'аталка. И н'е-је-к'аза на-с'естра-му, се-н'апи в'ода и ст'ана 'елен. И т'ака изб'егаја дв'ајцата и се-сп'асија. 'Елена се-к'ачи на-една-т'опола, а бр'ат-је с'едеше до-к'орено и је-н'осеше с'екаква р'ана. 'Ама 'еден ц'арски с'ин 'отиде да-го-н'апива к'он'о в'ода. А к'он'о н'е-пије. Е-гл'еда во-кор'итото с'енката на-'Елена. И ц'арскиот с'ин кој-ќе-п'огледа, гл'еда ч'упа л'ична во-в'одата! И т'ој је-в'иде н'еја, з'еде четв'орица сл'уги за-да-је-с'ечи т'ополата.

Д'ен'а ја-с'ечеја и не-м'ожеја да-је-к'утнат. 'Елено 'идеше н'ока и је-л'ижеше да-ст'ани п'одебела. 'Ама б'аба к'одошка ја-'излага ч'упата да-се-св'али. Б'абата ја-кл'аваше цр'епната н'аопаку и Елена је-р'ече: "Б'або:, н'аопаку је-кл'аваш цр'епната". "К'ако, с'ине, к'ако, сл'ези на-б'аба да-је-к'ажеш!" Ч'упата се-'излага и сл'езе и ц'арските сл'уги 'одма ја-ф'атија и је-одн'есоа кај-ц'аро. Кога-'отиде бр'ат-је, н'е-је-н'ајде, и по-тр'агата 'отиде на-ц'арската п'алата и с'амоте м'ава со-р'огојте на-п'ортата. А ц'аро н'е-можи да-сп'ије. Др'угата в'ечер кл'але к'атран на-п'ортата и го-ф'атиле 'елено. И ст'ана ц'аро го-з'акла 'елено. С'ите ј'адеја, само-с'естра-му не-ј'адеше. К'оските ги-б'ереше и ги-п'осади во-град'ината. От-к'оските 'излезе н'ајубаф тр'ендафил.

(Васил Алабановски)

III Северни говори

1. Североисточни говори

1.1. Кумановско-кратовски говори

Куманово

Овчар и змија

Јед'ан н'ок тро'ица овч'ари п'асле-си 'овце на-пл'анину. И-едн'о вр'еме сак'але-си да-зап'алив тут'ун, треб'ало-ги 'ог'ањ, а-нем'але куд'е-њи н'ишто. К'ат-гл'едав, углед'але т'амо на-р'ид^Г г'оре ед'ан 'ог'ањ. И-рекн'аја ед'ан: "К'е-'иду да-зап'алу". От'ишја 'он т'амо, приближ'ил-се, к'ат-гл'еда 'около 'ог'ањ тр'и дев'ојке с'едив и-пр'авив-си муаб'ет. Ама-т'ија не-б'иле дев'ојке, б'иле зм'ије, па-се-претвор'иле у-дев'ојке. И-збор'иле-си м'еѓу њи. Едн'ата вик'ала: "Тр'и г'одине в'оду н'е-сам п'ила, н'е-сам-се нап'ила". Др'угата вик'ала: "И ј'а 'еве тр'и г'одине н'е-сам п'ила в'оду..." А тр'ек'ата в'ика: "М'оре, в'и п'а-сте натоп'иле 'уста, ама-ј'а тр'и г'одине в'оду н'е-сам п'ила. Ј'утре, зн'ам, п'оп к'-иде у-т'уј њ'иву да-жн'еје т'амо, па-к'ат-ке-б'иде пл'адне, по-јед'ење п'осле ке-ст'ане поп'ова к'ерка да-зб'ира п'олози, ј'а ке-се-скр'ију пот-п'рв п'олог^К, к'ат-ке-д'ојде 'она да-га-д'игне, ј'а ке-гу-у'апу и-т'аг^К к'-иду да-се-нап'ију в'оду". Он'ај овч'ар слуш'ал па-неке'ал да-'иде да-п'али циг'аре, врн'аја-

се н'асат. К'ат ј'утрето д'ан, 'истина, п'оп от'ишја да-жњ'еје. Жњеј'еле а-он'ај овч'ар 'овце си-ги-в'рти 'около арг'ати. 'Они закач'али-га. 'Он беќ'ар 'около дев'ојке се-в'рти. 'Оне га-закач'але, 'он си-св'е тер'ал по-њег'ово. К'ат-ств'арно седн'але да-р'учав, руч'але, к'ерка рипн'ала да-га-в'ати он'ај п'олог^к куд'е што зм'ија б'ила. "Ст'ој, куд'е к'-идеш?" – рекн'ал он'ај овч'ар. Пр'иш'а^л п'а с'а^с-он'ај њег'ову чам'угу тргн'ал-га п'олог, к'ат-т'амо ед'ан котел'ак зм'ија тол'ика. Ов'ија св'и се-исплаш'иле, фат'ило-ги стр'а. Шт'о-ли-је ов'ој. А-'он зем'ал он'ај ст'ап па врз-њ'ума и-в'ика: Б'ивај как'о што-си-б'ила с'иноќ 'или с'ак ке-те-см'ачкам, питив'ан ке-те-напр'аву. Б'ивај как'о што-си-б'ила с'иноќ. А-он'ај зм'ија коп'ешка-се по-м'алко, не-м'рда. По-др'уги п'ут, по-тр'еки. И 'а да-изм'ане да-гу-'удри, и 'она бидн'ала дев'ојка, т'ај зм'ијата.

Тима Ничова 80 г. (Божидар Видоески)

Кривопаланечко – С. Петрлица

Што с'ам направија да кажу

Ј'а к'ад-б'еше мал'еч'а^к повед'е-ме т'атко-ми да-ме-ц'ени. И-праш'ује едн'ога ст'арца: "Тр'ебе-ли-ти м'ом'а^к, да-ти-га-д'ам д'етево да-'оре". И-'он (ст'ар'а^{ц'а}) реч'е: "Тр'ебе-ми". И-ј'а отид'о. И-ст'ар'а^{ц'а}т ми-реч'е: "К'ат св'и 'орат, и-т'и ке-'ореш, к'ат-св'и с'ејат и-т'и ке-с'ејеш, к'ат-св'и вл'ачат и-т'и ке-вл'ачиш; к'ат-св'и п'уштит од-ор'ање и-т'и ке-п'уштиш, ке-пр'егнеш к'ола, б'иволите с'ами ке-те-одв'едат пр'аво д'ома. 'Арно-ама, реч'е-ми 'он, 'има комш'иско к'уче ц'рно, п'ази да-те-не-у'апе". И-ј'а к'ат-пројд'о прок'ај к'укете с'елске, к'учето искоч'и б'ез-да-лае, се-з'агна меѓу-м'ене и-ј'а-га удр'и. На-м'есто ј'а да-с'ам-ут'епал к'учето, он'о б'иволчето с'а^м-га-утеп'ал. Отид'омо д'ома да-веч'ерамо, и-ј'а се-разл'ут'и, н'еку да-веч'ерам. Г'аздата ми-в'ика: "Веч'ерај, н'е-је т'ој гол'ема шт'ета. Ако-д'ип приум'ира, ев'е-ти л'амба и-н'ош да-га-зак'ол'еш". Ј'а се-разб'уду, а-не-пал'и л'амба, и-п'очну да-к'ољам т'ам. Саб'але се-разбуд'ују и-погл'едну, закл'аја-с'а^м ждр'ебе. И-погл'едну, дв'е шт'ете с'а^м направ'ил. С'ак ке-си-'иду. 'Оно се ст'а^мн'и, с'амо едно м'есто г'ори вид'ело и-отв'арам вр'ата. Едн'а ж'ена зарод'ила д'ете. И-он'а ми-в'ика: "С'еди, с'еди, ср'ека^н-си". И-ми-в'ика: "К'-идеш из-он'уј к'уку да-дов'едеш б'абу једн'у К'ораву". И-ми-реч'е: "'Има ед'ан бун'ар напокр'иен, нем'ој да-гу-уд'авиш б'абуту". М'и 'идемо с'а^с-б'абуту и-он'а упадн'а и-удав'и-се. От'иду ја, каз'ују на-ж'енуту. Каз'а на-ж'енуту: "Н'ема-гу т'уј б'абата". И-он'а ми-реч'е: "С'еди – реч'е – др'ш д'ете на-пост'илци да-се-напар'ује по-к'отле". 'Арно-ама ј'а

ум'ор^ан засп'ал-с^ам и-д'етето изгор'ело-се. И до'оди ж'ената и-в'ика-ми: "Удав'ил-си бабу^ту". К^ат-гл'еда и-д'етето изг'орено. Он'а в'ика: "И-д'етето си-изгор'ел". И-ј'а си-побегну.

Стамен Стојков (Божидар Видоески)

Кратовско – Железница

Лисица и еж

Лес'ицата и ј'ежо се-облаг'але да-идет да-кр'адет гр'ојзе. До'ага он'ај г'азда у-л'озјето и-гл'еда н'ешто б'ере-му гр'ојзето. Он'ај г'азда ш'о ќе-напр'ави, в'ане иск'опа д'либ'ок ш'ан^ац, з'еме нат'ура ш'ума озг'ор. Д'ојде ј'ежо н'апрет а-лес'ицата по-н^ега да-б'ерет гр'ојзе. Ј'ежо проп'адне и-лес'ицата проп'адне у-н^ега. После се-п'итат ј'ежо и-лес'ицата как'о да-напр'авет да-иск'очет. Пит'а ј'ежо лес'ицата, реч'е: "Т'и м'лого л'ажи зн'ајеш; С'ага как'о да-се-сп'асемо, г'аздата ќе-н^е-в'ане ж'иви". Лес'ицата р'екла: "М'лого л'ажи зн'ам, ам'а не-зн'ам как'о да-се-сп'асемо". А-ј'ежо реч'е: "Ј'а до-дв'е-тр'и зн'ам. Н'ашата сврш'и, д'ај да-се-здрав'ујемо" (да-се-здрав'ујет, дем'ек ќе-погин'але, ќе-д'ош^ал г'аздата). Ј'ежо убодн'ал-гу лес'ицата, а-он'а га-исф'рли с^ас-а^рнката. После 'он си-побегн'ал, а-лес'ицата остан'ала. После к^ат-га-исфрл'ила, викн'ала: "А-ј'а как'о да-се-сп'асу?" Ј'ежо одгов'ара: "Т'и ќе-се-напр'авеш 'умрена, к^ат-ке-д'ојде уј'утро г'аздата, ќе-погл'едне и-ке-те-изн'есе и-ке-те-ост'аве, а-т'и п'осле ис-ш'ума". И- уј'утро до'ага г'аздата, гл'еда лес'ицата умр'ена. Изн'ел-гу и-остав'ил-гу, а-он'а ван'ала ш'ума.

(Божидар Видоески)

Овчеполски говор

Сопот

Настрадаин-оца

Настрадаин-'оца 'имал 'ед^ан с'ин. И-'оцата и-с'ин^ат се-пр'авев к'ој от-к'ога п'овечко да-зн'ае и-к'ој 'има п'овечко приј'атели. С'ин-му в'ика: "Ј'а 'имам п'овечко приј'атели". Настрадаин в'ика: "Ј'а 'имам п'овечко". Д'обро – р'ек^ал Настрадаин-'оца – ч'им 'имаш т'и п'овечко, в'икни-ги да-ги-в'иду к'оји-с^а и-д'али ќе-д'ојдев". С'ин-му ч'инал 'абар по-приј'ателите да-д'ојдев, 'арно-ама не-д'ош^ал н'икој. Настрадаин-'оца р'ек^ал: "Ј'а ќе-ги-в'икам м'ојите, ќе-в'идеш д'али нема да-д'ојдев". Ст'орил 'абар по-н'еговите приј'атели и-д'ошле св'ите. И-му-р'екоа: "Шт'о н'е-в'икаш, Настрадаин-'оца?" А-'он р'ече: "Па-да-се-в'идеме и

да-н'е-се-забр'авемо". По-т'оа направ'ил веч'ера, ј'але, п'иле и-си-от'ишле. С'ин-му на-т'оа не-пр'изнал и-п'а се-в'алил. Им'але една-бивол'ица и-'он с'акал да-гу-прод'ава. Настр'ад'ин-'оца в'ика: "Ќе-те-изл'ажев т'ебе и ќе-гу-з'емев ц'абе". Ов'ај н'е-се-пред'аваше и-р'ече: "Ќе-гу-т'ерам на-п'азар". Отер'ал-гу на-п'азар. Прашув'але-га с'ите: к'оўку п'ари й-с'ака, а-'он р'ек'а^л: "иљ'адо гр'оша". С'ите му-вик'але: "Уб'ава-е бивол'ицата, с'амо да-н'е-й-с'а 'ушите и р'оговите", и-му-вик'але да-г'и-прес'ече. Такој ов'ај г'и-ис'екал 'ушите, р'оговите, н'ог'ите, и-п'осле му-гу-зем'але ц'абе.

Коле Јанев (Јордан Поповски)

Цидимирци

Двуица браќа

Б'иле дву'ица бр'аќа. Се-ск'арале 'они, бр'аќата, п'омалијат и п'остаријат. Им'але 'они дв'е к'уќи, 'една ст'ара и 'една н'ова. П'остаријат бр'ат бил ж'енет а м'алјат н'еженет. Ст'арјат ост'анал у-ст'арата к'уќа, а м'алјат от'ишал у-н'овата к'уќа. Им'але 'едан с'евгар вол'ови, дел'иле-ги по-'едан в'ол. И с'аѓа м'алјат от'ишал, в'рзал в'олат до-огн'иштето и 'он с'еднал да-веч'ера, а в'олат преж'ивал. 'Он веч'ера и погл'едне, в'олат преж'ива. И с'аѓа му-в'ика 'он на-в'олат: "А т'и, м'алко бр'ат-ми ме-од'ели, па и т'и да-ми-се-кр'ивиш, в'олат си-преж'ивал, а 'он м'ислил в'олат да-н'е-му-се-кр'иви. И р'ипнал, гр'абнал сек'ирата, гу-з'емал сек'ирата, ут'епал-га в'олат и з'емал на-п'арчиња га-ис'екал. Ги-с'обрал у-'една вр'еќа парч'ињата и от'ишол у-д'олно м'ало у-'една к'уќа. Т'амо им'ало 'едно к'уче и на-к'учето му-га-д'ава м'есото: "Ти-д'авам м'есо до-г'умно верес'ија, на-г'умно ќе-ми-д'адеш ж'ито". 'Иде н'агоре у-с'елото и на-др'уго к'уче му-д'ава м'есо и му-в'ели: "До-г'умно верес'ија!" Е, д'ошло г'умно да-в'ршив, з'ел вр'ек'ите ќе-иде да-зб'ира ж'ито от-куч'ињата, верес'ијата за-м'есото. К'ада-от'ишал на-п'рвото к'уче да-му-с'ака верес'ијата, 'оно акн'ало да-га-из'еде, 'он се-м'авал с'ас-вр'ек'ата д'ури се-отк'ачил од-н'ега. От'ишал на-др'уго, и 'оно т'ако му-се-акн'ало. Е с'аѓа нач'екал н'екоје ст'аро к'уче. З'емал 'едно д'рво и в'анал да-га-т'епа к'учето. Теп'ајке к'учето, 'оно рип'ало по-с'идат и од-с'идат се-откро'ила н'екоја пл'оча (к'амен) и т'ује му-падн'але 'едан ч'упар л'ири. 'Он му-в'ика на-к'учето: "За-св'ите пл'ати т'и, 'ама к'ат-се-поруг'амо".

2. Северозападни говори

2.1.. Скопскоцрногорски говор

Кучково

Крива Мара

Се-с'абрале девојчиња н'а-вечер да-пр'едавр. Ишал 'оздола некој-в'ампир. 'Ама девојч'ин'ата што-б'иле пр'ави поб'егнале, а крив'а-Мара б'егала и-н'ашла некој-ст'ок с'ено и-до-ст'огат се-препл'анила, се-з'акрила. В'ампират н'е-смеал да-пр'иде до-ст'огат, п'ошто у-с'еното 'имало некоја-т'равка што-му-шк'одела. Ти'е-вечер М'ара си-сп'ала у-ст'ок. Јутрет'о-вечер п'ак се-с'абрале девојчињата, а крив'а-Мара н'е-дошла. Ост'анала д'ома в'ечера да-пр'аи. А-в'ампират д'ошол д'ома к'уде крив'у-Мару и-с'еднал на-ст'ол. М'ара с'ирота с-опл'ашила к'ат-га-в'идела н'ега. И-га-пр'ашала: "Д'едо, зошт'о-ти-се 'очите т'олко г'олеми?" "За-д'евојк'е гл'едање" – р'екал в'ампират. "Зошт'о-ти-се, д'едо, з'убите?" "За-д'евојк'е к'усање" – р'екал п'ак. "Зошт'о-ти-се, д'едо:, н'октите?" "За-д'евојк'е гр'ебење" – р'екал. "Е с'ага с'еди, д'едо, да-ти-д'онесем в'ечеру д'а-вечераш". И-'она му-д'онела в'ечеру. "С'еди, д'едо, да-ти-д'онесем в'ино да-п'уштим од-б'а'чвуту". И-'она сп'аднала у-'избугу да-п'ушта в'ино. И-'он р'екал: "К'е-ми-'избегаш, М'аро:!" "Н'е, д'едо:, к'е-веч'ерамо". И-'он, в'ампират, н'ашал ј'уже и-гу-в'рзал за-н'огу да-н-му-'избега. А-'она н'е-пушта в'ино, гу-одв'ржува н'огуту од-ј'ужето. 'Ама в'ампират чест'опути ј'ужето га-пот'егнува и-в'ика: "Д'ојди, М'аро:, да-веч'ерамо". А-М'ара му-в'ика: "Н'ешто ч'епат м'логу ми-е-з'авртен, н'е-можем да-га-'одвртим, поч'екај-ме". А-'она гу-одв'ржала н'огуту и-в'рзала едну-к'озу за-н'огу. Гу-в'рзала к'озуту и-поб'егнала. К'ат-п'отегнал в'ампират, к'озата свр'екала, и-т'ага 'он се-с'етил дека-М'ара г-изл'ајала и-ст'анал по-њува да-т'рча. И-гу-ст'асал куде-Т'умбу К'ичинску и-т'ука гу-'изел М'ару.

(Бождар Видоески)

Мирковце

Муж домаќинка

'Отиш'а^л ед'а^н-ч'овек да-жн'еје. Ж'ену-му д'ома гу-'остаил да-му-пр'аи р'уч'а^к. 'Она ост'анала д'ома; м'лого п'ути не-му-н'осила р'уч'а^к на-вр'еме. И-'он п'очел да-се-к'ара с'а^ш-њ'ума. 'Она му-р'екла: "'Остани да-в'идиш к'ако-је м'ука д'ома". И-'он 'останал д'ома. 'Она к'ат-

п'ошла на-ж'етву, л'ебѣ^ат му-га-зам'еси́ла, а-'он ке-га-п'ече. Додека-ст'аше л'ебѣ^ат, тр'ебе да-м'ути му́к'еницу. Л'ебѣ^ат ст'асал а-мут'ењето н'е-сме да-се-з'апре (ако-се-з'апре, м'асло н'ема). Кв'ачката ст'анала и 'она иск'очила из-вр'ата. 'Он тр'еба да-гу-н'арани, а-цр'епњу т'урил на-'огањ, л'ебѣ^ат га-р'азмесил и-'он п'очнал да-му-б'ега н'атамо-н'авамо на-трп'езуту. Д'али кв'ачку да-н'арани, д'али да-м'ути, д'али л'еб^п да-п'ече, цр'епња му-г'ори. Шо-ке-н'апраи? Т'урил б'утињ на-г'рп и диз'аеки цр'епњу б'утињ (п'аднал) на-гл'аву и-ц'елия^ат се-'избањал. П'осле 'уватил кв'ачку за-н'оге па-од-з'емњу гу-'удрил и-н'аместо гу-'утепал кв'ачкуту. П'осле кл'екнал на-ј'ајца да-ги-кв'ачи. Ж'енава на-ик'индују с'рпѣ^ат на-р'амо, ст'омну у-р'уке, т'орбу на-р'амо и-гл'адна 'еве-гу 'иде д'ома упл'ашена. И-шо-к'е-види: кв'ачка ут'епана, л'ебѣ^ат на-з'емњу се-р'азлазел н'епечен, цр'епња на-'огањ, а-'огањ 'изгаснал, а-м'ужѣ^ат ј'ајца кв'ачи. И-'она му-р'екла: "Ш'о т'ака, ч'овеку, шо-с'и-клекнал т'уј?" "Он р'екѣ^ал: "Т'уј к'е-с'еѓу дод'ека се-изв'едеу п'илики". И-је-пр'изнал на-ж'ену-му и в'ише н'ика^ад^т н'е-сакал да-'остане д'ома.

(Божидар Видоески)

2.2. Долнополошки (тетовски) говор

Тетово

Дванаесе месеца и бабата

'Имало една-ст'ара, га-н'екеле д'ома, сн'ѣата га-н'ејкела. Б'ила з'има, сн'ег мн'огу, и сн'ѣата й-р'екла: "Н'а-ти кошн'ицава д'а-идеш у-пл'анина да-ми-д'онесеш ј'агоде". Б'абата р'екла: "Кѣј-к'е-најдем с'ега ј'агоде, 'има мн'огу сн'ек?" "К'е-н'ајдеш, кѣј-ке-н'ајдеш, з'еми кошн'ицава и ке-'идеш". И б'абата т'аке, га-з'ела кошн'ицата и т'ргнала у-пл'анина. 'Ишла, 'ишла, 'ишла и уд'убила у-пл'анина. И в'идела т'аму н'егдека некој-'оѓин да-г'ори, св'етело нешто ка:-'оѓин, и п'а 'ишла, 'ишла, 'отишла кѣј-'огнот. Т'уе 'имало к'олиба, у-кол'ибата 'имало, б'иле мес'еците, дван'аесе м'есеца у-кол'ибата. И 'она, б'абата р'екла: "Добр'о-вечер!" "Д'обро-ти б'ок, б'аб'о:, шт'о-мука 'имаш што-с'и-дошла?" "Е бре-с'инко, шт'о-мука, 'имам една-сн'ѣа мн'огу л'оша, ме-'испрати у-пл'анина по-ј'агоде, а кѣј-к'е-најдем ј'агоде с'еа, 'еве н'е-е-вр'еме да-б'ерем ј'агоде, с'еа 'има сн'ек". И ст'анау д'ецембар, па-ј'ануар, й-р'екоу: "А мори-б'або, што-зб'ори н'ародот, т'оуку сн'ек што-н'ападнау?" "А бре-с'инко, мн'огу 'убо:, д'еца се-л'изгаа, со-т'опке се-г'аѓаа, за-д'ецата р'адос". Т'аке б'абата н'ишто л'ошо н'е-рекла. И ст'анау ј'уни, пр'ед-него

м'ај: "Ела, б'або:, м'ие ке-ти-д'адемо ј'агоде". З'еле й-д'але ј'агоде н'ејзе, й-нап'оўниле кошн'ичето со-ј'агоде и је-р'екле: "Ај-б'або:, со-зр'авје 'оди-си, од-'устата да-ти-изл'агаа св'е зл'атници, сребр'еници, т'и д'обра д'уша си-'имала, 'ај 'оди с'еа. Д'ошла д'ома ж'ената, кој-в'идела сн'аата ј'агоде н'оси п'оўна к'ошница, кој-зб'ори п'аре 'од-'уста й-п'агаа, ж'оўтице, й-р'екла: "Ј'а и-м'ајка-ми ке-га-пр'атим". И з'ела м'ајка-е, га-пр'атила, 'ишла и ги-н'ашла н'ив, мес'еците. 'Ама кој-п'очнале да-га-пр'ашуа н'ега за-з'имата, 'она св'е л'ошо зб'орела, в'икала: "г'рга н'ародот, од-з'имата им-ст'уди", и-'ова, 'она, св'е н'ајлошо. И т'ога мес'еците р'екле: "Е 'ајде – од-'устата св'е зм'ие и см'око:ј да-ти-изл'агаа". Ни-ј'агоде й-д'але, ни-н'ишто. И кој-д'ошла д'ома, см'око:ј, зм'ие, ж'абе й-изл'агаа од-'устата. И т'аке, к'ој пр'ај л'ошо, ке-н'ајде н'еарно.

(Душица Нушеска)

ЗА ИЗГОВОРОТ НА НЕКОИ ВОКАЛИ ВО ДИЈАЛЕКТНИТЕ ТЕКСТОВИ

ǎ	блиско до изговорот на старословенските ъ, ѣ	сǎн, пǎт, пǎрст;
ǻ	се изговара како глас помеѓу /a/ и /ǎ/	'едǻн, мǻјка,
ǻ̃	широк глас помеѓу /a/ и /o/	пǻт, к'ǻрф, б'ǻлви
ǻ̄	широк глас помеѓу /a/ и /e/	вн'ǻтре, т'ǻргет, д'ǻт'ǻ
ɛ̃	се изговара како широко /e/	д'ерво, 'ерш
ɛ̄	се изговара како глас помеѓу /e/ и /и/	сɛг'а, чɛ'ис
õ	се изговара како глас помеѓу /o/ и /у/	oт'ори, пoврн'ал
ǰ̣	неслоговно /и/	'oǰдоја, см'oko:ǰ
ǰ̣̄	неслоговно /у/	к'oǰку, р'ekoǰ